

DICLE ÜNİVERSİTESİ

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

DICLE UNIVERSITY

JOURNAL OF FACULTY OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

E-ISSN 2587-0106

ISSN 1309-4602

ULUSLARARASI EKONOMİ, SİYASET VE YÖNETİM SEMPOZYUMU ÖZEL SAYISI

**SPECIAL VOLUME FOR INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON ECONOMICS,
POLITICS AND ADMINISTRATION
(ISEPA '17)**

**CİLT 7 - SAYI 14
VOL. 7 - ISSUE 14**

(ARALIK/ DECEMBER 2017)

DİCLE ÜNİVERSİTESİ

**İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ
DERGİSİ**

DICLE UNIVERSITY

JOURNAL OF FACULTY OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

E-ISSN 2587-0106

ISSN 1309-4602

CİLT 7- SAYI 14

(ARALIK/ DECEMBER 2017)

ULUSLARARASI EKONOMİ, SİYASET VE YÖNETİM SEMPOZYUMU ÖZEL SAYISI

**SPECIAL VOLUME FOR INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON ECONOMICS,
POLITICS AND ADMINISTRATION
(ISEPA '17)**

**Uluslararası Ekonomi, Siyaset ve Yönetim Sempozyumu'nda sunulmuş olan
Bildirilerin tam metinleri arasından Editörler tarafından seçilmiş makaleleri içerir.**

Dergimiz, elektronik ulusal hakemli bir dergi olup,
Mayıs ve Kasım aylarında olmak üzere yılda iki sayı yayınlanır.
Gerekli hallerde Ek ve Özel Sayı yayınlanabilir.

<http://www.dicle.edu.tr/iibf-dergisi>

T. C.
DİCLE ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

E-ISSN 2587 –0106
ISSN 1309-4602

Sahibi

Dicle Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanlığı Adına
Prof. Dr. Talip GÜL

Editörler

Doç. Dr. Seyfettin ASLAN
Doç. Dr. Yılmaz DEMİRHAN

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Abdülkadir BİLEN
Doç. Dr. Seyfettin ASLAN
Doç. Dr. Yılmaz DEMİRHAN
Doç. Dr. Bahar Burtan DOĞAN
Doç. Dr. Murat PIÇAK
Doç. Dr. M. Halis ÖZER
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin ŞEYHANLIOĞLU
Yrd. Doç. Dr. S. Şehnaz ALTUNAKAR
Yrd. Doç. Dr. Pelin Karatay GÖĞÜL

Sekreteryaya

Arş. Gör. Ahmet Vedat KOÇAL

iibfdergi@dicle.edu.tr

DergiPark
AKADEMİK

<http://dergipark.gov.tr/duibfd>

SAYI HAKEMLERİ

Abdülkadir BİLEN, Prof. Dr., Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü.

Ahmet KARADAĞ, Prof. Dr., İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü.

Ali CEYLAN, Prof. Dr., Dicle Üniversitesi Tıp Fakültesi, Halk Sağlığı Ana Bilim Dalı.

Bahar BURTAN DOĞAN, Doç. Dr., Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü.

Ferit İZCİ, Doç. Dr., İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü.

Gökhan TUNCEL, Doç. Dr., İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü.

M. Halis ÖZER, Doç. Dr., Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü.

Mehmet KAYA, Doç. Dr., Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü.

Nazım KARTAL, Doç. Dr., Sinop Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü.

Özlem DURGUN, Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü.

Seyfettin ASLAN, Doç. Dr., Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü.

Yılmaz DEMİRHAN, Doç. Dr., Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü.

Ceylan BOZPOLAT, Yrd. Doç. Dr., Mardin Nevşehir Hacıbektaş Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü.

Fatma TEMELLİ, Yrd. Doç. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü.

Gülseren ÖZALTAŞ SERÇEK, Yrd. Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksek Okulu.

Lokman TOPRAK, Yrd. Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksek Okulu.

Mehmet SARITÜRK, Yrd. Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü.

Musallam ABED TALAS, Yrd. Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksek Okulu.

Nevzat TETİK, Yrd. Doç. Dr., İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü.

Tekin AVANER, Yrd. Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü.

Cuma SONĐUR, Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakóltesi, Sağlık Yönetimi Bölümü.

Hande Gürsoy AKGÜNLÜ, Dr., Marmara Üniversitesi İşletme Fakóltesi, İşletme Bölümü.

İskender DEMİRBİLEK, Dr., Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Yüksekokulu Sigortacılık Bölümü.

M. Emin KURT, Dr., Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakóltesi, Sağlık Yönetimi Bölümü.

Reřat ARICA, Dr., Adıyaman Üniversitesi Turizm Fakóltesi, Seyahat İşletmeciliği ve Turizm Rehberliđi Bölümü.

DİCLE ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

UNIVERSITY OF DICLE
Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences

E-ISSN 2587 – 0106

ISSN 1309-4602

CİLT/VOLUME: 7, SAYI/ISSUE: 14

ULUSLARARASI EKONOMİ, SİYASET VE YÖNETİM SEMPOZYUMU
ÖZEL SAYISI

SPECIAL VOLUME FOR
INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON ECONOMICS, POLITICS AND
ADMINISTRATION
(ISEPA '17)

İÇİNDEKİLER/CONTENS

TARTIŞMALI DÜŞÜNÜR MACHIAVELLİ HAKKINDA KISA BİR DEĞERLENDİRME
A SHORT EVALUATION ABOUT CONTROVERSIAL THINKER MACHIAVELLİ

Müslüm KAYACI
221-235

**

İKİ LAİKLİK MODELİ VE CUMHURİYET HALK PARTİSİ (CHP)
TWO MODELS OF THE SECULARISM AND REPUBLICAN PEOPLE'S PARTY (CHP)

Sibel DÜNDAR & Ömer TAYLAN
236-245

**

YEREL YÖNETİMLERDE KENTLİLİK BİLİNCİ İLE VERGİ BİLİNCİ ARASINDAKİ İLİŞKİ:
Gaziosmanpaşa Üniversitesi Öğrencilerine Yönelik Bir Uygulama

THE RELATIONSHIP BETWEEN URBANISM AND TAX AWARENESS IN LOCAL
GOVERNMENTS: A Research On Students Of Gaziosmanpaşa University

Yavuz ACUNGİL & Doğan BOZDOĞAN & Ümit ŞİMŞEK

246-264

**

2000 SONRASININ TÜRKİYE'SİNDE DALGALANMA KORKUSU

FEAR OF FLOATING IN THE POST 2000 TURKEY

Zeki AKBAKAY

265-291

**

**GEÇİŞ EKONOMİLERİNDE MAL PIYASALARI ETKİNLİĞİ VE İHRACATTA ÜRÜN
ÇEŞİTLENDİRİLMESİ**

GOOD MARKETS EFFICIENCY AND PRODUCT DIVERSIFICATION OF EXPORT IN
TRANSITION ECONOMIES

Seymur AĞAZADE

292-300

**

**FİNANSAL OKURYAZARLIK DÜZEYİNİN BELİRLENMESİ:
DİCLE ÜNİVERSİTESİ İİBF ÖĞRENCİLERİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA**

DETERMINATION OF THE LEVEL OF FINANCIAL LITERACY: A RESEARCH FOR THE
STUDENTS OF THE FACULTY OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES OF
DICLE UNIVERSITY

Yunus YILMAZ & Mehmet TUNCE

301-312

**

**KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE TÜKETİCİLERİN HAZCI VE BİLİNÇLİ TÜKETİM
ALİŞKANLIKLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ**

EVALUATION OF CONSUMPTION HABITS IN THE GLOBALIZATION PROCESS

Halil İbrahim ŞENGÜN & Nurettin MENTEŞ

313-324

**

**FİNANSAL DOLARİZASYON UNSURLARI OLARAK KREDİ DOLARİZASYONU VE
MEVDUAT DOLARİZASYONU İLE HİSSE SENEDİ GETİRİLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ**

Emine KAYA & Bengü AÇDOYURAN

325-344

**

**TFRS 13 ÇERÇEVESİNDE GERÇEĞE UYGUN DEĞER YAKLAŞIMLARI VE
STANDART UYARINCA KAYDİLEŞTİRİLMESİ**

FAIR VALUE APPROACHES AND STANDARDS RECORDED IN TFRS 13 FRAMEWORK

Fikret OTLU & İbrahim ÇENBERLİTAŞ

345-362

**

YOLSUZLUK VE KATASTROFİK SAĞLIK HARCAMALARI
CORRUPTION AND CATHASTROPHIC HEALTH EXPENDITURES

Hüseyin DEMİR & Mehmet Emin KURT

363-384

**

HASTANE YÖNETİCİLERİNİN MEDİKAL TURİZME İLİŞKİN ALGILARININ
DEĞERLENDİRİLMESİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

Mümtaz KORKUTAN & Ahmet YILDIZ

385-397

**

İNTİHAR- GELİR İLİŞKİSİ: TÜRKİYE İÇİN NEDENSELLİK ANALİZİ

Funda DURĞUN & Burhan DURĞUN

398-416

**

TURİZM SEKTÖRÜNDE DUYGUSAL EMEK: BİR META-SENTEZ ÇALIŞMASI

Sadık SERÇEK & Gülseren ÖZALTAŞ SERÇEK

417-436

**

TOPLU YEMEK HİZMETLERİNDE SERVİS ŞEKLİNİN ALGILANAN MEMNUNİYET
DÜZEYİNE ETKİSİ

Ahmet YARIŞ & ŞehmusAYKOL

437-451

**

TARTIŞMALI DÜŞÜNÜR MACHIAVELLI HAKKINDA KISA BİR DEĞERLENDİRME

Müslüm KAYACI*

Öz

Günümüzün en tartışmalı ve anlaşılmaktan uzak siyaset bilimi düşünürlerinin başında belki Machiavelli gelmektedir. Machiavelli ismi herhangi bir yerde geçtiğinde “amaca ulaşmak için her yol mübahtır” sözü düşünür ile özdeşleşmiştir ve onu takip eder. Bu sözün çağrıştırdıkları ise hemen hemen herkesçe aynıdır: siyasetçiler/yöneticileri, ahlaktan uzak, aklında sürekli şeytanlıklar bulunan, yalancı, düzenbaz ve ihtirasları için her şeyi yapan insanlardır. Bu yaklaşım, Machiavelli düşüncesinin tam bilinmemesinden kaynaklanır ve tarih huzurunda düşünürün yanlış değerlendirilmesine neden olur. Machiavelli’in hiçbir eserinde amaca ulaşmak için her yolun mübah olabileceğine yönelik bir ifade yoktur. Prens kitabının yorumlanması ile ortaya çıkarılmış olan bu ifadeler, Machiavelli’in söylemediği ancak ölümünden sonra ona söylettirilen ifadelerdir. Bu çalışmada tartışmalı düşünürün fikirleri iktidar, siyasal iktidar, meşruiyet, milli birlik ve ahlak kavramları çerçevesinde değerlendirilecek, yazara zorla söylettirilmeye çalışılan ve aslında Machiavelli’in asla söylemediği kimi noktalar vurgulanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Siyasal İktidar, Ahlâk, Devlet, Machiavelli.*

A SHORT EVALUATION ABOUT CONTROVERSIAL THINKER MACHIAVELLI

Abstract

Nowadays, Machiavelli is the foremost philosopher among others who is most debated and far away from to be understood. The expression of “The end justify means” has been identified with the philosopher and followed him for centuries. The things that are associated with this expression is almost similar to everyone: politicians/governors are lack of morals, liars, tricksters and they always have evilness in their minds and can do anything for their ambitions. However, this approach has been resulted for not knowing philosopher’s ideas properly and has caused to evaluate him inaccurately in the eye of history. There is no such statement as “The end justify means” in any work of Machiavelli. These kind of statements have emerged as a result of interpreting the book “Prince” by other people and they weren’t said by Machiavelli himself but were made to be said after his death. In this study, the ideas of controversial philosopher will be evaluated within the concepts of power, political power, legitimacy, national unity, and morality and some points which have been made to be said to philosopher by other people and in fact have never been asserted by Machiavelli will be emphasized.

Keywords: *Political Power, Ethics, State, Machiavelli.*

1. MACHIAVELLI’İN HAYATI

Niccollo Machiavelli (1469-1527), İtalya’nın Floransa kentinde orta halli burjuva avukat olan bir babanın oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Eğitimi hakkında kesin ve net bilgiler bulunmayan Machiavelli kendi çabalarıyla Latince öğrenmiş ve Eski Yunan metinlerini okumuştur. Tarihe çok meraklı olan

* Arş. Gör., Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, mkayaci@gmail.com.

Machiavelli, kendisini üstün yapan iki şeyden birinin tarih bilgisi olduğunu söylemektedir. Diğeri ise gözlem yeteneğidir.

Machiavelli'in yaşadığı dönem İtalya'sında siyasi çalkantılar, entrikalar ve iktidar mücadeleleri parçalanmış bir siyasi zeminde meydana gelmekteydi ve Machiavelli'in belki de en temel amacı bu parçalanmış İtalya'yı bir "Prens" vasıtasıyla birleştirmektir.

Floransa Cumhuriyeti'nin iktidar mücadeleleri ile sürekli karışık olduğu dönemlerde yaşayan Machiavelli "Özgürlük ve Barış İçin Onlar Kurulu" isminde cumhuriyeti savunan bir kurulun 14 yıl sekreterliğini yapar. "Floransalı Sekreter" lakabı da bu dönemlerden ona miras kalmıştır. Sekreterlik görevi boyunca iç siyasi konularla ilgilenmesinin yanında çeşitli yurtdışı diplomatik görevlerde de bulunan Machiavelli, bu sayede, hem dönemin önemli liderlerini, yani Fransa Kralı XII. Louis'yi, Kutsal Roma-Germen İmparatoru Maximilian'ı, Papa VI. Alexsander ile Papa II. Julius'u ve sonradan ideal prens için örnek göstereceği Romagna Dükü Cesare Borgia'yı tanımak, hem de türlü koşullar altında farklı siyasal yönetim uygulamalarını yakından gözlemlemek fırsatı bulur (Ağaoğulları, 2011: 320) ve daha sonra yazacağı ve onun en tanınan eseri olan Prens kitabı için bu deneyimler hiç kuşkusuz çok önemli olmuştur.

1512 yılında Fransızların desteğiyle ayakta duran Floransa Cumhuriyeti İspanyolların Fransa ile girdiği mücadeleyi kazanmaları neticesinde korumasız kalır ve cumhuriyet çöker. Bunun üzerine Machiavelli'in de görevi sonlandırılır. Daha sonra adı bazı suikast iddialarına karışır ve hapsedilir. Hapisten çıktıktan sonra küçük bir çiftliğe çekilir ve daha önceden yazmaya başladığı ve bu çiftlik evinde tamamladığı Prens kitabını yazar. Bu kitabı nasıl yazdığına ilişkin ilginç bir ayrıntıyı şu şekilde aktarır: "Akşam olunca evime döner ve çalışma odama girerim; kapıda çamura ve toza belenmiş gündelik elbiselerimi çıkarır, kralların huzurunda giyimeye yaraşacak elbiseler giyerim; sonra bu uygun elbiselerle, eski kralların huzuruna girerim ve orada onların sevecenliği ile karşılanarak sadece benim olan ve sahibi olmak için doğduğum besini alırım, orada eski krallarla konuşmaktan ve onlara eylemlerinin nedenlerini sormaktan utanmam; onlarda bana lütfedip cevap verirler. Dört saatliğine can sıkıntısı nedir bilmem, her derdi unutturum, yoksulluğu düşünüp üzülmem, ölümden korkmam; kendimi tümüyle onlara bırakırım. Dante, 'duyup da hatırlamadığımız bilgi üretmez' dediği için, onlarla yaptığım konuşmalardan yanıma kar kalan her ne varsa bir deftere geçirdim ve 'De Principatus' adlı küçük bir eser yazdım" (Ağaoğulları, 2011: 321) şeklindeki ifadeleri bir arkadaşına yazdığı mektupta görmekteyiz.

1527 yılının haziran ayında ölen düşünür arkasında çok tartışılacak, hatta kilise tarafında şeytanın sözleri olarak yaftalanacak, Türkçeye Prens ya da Hükümdar olarak çevrilecek olan *Il Principe* kitabını ve daha az bilinen *Discorsi* (Söylevler) kitaplarını bırakarak tarih sahnesinden cismani olarak çekilmiştir ancak arkasında büyük bir tartışma da bıraktığı içinse halen yaşamaktadır diyebiliriz.

2. MACHIAVELLI'İ ANLAMAK

Machiavelli, Ortaçağ'da yaşamıştır. Avrupa'da Ortaçağ bilindiği gibi çok önemli toplumsal, siyasal ve sosyolojik dönüşümlerin derin olarak yaşandığı dönemdir ve modern siyaset bilimi kavramlarının yeşerdiği bir ortama sahiptir. Siyaset biliminde kullandığımız egemenlik, iktidar, laiklik, tanrı-din-toplum gibi kavramlar ortaçağ Avrupa'sında yeniden ele alınmış ve anlamsal kayıplara uğrayarak yeniden tanımlanmıştır. İnsanların doğaya bakışları, kader ve talihe olan inançları köklü değişimlere uğramaya ortaçağ da başlamıştır. Ortaçağ, modern insanın ilk durağıdır. Ortaçağ anlaşılmadan ne modernite ne günümüz siyaset bilimi ne tarih ne de devlet anlaşılacaktır. Özellikle birçok alanın merkez kavramı/varlığı/siyasal iktidar biçimi olan “devlet” Ortaçağ'daki dönüşümler anlaşılmadan anlaşılacaktır ve yapılan tanımlamalar havada kalacaktır. Kısacası Ortaçağı bilmek devleti bilmek, devleti bilmek her şeyi bilmektir. İşte Machiavelli'yi özel yapan, tarihin içinde durduğu noktadan yüzyıllar sonrasını görmüş olmasıdır. O iktidarı gökyüzünden yeryüzüne indirmiş ve Prens'e teslim etmiştir. En son düşünülmesi ve söylenmesi gerekeni ilk başta düşünmüş ve söylemiştir ve Siyaset Bilimi'ndeki müstesna yerini almıştır.

3. ORTAÇAĞ'DA NE OLDU?

Ortaçağı belirleyen iki önemli yapı vardır: Kilise ve feodalite. Ortaçağ klasik öğretilerde karanlık bir çağ olarak anlatıla gelmesine rağmen özellikle siyasi bakımdan tam bir laboratuvar işlevi görür dersek yanılmış olmayız. Günümüzde siyasete dair birçok kavram ve tanımlama, geniş ölçüde Ortaçağ'da şekillenmeye başlamıştır. Bu açıdan karanlık çağ olarak nitelendirme yapılacaksa bu karamsarlığı tek başına ortaya çıkaran alan kilisedir. Gerçekten de Ortaçağ'a karanlık çağ yakıştırması yapılmasının en önemli kaynağı kilisedir. Çünkü kilise bu çağda büyük katliamlara kadar varan canice uygulamaları meşrulaştırmış ve bu katliamlara tanrısal bir kisve giydirmiştir. Ancak kilisenin bu yönünü görmezden gelip çalışmamız açısından önemli olan noktaya yoğunlaşırsak, evet ortaçağın temel belirleyicilerinden biri kilisedir.

Ortaçağ, “Roma İmparatorluğunun yıkılışıyla oluşan otoritelerin kendi alanlarında hakim olduğu, kilisece tanımlanmış uhrevi ve hemen hemen dünyevi alanlarda, nüfuzunu rakipsizce gerçekleştirdiği ve kilisenin kutsadığı imparatorun diğer otoritelerce tanındığı bir düzendir. Bu düzen, papa, imparator ve lokal güçlerin karşılıklı bağımlılığına dayanır. Kilise, diğerlerinin otorite ve iktidarlarının meşruiyet kaynağı olarak dinsel ilkeler sunan aşkın güçtür” (Çetin, 2002: 80). Ortaçağ'da kilise hem Hıristiyanlığın temel niteliklerini vasetmede bir tekel durumunda, hem kurduğu eğitim kurumlarıyla bilginin şekillenmesinde yegane kaynak niteliğinde, hem topladığı vergiler noktasında ekonomik bir güç ve hem de geniş ölçekli topraklara sahip olması bakımından temel bir feodal unsur olarak belirleyicidir. Bu güç, kiliseye, toplumun neredeyse her alanına müdahale imkânı verecek bir hareket alanı sağlamıştır.

Roma İmparatorluğu'nun yıkılışının ardından kilise Avrupa toplumunun örgütlü tek gücü haline geldi ve imparatorluğun dağılışının ortaya çıkardığı boşluğu doldurmaya çalıştı. Hıristiyanlık başlangıçta eşitlikçi bir dinsel temel üzerinde şekillendi. Zamanla bu eşitlikçi anlayış yerini ruhban sınıfının en üstte olduğu bir hiyerarşiye bıraktı. Önceden belli ölçülerde seçimle belirlenen din görevlileri artık üstten atanır hale geldi. Kilisenin başlangıçtaki yalın, eşitlikçi durumundan ayrılıp, hiyerarşik eşitsizlikçi bir kurum durumuna gelişine; büyük zenginliklere sahip tantanalı bir yaşam eğilimi göstermesine karşı önemli tepkiler doğdu. Kilise bu tepkileri cezalandırmak ve benzeri başkaldırıların önünü almak için 'engizisyon' silahına başvurdu (Şenel, 1999: 219-225). Engizisyon, Hıristiyanlıktan uzaklaşan veya dinî esaslara aykırı davranan kimseleri cezalandırmak için kurulan Katolik kilise mahkemeleridir (Demirci, 1995: 298). Engizisyon mahkemeleri ile kilise Tanrı adına yargılama yetkisini eline almış ve İncil'i kendi çıkarları doğrultusunda yorumlayarak hüküm vermiştir. Engizisyon mekanizması ile Hıristiyan topluluk dizayn edilmeye çalışılmış ve önemli ölçüde de başarılı olunmuştur. Tabi bu noktada kiliseye ve onun ortaya çıkardığı toplumsal sisteme tepkilerin belirdiğini ve 'Reform' hareketinin doğduğunu da belirtmek gerekir.

Ortaçağın ikinci belirleyicisi feodalitedir. Feodalizm Ortaçağ Avrupa'sının genel itibariyle ekonomik yapısının temel belirleyicisi olmuştur. Feodalizmi ve şekillendirdiği ekonomik sistemi anlamadan Ortaçağ hakkında yorumda bulunmak siyaset bilimi açısından eksik olacaktır.

Ortaçağın temel özelliği merkezi bir siyasal iktidarın bulunmamasıdır. Tek bir siyasal iktidardan ziyade küçük küçük iktidarlara mevcuttur. Bu dağınık yapı ile eklemlenmiş toplumsal ve ekonomik yapı temelde 'feodalite' kavramıyla ifade edilmektedir. Her şeyden önce bir üretim tarzına göndermede bulunan feodalite, tarım ekonomisine ve tabakalara bölünmüş hiyerarşik bir toplumsal sisteme dayanan, toprak sahibi olan senyörler ile serfler arasındaki eşitsiz ilişkinin oluşturduğu bir sistemi anlatmaktadır (Beriş, 2006: 68). Feodal düzende sosyal ve ekonomik yapıyı belirleyen özellik kişilerin toprakla olan ilişkileridir. Toprak sahibi olan kişi aynı zamanda siyasal iktidarında sahibi durumundadır. Herhangi bir toprağın maliki olmayan kişilerse üzerinde yaşadıkları toprağın sahibine ekonomik, sosyal ve siyasal yönden bağımlı olarak yaşayan kişilerdir. Temelde toprak sahibi Senyörler ve bu senyörlerin topraklarında, toprakla beraber alınıp satılan serfler bu sistemin temel unsurlarıdır (Göze, 2007: 63-65). Feodalizm, tek bir merkezi otoritenin bulunmamasının sonucu olarak, güçlü olanların kişisel egemenliklerini kurmak, zayıf olanların can güvenliklerini sağlamak için bir sözleşme ile karşılıklı olarak yükümlülük altına girdikleri sistemi anlatmaktadır (Şenel 1999: 214). Ortaçağda geniş toprak sahipleri kilise ile birlikte senyörlerdi. Senyörler soylu kişiler olup, geniş topraklarını işletebilmek için 'serfler' olarak adlandırılan emeğe ihtiyaç duymaktadırlar. "Her toprağın mutlaka bir senyör sahibi vardır" kuralının geçerli olduğu bu dönemde, senyör, toprakları üzerinde çalışacak insanlara hizmetleri karşılığında güvenlik, yeme içme ve yatacak yer temininde bulunuyordu. Ve aynı zamanda bu kişiler üzerinde senyör, toprak sahibi olması sıfatıyla siyasal

iktidarı da elinde bulunduruyordu (Göze, 2007: 64-65). Serfler ise senyörlerin bu topraklarında çalışan ve toprakla birlikte alınıp satılan kol gücüydü.

Ortaçağ süresince para kullanımı çok kısıtlı kalmıştır. Malların alınıp satılması konusunda genel olarak takas ekonomisi hakimdir ve para konusunda bir standartlaşma yoktur. Bu noktada Marc Bloch'un şu satırları parasallaşma konusundaki parçalanmışlığı ve standartsızlığı anlamada aydınlatıcı olacaktır (1983: 92): “Borçlu, çoğunlukla borcunu mal cinsinden ödemektedir, fakat teker teker değerleri saptanmış mal cinsinden. Böylece, her mal, ortada para olmamasına rağmen, lira, sou ve denier gibi paraların çeşitli birimleri cinsinden ‘değerlendirilerek’ muameleye sokuluyordu. Sikke kıtlığı, para basma konusundaki kargaşadan da kaynaklanıyordu. Bu kargaşa, siyasal parçalanmanın olduğu kadar, ulaşımın zorluğundan da besleniyordu. Çünkü her önemli pazara bir darphane gerekiyordu, yoksa alış verişler dururdu. Yabancı ve değişik paraların taklitleriyle, çok az sayıdaki yerli sikkeler bir yana bırakılırsa, sadece, çok az bir gümüş içeren ‘denier’ basılıyordu. Altın, ancak Arap ve Bizans paraları veya onların taklitleri halinde tedavül ediyordu. Lira ve sou, denier'nin aritmetik kesirleri olup, sikke cinsinden karşılıkları yoktu. Fakat çıkış noktasına göre, aynı adı taşımakla birlikte, denier’ler arasında, içerdikleri metallerin miktar ve değerine göre farklılıklar bulunmaktaydı. Bundan da kötüsü, aynı darphanede her yeni para basılışında, paraların ağırlık ve değerli maden içeriklerinde değişmeler oluyordu. Para hem nadir olduğundan, hem de yukarıda andığımız nedenlerden ötürü, kullanışlı olmaktan çıkmış olduğundan başka, bir de çok yavaş ve düzensiz olarak tedavül ediyordu. Böylece, kimse gerektiğinde nakit bulabileceğinden emin olamıyordu. Bunun da başlıca nedeni, yeteri sıklıkta alış verişin olmamasıydı”.

Görüleceği üzere ortaçağda iktidar tek bir merkeze ait değil kilise ve senyörler arasında bölünmüş ve lokalize olmuş durumdadır. Hukuksal yapıdan toprak sistemine, para basımından, paranın standartlaşmasına kadar hemen hemen hiçbir alanda merkezi bir iktidarın varlığından söz edilemez. Bu noktada şunu belirtmek faydalı olacaktır; ortaçağda herhangi bir iktidar yokluğundan bahsedilemez, aksine iktidar çok belirgindir ancak küçük küçük iktidar adacıkları denilebilecek bir siyasal, ekonomik ve toplumsal ortam söz konusudur.

Ortaçağ'da Tanrısal iktidarın merkezi kiliseler, yeryüzü iktidarının merkezi ise geniş toprak sahibi olan senyörlerdir denilebilir. Aslında bu genelleme biraz hatalıdır. Çünkü Ortaçağ Avrupa'sında kilisenin varlığında cisimleşmiş tanrısal iktidar, en üst iktidar kaynağıdır ve “omnis potestas a deo” (tüm iktidarların kaynağı tanrıdır) kuralı gereği kilise yeryüzü iktidarını da tanrı adına kullanmaktadır. Ancak bu fiili durum, sermaye birikimi ile ve kentlerin gelişmesine paralel ortaya çıkan ‘burjuva sınıfının’ güçlü karşı çıkışıyla beraber değişecektir.

“12. yüzyıldan itibaren Avrupa’da bir dönüşüm dönemi başlamıştır. Bu dönüşüm ekonomik düzeyde ticaretin canlanmasına koşut olarak gelişen kent yaşamının giderek önem kazanması, kentlerin siyasal iktidar düzeni içinde yer alması, siyasal düzeyde ise Krallıklara bölünmüş Avrupa’da modern devletin

en belirgin unsurlarından biri olan ‘Ülke’ kavramının ağırlık kazanmaya başladığı bir devlet düzeninin ve buna bağlı olarak Kralın kişisel iradesinden bağımsızlaşarak gelişen yeni bir sınıf olan burjuvazinin iktidardan pay arayışı, çeşitli sınıflar arasında kurumsallaşan tabakalar yönetiminin yerleşmesi olarak özetlenebilir” (Çetin, 2007: 28). Ticaretin canlanması aslında Avrupa’nın kendi içinde sıkışmışlığına bir çare bulmak için cesur ve korkusuz denizcilerin ilk başlarda Akdeniz’de daha sonra ise Atlas Okyanusu’nu geçerek Amerika kıtasını keşfetmeleriyle ve özellikle Amerika’dan altın getirmeleriyle belirgin bir ivme kazanmıştır. Ticaretin hızlanması, kentlerin yavaş yavaş yükselmesi ve sermayenin birikmesine paralel olarak ortaya çıkan ‘burjuva sınıfı’ iktidara göz dikecek, merkezileşme adına Krallara destek olacaktır.

Ortaçağda kent merkezlerinden en önemlileri, Venedik kenti, Cenova kenti ve Pisa kentiydi. Bunların içinde Batı’da bir ticaret kent devleti olarak ortaya çıkan feodal sisteme karşı bağımsızlığa sahip olan Venedik, en önemli şehirdi. Pisa ise bir liman kentiyken, Cenova, hem liman hem de ticaret merkeziydi. Bunların dışında Floransa, Ghent, Padova, Verona, Bologna ve Sinea önemli kentlerdi (Benevolo, 1995: 43). Bu kentlerin en önemli unsurları burjuvazi sınıfıydı. Bu sınıfın istek ve arzuları, çıkarları genel itibarıyla kilisenin çıkarları ile çakışıyor kilisenin toplumsal alana müdahale etme iştahına karşılık bu yeni sınıf; ticaret yapma, mal alıp satma ve standartlaşma gibi alanlarda geniş bir özgürlük talep ediyordu. Bu açıdan çatışma kaçınılmazdı ve burjuvazi sınıfı kilisenin keyfi uygulamalarına karşı alttan alta tepki göstermeye başlayan Kralları/Prensleri destekleyecekti. İşte günümüz Avrupa’sını şekillendiren ve ‘Modern Devlet’ dediğimiz siyasal iktidar biçimi böylesi bir ortamda şekillenecek, Machiavelli ise Modern Devlete kapı aralayan bu ilk anda, bu yeni siyasal iktidar biçimini Hobbes’un *Leviathan*’ından kabaca 130 yıl önce görebilecek sezgiye sahip bir düşünür olarak yerini alacaktır.

4. MACHIAVELLI DÜŞÜNCESİ

Yukarıda kabaca belirtmeye çalıştığımız Ortaçağ’da en belirgin gereklilik, güçlü bir Kralın/Prensın ortaya çıkıp siyasi birliği sağlamasıdır. Siyasi birliğin sağlanması demek; merkezi bir hukuk sistemi, merkezi bir yargılama sistemi, güçlü bir ordu, tek bir elden yönetilen vergi toplama mekanizması ve bürokrasi, standartlaşmış ve ülkenin her tarafında geçerliliğe sahip tek bir para birimi, ölçü, tartı, saat, takvim vb alanlarda farklı uygulamalara son verilmesi ve nihayet tüm bunları içine alan Tanrısalılıklardan arındırılmış bir yeryüzü iktidarı. İşte Machiavelli’nin yegane amacı tüm bunları gerçekleştirecek bir Prensi ortaya çıkarmaktır.

“Machiavelli Tanrı vesayetindeki feodal nitelikli münferit güç odaklarına karşı, yeni sosyal yapıyı kuracak olan prensin mutlak gücünü düşünmektedir. Machiavelli söyleminin belirleyici ögesi olan prenslik, dünyevi bir eylem süreci olarak ya da ele geçiren ve yöneten hükümdarın gücü kullanması olarak, Ortaçağ Hıristiyan düşüncesinin altın zincirini, Kiliseyi dünyevi alandan dışlayarak kırar. Siyasi güç olgusunu kendi (dünyevi) sınırları içinde ele almaya yönelik bu çaba, Ortaçağ Hıristiyan

düşüncesi ile Yeniçağ düşüncesi arasına çekilen duvardır ve ötesinde, modern siyasi-hukuki kavramsallaşmanın oluşturulacağı düşünsel kesintiyi belirtir. Artık yeni bir sosyal düzenleme düşüncesi gündemdedir; pratikte de, prensin hem feodal güçlere, hem de kiliseye karşı siyasi birliği sağlama kaygısı...” (Akal, 2012: 51-52). Machiavelli’den önceki tüm düşünürler kendilerini dinsel düşünüşün etkilerinden kurtaramamışlar, daha önemlisi siyasi görüşlerini daima bir ideale ulaşma, doğru olanı belirleme noktasına yoğunlaştırmışlardır. Machiavelli ise siyasal iktidarın Tanrı tarafından değil, kuvvetten doğduğunu gözlemleyip bunu kabul edebilmiştir. Böylece Machiavelli siyasal düşünüşü dinsel düşünüşten arındırarak ‘laikleştirirken’, dinsel olan ve olmayan her türlü önyargıları bir yana bırakmaya çalışarak, siyasi düşünüşü aynı zamanda ‘bilimselleştirme’ girişiminde bulunmuştur. Bu nedenle Machiavelli günümüz siyaset biliminin de kurucusu sayılır (Şenel, 1999: 307). Machiavelli İtalya’da ulusal birliğin güçlü bir prens tarafından gerçekleştirilebileceğine inanmıştır. Bir prens gereklidir ama birliği kurabilecek güçte ve yetenekte bir prens olmalıdır bu. Prens başarıya ulaşmalıdır ama nasıl? Machiavelli, ‘Prens’ eserinde işte bunu anlatmaktadır (Göze, 2007: 105).

Yaşadığı dönemin İtalya’sı Venedik Cumhuriyeti, Milano Dükalığı, Napoli Krallığı, Papalık Devleti Vatikan gibi küçük kent devletleri denilebilecek çok parçalı bir yapıdaydı ve bunlar arasında sürekli bir mücadele söz konusuydu. İtalyanların kendi aralarındaki bu çekişme, içte güvensiz bir ortam oluşturmakta, para ve insan kaybına neden olmakta ve şehirleri harabeye çevirmekte iken dışta ise gerek siyasi birliklerini sağlamış İspanya ve gerekse de Fransa’nın sürekli saldırılarına maruz bırakılmaktaydı. Böylesi bir ortamda gücü ve zekasıyla öne çıkacak, bu parçalanmışlığa askeri bilgisiyle bir son verecek, gerektiğinde korkulan, yeri geldiğinde nefret edilen, bazen tilki gibi kurnaz, bazen kurt kadar cesur, hile yapmaktan çekinmeyen, yalan söylemekte mahir bir prens gereklidir. Bu prens için biricik amaç siyasi birliği sağlamaktır ve bu amaç için yapılacak her şey ama her şey meşru olacaktır. Kısacası Machiavelli düşüncesinde amaç aracı meşrulaştıracaktır/ mübahlaştıracaktır.

Bu itibarla, Machiavelli ve onun düşüncelerini takip ederken siyasi birliği sağlama konusunun düşünürün zihin dünyasında kapsadığı yerin önemini gözden kaçırmamak gerekir. Bu nokta es geçilirse, Machiavelli adeta kötülüğün temsilcisi, kitabı da şeytan tarafından yazılmış lanetli bir kitap niteliğine bürünecektir. Halbuki ne Machiavelli kötülüğün temsilcisi ne de Prens kitabı şeytan tarafından yazılmıştır. O sadece çoğu devletin yaptığı gibi bir milli birlik hedefindedir ve bu hedef doğrultusunda Prense nasihatler vermektedir. Çıplak olan gerçek budur. Bundan daha fazlasını savunmak, ona gayri ahlaki yakıştırmalarda bulunmak ve en önemlisi onu içinde bulunduğu tarihsellikten sıyrarak, şu andan bakarak değerlendirmek düşünürün siyaset bilimine yaptığı katkılara haksızlık olması bir yana, onun söylemediği şeyleri ona zorla söyletmek olacaktır.

4.1. Machiavelli'e Göre, Yöneticide Olması Gereken Özellikler

Machiavelli, *Prens* adlı kitabına yönetim biçimlerini sıralayarak başlar. Ona göre geçmişte ve günümüzde egemen olmuş tüm devletler ya da hükümdarlıkların yönetim biçimi ya cumhuriyettir ya da hükümdarlık. Machiavelli bu eserinde Prenslikleri inceleyeceğini belirtir. Ona göre soydan gelen prenslikler yeni kurulan bir prensliğe göre daha kolay savunulur ve elde tutulur. “Çünkü atalarının koyduğu düzeni bozmak ve beklenmedik olaylar karşısında zaman kazanmak yeterlidir. Ve eğer prens olağan bir yeteneğe sahip bir prensse, olağanüstü ve aşırı bir güç tarafından yerinden edilmediği sürece egemenliğini korumak konusunda hiçbir sorunu olmaz” (Machiavelli, 2009: 4). Machiavelli'e göre prens bir takım özelliklere sahip olduğu takdirde hem hükümdarlığını sürdürecektir hem de topraklarında düzeni ve dirliği sağlayacaktır.

Prens kitabında Machiavelli, devlet yöneticisinde bulunması gereken özellikleri genel olarak şu şekillerde belirtmiştir:

“İnsanları ya okşayacaksın ya da ortadan kaldıracaksın; çünkü vereceğin ceza hafif olursa, adam senden intikam alır, ama ağır bir ceza verersen artık başını kaldıramaz. Kısacası insanlara vereceğin ceza intikamını alır diye korkmayacağın bir ceza olmalıdır” (Machiavelli, 2009: 8). Prens zalim değil, merhametli olarak bilinmeyi istemelidir. Ama merhametini asla kötüye kullanmamalıdır. Prens halkını bir arada tutmak için ve iktidarının devamını sağlamak için adının zalime çıkmasından asla gocunmamalıdır (Machiavelli, 2009: 62). Prens korkulacak biri mi olmalı yoksa sevilecek biri mi olmalı? Bu soruya verilecek cevap hem öyle hem böyle. Ancak ikisini de bir arada bulundurmamak zor olduğu için, eğer ikisinden biri olacaksa korkulan biri olmayı tercih etmelidir (Machiavelli, 2009: 64). “İnsanlar korkulan bir hükümdardan çok, sevilen bir hükümdara daha kolay zarar verirler; çünkü sevgi bir zorunluluk bağıdır ve insanlar doğaları gereği çıkarları söz konusu olduğunda bu bağı kolaylıkla koparıp atabilirler; oysaki korku bağı insanın hiç aklından çıkaramadığı ceza ve cezalandırılmak kaygısı ile örülüdür” (Machiavelli, 2009: 64).

“Gerçek yaşamla düşlenen yaşam birbirinden o kadar uzaktır ki olanı bırakıp olması gerekenin arkasından giden kişi elindekinden de olur. Çünkü her şeyde ve yerde iyilik perisi kesilen kişi o kadar çok kötü içinde yıkıma uğrar. Bu nedenle bir hükümdarın, ayakta kalabilmek için iyi olmamayı ve iyiliği yerine göre kullanmayı öğrenmesi gerekir (Machiavelli, 2009: 59). Daima doğruluk peşinde koşan bir prens bu kadar kötü insan arasında yaşayamaz. Bundan dolayı bir prens sürekli iyi olmamayı öğrenmelidir. Halk arasında prensler cimri, yalancı cömert, hilekâr, korkak, alçak gönüllü, sert mizaçlı veya yumuşak başlı gibi çok çeşitli şekillerde görülürler. Bu niteliklerden iyi ve erdemli olanlarının prens de olması güzeldir. Ancak mutlaka olmasına gerek yoktur. Bir prensin bu özelliklere sahipmiş gibi görünmesi yeterli olacaktır.

Başlangıçta teşhisi iyi yapılan bir hastalığın tedavisi daha kolaydır. Benzer şekilde devlet işleri de böyledir. Devlet içinde doğması muhtemel sorunları zamanında tespit eden prens çözüm yollarını da

zamanında üretecek, sorunun herkes tarafından görünür olmasının da önüne geçebilecektir (Machiavelli, 2009: 10). Ancak felaket gelmeden alacağın önlemler etkili olacaktır, yok eğer felaketin gelmesini beklersen hastalık ilerlemiş ve tedavi olanağı ortadan kalkmış olacaktır.

Bir prensin cömert olarak bilinmesi iyi bir şeydir. Ne var ki cömert olarak tanınmak isteyen prens tüm varlığını bu yolda tüketecektir. Cömertliğini devam ettirmek için daha fazla vergilere başvuracak, bu ise halk içerisinde ona karşı bir nefret uyandıracaktır. Adının cömerde çıkmasını bekleyen herhangi bir prensin zarar görmeden bu sanla anılması olanaklı değildir. Eğer bir prens akıllıysa adının cimriye çıkmasından korkmamalıdır (Machiavelli, 2009: 60-62). Şu var ki prens yurttaşının malına mülküne, karısına kızına göz dikmezse nefret kazanmadan korku salabilir. Eğer birinin kanına, canına göz dikecekse bunun mutlaka güçlü gerekçeleri olmalıdır. Ve özellikle prens başkasının malına, mülküne göz dikmemelidir, çünkü insanlar babalarının öldürülmesini sindirebilirler ama mal varlıklarından yoksun kalmayı asla sindiremezler (Machiavelli, 2009: 64).

Fırsatını yakalayana göre prenslik ya halktan ya da seçkinlerden birinden gelir. Seçkinlerin desteğiyle prensliğe gelen kişi, halkın desteğiyle hükümdar olandan daha zor iktidarda kalır. Çünkü prens olduğunda kendisi gibi güçlü görünen insanlarla bir arada bulunmak zorundadır ve istediği gibi ne buyruk yağdırabilir ne de insanları evirip çevirebilir. Ancak halkın desteği ile iktidara gelen kişinin yönetimine dışarıdan bir müdahale olmaz, çevresindeki herkes onun buyruklarına itaat eder (Machiavelli, 2009: 37). “Halkın desteği ile hükümdar olan kişi onun dostluğunu korumak zorundadır. Bu da kolaydır, çünkü halkın bir tek beklentisi vardır. Halk zulme katlanmak istemez. Ama halka karşı seçkinlerin desteği ile hükümdar olmuş biri, her şeyin ötesinde halkın beğenisini kazanmak zorundadır. Halkın korumasını üstlendiği sürece zor olmayacaktır. Çünkü insanlar kötülük beklediklerinden iyilik gördüklerinde o kişiye daha çok ısınırlar (Machiavelli, 2009: 38).

Bir prensin sözüne sadık kalmasını ve kurnazlık yapmamasını çoğu kişi över. Ancak yaşantılar göstermiştir ki, zamanının büyük işler yapan prensleri öyle pek sözlerinde duran kişiler değildir ve yeri geldiğinde de kurnazlıktan kaçınmamışlardır. Savaşmak için iki ayrı yol vardır; birincisi yasalara uyarak, öteki zora başvurarak. İlki insanlara ikincisi hayvanlara özgüdür. Yasalara uymak yetmediğinde zora başvurulduğu sıklıkla görülür. İşte prens bu iki yolu da iyi kullanmayı bilmelidir (Machiavelli, 2009: 66). Prens yeri geldiğinde hayvan kimliğine bürünmekten çekinmemelidir. Hayvanlardan ise tilki ve aslan gibi olmayı bilmelidir. Çünkü aslan tuzaklardan, tilki ise kurtlardan korunamaz. Bunun için tuzaklardan korunmak için tilki gibi kurnaz, kurtlara karşı koyabilmek için ise aslan gibi cesur olması gereklidir. Yalnız aslan olarak kalmak isteyenler bu işten anlamayanlardır. “kurnazlık demek, kişinin kurnaz olduğunu saklayarak, insancıl, eli açık, dindar, sözlerine sadık, namuslu vb bir görünüm takınmasıdır. Prens insan doğası gerçekte görünüştedir, yüzeyseldir. Bir başka deyişle prens, kendini halka, halkın onu görmek istediği gibi, yani insani niteliklere, erdemlere sahipmiş gibi gösterir. Nasıl olsa halk yalnızca görünüşe baktığından, görünüşe göre

değerlendirdiğinden, aldatılması kolaydır” (Ağaoğulları, 2011: 332). “Prensın sözünü yerine getirmesi gereken ortam değişmiş veya verdiği söz aleyhine dönmüşse akıllı biri o sözünü tutmaz ve tutmamalıdır. Prensler sözlerinde durmamış olmalarına bahane bulmakta zorlanmamışlardır. Buna tarihten birçok örnek verilebilir. Ama bunu yaparken allayıp pullamak ve göz boyamak kaçınılmaz olduğu gibi, renk vermemek gerekir. Ve insanlar öylesine basit ve günün gereklerine uymayı öylesine iyi bilirler ki aldatmaya kalkan kişi, karşısında aldanmaya hazır birini her zaman bulacaktır” (Machiavelli, 2009: 67).

Prensi nefret edilecek biri yapan açgözlülüğü ve uyuğunun malına ve ırzına göz dikmesidir. Prens bundan kaçınmalıdır. Hoppa, mızımız, kararsız, kaypak ve kadınsı olarak bilinen prens aşağılanır. Bundan tehlikeden kaçır gibi kaçmak gereklidir ve eylemlerinde büyük, coşkulu, ağırbaşlı, güçlü olduğunu göstermeye gayret etmelidir (Machiavelli, 2009: 69). Kendiyle ilgili böyle bir izlenim bırakan prens saygın bir kişidir. Prensın korkacağı iki güç vardır. Biri içerden kendi uyruklarından gelecek olan; ikincisi dışarıdan gelecek olan. Dışarıdan gelecek tehlikelere iyi silahlarla ve iyi dostların desteğiyle karşı konulabilir. İyi silahlar varsa iyi dostlarda vardır. Dışarıdan huzursuz edecek bir şey gelmezse ve içerde sevilen, saygın ve korku duyulan bir prens saldırı nereden gelirse gelsin tüm saldırılara göğüs gerebilir (Machiavelli, 2009: 69-70).

“Bir prensın savaştan, savaşla ilgili yöntem düzenlemelerden başka bir amacı, bir düşüncesi, bir uğraşısı olmamalı; çünkü savaş, komuta eden kişiye özgü tek sanattır. Bu sanat içeriğinde öyle bir erdem barındırır ki kalıtsal yoldan prens olanın prensliğe çakılıp kalmasını, yalın yurttaşında prens olmasını sağlar. Tersine, silahlardan çok şatafata önem veren prenslerin iktidarlarını yitirdikleri bir gerçektir. İktidarın yitirilmesinin birincil nedeni bu sanatın işlevini yadsımak, iktidarı kazanmana yol açan neden de bu sanattan anlamaktır” (Machiavelli, 2009: 56). İyi ordular olmadan iyi yasalar olmaz. Devletini savunmak isteyen bir prens ya kendi öz ordusuna, ya paralı askerlerden oluşan güçlere, ya yardımcı askerlere ya da bunların karmasına sahip olabilir. Ancak paralı ve yardımcı askerlerden oluşan birlikler yararsız ve tehlikelidir. Devleti paralı askerlerle ayakta tutmaya çalışan prens başarılı olamayacaktır. Çünkü daha çok para verene kendini satacaktır (Machiavelli, 2009: 46). “Roma İmparatorluğu’nun çöküşünü araştırmaya kalktığımızda birincil nedenini Gotlardan aldıkları paralı askerler olduğunu görürüz. İmparatorluğun güç yitirmesi buradan başlamıştır. Kendi öz silahınız yoksa hiçbir prenslik güvende değildir (Machiavelli, 2009: 55).

Yukarıda genel hatlarıyla belirttiğimiz özellikler bir preste bulunması gereken en önemli özelliklerdir. Eğer bir şekilde hükmetme noktasına gelmiş bir kişi bu yazılanlara uyarsa başarılı olacak ve güçlü bir şekilde hükmedebilecektir. Aksi takdirde iktidarını uzun süre devam ettiremeyecektir.

4.2. Machiavelli’in Ahlâk Anlayışı

Makyavelizm olarak ortaya çıkan kavram, genel olarak Prens kitabından çıkarılan yorumlar çerçevesinde anlam kazanmıştır. Makyavelizm; dönemin hakim olan paradigmanın dışına çıkan bir

siyaset-ahlak ilişkisine atıf yapar. Siyaset ile ahlakı birbirine karıştıran, iktidara gelme ve onu elinde tutma noktasında hiçbir kurala, ilkeye, yasaya bağlı kalınmadan ülke yönetimini ifade eden, Machiavelli'in hiçbir eserinde kullanılmayan, onun özellikle Prens kitabının yorumlanmasıyla ortaya çıkan bir kavramdır.

Günümüzde Makyavelizm kavramı, riyakar, ikiyüzlü, yalancı, çıkarları için her şeyi yapabilecek, ahlak yoksunu vb olumsuz çağrışımlarla yüklüdür. Ancak ne Prens kitabında ne de diğer eserlerinde Machiavelli insanlara asla ahlaksızlığı önermez. O, ahlakın değer yargıları ile siyasetin/devlet yönetiminin/iktidarın değer yargılarının birbirinden tamamen farklı olduğunu, birbirine karıştırılmaması gerektiğini savunmaktadır.

İşte Makyavelizm ahlakın yüce değerleriyle siyasete/devlet yönetimine/iktidara bakışın çarpık bir sonucudur. Maalesef bu sıkıntılı bakış açısı neticesinde bugün Machiavelli insanların zihinde olumsuz yere sahip bir düşünürdür. O, sadece çıplak gerçeği ortaya koymuştur. Cassirer'in şu ifadeleri aydınlatıcı olacaktır (1984: 126): "Eğer Makyavelizm aldatma ya da iki yüzlülük anlamına geliyorsa, Machiavelli'in kendisi, Makyavelist değildi. O, hiçbir zaman ikiyüzlü biri olmamıştır. Arkadaşlarına yazdığı mektupları okuduğumuz zaman, Machiavelli'in alışılmış tasarım ve ön yargılarımızdan ne kadar farklı olduğunu görerek şaşırırız. Çünkü kendisi, içtenlikle açık düşünceli bir şekilde ve belli bir ustalıkla konuşan biridir. İnsan olan yanı için geçerli olan bu özelliği, yazar olan yanı için de geçerlidir".

Cemil Meriç Machiavelli hakkında şunları dile getirmektedir (2002: 178): Prens kitabında Machiavelli dürüstlüğü kişinin özel yaşamının sınırları içerisinde değerlendirir. Siyasetin ise tek kuralı vardır, iktidar menfaati. Bundan dolayıdır ki siyaset ahlakın dışındadır. Sıradan halk süreçlerle ilgilenmez onlar için önemli olan sonuçtur. Sonuç iyi ise o sonuçlara ulaşmak için gidilen yolun bir önemi yoktur. ... Bunca kötünün arasında temiz olarak kalmak mümkün olamayacaktır. "Machiavelli, mevcut olan siyaset mekanizmasına uygun bir hedef seçme, yani insan doğasının kötü, çıkarıcı, bencil ve şan-şeref-zenginlik adına eylemde buldukları ve siyaseti de yönlendirenin bundan başka bir şey olmadığı görüşünü merkeze alan siyaset kavrayışı önerisinde bulunmaktadır" (Satıcı, 2015: 120). Machiavelli'in insanın doğasına ilişkin düşüncelerini Prens kitabının şu satırlarında görmemiz mümkündür (2009: 64): ... "İnsanlar genelde nankör, içten pazarlıklı, kaypak, riyakar ve çıkarıcıdır. Onlara iyilik yaptığın sürece yanındadırlar. Gerekli değilken sana canlarını, mallarını, evlatlarını bağışlayacaklarını söylerler. Oysa gerekli olduğu zaman sana arkalarını dönmekten çekinmeyeceklerdir". Görüleceği üzere Machiavelli'de insan doğasına yönelik olumsuz bir bakış açısı vardır.

Machiavelli'in Prens kitabı ne bir ahlaksal deneme ne de siyasal erdemler el kitabıdır. Machiavelli siyasal eylemleri çözümlerken kişisel sempati ya da antipati duygusuna asla kapılmaz. O satırlarında onlar sanki birer çizgi, düzlem ya da üç boyutlu cisimlermiş gibi söz eder ve hiçbir zaman ahlaki ilkelere saldırmaz. Ama siyasal hayattaki sorunların çözümünde ahlaki ilkelerin bir işe yaramadığını

görür. Siyasal mücadelelere onlar sanki satranç oyunuymuşçasına bakar, bu satranç oyununun tüm kurallarını ve ayrıntılarını inceleme konusu yapar. Ancak Machiavelli ne bu kuralları eleştirme ne de değiştirme niyetindedir. Onun siyasi deneyimi, siyasal bir oyunda daima sahtekârlığın, yalancılığın, ihanetlerin ve komploların varlığını göstermiştir. O bu gibi şeyleri öğütlediği gibi yapılmasını da savunmaz. Tek gayesi oyunu kazandıracak olan hamleleri yapabilmektir (Cassirer, 1984: 146-147). Prens kitabı Machiavelli'in tarihe meraklı olmasının ve sürekli tarihi anlatan eserleri okumasının yanında devlet kademelerinde uzun yıllar görev yapması neticesinde edindiği bilgi ve deneyimlerinin ürünüdür. Bu kitap Ortaçağdaki teolojik dogmalara ve temel felsefi eserlere dayanılarak güvenilir bilgilerden aktarma yapmak yerine, tarihe ve çağdaş siyaset uygulamalarına bakarak sonuç çıkarmasından ve siyasal sorunları, din, metafizik, ahlak ilkelerinden soyutlayarak ele almasından dolayı, siyaset anlayışına gerçek bir yenilik getirmiştir (Tunçay, 2011: 44).

“Machiavelli için siyasal birlik, insan ya da insanlar tarafından ortaya konulan bir örgütlenme olarak doğadaki düzenden farklıdır. Bu birlik, gücün, iktidarın en üstün bir ifade biçimi olarak anlaşılacağı için; o kendi amaçlarını kendisi belirleyecek, kendi hukukunu kendisi oluşturacak ve geleneksel anlayışın öğütlediği gibi bir ahlâk yasasıyla da bağlı olmayacaktır. Zira ona göre geleneksel anlayışın ne mevcut siyasi durumu anlayabilecek derinliği vardır ne de bu anlayışın işaret ettiği amaç için mevcut durumdan gerçekçi bir çıkış yolu bulunabilir. Bu durumda o, bu haliyle gerçekte olan biten tarafından ruhsal rahatlama aracı olma dışında olan bitenin gerçekliği karşısında ciddiye dahi alınmaz” (Kesgin, 2015: 107-108). Prens yapıtında Machiavelli “Güçlü ve sarsılmaz iradeli bir önderin siyasal egemenliği ele geçirmesi, artırması ve sürdürmesi için hangi yollardan gidilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Machiavelli bu işi yaparken, hak ve adalet sorularına, din ve ahlaka uygunluk düşüncelerine ancak başarıyla ilişkisi oranında yer vermiştir. Bundan ötürü, Machiavelli'in ahlaki siyasete feda ettiği ya da amaçla aracı özdeşleştirdiğini savunduğu iddia edilmiştir. Oysa Machiavelli'in aslında belirtmek istediği, bir devletin ya da bir devlet adamının kendi ülkesinin birlik, bağımsızlık ve güvenliği için yararlı her türlü hareketi yapabileceği ilkesidir” (Tunçay, 2011: 44). Burada söz konusu olan amaç, ahlaki değil siyasi amaçtır. Bu nedenle de kullanılan araçlar da sadece siyasal açıdan ve ortaya çıkardıkları sonuçlar açısından değerlendirilmelidir. Ayrıca bu araçlar kendiliklerinden belirmezler, fakat siyasete içkin zorunluluklara birer cevap niteliğindedirler ve bu açıdan gayri ahlaki olabilecekleri gibi ahlaki de olabilirler. İşte bu görüşleri nedeniyle Machiavelli'i ahlaksızlığı savunmuş, ahlaki kötülüğün övgüsünü yapmış bir düşünür olarak nitelendirmek olanaksızdır. Machiavelli düşüncesinde, güç ve şiddet, herhangi bir ahlaki değer taşımaz. Ama siyasette son hükmü veren daima güçtür ve ahlakilik ise her zaman acizlik içerir. O halde yapılması gereken, ahlak ile siyasetin birbirinden ayrı tutulması ya da daha doğrusu siyasetin ahlaki değerlerin boyunduruğundan kurtarılmasıdır (Ağaoğulları, 2011: 342).

4.3. Machiavelli'in Ahlak Anlayışının Siyaset Bilimi Açısından Anlamı

Machiavelli'in ortaya koymaya çalıştığı iktidar anlayışı dönemi içerisinde değerlendirildiğinde tamamıyla özgün ve yenidir. O, bir kopuşun düşünürüdür. Kopuşu bizzat kendisi başlatmıştır. Machiavelli kendinden önceki düşünürlerin siyasete, devlete, topluma bakışından belirgin şekilde ayrılmış, kendine ve kendinden sonra gelen birçok düşünür, devlet adamına, teorisyene yeni bir yol oluşturmuştur.

Daha öncede belirtildiği gibi Machiavelli gerçeğin düşünürüdür. Pratik açıdan gerçeğe dokunmayan söylemler Machiavelli için anlamsız boş laflardır. Ona göre bir prens ancak gerçekliğin dünyasında kalarak egemenliğini sürdürür. Gerçeklikten uzaklaşmak ve teorik dünyanın sınırlarını geçmemek prensin mahvına neden olabilecektir. Çünkü hiçbir siyaset, uygulama alanında, teorinin kendi dünyasında durduğu gibi durmayacaktır. Pratiğin gerçeklerle örülü dünyasında iki artı iki kimi zaman üç, kimi zaman ise beş olabilecek ama asla dört olmayacaktır.

Machiavelli'in ahlak anlayışı daha doğrusu ahlaki ilkelerle siyasetin ilkelerini birbirinden ayırıştırması, modern devlet dediğimiz siyasal iktidar biçimine kapıyı aralamış ve daha sonra bu aralanan kapıdan girenler Hobbes'un tasvirini yaptığı 'Leviathan'ı yaratmışlardır. Bu Leviathan hiçbir kuralla, ilkeyle, yasayla, hukukla bağlı olmayan, gücünü kendi varlığından alan, onu sınırlayacak hiçbir metafizik ilkenin olmadığı, tek, bütün, mutlak ve sınırsız bir varlığa yani 'modern devlete' evrilmiştir.

Düşünürün ahlak anlayışı siyaseti din ve doğaüstü varlıkların yasa koyma ve bu yasaları uygulama noktasındaki egemenliklerinden uzaklaştırarak, iktidarın hükmetme merkezini gökyüzünden yeryüzüne indirmiştir. Machiavelli, Tanrının iktidarı diyebileceğimiz ve kilise eliyle çarpıtılarak kullanılan iktidarın muğlak sınırlarına bir anlamda baş kaldırmış, O iktidarı Tanrıdan, daha doğrusu tanrı adına onu kullananlardan alarak, daha somut ve gözle görülebilen, perdelerin arkasına saklanmamış gerçek bir kişiye - Prense - vermek suretiyle iktidarı göklerden yere indirmiş ve ona belirginlik, somutluk, gerçeklik kazandırmıştır. Zaten bu noktadan sonra devletin ruhu olan egemenliği düşünmek Bodin'e, devleti ete kemiğe büründürmek ise Hobbes'a kalacaktır. Fitili ateşleyen Machiavelli'dir. Birazda abartarak ifade edecek olursak, devlet, iktidar, meşruiyet, egemenlik vb üzerinde düşünen herkes üstü kapalı olarak farkında olsun ya da olmasın Machiavelli'in öğrencisi veya da takipçisi olacaktır.

Prens kitabında Machiavelli insanın doğasına sık sık vurgu yapar. Ona göre insan doğası gereği kötüdür. Prens iktidarını kullanırken bu noktadan hareket etmek zorundadır. İnsanların zayıf karakterli, kaypak, güce tapan yönünü bilmesi gereken prens asla insanlara güvenilemeyeceğini de bilmelidir. Ahlaki olarak daha öncesinden idealize edilmiş insana bu yeni bakış açısı, hükmetmenin de belirleyicilerinden biri olacaktır.

Machiavelli ahlak anlayışı ile meşruiyete yeni bir boyut kazandırmıştır. Bu, 'milli birlik ve bütünlük' diyebileceğimiz boyuttur. Milli birlik ve bütünlüğün sağlanması, devam ettirilmesi, korunması genel

olarak Machiavelli ile sistemleştirilmeye başlanmıştır. Bu vurgu aslında düşünürün en temel hareket noktası olmuştur ve Prens'e öğütleri verirken zihninin gerisinde daima bu birlik ve bütünlük düşüncesi baskın olmuştur. Bu temel bir noktadır çünkü asıl amaç birlik ve bütünlük olduğu için Prens yeri gelecek yalan söyleyecek, yeri gelecek acımasız olacak, yeri gelecek tilki gibi olacak, yeri gelecek acımasız olacak, yeri gelecek iyi kalpli ve şefkatli olabilecektir. Bu tavır, gündelik ahlakın değer yargıları ile değerlendirildiğinde elbette ikiyüzlüce, riyakârca görünecektir ancak zaten Machiavelli'in itirazı da buna olacaktır. Ona göre ahlaki olarak kötü, olumsuzlanan tavırlar siyasetin veya devlet yönetiminin kendi dünyasında belli bir bütünlük arz edecek, gündelik ahlaktaki aşağılık tavırlar siyaset içerisinde erdemli davranışlara dönüşebilecektir. Çünkü milli birliğin önemi diğer tüm iyi, erdemli davranışları ikincil plana itecek ve temel meşruiyet kaynağı konumuna yükselecektir. Bu noktadan sonra modern devletin sınırları, dine, topluma, bireye, yaklaşımı bambaşka bir anlam kazanacaktır.

SONUÇ

Machiavelli, Siyaset Bilimi'nin en tartışmalı ve kafa karıştırıcı düşünürlerinden biridir. Bu özelliği hiç şüphesiz modern devleti görebilmesindeki özgünlüğünden kaynaklanmıştır. O, tarih içerisinde durduğu noktadan yeni belirlemekte olan modern devleti görebilecek ferasete sahip bir düşünürdür. Siyaset biliminin kurucu kavramı olan modern devlet olarak isimlendirilen bu yeni iktidar biçimi, daha sonraları dizginlenemeyecek bireyin ve toplumun her alanına müdahale edebilecek yetkinliğe ulaşacaktır. Eğer modern devlet bir büyük günahsa bu günahı ilk işleyen Machiavelli'dir. Yok, eğer modern devlet olmazsa olmaz bir düzen sağlayıcı, en üst otorite ve mutlak bir gereklilik ise Machiavelli modern devletin kurucu babası ve adeta onun ilk ve en büyük 'Prensi' olacaktır.

Machiavelli'in bir başka özgünlüğü; ondan önceki düşünürlerin idealize edilmiş devlet/toplum düşüncesine karşı çıkışından kaynaklanmıştır. Aslında bu tam bir karşı çıkış da sayılmaz. Machiavelli genel olarak kendinden önceki düşünürleri eleştirmemiştir. O, insan doğasının kötülüğünden hareketle bu doğaya uygun bir model kurmuştur. Kötü olan insan doğasını ise idealleştirmemiş veya iyi doğaya onu nasıl yönlendiririz şeklinde bir savunma içerisinde olmamıştır. Kendi gözünden bakarak ve Tarih içerisinde gerçekleşmiş olayları referans alarak gerçek ve çıplak bir birey/toplum/devlet tasavvuru oluşturmuştur.

Son olarak, Makyavelizm olarak adlandırılan kavramın mesulü Machiavelli değildir. Siyasete ilişkin olumsuz çağrışımlar barındıran bu kavram, O'nun *Prens* kitabının (2009) okunup yorumlanmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu noktada, Machiavelli eğer suçlanacaksa sadece bir konuda suçlanabilir, o da; kendinden sonra gelenlerin veya eserini okuyup yorumlayanların (düşünürler veya devlet adamları) bu düşünceleri nerelere çekebileceklerini önceden sezinleyememiş olmasıdır. Eğer bu bir günahsa, Machiavelli kesinlikle bu günaha ortak değildir. O, sadece Tarih'in o dönemki akışı içerisinde gördüklerini, düşündüklerini kaleme almıştır. Daha ötesini yapmamıştır. Bundan daha ötesini yaptı demek, Düşünür'e haksızlık olacaktır.

KAYNAKÇA

- Ağaoğulları, M. A. (2011) *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akal, C. B. (2012) *İktidarın Üç Yüzü*, Ankara: Dost Kitabevi.
- Benevolo, L. (1995) *Avrupa Tarihinde Kentler*, (Çev. Nur Nirven), İstanbul: Afa Yayınları.
- Beriş, H. E. (2006) *Küreselleşme Çağında Egemenlik: Ulusal Egemenliğin Yeni Sınırları*, Ankara: Lotus Yayınları.
- Bloch, M. (1983) *Feodal Toplum*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara: Savaş Yayınları.
- Cassirer, E. (1984) *Devlet Efsanesi*, (Çev. Necla Arat), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Çetin, H. (2002) "Liberalizmin Tarihsel Kökenleri", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(1), s: 79-96.
- Çetin, H. (2007) *Çağdaş Siyasal Akımlar*, Ankara: Orion Kitabevi.
- Göze, A. (2007) *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, İstanbul: Beta Basım Yayın.
- Demirci, K. (1995) "Engizisyon" *İslam Ansiklopedisi*, Cilt:11, s: 238-241.
- Kesgin, A (2015) "Machiavelli ve Makyavelizm, *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 5(1), s: 105-139.
- Machiavelli, N. (2009) *Prens*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Satıcı, M. (2015) "Ahlak-Politika İlişkisi Açısından Machiavelli'nin Politika Teorisi", *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, 20, s. 113-130.
- Şenel, A. (1999) *Siyasal Düşünceler Tarihi: Tarihöncesinde, İlkçağda, Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Tunçay, M. (2011) *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi: Seçilmiş Yazılar*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

İKİ LAİKLİK MODELİ VE CUMHURİYET HALK PARTİSİ (CHP)

Sibel DÜNDAR*

Ömer TAYLAN**

Öz

Laiklik, genel anlamda Fransız ve Anglo Sakson geleneği bağlamında değerlendirilir. Fransız modeli laiklik, din özgürlüğünü kısıtlamakta ve din özgürlüğünün kamusal alanda var olmasını sert bir şekilde eleştirmektedir. Anglo Sakson modeli laiklik ise dinsel çoğulculuğa dayanmakta ve bunu toplumsal düzenin bir teminatı olarak görmektedir. Buradan hareketle çalışma, Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) Kemal Kılıçdaroğlu (2010-2017) dönemindeki laiklik uygulamalarını ve söylemlerini bu iki gelenek bağlamında değerlendirmekte ve CHP'nin hangi gelenek içerisinde yer aldığını analiz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Laiklik, Türkiye, CHP.*

TWO MODELS OF THE SECULARISM AND REPUBLICAN PEOPLE'S PARTY (CHP)

Abstract

Secularism is generally assessed in the context of the French and Anglo Saxon tradition. The French model of secularism restricts religious freedom and criticizes the freedom of religion to exist in the public arena. The Anglo Saxon model of secularism is based on religious pluralism and advocates this one as a guarantee of social order. From this point of view, the study evaluates the practices of the secularism of the Republican People's Party (PPP) Kemal Kılıçdaroğlu (2010-2017) and its discourses in the context of these two traditions and analyzes the tradition of the PPP.

Keywords: Secularism, Turkey, (CHP)-PPP.

GİRİŞ

Din ve/ya inanç, insanoğluyula başlayan, farklılaşan ve gelişen dinamik bir olgudur. İnsanlık tecrübesinde din olgusu hep var olmasına rağmen, dinin tamamen insanoğlu hayatından silindiği bir dönem olmamıştır (Sambur, 2011: 17-18). Pre-modern dönemde egemen olan dinsel düşünce, modern dünyanın getirdiği atmosferin etkisiyle seküler düşünceye büyük bir saha açmıştır. Böylelikle modern dünyanın gündeminde hem seküler hem de dini yaşam yer edinmiştir. Bu zenginliği korumanın yolu ise din özgürlüğünün yaşatılmasına bağlıdır (Aslan ve Taylan, 2016: 233).

Sambur'a göre (2011: 24-25), her bireyin, kendisi için doğru, uygun bulduğu bir inancı yaşaması, benimsemesi ya da yanlış bulduğu inancı reddetmesi din özgürlüğünün gereğidir. Din özgürlüğü, inançları doğru-yanlış, rasyonel-irrasyonel, ilkel-modern olarak tasnif etmemekte ve tek bir inanca ayrıcalık ve haklar tanımamaktadır. Din özgürlüğünde asıl olan bireylerin özgür tercihleridir. Önemli olan bir inancın hak-batıl, günah-sevap olması değil bireyin o inancı özgürce tercih etmesi ve yaşamasıdır.

* Yüksek Lisans Öğr., Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi ABD., sibeldundr@gmail.com.

** Arş. Gör., Dicle Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, otaylantr@gmail.com.

Dinin sadece kişinin kendi vicdanında yaşaması yeterli olmayabilir. İnsan, dini inancını toplumsal hayatta değişik ritüellerle ve cemaat yapısı içerisinde tezahür ettirmek isteyebilir. Kişinin başkasına zarar vermediği sürece dinini istediği gibi yaşaması ve sosyal hayata yansıtması günümüzde din özgürlüğü kapsamında değerlendirilmektedir (Sambur, 2011: 36). Bu değerlendirmenin daha iyi anlaşılabilmesi için “laiklik” kavramı anahtar bir konumda yer almaktadır.

Laiklik, vatandaşların/yurttaşların çoklu değerleri, inançları ve yaşam biçimleri karşısında devletin, tarafsızlığını ifade etmektedir (Maclure ve Taylor, 2015: 19). Bugünkü dünyada her kişi aynı zamanda bir devletin yurttaşıdır; yurttaşlık, kişilerin bir devletle ilişkisini; dinlilik-dinsizlik ise kişilerin belirli inanç sistemiyle ilgisini dile getiriyor. İnanç sistemleri, kişilere neyin iyi ile neyin kötü olduğunu, dolayısıyla yapılması veya yapılmaması gerekenleri öğretmek, böylece de kişilerin başkaları ve kendileriyle ilişkilerinde değerlendirmelerini ve eylemlerini belirlemektedir. Laiklik ise böyle bir norm bütünlüğüne sahip değildir. O, bir devlette hukuksal ilişkilerin düzenlenmesiyle ilgili bir ilkedir. Gerçi her pratik ilke gibi o da bir “şeyin” yapılması veya yapılmaması gerektiğine ilişkin bir talebi dile getirir; ama getirdiği talep, kişiler arası ilişkilerin belirlenmesine ilişkin değildir; toplumsal-hukuksal ilişkilerin ya da rol ilişkilerinin belirlenmesine ilişkindir (Kuçuradi, 2001: 215-216).

Laiklik, batılı toplumların tarihsel ve kültürel koşullarından kaynaklanmış ve bize modernleşme politikalarıyla aktarılmıştır. Bu aktarılma işlemi hem etimolojik ve terminolojik hem de uygulama olarak, batılı toplumlardan farklı olarak kendine özgü bir içerik kazanmıştır (Canatan, 1997: 9). Cumhuriyet döneminde uygulanan laiklik politikaları toplumsal dokuda büyük kırılmalar meydana getirmiştir. Oysa laiklik, toplumu bölen bir ilke değil, bütünleştirici bir barış unsuru olmalıdır.

1. BİTMİYEN DİLEMMA: LAİKLİK VE SEKÜLERLİK

Bir çalışmanın içeriğinin anlaşılabilmesi için kavramların “gerçek anlamları” büyük bir önem arz etmektedir. Söz konusu gerçek anlamıyla farklılıklar içeren laiklik ve sekülerlik kavramları öncelikle irdelenecektir. Böylelikle kavramların konuları belli olacak, gerçek anlamları ortaya çıkacak ve kavram dillemmasının önüne geçilmiş olacaktır.

Laik kavramı, Yunanca ‘laos’ kelimesinden türetilen ‘laikos’a dayanmaktadır. *Laos* ‘halka dair/ait’ anlamına gelmektedir. Kavram Orta Çağ’da “rahip olmayan kişiler”i nitelendirmek için kullanılmıştır (Berkes, 1984: 91). Günümüzde de kilise, bu kavramı aynı anlamda kullanmaya devam etmektedir (Coşar, 2008: 11).

Seküler kavramı ise, dünyaya ait olan, dine dayalı olmayan anlamlarını taşımaktadır (Hocaoğlu, 1994a: 99). Seküler kavramından türeyen ‘sekülerizm’i ise Türkçe’ye ‘dünyevileşme’ şeklinde çevirmek daha uygun olur. Sekülerizm; toplumsal hayatta dine daha az referans vererek dini inancın tarihsel evrim sürecinde zamanla gerileyeceği ve yok olacağı savına dayanmaktadır (Duman, 2010: 288).

Günümüzde birbiri yerine ikame edilen laiklik ve sekülerlik kavramlarının çıkış noktası, Katolik Kilisesi'nin tahakkümüne karşı Güney ve Kuzey merkezli Rönesans ve Reform hareketleridir. Güney Rönesans'ı (Laikliği), Kuzey Reform'u (sekülerizmi) ortaya çıkarmıştır (Hocaoğlu, 1994b: 36-37). Laiklik; Katolik kültürünün hâkim olduğu ülkelerde (Akdeniz ülkeleri; İtalya, Fransa vb.) "Laiklik", Protestan kültürünün hâkim olduğu ülkelerde (Almanya, İngiltere, A.B.D vb.) ise "Sekülerlik" olarak isimlendirilmektedir (Hocaoğlu, 1994a: 99 ve Özkır, 2013: 6).

Laiklik özünde, devletin din işlerine karışmaması, dinin de devlet ve siyasette meşruiyet kaynağı olmaması, dini ve dünyevi otoritelerin birbirinden ayrılması, devletin bütün dinler karşısında tarafsız bir konumda yer alması ve bütün dinlere hoşgörülü olması, vicdan ve ibadet hürriyetini içerisinde barındırmasıdır (Narlı, 1994: 23).

Laiklikte esas olan din ve devlet işleri ayrılığı iken, seküler devlet için aynı durumdan söz etmek mümkün değildir. Seküler devlette, devletin resmi bir dini olabilir. Aynı zamanda din kuralları, hukuk kurallarına kaynaklık edebilir.

Sekülerizm, bir dünya görüşü olarak bütün toplumu kapsarken, laiklik ise bu bütünün bir parçası şeklinde tezahür eden din-siyaset ve kilise-devlet ilişkisine karşılık gelir. (Canatan, 1997: 51). Sekülerlik, din ve dünya ayırımını, laiklik ise dinsel-siyasal otorite ayırımını ifade eder. Bu biçimiyle sekülerizm belirli bir hayat anlayışını, laiklik ise o yaşam tarzının siyasal örgütlenme biçimini ifade eder. Yani laiklik siyasal ve toplumsal alanı, sekülerlik ise bireysel alanı kendisine konu edinir (Özden, 2005: 18). Buradan hareketle laiklik, sekülerizmin bir parçası olduğu söylenebilir (Texier, 2001: 15).

Özetle, sekülerizm, toplumun gittikçe dinden bağımsızlaşması sürecidir. Laiklik ise devletin ve siyasetin din-kilise baskısından kurtarılmasıdır (Canatan, 1997: 51).

2. İKİ FARKLI LAİKLİK MODELİ VE CUMHURİYET HALK PARTİSİ (CHP)

Her toplumun farklı sosyo-politik kültürü beraberinde farklı laiklik yorumları getirmiştir (Gözaydın ve Öztürk, 2015: 9). Netice itibariyle birçok laiklik yorumu olmasına rağmen temelde iki farklı laiklik doktrini bulunmaktadır: Kıta Avrupa'sı Laiklik Modeli ve Anglo Sakson Laiklik Modeli.

Kıta Avrupa'sı laiklik modeli, Fransız Devrimi'nin bir ürünüdür. Aynı zamanda bu model, Descartes'in akılcılığına ve pozitivist düşünceye dayanmaktadır (Doğan, 1999: 48; Bockel, 2001: 51). Bu tür laikliğin en temel özelliği din karşıtı olmasıdır (Belorgey, 2001: 43). Böylelikle akıl ve bilime dayanmayan her şey hem birey hem toplum hem de devlet nezdinde bertaraf edilmiştir (Küçük, 2001: 56). Buradan ortaya çıkan sonuç şu olmuştur: Devlet tarafından 'ahlakçı yaşam', 'hakikat' olarak tarif edilmiş ve bu hakikat, toplumu domine ve manipüle etmek için kullanılmıştır. Bu bağlamda öncelikli amaç, dinin kamusal alanda tezahürünü önlemek, onu özel alanla sınırlamak ve ardından bu alandan da kovmak olmuştur (Aslan ve Taylan, 2016: 243). Devletin dini tahakküm altına aldığı bu laiklik

anlayışı denetleyici, vesayetçi, jakoben, devrimci, seçkinci, cumhuriyetçi ve radikal karakteristik vasıflar taşımaktadır (Gişi, 2015: 7).

Anglo Sakson laiklik modeli, ‘yukardan aşağıya’ doğru gerçekleştirilecek bir ahlak toplumu inşasını amaç edinmemektedir (Aslan ve Taylan, 2016: 244). Aynı zamanda dine karşı bir savaş veya dinin kamusal alandan varlığını silmek gibi bir iddiası da bulunmamaktadır (Belorgey, 2001: 44). Bockel’e göre, bu modelde esas olan çoğulculuğun referans alınmasıdır (2001: 54). Ancak bunun gerçekleşebilmesi için de devlet, bütün din mensuplarına eşit mesafede olmalıdır. Yani ‘devletin tarafsızlığı’ ilkesi esastır. Bu da devletin herhangi bir düşüncüyü ve anlayışı resmileştirmemesi anlamına gelmektedir (Aslan ve Taylan, 2016: 244). Bu model; özgürlükçü, barışçıl, plüralist ve uzlaşmacı niteliklerini barındırmaktadır (Bockel, 2011: 54; Coşar, 2008: 11).

Cumhuriyet Halk Partisi, Mustafa Kemal öncülüğünde 9 Eylül 1923’te önce “Halk Fırkası” adıyla kurulmuştur. 1924 yılında “Cumhuriyet Halk Fırkası”, 1935 yılında ise “Cumhuriyet Halk Partisi” adını almıştır. 1927 yılında “Cumhuriyetçilik”, “Halkçılık”, “Milliyetçilik” ve “Laiklik” CHP’nin dört temel ilkesi olarak benimsenmiştir. 1935 yılında “Devletçilik” ve “Devrimcilik” ilkeleri de eklenerek Partinin ilkeleri altıya çıkarılmıştır. Partinin amblemi olan 6 ok bu ilkeleri simgelemektedir. Bu ilkeler Kemalizm olarak tanımlanmıştır. 5 Şubat 1937 tarihinde ise 6 ilke Anayasa’ya girmiştir (www.chp.org.tr).

Kemal Kılıçdaroğlu ise partinin başına Deniz Baykal’ın kaset skandalından sonra gelmiştir. Kılıçdaroğlu döneminde başörtüsü ve eğitim konuları laiklik bağlamında gündem olmuştur.

2.1. CHP’nin İlimli Tavrı: Başörtüsü Sorunu

Çoğu ülkenin ulusal devrimiyle beraber ideal nitelikte bir insan profili tanımlanırken, Kemalist devrim batılılaşmanın öncüsü ve laikliğin taşıyıcısı olarak atfedilen ‘ideal kadın’ profilini ön plana çıkarmıştır. Kadını niteleyen ideal olma durumu, kadının kamusal alandaki görünürlüğüyle eş tutulmuş, örtünün terki ile de bu durum güvence altına alınmıştır (Göle, 2016: 30-31). Kemalist ideolojinin söz konusu bu yaklaşımı, Baykal döneminde de devam etmiş, türbanın kamusal alandaki görünürlüğünün ideal kadın imajına zarar verdiği, bu gerekçeyle de cumhuriyetin laiklik kurumunu zedelediği iddiası süregelmiştir (Altunoğlu, 2014: 60). Jakobenist bir laiklik anlayışını yansıtan bu yaklaşımın demokratik rejimin gereklilikleriyle bir uyum göstermediği görülmektedir. Bireylerin inanç ve ibadet tercihlerinin kısıtlanmadığı ve bu tercihlerin yaşama geçmesi için her türlü kolaylığı sağlayan hukuki/siyasi düzen ancak özgürlükçü bir niteliğe sahip laiklik anlayışı ile mümkün olacaktır (Arslan, 2009: 23).

Kılıçdaroğlu ile birlikte etkin olan ‘Yeni CHP’ döneminde CHP’nin, bireylerin inanç ve ibadet tercihleri yönünde daha ilimli bir tavır takındığı görülmektedir. Bu bağlamda Kılıçdaroğlu’nun başörtüsünün kamusal alandaki görünürlüğü konusunda Baykal’a nazaran daha yapıcı bir üslup kullanması dikkat çekmektedir. Baykal, üniversitelerde ve diğer kamusal alanlarda başörtüsü

serbestliğinin cumhuriyetin temel değerlerine ve özellikle laikliğe aykırılık teşkil ettiğini ifade ederken, Kılıçdaroğlu ise üniversitelerde ve diğer kamusal alanlarda başörtüsünün serbest olması taraftarı bir tutum sergilemiştir. Kılıçdaroğlu, kadınların giyinme konusunda özgür oldukları ve kadın giysisi ve bedeni üzerinden siyaset yapılmaması yönünde görüş beyan etmiştir (Altunoğlu, 2014: 86). Öyle ki Eylül 2010 yılında referandum mitingleri sırasında “Türbanı da özgür kılacağız.” (Takvim, 22 Ağustos 2010) sözü Kılıçdaroğlu’nun bu tutumunu destekler nitelikteki ilk beyanatı olmuştur.

2013 yılında ‘Kamu kurum ve kuruluşlarında çalışan personelin kılık ve kıyafetine dair yönetmelikte değişiklik yapılmasına ilişkin yönetmelik’ ile beraber kamuda mevcut olan başörtü yasağı kaldırılmış oldu. CHP İstanbul Milletvekili Mahmut Tanal ilgili yönetmeliğin hukuka aykırı olduğu gerekçesiyle iptali için bireysel olarak Danıştay’a giderken (Memurlar.net, 11 Ekim 2013) parti yönetiminden bu yönde bir adım atılmamış, parti genel başkanı Kılıçdaroğlu, “hukuka uygunsuz itiraz etmeyiz” açıklamasında bulunmuştu (Milliyet, 04 Ekim 2013). Başörtüsünün kamuda serbest olmasının ardından 4 Ak Partili milletvekili meclise başörtülü olarak gelmiş (Sabah, 31 Ekim 2013), daha önceki zamanlarda her yolu deneyip buna engel olacaklarını söyleyen CHP, bu duruma hiçbir kurumsal tepki vermemiş, sessiz kalarak durumu kabul etmiştir. Bireysel eylemler dışında gün olaysız bitmiştir (Kandemir, 2016).

2014 yılında milli eğitime bağlı okullardaki öğrencilerin kılık ve kıyafetine dair yönetmelikte yer alan ‘başı açık’ ibaresi kaldırılarak, ortaöğretimdeki başörtü yasağı aşılmış oldu (Yenişafak, 22 Eylül 2014). CHP adına açıklama yapan CHP grup başkanvekili Akif Hamzaçebi, ortaöğretimde başörtüsü özgürlüğünün yolunu açan yönetmelik değişikliğinin iptali için yargıya gitmeyeceklerini açıklamıştır (Haber7, 01 Ekim 2014). Kılıçdaroğlu ise bu konuya dair yaptığı açıklamada laiklik vurgusu yapmak yerine bu yaştaki çocuğun ailenin etkisi altında olacağını ve özgür iradesiyle hareket edemeyeceğini vurgulayarak, ülkenin bu sorunlardan daha önemli konularla meşgul olması gerektiğini dile getirmiş (Türkiye Gazetesi, 27 Eylül 2014) ve CHP’nin daha önceki liderleri döneminde vurgulanan laiklik ilkesinin tehlikede olduğu söyleminden kaçınmıştır.

2013 yılında kamuda başörtüsü serbestisi getiren düzenlemenin kapsamı, 2016 yılında kadın polislerin başörtüsü takmasının önündeki engel kaldırılarak genişletildi (Sabah, 27 Ağustos 2016). CHP’nden yapılan açıklama, “güvenliği ve adaleti sağlayanların dini ve etnik kimliklerinin öne çıkarılması toplumsal çatlakları büyütür.” şeklinde olmuştur (Birgün.net, 27 Ağustos 2016).

2.2. CHP’nin Değişmeyen Tavrı: Eğitim/Müfredat

Cumhuriyet’in ilanı ile birlikte Batı’dan ithal edilen laiklik kurumu, ilerleme ve modernleşme ile eş tutulmuş, laiklik kurumunun karşısına konumlandırılan din kurumu ise bilim dışılık, ikellik ve geri kalmışlık ile özdeşleştirilmiştir (Sambur, 2009: 469). Bu nedenle dinin sosyal hayattan elimine edilmesi öncelikli amaç olmuş ve bu yönde birtakım düzenlemeler yapılmıştır. Bu bağlamda, 3 Mart 1924 tarihli “Tevhid-i Tedrisat Kanunu” ile geleneksel eğitim kurumu olan medreselerin faaliyetleri

sona erdirilerek laik eğitime geçilmiştir (Gündüz, 2011: 7). Bununla birlikte bu laik eğitim düzeninde bireyin nasıl yetiştirileceği, hangi aşamada kendisine neyin öğretileceği de büyük önem teşkil etmiştir (Bozaslan ve Çokoğullar, 2015).

Bireylerin şekillenmesinde büyük bir önem arz eden eğitim modeline dair sürekli değişiklikler yapılmış, ancak bu konudaki en köklü değişiklik 28 Şubat 1997 yılında Milli Güvenlik Kurulu (MGK)'nda alınan kararlarda kendisini göstermiştir. MGK ile zorunlu eğitim, süresiz sekiz yıla çıkarılmış ve bu uygulama ile ilköğretime başlayan bir çocuğun başka herhangi bir eğitim kurumuna gitmesi kanunen yasaklanmış, imam hatip liseleri ile birlikte diğer bütün meslek okullarının orta kısımları kapatılmıştır. Bireye hangi aşamada neyin öğretileceğini öngören düzen, bu sistemle hedefinin din eğitimi olduğu iddiaları ile sürekli gündemde kalmıştır (Gündüz, 2011: 9). 28 Şubat döneminin mirası olan bu sistem AK Parti'nin 2012 yılındaki girişimiyle değiştirilmiştir. 2012 yılında AK Parti hükümeti tarafından TBMM'ye sunulan kanun teklifinin genel kurulda kabulü ile 4+4+4 olarak da bilinen ve zorunlu eğitimi 12 yıla çıkaran teklif yasalaşmış, kesintisiz eğitim ilkokul, ortaokul ve lise olacak şekilde kesintili ve kademeli hale getirilmiştir. 28 Şubat sürecinde imam hatiplerin kapatılan ortaokul kısımları bu yasa ile yeniden açılmıştır. Ortaokullar ile imam hatip ortaokullarında öğrencilerin lise eğitimini destekler nitelikte yetenek ve tercihlerine göre seçmeli dersler açılmıştır. "Kur'an- ı Kerim" ve "Hz. Peygamberimizin hayatı" bu seçmeli dersler kapsamında yer almıştır (Kader, 31 Temmuz 2012).

Kılıçdaroğlu ile birlikte yeni dönemine giren CHP'nin başörtüsü konusundaki ılımlı tavrı, 4+4+4 olarak bilinen 12 yıllık kesintisiz eğitime ilişkin yasal düzenleme için söz konusu olmamış, Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in hayatının ortaokul ve liselerde seçmeli ders olarak konulmasının iptali istemiyle CHP, Anayasa Mahkemesi'ne başvurmuştur (Kandemir, 2016). Başka bir ifadeyle söz konusu bu seçmeli derslerin laiklik ve eşitlik ilkelerine ve din ve vicdan özgürlüğüne aykırı olup olmadığı davanın konusunu oluşturmuştur (Bianet, 24 Nisan 2013). Dönemin CHP Grup Başkanvekili Emine Ülker Tarhan, yaptığı açıklamada söz konusu düzenlemenin laik demokratik cumhuriyete aykırı olduğu gerekçesiyle şekil bakımından iptali için Anayasa Mahkemesi'ne başvurduklarını ifade etmiştir (Haberler, 19 Nisan 2012). Ancak Anayasa Mahkemesi yapılan itirazı reddetmiş, gerekçeli kararında laikliğe pozitif ve negatif anlamlar yüklemiştir: "Negatif yükümlülük, devletin bir dini ya da inancı resmî olarak benimsememesini ve bireylerin din ve vicdan hürriyetine zorunlu nedenler olmadıkça müdahale etmemesini gerektirmektedir. Pozitif yükümlülük ise devletin, din ve vicdan hürriyetinin önündeki engelleri kaldırması, kişilerin inandıkları gibi yaşayabileceği uygun bir ortamı ve bunun için gerekli imkânları sağlaması ödevini beraberinde getirmektedir" (Bianet, 24 Nisan 2013). Bu bağlamda din eğitiminin, bireylerin dini ihtiyaçlarının karşılanması bağlamında laikliğe aykırılık teşkil etmediği ifade edilmiştir. Düzenlemenin eşitlik ilkesine aykırılık teşkil ettiği yönündeki iddiaya da mahkeme şu şekilde cevap vermiştir. Ortaokul ve liselerde okutulacak diğer seçimlik ders seçenekleri bakanlıkça belirlenir. Bu bağlamda bakanlıkça; toplumsal bir ihtiyacın doğması halinde,

diğer dinlerin ilahi kitapları ile peygamber hayatlarının seçmeli ders olarak okutulmasının önünde herhangi bir yasal engel bulunmadığını ifade etmiştir (Bianet, 24 Nisan 2013).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İlk defa 1860'lı yıllarda Türkiye gündemine girmeye başlayan laiklik kavramının kurumsallaşmasına yönelik adımlar cumhuriyetin ilanından sonra atılmıştır. Ancak laikliğin kurumsallaşması mümkün olmamış ve daima çatışmacı bir unsur olmuştur (Başdemir, 2011a: 102). Çünkü laiklik, dini hayata alternatif bir yaşam biçimi olarak uygulanmış ve din özgürlükleri açısından ciddi bir sorun teşkil etmiştir (Başdemir, 2011b: 148). Bu kapsamda bir tür toplumsal mühendislik projesi şeklinde uygulanan laiklik, Kemalizm olarak anılmıştır (Berkes, 1984: 91). Bu sebeple Sambur, laikliğin 'resmi devlet politikası' olarak tezahür ettiğini dile getirir (2011: 32). Filhakika laiklik ilkesini tartışmaya dahi açmayan Türkiye'deki Kemalist kesim, laikliği yönetimin, egemen ideolojinin ve devletin teminatı olarak görmektedir (Duman, 2010: 290).

CHP'nin laiklik modeli, Fransız laisizm modeline yakındır ve jakoben laisizmin bir versiyonudur. CHP laisizmi, devlet gücünü kullanarak toplumu değiştirmeyi ve kamusal alandan dini bütünüyle çıkarmayı amaçlamıştır (Sambur, 2009: 47 ve Küçük, 2011: 65). Ancak tek amaç bu olmamıştır. Aynı zamanda devlet, din üzerindeki tahakkümünü devam ettirmiştir (Bockel, 2011: 49). Böylelikle toplumsal mühendislik projesi ile bir laikleştirme süreci başlamıştır (Köker, 1990: 115). Bu bağlamda Türkiye'de laiklik, ideolojik bir boyut kazanarak laikçilik veya laisizm olmuştur. (Sambur, 2011: 31). Türk laisizmi, toplumsal bir talep olarak değil, tepeden inmece (yukardan aşağıya doğru dayatılan) bir sürecin ürünü olmuştur (Canatan, 1997: 54-56). Ayrıca din-devlet ayrılığı, birbirinden bağımsız iki alan şeklinde tezahür etmemiştir. Tek taraflılık esas olmuştur. Din, devlet işlerine karış(a)mazken, devlet din işlerine müdahalede bulunmuştur (Yetkin, 2013: 76).

Din özgürlüğünün hâkim olduğu toplumlarda, dini alan dünyevi iktidarın müdahalelerine kapalı iken, resmi laisizmde dine müdahale edilmesine ilaveten onu belli bir kalıba sokmayı kendi hakkı olarak görmektedir. Bu nedenle laisizmin din özgürlüğüyle bağdaşmadığı söylenebilir (Sambur, 2011: 31). Ayrıca, CHP tipi laiklik, yalnız siyasi alanı değil, toplum ve bireyi de etki altına alarak, radikal ve devletçi karakteristik vasıflar sergilemiştir (Yetkin, 2013: 76). Plüralist, kişisel hak ve hürriyetler ve özgürlük eksenli değerler, bu laiklik anlayışına terstir (Sambur, 2011: 30).

Özetle, CHP'de resmi laiklik anlayışı, devleti tanımlayan siyasî-hukukî bir ilke olmaktan ziyade, toplumsal-kültürel hayata hâkim olması gereken bir felsefe şeklinde algılanmış ve uygulanmıştır. Dine şüpheyle bakan ve onu "Türkiye'nin çağdaşlaşması"nın önündeki en büyük engel olarak gören bu felsefe, tabiatıyla, dinî hayatı ve dolayısıyla sivil alanı kontrol altında tutmayı devlete temel görev olarak yüklemiştir. Ancak laiklik konusunda Kılıçdaroğlu döneminin tutumu-tavru ve özgürlükçü açıklamaları-eylemleri, CHP'ye esneklik kazandırmıştır. Bu bağlamda yaklaşık 80 yıllık köklü icraatları temele alınarak CHP değerlendirildiğinde, Kıta Avrupa'sı Laiklik modeline benzerliği dikkat

çekmektedir. Bu laiklik modeli, CHP'nin düşünce yapısına köklü bir şekilde yerleştiği için, CHP'nin laiklik konusunda güçlü refleksleri olduğu görülmektedir. Ancak Kılıçdaroğlu döneminin başörtüsü konusundaki yaklaşımı CHP'yi Anglo-Sakson Laiklik modeline yakınlaştırmaktadır. Çünkü CHP'nin bu konu üzerindeki tutumu özgürlükçü olmuştur. Sonuç olarak CHP, her ne kadar katı bir laiklik geleneğine sahip olsa da söylem ve uygulamaları ile bu geleneği değiştirme imkânına sahiptir. Bu imkânı oluşturmak için CHP'nin mahalli ideoloji (Kemalizm) düşüncesini terk etmelidir. Bunun yerine doğal haklar temelli evrensel ilkeler çerçevesinde yeni bir anlayış geliştirmelidir. Dolayısıyla felsefesinin temel referansı “insan/birey” olmalıdır

İnsanı/bireyi hem epistemolojik hem de ontolojik bir değer olarak ele alan sosyal ve siyasal örgütlenmeler, ancak toplumda barışı tesis edebilir. Buradaki birey vurgusuyla nesnelliği değil, özneliği kast edilmektedir. Bu anlayış, Türk siyasi kültüründe sıkça karşılaşılan *halka rağmen halk için* jargonunun karşısında yer almaktadır. Çünkü hiçbir sosyal ve siyasal otorite birey için *iyiyi* takdir etme yetkisine sahip değildir. Bu yüzden birey kendisi için *iyiyi* olanı tayin eder. Sözelimi iki kişiden biri Ateist olurken, diğeri koyu bir dindar olabilir. İnsanlar için hangi inanç kendilerine anlamlı geliyorsa onu tercih edip yaşayabilirler. Devletin buradaki pozisyonu, tüm inançlara kör ve sağır olmalıdır. Yani bu inançlar birbirlerine veya başkasına zarar vermedikçe devlet inançların ne karşısında ne de yanında olmalıdır.

KAYNAKÇA

Altunoğlu, Mustafa (2014) “Geçmişin Yüküyle Yenilik Arayışı: CHP’de Lider, Tavan, Taban Analizi”. *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Dergisi*, 1, s. 1-198.

Arslan Zühtü (2009) “Başörtüsü, Ak Parti ve Laiklik: Anayasa Mahkemesinden İki Karar Bir Gereğe”, *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA)*, 2, s. 1-28.

Aslan Seyfettin, Ömer Taylan (2016) “AK Parti Dönemi Din Devlet İlişkileri ve Laiklik Politikaları”, içinde, (Eds.), Seyfettin Aslan ve Yılmaz Demirhan, *Türk Siyasal Hayatında AK Parti Dönemi*, (233-282), Bursa: Ekin Yayınevi.

Başdemir, Hasan Yücel (2011a) “Milli Laiklik ve Din Özgürlüğü: Türkiye’de Laikliğin Kurumsallaşmasının Önündeki Engeller” içinde, (Ed.), Hasan Yücel Başdemir, *Türkiye’de Din Özgürlüğü ve Laiklik*, (97-126),

Başdemir Hasan Yücel (2011b) “Optimum Değerler Olarak Laiklik ve Din Özgürlüğü” içinde, (Ed.), Hasan Yücel Başdemir, *Türkiye’de Din Özgürlüğü ve Laiklik*, (147-173), Ankara: Liberte Yayınları.

Belorgey, Jean Michel (2001) “Laiklik ve Demokrasi Açık Bir Toplumda Laiklik”, içinde, (Der.) İbrahim Ö. Kaboğlu, *Laiklik ve Demokrasi*, (35-47), Ankara: İmge Kitabevi.

Berkes, Niyazi (1984) *Teokrasi ve Laiklik*, İstanbul: Adam Yayıncılık, İstanbul.

Bockel, Alain (2001) “Laiklik ve Anayasa”, içinde, (Der.), İbrahim Ö. Kaboğlu, *Laiklik ve Demokrasi*, (49-58), Ankara: İmge Kitabevi.

Bozaslan, B. M., E. Çokoğullar (2015) “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Modern Eğitimin İnşası: Devletin Kurtarılmasından Devletin Kurulmasına”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(3), s.309-329

Canatan, Kadir (1997) *Din ve Laiklik*, İstanbul: İnsan Yayınları.

- Coşar, Fatma Mansur (2008) *Laiklik Arayışları*, İstanbul: Evrim Yayınevi.
- Çaha, Ömer (2012) *Dört Akım Dört Siyaset*, 5. Baskı, Ankara: Orion Kitabevi.
- Doğan, Süleyman (1999) *Sivil Demokrasi Çağrısı*, İstanbul: Birey Yayınları.
- Duman, M. Zeki (2010) “Türkiye’de Laiklik Sorununun Siyasal Temelleri”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7(2), s. 284-303.
- Gişi, E. (2015) “Laiklik Kavramının Kronolojik Evrimi”, *The Journal of Europe -Middle East Social Science Studies*, 1(1), s. 1-13.
- Göle, N. (2016) *Modern Mahrem Medeniyet ve Örtünme*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Gözaydın İftar, Ahmet Erdi Öztürk (2015) *Türkiye’de Din İdaresi*, İstanbul: İstanbul Toplum ve Ekonomi Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Gündüz, M. (2011) “Zorunlu ve Kesintisiz Eğitimin Kısa Tarihi”, *Eğitime Bakış Dergisi*, 7(21), s. 3-11.
- Hocaoğlu, Durmuş (1994a) “Batı Tarzı Dünyevileşme: Laiklik ve Sekülerlik”, *Türkiye Günlüğü*, 28, s. 93-112.
- Hocaoğlu, Durmuş (1994b) “Sekülerizm, Laisizm ve Türk Laisizmi”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 29, s. 35-76.
- Kandemir, P. (2016) “Laiklik İçimizde mi? Yeni Laiklik, Ak Parti ve CHP”,
- Köker, Levent (1990) *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kuçuradi, İoanna (2001) “Laiklik ve İnsan Hakları”, içinde, (Der.) İbrahim Ö. Kaboğlu, *Laiklik ve Demokrasi*, (211-220), Ankara: İmge Kitabevi.
- Küçük, Adnan (2011) “Laikliğe İlişkin Tartışmalar ve İki Laiklik Modeli”, içinde, (Ed.), Hasan Yücel Başdemir, (39-95), *Türkiye’de Din Özgürlüğü ve Laiklik*, Ankara: Liberte Yayınları.
- Maclure, Jocelyn, Charles Taylor (2015) *Laiklik ve İnanç Özgürlüğü*, (Çev. İlhan Güllü), İstanbul: İskenderiye Kitap, İstanbul.
- Narlı, Nilüfer (1994) “Türkiye’de Laikliğin Konumu”, *Cogito*, 1, s. 23-31.
- Özden Mustafa (2005) *Müslüman Kelamında Sekülerleşme Süreci*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özkır, Yusuf (2013) “Türkiye’nin Yakın Siyasi Tarihi ve Hürriyet Gazetesi’nde Laiklik Haberleri: Aydın Doğan Dönemi”, *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, s. 69-94.
- Sambur, Bilal (2009) “Türkiye’de Din Özgürlüğü, Laisizm ve Resmî İdeoloji”, *Liberal Düşünce*, 14(55), s. 41-59.
- Sambur, Bilal (2011) “Din Özgürlüğü: Felsefi Bir Bakış”, içinde, (Ed.), Hasan Yücel Başdemir, İçinde, *Türkiye’de Din Özgürlüğü ve Laiklik*, (17-38), Ankara: Liberte Yayınları.
- Texier Pascal (2001) “Fransız Laiklik Modelinin Kaynakları”, içinde, (Der.), İbrahim Ö. Kaboğlu, İçinde, *Laiklik ve Demokrasi*, (15-22), Ankara: İmge Kitabevi.
- Yetkin A. (2013) “Kemalizm ve Düzenin Laikleştirilmesi: Teorik Bir Bakış”, *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi*, 2(1), s. 57-82.

İNTERNET KAYNAKLARI

- Bianet (24 Nisan 2013). <https://m.bianet.org/bianet/insan-haklari/146095-anayasa-mahkemesi-ve-4-4-4-ozgurluk-hanesinde-elde-var-0> (Erişim Tarihi: 26.08.2017).
- Birgün (27 Ağustos 2016). <https://www.birgun.net/haber-detay/basortulu-polis-karari-ile-ilgili-chp-den-ilk-aciklama-125852.html> (Erişim Tarihi: 23.08.2017).

Haber7 (01 Ekim 2014) <http://www.haber7.com/guncel/haber/1206492-eminagaoglundan-basortusune-iptal-davasi>, (Erişim Tarihi: 23.08.2017).

Haberler (19 Nisan 2012) <https://www.haberler.com/chp-4-4-4-duzenlemesinin-sekil-bakimindan-iptalini-3552771-haberi/> (Erişim Tarihi: 26.08.2017).

https://www.chp.org.tr/Haberler/0/chp_tarihi-54.aspx erişim tarihi 15. 09. 2017

Kader (31 Temmuz 2013) <http://ka-der.org.tr/444-yasalasti/> (Erişim Tarihi: 26.08.2017).

Memurlar.net (11 Ekim 2013) <http://www.memurlar.net/haber/413656/chp-basortusu-serbestisini-yargiya-tasidi.html>, (Erişim Tarihi: 23.08.2017).

Milliyet (04 Ekim 2013) <http://www.milliyet.com.tr/basortusunda-herkes-yonetmelige/siyaset/detay/1772522/default.htm>, (Erişim Tarihi: 23.08.2017).

Sabah (27 Ağustos 2016) <http://www.sabah.com.tr/gundem/2016/08/27/artik-polislerde-de-basortusu-serbest> (Erişim Tarihi: 23.08.2017).

Sabah (31 Ekim 2013) <http://www.sabah.com.tr/gundem/2013/10/31/basortulu-vekil-mecliste>, (Erişim Tarihi: 23.08.2017).

Takvim (22 Ağustos 2010) http://www.takvim.com.tr/siyaset/2010/08/22/kilicdaroglu_turbani_ozgur_kilacagiz, (Erişim Tarihi: 23.08.2017).

Türkiye Gazetesi (27 Eylül 2014) <http://www.turkiyegazetesi.com.tr/gundem/190328.aspx> (Erişim Tarihi: 23.08.2017).

Yenişafak (22 Eylül 2014) <http://www.yenisafak.com/politika/ortaogretimde-basortusu-serbest-birakildi-687151> (Erişim Tarihi: 23.08.2017).

**YEREL YÖNETİMLERDE
KENTLİLİK BİLİNCİ İLE VERGİ BİLİNCİ ARASINDAKİ İLİŞKİ:
*Gaziosmanpaşa Üniversitesi Öğrencilerine Yönelik Bir Uygulama***

Yavuz ACUNGİL*
Doğan BOZDOĞAN**
Ümit ŞİMŞEK***

Öz

Ülkemizde 1950’li yıllarda gelişen kentleşme olgusu 1990’lı yıllardan sonra ivme kazanmış ve günümüzde %92,3 gibi yüksek oranlara ulaşmıştır. Hızla gelişen kentleşme olgusuna ülkemizdeki kentler aynı hızda uyum sağlayamamış bu durum kentlerde birçok sorunun ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu şartlarda yerel yönetimlerin kente yapacağı hizmetler kentlerde yaşanan sorunların çözümü konusunda önemli bir etken olmuştur. Yerel yönetimler ise gerek merkezi yönetimden aldığı gelirlerle gerekse de yerel bazlı vergilerle bu hizmetleri sunmaya çalışmaktadır. Bu kapsamda yerel halkın ödeyeceği yerel bazlı vergiler direkt olarak yerel halka hizmet olarak döneceği için çok daha önemli hale gelmektedir.

Kentsel sorunların varlığını tümünden ve kısa zamanda ortadan kaldırmak zordur. Ancak sorunları en aza indirmek mümkündür. Bu da kentte yaşayan bireylerin duyarlılıklarına bağlıdır. Kendini bulunduğu kente kendini ait hissedene, kenti sahiplenme duygusu gelişmiş ve kent sorunlarına kayıtsız kalmayan kısacası kentlilik bilinci gelişmiş ve kentin gerektirdiği davranış biçimlerini benimsemiş bireylerden beklenen de yerel yönetimlerin gelir kaynaklarına katkı sağlaması ve sorumluluktan kaçmamasıdır. Vergi kaçırma gibi vergi ahlakına aykırı eylemlerde bulunan bireylerde kentlilik bilincinin de çok gelişmediği düşünülebilmektedir. Bu kapsamda, gelişmekte olan bir ülke konumunda bulunan Türkiye’de, faal, eğitilmiş genç nüfusun kentlilik bilinci ile vergi bilincine yönelik bakış açılarının tespit edilmesi önemlidir. Zira söz konusu bu genç nüfus geleceğin potansiyel kentli halkı ve vergi mükellefidir. Bu doğrultuda, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi öğrencilerinin kentlilik bilinci ile vergi bilinci arasındaki ilişkiye bakış açılarının ölçülmesine yönelik anket çalışması yapılacaktır. Çıkacak sonuçlara göre bazı değerlendirmeler yapılacak ve birtakım önerilerde bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Kentlilik bilinci, Vergi Bilinci, Yerel Yönetimler.*

THE RELATIONSHIP BETWEEN URBANISM AND TAX AWARENESS IN LOCAL GOVERNMENTS: A RESEARCH ON STUDENTS OF GAZIOSMANPAŞA UNIVERSITY

Abstract

Urbanization, which developed in the 1950s in our country, gained momentum after the 1990s and has now reached a high rate of 92.3%. The cities in our country were unable to adapt at the same pace to the rapidly developing urbanization situation, which caused many problems to arise in the cities. In these circumstances, the services that local governments will make to the city have been an important factor in the solution of the problems in cities. Local governments, on the other hand, are trying to provide these services either within come

* Arş. Gör., Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, yavuz.acungil@gop.edu.tr.

** Yrd. Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, dogan.bozdogan@gop.edu.tr.

*** Arş. Gör., Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, umit.simsek@gop.edu.tr.

from the central government or with local taxation. In this context, the local-based tax that local people will pay for is becoming more important as it will directly return to the local public service.

It is difficult to remove the existence of urban problems altogether and in a short time. However, it is possible to minimize the problems. This depends on the sensitivities of the individuals living in the city. In short, citizens who feel self-own, have a sense of ownership of the city, do not remainin different to urban problems, urbanism is developed and the individuals who have adopted the behaviors required by the city are expected to contribute to the income sources of local administrations and not escape from responsibility. It may be thought that the urbanization consciousness does not develop very much in the individuals who are against the tax morality such as tax evasion.

In this context, it is important to determine the perspectives of the active, educated young population towards urban awareness and tax consciousness in Turkey, which is a developing country. Because this young population is the potential citizen of the future and the tax payer.

In this direction, a questionnaire survey will be conducted to measure the views of the students of Tokat Gaziosmanpaşa University regarding the relationship between urbanism consciousness and tax consciousness. Depending on the out come, some evaluations will be made and a number of suggestions will be made.

Keywords: *Urban Awareness, Tax Awareness, Local Governments.*

GİRİŞ

Kentler, tarih boyunca medeniyetlerin kurulduğu, geliştiği mekânlar olagelmıştır. İlk toplumlardan sanayi toplumlarına kadar kentler bazen yavaş bazen de hızlı bir şekilde gelişmeler göstermiş, Sanayi Devrimi ile birlikte mekânlar ve toplumlar hızlı bir değişim süreci içine girmişlerdir. Erken dönem sanayileşmiş ülkelerde gelişen kente özgü yapılar ve yaşam biçimleri geç sanayileşmiş ülkelerde daha geç zamanlarda görülmeye başlamıştır. Türkiye’de geç sanayileşmiş bir ülke olarak 1950’li yıllardan sonra hızla sanayileşmeye ve kentleşmeye başlamış ancak yaşanan bu değişim gelişmiş ülkelerdeki gibi zamana yayılamamıştır. Bir anda gelişmiş ülkelerin yaşadığı değişimin gerçekleştirilmeye çabaladığı ülkemizde kente özgü kültür, bilinç bir anda yerleştirilmeye çalışılmış, bunun sonucu da kentlileşme, kentlilik bilinci gibi olgular tam olarak gelişmeye imkân bulamamıştır. Ülkemizde kentlerin yaşayanlara sunduğu fiziksel ve sosyal imkânların yetersiz kalması kentte yaşayanların da sorumluluklarını ön plana çıkarmıştır. Kente duyulan aidiyet, kentle bütünleşme, kente uyum gösterme gibi algılamalar her ne kadar ön plana çıksa da kentlerin mevcut sorunlarına katkıda bulunma hususu da kentlilik bilincinin gelişimine katkıda bulunmaktadır. Bu çerçevede kentte hizmet sunumunda baş aktör olan belediyelere hizmet sunması konusunda ödediği vergilerle halkın katkı sunması da önem kazanmaktadır.

Genelde merkez, özelde ise yerel yönetimlerin gelirlerinde en önemli kalem vergilerdir. Bu nedenle devletler bireylerin vergiye gönüllü uyumlarını sağlamaya yönelik çalışmalar yapmaktadır. Çünkü vergiye gönüllü uyumun artması doğrudan vergi gelirlerinde artış sağlayacaktır. Bu doğrultuda vergiye gönüllü uyum önündeki en büyük engel vergi bilinci ve ahlakıdır. Bu durum Türkiye için sorunlu alanlardan birisidir. Türkiye’de vergi bilinci ve ahlaki normalden düşüktür. Bunun belirleyicisi olarak

vergisel işlemlerde mükellef kaynaklı vergi hatalarının fazlalığı, vergi kaçırma oranlarının yüksekliği gösterilebilir.

Genel olarak yapılan teorik ve nicel çalışmalarda yüksek yaş gruplarının vergi bilinci ile ahlakı arasında pozitif yönlü bir ilişkinin tespit edildiği görülmektedir. Dolayısıyla genç nüfusun vergi bilincinde birtakım sorunların var olabileceği hareket noktasıyla yapılan bu çalışmada üniversite öğrencilerinin vergi bilinçleri değerlendirilmeye çalışılmıştır. Burada özellikle üniversite öğrencilerinin vergi bilinciyle kentlilik bilinci arasındaki ilişki üzerinden kent aidiyetliği veya kente ait hissetme düzeyleri tespit edilmek istenmiştir.

1. BELEDİYELER

Yerel yönetimin birimleri içerisinde yer alan belediyeler, yerel ihtiyaçların giderilmesi noktasında önemli işlevler yürütmektedir (İnanç ve Ünal, 2015: 7-8). Bu önemli vizyonu sebebiyle de Türk yerel yönetim sistemi içerisinde belediyelerin ağırlıklı bir yerinin olduğu söylenebilir.

Tanzimat sonrası dönemde yönetim anlayışı içerisine giren belediyeler gelişimlerini hızla sürdüren yapılardır. Son dönemlerde gerçekleştirilen yasal düzenlemelerle belediyelerin yapılarında ve işlevlerinde bir dönüşüm yaşandığı açıktır.

5393 Sayılı Belediye Kanunu'nun 3. maddesinde belediye tanımına yer verilmiştir. Buna göre belediye; belde de yaşayanların mahalli ortak özellikteki ihtiyaçlarını gidermek üzere kurulan ve karar vericileri seçmenler tarafından belirlenen, hem idari hem de mali özerkliğe sahip kamu tüzel kişisidir (Belediye Kanunu, mad.3).

Belediyelerin görev ve sorumlulukları 5393 sayılı kanunun 14. maddesinde sayılmıştır. Bu çerçevede kentsel altyapısının oluşturulması, çevre sağlığı, temizlik ve katı atık hizmetleri, ekonomi ve ticaretin geliştirilmesi, okul öncesi eğitim kurumlarının açılması, kadınlar ve çocuklar için koruma evlerinin açılması, kültür ve sanat, turizm gibi hizmetlerin yapılması belediyelerin görev ve sorumluluklarından bazılarıdır.

Yukarıda sınırlı olarak sayılan bu hizmetlerin dışında da birtakım görev ve sorumluluklara sahip olan belediyelerin gelirleri bu noktada önem arz etmektedir. Belediye gelirleri 5393 Sayılı Belediye Kanunu'nun 59. maddesinde¹ dokuz başlıkta sıralanmıştır. Bu çerçevede, belediyelerin Kanun'da belirtilen çeşitli vergilerden, harçlardan ve katılma paylarından başlıklarına kadar geniş bir gelir yelpazesi olduğu söylenebilir.

Bu noktada belediyelerin gerek harcamalarında gerekse elde edecekleri gelirlerde önemli bir husus olan belediyelerin özerkliği hususunun değerlendirilmesi gerekmektedir.

2. VERGİ BİLİNCİ VE VERGİ BİLİNCİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

¹ Bkz. 5393 Sayılı Belediye Kanunu'nun 59. maddesi.

Literatürde mükelleflerin vergiye karşı tutumlarını ve vergi bilincini inceleyen çalışmaların gerek yerli gerekse de yabancı yazında 1970’li yıllara dayandığı görülmektedir. Bu çalışmaların bir kısmı teorik bir kısmı da ampirik olarak literatürde yer almaktadır.

Yabancı literatürde, Wenzel (2004) çalışmasında vergi uyumunda norm süreçlerini incelemiş ve bunun vergi bilinci üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Yine vergi bilinci ile ilgili Scmölders’in (1970) ve Vogel’in (1974) çalışmaları vergi bilinci ile alakalı ampirik çalışmalardır. Allingham ve Sandmo (1972) ise bireysel ahlak ve sosyal normların vergi davranışları üzerindeki etkisini incelemiştir.

Türkiye’de vergi bilinci ile ilgili çalışmalar 1990’lı yıllarda başlamış 2000’li yıllarda ise bu konuya ilişkin çalışmalarda artış olduğu gözlemlenmiştir. Muter, Sakınç ve Çelebi (1993) Manisa’da 505 mükellef üzerine uyguladıkları anket vasıtasıyla mükelleflerin vergi karşısındaki tutumlarını tespit etme imkânı elde etmiştir. Yine Gerçek ve Yüce (1998) çalışmalarında Bursa Ticaret Odasına kayıtlı bulunan 235 mükellef üzerinde anket çalışması yapmıştır. Böylelikle mükelleflerin vergiye bakışlarını tespit etmişlerdir. 2004 yılında Çoban ve Zengin Denizli’de 1200 mükellefe anket uygulamış ve mükelleflerin vergi politikalarına tepkilerini ölçmeye çalışmıştır. İpek ve Kaynar (2009) Çanakkale ilindeki 415 mükellefin vergiye yaklaşımını yine ampirik olarak incelemiştir.

Bu çalışmalardan hareketle, literatürde uzlaşının sağlandığı genel bir vergi bilinci tanımı yer almamasına rağmen çeşitli tanımlamalarında yapılmaya çalışıldığı görülmektedir. Yukarıda belirtilen çalışmalardan bağımsız olarak Dornstein (1987) vergi bilincini farkındalıkla özdeşleştirmiş ve verginin farkında olunması olarak açıklamıştır. Savaşan ve Odabaş (2005) ise ödenen vergi ile alınan hizmet arasında kurulan ilişki şeklinde tanımlamıştır. Yine Taytak (2010), vergi bilinci ile ilgili hem farkındalık hem de sebep sonuç ilişkisini birlikte değerlendirmiştir. Bu çerçevede bir tanımlama yapmak gerekirse, vergi bilinci, mükelleflerin vergi ödeme farkındalıklarının bekledikleri hizmetlerle ilişkilendirilmesidir.

Genel olarak bakıldığında vergi mükelleflerinin vergi bilinçleri, vergi politikalarına tepkileri ve vergilere uyumları yalın olarak çalışılmıştır. Çalışmayla ilintili olarak literatürde vergi bilinci ile kentlilik bilincini ölçen bir çalışma literatürde yer almamaktadır.

Algı, tutum ve davranış ilişkisi bireylerin vergisel bilincini etkileyen faktörlerdir. Bu faktörler yaşamsal belirleyiciler olarak da addedilmektedir (Buchanan ve Huczynski, 1997:668). Bu doğrultuda vergi bilincini etkileyen faktörleri dört temel üzerine kurmak mümkündür. Bunlar;

- Kişisel faktörler,
- Kültürel faktörler,
- Ekonomik faktörler,
- Politik ve hukuki faktörlerdir.

Kişisel faktörler olarak, cinsiyet, yaş, gelir seviyesi kısacası demografik faktörler ile bireylerin tutumları yer almaktadır. Örneğin bir bireyin yaşı ile vergiye uyumunun arasında doğru orantı vardır.

(Dubin ve Wilde, 1988: 64). Yani yaş ilerledikçe vergiye uyum artmaktadır. Yine gelir düzeyinin artması ile vergiden kaçınma ve vergi kaçırma eğilimlerinin arttığını tespit eden çalışmalarda aynı zamanda kadınların erkeklere oranla daha fazla vergi bilincinde ve uyumuna sahip olduğu bulgulanmıştır.

Yine bir toplumun kültürel değerleri vergi bilinci üzerinde etkin rol oynamaktadır. Kültürel faktör olarak, bir toplumun inançları ve değerleri gösterilebilir. Ayrıca bireylerin yer aldığı gruplarda vergi bilinci üzerinde etkindir ve bu da yine kültürel faktör olarak değerlendirilmektedir. Örneğin bir bireyin yer aldığı grupta (iş arkadaşları, aile çevresi vb.) vergi kaçırma yönelik davranışlar ayıplanır ve karşı çıkılırsa o birey söz konusu davranıştan uzak kalma eğilimi içerisinde olacaktır. Dolayısıyla bu guruplar vergi bilinci üzerinde etkin bir rol oynamaktadır.

Ekonomik faktörlerin vergi bilinci üzerindeki etkisi değerlendirildiğinde milli gelir ile bir ilişki kurulması gerekir. Dolayısıyla milli gelir arttıkça kişi başına düşen gelir artacak ve refah seviyesi yükselecektir. Bu da beraberinde devlete aidiyetlik duygusunu geliştirecektir. Nihayetinde vergi vermenin devletin devamlılığı için önem arz ettiği bilinci bireyde yerleşecektir. Ancak bu durum özellikle gelişmiş ülke toplumlarına has bir olgudur. Gelişmekte olan ülkelerin temel sorunu gelir seviyesinin arttıkça vergiden kaçınma ve vergi kaçırma eğilimlerinin de beraberinde artmasıdır.

Politik ve hukuki faktörlerin etkisi ise özellikle bireylerin kendilerinin hukuki anlamda güvende hissetmeleriyle alakalıdır. Yani, bireyler karar vericilerin ve yasa koyucunun vergi ile ilgili işlemlerinde hukuk devleti ilkesini göz önünde bulundurduğu inancına sahip olurlarsa veya yasa vericiler bu hususlara dikkat ederlerse vergi bilincinin pozitif yönde artışa sahip olacağı kaçınılmazdır. Aslında bakıldığında temel husus bireylerin kendilerini değerli hissetmelerini sağlayacak düzenlemelerin varlığı ile vergi bilinci arasındaki ilişkidir. Bir birey bulunduğu kentte, yörede, kasabada veya ilde tüm bu sayılan faktörlerle yoğurulmuş vergisel uygulamalara mutlak suretle pozitif tepkiler verecek ve kendisini söz konusu kentin, yörenin, kasabanın veya ilin bir parçası olarak görecektir. Böylelikle kamu harcamalarının finansmanına katılım eğilimi yüksek olacaktır.

3. KENTLİLEŞME, KENT KÜLTÜRÜ VE KENTLİLİK BİLİNCİ KAVRAMLARI İLE KENTLİLİK BİLİNCİ GÖSTERGELERİ

Kentleşme sürecinin kentleşme, kent kültürü ve kentlilik bilinci gibi kavramları ortaya çıkarmaktadır. Kentleşme, kentleşmenin toplumsal değişme ve bütünleşme boyutu olarak karşımıza çıkmaktadır. Keleş (1998: 80), kentleşmeyi “kentleşme akımı sonucunda toplumsal değişmenin insanların davranışlarında ve ilişkilerinde, değer yargılarında, tinsel ve özdeksel yaşam biçimlerinde değişiklikler yaratma süreci” olarak tanımlamıştır. Sencer’in (1979: 292) belirttiği gibi, kentleşme bir değişim süreci olarak algılanması ile birlikte genel olarak kentleşmeye kırsal kesimden kentsel kesimlere göç sonrası bireylerin kente özgü işlerde çalışması, kente özgü davranışları benimsemesi ve kentin sunduğu imkânlardan faydalanması ortak vurgusu yapılmaktadır.

Kent kültürü, o kentte yaşamış bütün uygarlıkların sosyolojik, iktisadi, siyasi ve psikolojik olarak yapmış oldukları etkinliklerin gerek kentsel dokuda yer bulması gerekse toplumsal yaşamda kendini göstermesiyle ortaya çıkan bütünlüktür (Bayındırlık ve İskân Bakanlığı, 2009: 79).

Kentlilik bilinci kavramı ise kentte yaşayan bireylerin kendilerini yaşadıkları kentin bir parçası olarak algılaması, kente karşı hassasiyet göstermesi ve sorumluluk hissedebilmesi olarak ifade edilmektedir. Aynı zamanda kentsel yaşama uygun bilgisel ve eylemsel bir duruşu sergileyebilmesi, aktif bir birey olarak kent yaşamına katılması, katılımı da araçsallıktan amaçlılığa dönüştürebilmesidir (Geyik, 2010: 26). Her ne kadar kişilerin yaşadıkları kent ile güçlü bağlar kurabilmesi ile birlikte bu kişilerin kendilerini yaşadıkları kente ait hissedebilmeleri esastır.

Kentlilik bilinci, kent kültürünü anlamak, kendini kente, kentin dinamiklerine ait ve güvende hissetmek, kentsel oluşumlardan sorumluluk duymak olarak kavramsallaştırılabilir. Aynı zamanda kentlilik bilinci biraz da kentte yaşayan bireylerin birbirini fark etmesi, anlaması, farklılıklarını çeşitlilik olarak algılaması ve bu çeşitlilik ve renk harmonisinden kent kültürü-kentlilik adına ortaklıkları çıkarma çabalarının bütünü olarak ifade edilmektedir (Bayındırlık ve İskan Bakanlığı, 2009: 17-22).

Kentini seven, kentinde bulunan her öğeyi kanıksayan, kentine sahip çıkan, doğal ve yapay her türlü çevre değerlerini koruyan kentli bireyler kentsel yaşam kalitesinin yükselmesinde önemli katkıda bulunurlar (Es, 2008: 107).

Bireylerde kentlilik bilincini ortaya koyan bazı kriterlerden bahsetmek mümkündür. Bunlar (Geyik, 2010: 38-39; Mutlu ve Batmaz, 2013: 69-70):

- Kentsel Aidiyet
- Kenti Sahiplenme
- Kent Kurumlarına Katılım
- Kent Sorunlarıyla İlgilenme
- Kentsel Farkındalık

şeklinde sıralanmaktadır.

Kent toplumunun değer-norm sistemini, kent insanının düşünme, davranış yapısını ve kent içinde yer alan farklılıklarla birlikte bir arada yaşayabilme yetisini öğrenme de kent içi sosyalleşmeyi ve kentlilik bilincini geliştirir (Bayındırlık ve İskân Bakanlığı, 2009: 17-22). Kente karşı sorumlu olma, kente ve kentte yaşayan insanlara saygılı olma ve kente bağımlılık duyma kentlilik bilincini güçlendiren kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kentsel aidiyet, bireyin kentini ve kendini özdeş kabul etmesi anlamına gelmektedir.” Bu kent bana ait, ben de bu kente aidim” düşüncesinin bireylerde hâkim olmasıdır (GENAR, 2006: 141). Bireyin kendini kentli olarak algılaması, kendini kentte bütünün bir parçası olduğunun farkına varması ve kente ait olma hissini kent içi uygulamalarda sunabilmesidir (Geyik, 2010: 39).

Kenti sahiplenme, bireyin kenti koruması ve kentin gelişimine katkıda bulunma çabasıdır. Sahiplenme duygusu ile kente aidiyet birbiriyle oldukça ilişkilidir. Sahiplenmenin oluşabilmesi için öncelikli olarak aidiyet duygusunun sağlıklı bir biçimde gelişmiş olması gerekmektedir. Kente aidiyet için en önemli şey bireyin eve ait tahayyülleri ile kente ait tahayyüllerinin kesişmesidir (GENAR, 2006: 130).

Kent kurumlarına katılım, birey kentin kurumları ile kuracağı sağlıklı ilişkileri sayesinde hem kent çevresini anlayabilir hem de kente uygun bir hayat öğretisi benimseyebilir (Geyik, 2010). Bu nedenle, sivil toplum kuruluşlarına, kent konseylerine katılım göstermesi bir kentin sosyo-kültürel, ekonomik ve estetik bakımdan gelişmesini bakımından önem arz etmektedir.

Kent sorunlarıyla ilgilenme, kırsal alana göre birçok cazip unsuru bünyesinde barındıran kentler aynı zamanda kırsal alanda gözlenmeyen birçok sorunu da ihtiva etmektedir. Bu sorunları tamamen yok etmek zor olmakla birlikte en az seviyeye düşürmek mümkündür. Bu da bireylerin kente karşı duyarlı bir tutuma sahip olması ile mümkündür. Kent sorunlarına ve bu sorunların çözüm mekanizmalarına duysız birey, kentlilik bilincine sahip olmayan bir bireydir (Geyik, 2010: 39).

Kentsel farkındalık, kenti sahiplenme ve kentsel sorunlara duyarlılıkla ilgili olan kentsel farkındalık, bir kentte sunulan imkânları, noksanları ve değişiklikleri görebilme, kentin tarihi kültürü hakkında bilgi sahibi olma, kent yönetimlerin hizmet sunumlarını izleme gibi unsurlardan meydana gelir. Bu bağlamda farkındalık, peyzaj, altyapı ve üst yapı olanakları, yönetim, ekonomi gibi kentin asli unsurları hakkında bir değer yargısına sahip olmayı gerektirir (Mutlu, 2011: 6).

4. VERGİ BİLİNCİ İLE KENTLİLİK BİLİNCİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

Vergi bilinci devletlerin yerine getirmekle yükümlü olduğu kamusal faaliyetlerin finansmanının bireylerin elde ettiği gelirden veya servetten karşılanması noktasında yine bireylerin sahip oldukları farkındalık olarak tanımlanabilir. Vergi bilincini sadece mükellefin vergi ödeme bilinci olarak tanımlanması yanılgıya düşülmesine sebebiyet verir. Vergi bilinci aynı zamanda mükelleflerin ödedikleri verginin hangi alanlarda kullanıldığına vakıf olması ve bu alanlarla ilgili denetimlerin varlığından haberdar olmasıdır. Vergi bilinci kısaca farkındalık ve bu farkındalık sonucunda bireylerin devlet içerisinde aktif rol almasıdır.

Kentlilik bilinci ise kişinin kendini kente karşı sorumlu ve kenti de kendisine ait hissetme durumudur. Bir kentin sahip olduğu doğal, tarihi ve kültürel değerlerin korunması ve yapılan yatırımlara sahip çıkılmasında, kentte yaşayan bireylerin kentlilik bilincine sahip olmaları büyük önem taşımaktadır.

Her iki kavram aslında birbiriyle bağlantılıdır. Özellikle kentlilik bilincine sahip bireyler kentin gelişimine sosyal ve soyut anlamda katkı sağlama ihtiyacı götüğü gibi ekonomik ve somut bir fayda sağlayıcısı olma isteğinde olurlar. Nihayetinde vergi bilinci üzerinde daha teorik bir yapı yapıda olan kentlilik bilincinin hem doğrudan hem de dolaylı olarak etkisinin bulunduğu söylenebilir. Önemli olan bu iki kavram arasındaki ilişkinin sonuçları doğru olarak yorumlayabilmektir. Zira özelden kentlilik ve

dolayısıyla vergi bilinci oturmuş bireyler genelde devlet anlayışı gelişmiş toplumların kurulmasında etkin rol oynar.

5. ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ

Araştırmanın hipotezi kentlilik bilinci gelişmiş bireylerin vergi bilincinin de gelişmiş olduğudur.

Bu çalışma alan araştırması niteliğinde bir çalışma olup Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi öğrencilerinin kentlilik bilinci ve vergi bilinci algısı arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amaçlanmıştır. Çalışmada veri toplama tekniği olarak anket kullanılmıştır. Literatürde kentlilik bilincine yönelik ve vergi bilincine yönelik farklı çalışmalar bulunmakla birlikte kentlilik bilinci ve vergi bilinci arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Araştırmada kullanılan anket formu hazırlanırken Acungil (2012), Şahin ve Yaylı (2016), Ercoşkun ve diğerleri (2016), Batmaz ve Gürer (2016), Mutlu'nun (2011) çalışmalarından faydalanılmıştır. Anket formu 28'likert ölçekli olmak üzere 35 kapalı uçlu sorudan oluşmuştur. Araştırmanın örnekleminin seçiminde tesadüfi örneklem tekniği kullanılmıştır. Basit tesadüfi örneklem yönteminde ana kitledeki her birimin örneğe girme olasılığı eşit hale getirmek esastır (İslamoğlu, 2011: 169-170). Araştırmanın evrenini Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi'nde öğrenim gören üniversite öğrencileri oluşturmuştur. Anket internet ortamında oluşturulmuş ve öğrencilerin tamamına ulaşılmaya çalışılmıştır. Baş'ın (2003: 46) belirttiği gibi örnek kütle için %5 hata payı %5 önem seviyesinde 384 anket yeterli olmak ile birlikte ankete katılan 400 öğrencinin anketine çalışmada yer verilmiştir. Ankete verilen cevaplar kodlanarak SPSS 16 paket programında analiz edilmiştir. Likert ölçeğindeki anket sorularına güvenilirlik analizi uygulanmış ve Cronbach Alpha katsayısı %75,2 bulunmuştur. $0,60 \leq \alpha < 0,80$ arasında çıkan değer anketin oldukça güvenilir olduğunu göstermektedir. Çalışma ile ilgili frekans ve Ki-kare analizlerine bakılmış olup, Ki-kare analizlerinin çoğunun anlamlı çıkmadığı görülmüştür (Ki-Kare testinde anlamlı bir farkın var olduğundan bahsedebilmek için anlamlılık değeri olan ve Asymp. Sig. (P) olarak ifade edilen değer 0,05'den küçük olması gerekmektedir (Altunışık vd., 2010: 224).

6. BULGULAR

Bu başlık altında çalışmada elde edilen verilerin analizlerine yer verilmiştir.

Tablo 1. Demografik Göstergeler Tablosu

		Frekans	Yüzde				
Cinsiyet	Kadın	252	63,0	Belediyenin Sorunları	Altyapı	104	26,0
	Erkek	148	37,0		Ulaşım	56	14,0
	Toplam	400	100		Otopark Yetersizliği	19	4,8
Doğum Yeri	İl	193	48,2		Yeşil Alan Yetersizliği	28	7,0
	İlçe	170	42,5		Temizlik	36	9,0
	Kasaba	6	1,5		Gürültü	19	4,8
	Köy	31	7,8		Plansız Yapılaşma	90	22,5
	Toplam	400	100		Vergilerin Fazla Olması	20	5,0
İkamet Edilen Yer	İl	211	52,8		Sağlık	21	5,2
	İlçe	132	33,0		Diğer	7	1,8
	Kasaba	11	2,8		Toplam	400	100

	Köy	46	11,5	Vergi Mükellefi Misi n	Evet	165	41,2
	Toplam	400	100		Hayır	235	58,8
					Toplam	400	100

Tablo 1'e göre ankete katılan bireylerin 2/3'ü kadın, 1/3'ü erkek öğrencilerden oluşmaktadır. Katılımcıların büyük çoğunluğunun (%90,7) Devlet İstatistikleri Kurumu (günümüzdeki adı TÜİK) yayınlarında da belirtildiği gibi il ve ilçede yaşayan nüfus kentsel nüfus sayıldığı için (Keleş, 2008: 110) kentte doğduğu kabul edilmektedir. İkamet edilen yerde de %85,8'inin kentte yaşadığı görülmektedir. Katılımcıların şu an yaşadıkları kentte %26 ile altyapı sorunlarının, %22,5 ile plansız yapılaşmanın, %14 ile ulaşım sorunlarının ön plana çıktığını belirttiği görülmüştür. Her vatandaş gibi dolaylı ve doğrudan vergi mükellefi olan katılımcıların %58,8'inin bunun farkında olduğu, %41,2'sinin ise bunun farkında olmadığı görülmüştür.

Tablo 2.“Vergi vermek vatandaşlık görevidir” Frekans Tablosu

Vergi vermek vatandaşlık görevidir	Frekans	Yüzde
Kesinlikle Katılmıyorum	15	3,8
Katılmıyorum	19	4,8
Kararsızım	17	4,2
Katılıyorum	171	42,8
Kesinlikle Katılıyorum	178	44,5
Toplam	400	100,0

Tablo 2'de çalışmaya katılan öğrencilerin %87,3'ü vergi vermenin vatandaşlık görevi olduğunu ifade etmiştir. Katılımcıların vergi vermenin önemi hususunda bilgi sahibi olduğu görülmektedir.

Tablo 3.“Kentin gerçek sahibi kentte doğup büyüyendir” Frekans Tablosu

Kentin gerçek sahibi kentte doğup büyüyendir	Frekans	Yüzde
Kesinlikle Katılmıyorum	110	27,5
Katılmıyorum	188	47,0
Kararsızım	34	8,5
Katılıyorum	49	12,2
Kesinlikle Katılıyorum	19	4,8
Toplam	400	100,0

Tablo 3'de çalışmaya katılan öğrencilerin %74,5'i kentin gerçek sahibinin kentin gerçek sahibinin kentte doğup büyüyenlerin olmadığını düşündüğü görülmüştür.

Tablo 4.“Kentin gerçek sahibi kentte yaşayan herkeştir” Frekans Tablosu

Kentin gerçek sahibi kentte yaşayan herkeştir	Frekans	Yüzde
Kesinlikle Katılmıyorum	16	4,0
Katılmıyorum	36	9,0
Kararsızım	26	6,5
Katılıyorum	190	47,5
Kesinlikle Katılıyorum	132	33,0
Toplam	400	100,0

Tablo 4’de çalışmaya katılan öğrencilerin %80,5’i kentin gerçek sahibinin kentin gerçek sahibinin kentte yaşayan herkes olduğunu ifade etmiştir.

Tablo 5. “Kentin gerek fiziki gerekse sosyal açıdan gelişmesinde, daha düzenli ve yaşanabilir bir yer olmasında en büyük sorumluluk kentte yaşayanlara aittir” Frekans Tablosu

Kentin gerek fiziki gerekse sosyal açıdan gelişmesinde, daha düzenli ve yaşanabilir bir yer olmasında en büyük sorumluluk kentte yaşayanlara aittir	Frekans	Yüzde
Kesinlikle Katılmıyorum	7	1,8
Katılmıyorum	62	15,5
Kararsızım	24	6,0
Katılıyorum	197	49,2
Kesinlikle Katılıyorum	110	27,5
Toplam	400	100,0

Tablo 6. “Kentin gerek fiziki gerekse sosyal açıdan gelişmesinde, daha düzenli ve yaşanabilir bir yer olmasında en büyük sorumluluk devlete ve belediyeye aittir” Frekans Tablosu

Kentin gerek fiziki gerekse sosyal açıdan gelişmesinde, daha düzenli ve yaşanabilir bir yer olmasında en büyük sorumluluk devlete ve belediyeye aittir	Frekans	Yüzde
Kesinlikle Katılmıyorum	11	2,8
Katılmıyorum	37	9,2
Kararsızım	32	8,0
Katılıyorum	200	50,0
Kesinlikle Katılıyorum	120	30,0
Toplam	400	100,0

Tablo 5 ve 6 birlikte incelendiğinde çalışmaya katılan öğrencilerin %83,2’si kendini kentli olarak gördüğünü belirtmiştir. Kentte ikamet eden bireylerin oranı %85,8 olduğu dikkate alındığında kentte yaşayan herkesin kendini kentli olarak hissettiğini belirttiği kabul edilebilir.

Tablo 7. “Kendimi kentli olarak görüyorum” Frekans Tablosu

Kendimi kentli olarak görüyorum	Frekans	Yüzde
Kesinlikle Katılmıyorum	12	2,2
Katılmıyorum	46	7,8
Kararsızım	65	6,8
Katılıyorum	207	55,2
Kesinlikle Katılıyorum	70	28,0
Toplam	400	100,0

Tablo 7’de çalışmaya katılan öğrencilerin %83,2’si kendini kentli olarak gördüğünü belirtmiştir. Kentte ikamet eden bireylerin oranı %85,8 olduğu dikkate alındığında kentte yaşayan herkesin kendini kentli olarak hissettiğini belirttiği kabul edilebilir.

Tablo 8. “Ödediğim vergilerle kentin gelişeceğine inanıyorum” Frekans Tablosu

Ödediğim vergilerle kentin gelişeceğine inanıyorum	Frekans	Yüzde
Kesinlikle Katılmıyorum	46	11,5
Katılmıyorum	74	18,5
Kararsızım	69	17,2
Katılıyorum	166	41,0

Kesinlikle Katılıyorum	98	11,8
Toplam	400	100,0

Tablo 8’de çalışmaya katılan öğrencilerin %52,8’i ödediği/ödeyeceği vergilerle kentin gelişeceğini savunurken, %30’u bu görüşün aksini savunmuştur.

Tablo 9. “Kentte yaşayan vatandaşların hepsi vergi vermekle yükümlüdür” Frekans Tablosu

Kentte yaşayan vatandaşların hepsi vergi vermekle yükümlüdür	Frekans	Yüzde
Kesinlikle Katılmıyorum	24	6,0
Katılmıyorum	71	17,8
Kararsızım	41	10,2
Katılıyorum	166	41,5
Kesinlikle Katılıyorum	98	24,5
Toplam	400	100,0

Tablo 9’da çalışmaya katılan öğrencilerin %66’sı kentin gelişimi için kentte yaşayan vatandaşların hepsi vergi vermekle yükümlü olduğunu, %28’i yükümlü olmadığını savunmuştur. Katılımcıların %28’inin vergiye bakışının pek olumlu olmadığı gözlemlenmektedir.

Tablo 10. “Vergi veren insan kentleşmiş insandır” Frekans Tablosu

Vergi veren insan kentleşmiş insandır	Frekans	Yüzde
Kesinlikle Katılmıyorum	67	16,8
Katılmıyorum	159	39,8
Kararsızım	86	22,2
Katılıyorum	66	16,5
Kesinlikle Katılıyorum	19	4,8
Toplam	400	100,0

Tablo 10’da çalışmaya katılan öğrencilerin %56,6’sı vergi veren vatandaşın kentleşmiş insan olarak savunulamayacağını belirtmiştir. %21,3’ü ise tersini savunmuştur. Vergiye bakışın kent, köy ayrımı olmadan bireylerde gelişmiş olmasından dolayı bu ifadeye katılımın düşük çıktığı tahmin edilmektedir.

Tablo 11. “Vergiler, kent gelişimine olumlu etki yapar” Frekans Tablosu

Vergiler, kent gelişimine olumlu etki yapar	Frekans	Yüzde
Kesinlikle Katılmıyorum	12	3,0
Katılmıyorum	34	8,5
Kararsızım	51	12,8
Katılıyorum	229	57,2
Kesinlikle Katılıyorum	74	18,5
Toplam	400	100,0

Tablo 11’de çalışmaya katılan öğrencilerin %75,7’si vergilerin kentin gelişimine olumlu etki yaptığını savunmuş, %11,5’i ise tersini savunmuştur. Kentin gelişimi için vergilerin önemi katılımcıların 3/4’ü tarafından da kabul edilmiştir. Katılımcıların %84’ü vergilerin belediyenin önemli bir kaynağı

olduğunu ifade ettiği düşünülürse bu ifadeye katılanların çoğunluğunun bu kaynakların kentin gelişimine de olumlu etki yaptığını düşündüğü görülmektedir.

Tablo 12. “Yaşadığım/yaşayacağım kentte altyapı donanımlarının geliştirilmesi için ek vergiler konulmasına rıza gösteririm” Frekans Tablosu

Yaşadığım/yaşayacağım kentte altyapı donanımlarının geliştirilmesi için ek vergiler konulmasına rıza gösteririm	Frekans	Yüzde
Kesinlikle Katılmıyorum	65	16,2
Katılmıyorum	134	33,5
Kararsızım	81	20,2
Katılıyorum	89	22,2
Kesinlikle Katılıyorum	31	7,8
Toplam	400	100,0

Tablo 12’de çalışmaya katılan öğrencilerin %30,0’u yaşadığım/yaşayacağım kentte altyapı donanımlarının geliştirilmesi için ek vergiler konulmasına rıza göstereceğini, %49,7’si ise buna rıza göstermeyeceğini belirtmiştir. Her ne kadar vergi ile ilgili konulardan katılımcıların bilinç düzeyi yüksek olarak görülse de iş fiiliyata geldiğinde bu oranların düştüğü görülmüştür.

Tablo 13. “Vergilerimle sunulmuş bir hizmete zarar verilmesine karşı çıkarım” Frekans Tablosu

Vergilerimle sunulmuş bir hizmete zarar verilmesine karşı çıkarım	Frekans	Yüzde
Kesinlikle Katılmıyorum	6	1,5
Katılmıyorum	7	1,8
Kararsızım	22	5,5
Katılıyorum	209	52,2
Kesinlikle Katılıyorum	156	39,0
Toplam	400	100,0

Tablo 13’de çalışmaya katılan öğrencilerin %91,2’si vergilerimle sunulmuş bir hizmete zarar verilmesine karşı çıkacağını ifade etmiştir.

Tablo 14. “Yaşadığım kent verdiğim vergilerle ileride daha güzel bir yer haline gelecektir” Frekans Tablosu

Yaşadığım kent verdiğim vergilerle ileride daha güzel bir yer haline gelecektir	Frekans	Yüzde
Kesinlikle Katılmıyorum	16	4,0
Katılmıyorum	41	10,2
Kararsızım	94	23,5
Katılıyorum	190	47,5
Kesinlikle Katılıyorum	59	14,8
Toplam	400	100,0

Tablo 14’de çalışmaya katılan öğrencilerin %71’i yaşadığım kent verdiğim vergilerle ileride daha güzel bir yer haline geleceğini, %14,2’si tersini savunmuştur.

Tablo 15. “Vergi vermek beni yaşadığım kente ait hissettirir” Frekans Tablosu

Vergi vermek beni yaşadığım kente ait hissettirir	Frekans	Yüzde
Kesinlikle Katılmıyorum	25	6,2
Katılmıyorum	88	22,0
Kararsızım	89	22,2
Katılıyorum	154	38,5

Kesinlikle Katılıyorum	44	11,0
Toplam	400	100,0

Tablo 15’de çalışmaya katılan öğrencilerin %49,5’i vergi vermenin kendini yaşadığı kente ait hissettireceğini, %28,2’si hissettirmeyeceğini ifade etmiştir.

Tablo 16. “Kentli olmanın en önemli gereği yatırımlara vergilerle katkı sunmaktır” Frekans Tablosu

Kentli olmanın en önemli gereği yatırımlara vergilerle katkı sunmaktır	Frekans	Yüzde
Kesinlikle Katılmıyorum	17	4,2
Katılmıyorum	65	16,2
Kararsızım	103	25,8
Katılıyorum	176	44,0
Kesinlikle Katılıyorum	39	9,8
Toplam	400	100,0

Tablo 16’da çalışmaya katılan öğrencilerin %53,8’i kentli olmanın en önemli gereğinin yatırımlara vergilerle katkı sunmak olduğunu ifade ederken, 20,4’ü tersini ifade etmiştir.

Tablo 17. “Vergisini verdiğim için belediyenin sunacağı hizmetlerde benden fikir almasını isterim” Frekans Tablosu

Vergisini verdiğim için belediyenin sunacağı hizmetlerde benden fikir almasını isterim	Frekans	Yüzde
Kesinlikle Katılıyorum	8	2,0
Katılmıyorum	29	7,2
Kararsızım	42	10,5
Katılıyorum	204	51,0
Kesinlikle Katılıyorum	117	29,2
Toplam	400	100,0

Tablo 17’de çalışmaya katılan öğrencilerin %80,2’si vergisini verdiğim için belediyenin sunacağı hizmetlerde benden fikir almasını istediğini belirtmiştir.

Tablo 18. “Vergiler Ödenmese Bile Belediyeler Hizmetlerini Gerçekleştirebilirler” İfadesi ile “Vergi Belediyenin Önemli Bir Geliridir” İfadeleri Arasındaki İlişki Tablosu

			Vergiler Ödenmese Bile Belediyeler Hizmetlerini Gerçekleştirebilirler					Toplam
			Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Fikrim Yok	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	
Vergi Belediyenin Önemli Bir Geliridir	Evet	Sayı	38	128	81	95	31	373
		Yüzde	10,2	34,3	21,7	25,5	8,3	100,0
	Hayır	Sayı	1	7	7	11	1	27
		Yüzde	3,7	25,9	25,9	40,7	3,7	100,0
	Toplam	Sayı	39	135	88	106	32	400
		Yüzde	9,8	33,8	22,0	26,5	8,0	100,0

Tablo 18’de vergi belediyenin önemli bir gelir kaynağıdır ifadesi ile vergiler ödenmese bile belediyeler hizmetlerini gerçekleştirebilirler ifadeleri arasındaki anlam ilişkisine bakılmış ve anlamlı

bir ilişki bulunamamıştır (x^2 : 0,320). Katılımcıların %44,5'i vergileri belediyenin önemli bir gelir kaynağı olarak görse de vergilerin ödenmemesi durumunda belediyenin hizmetlerini sunma konusunda sıkıntı yaşayacağını düşünmediklerini ifade ettikleri görülmektedir.

Tablo 19. “Kendimi Kentli Olarak Görüyorum” İfadesi ile “Kentli olmanın en büyük gereği yatırımlara vergilerle katkı sunmaktır” İfadeleri Arasındaki İlişki Tablosu

			Kentli olmanın en büyük gereği yatırımlara vergilerle katkı sunmaktır					Toplam
			Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Fikrim Yok	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	
Kendimi Kentli Olarak Görüyorum	Evet	Sayı	15	55	78	148	33	329
		Yüzde	4,6	16,7	23,7	45,0	10,0	100,0
	Hayır	Sayı	2	10	25	28	6	71
		Yüzde	2,8	14,1	35,2	39,4	8,5	100,0
	Toplam	Sayı	17	65	103	176	39	400
		Yüzde	4,2	16,2	25,8	44,0	9,8	100,0

Tablo 19’da kendimi kentli olarak görüyorum ifadesi ile kentli olmanın en büyük gereği yatırımlara vergilerle katkı sunmaktır ifadeleri arasındaki anlam ilişkisine bakılmış ve anlamlı bir ilişki bulunamamıştır (x^2 : 0,376). Kendini kentli olarak ifade etmekle birlikte kentli olmanın gereğini yatırımlara vergi sunmak olarak görenlerin oranı %55,0, görmeyenlerin oranı %21,3 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 20. “Kendimi Kentli Olarak Görüyorum” İfadesi ile “Yaşadığım/yaşayacağım kentte altyapı donanımlarının geliştirilmesi için ek vergiler konulmasına rıza gösteririm” İfadeleri Arasındaki İlişki Tablosu

			Yaşadığım/yaşayacağım kentte altyapı donanımlarının geliştirilmesi için ek vergiler konulmasına rıza gösteririm					Toplam
			Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Fikrim Yok	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	
Kendimi Kentli Olarak Görüyorum	Evet	Sayı	54	108	66	73	28	329
		Yüzde	16,4	32,8	20,1	22,2	8,5	100,0
	Hayır	Sayı	11	26	15	16	3	71
		Yüzde	15,5	36,6	221,1	22,5	4,2	100,0
	Toplam	Sayı	65	134	81	89	31	400
		Yüzde	16,2	33,5	20,2	22,2	7,8	100,0

Tablo 20’de kendimi kentli olarak görüyorum ifadesi ile yaşadığım/yaşayacağım kentte altyapı donanımlarının geliştirilmesi için ek vergiler konulmasına rıza gösteririm ifadeleri arasındaki anlam ilişkisine bakılmış ve anlamlı bir ilişki bulunamamıştır (x^2 : 0,791). Kendini kentli olarak gördüğünü ifade etmekle birlikte yaşadığım/yaşayacağım kentte altyapı donanımlarının geliştirilmesi için ek

vergiler konulmasına rıza göstereceğini belirtenlerin oranı %30,7 iken, göstermeyeceğini belirtenlerin oranı %49,2 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 21. “Kendimi Kentli Olarak Görüyorum” İfadesi ile “Vergi vermek beni yaşadığım kente ait hissettirir” İfadeleri Arasındaki İlişki Tablosu

		Vergi vermek beni yaşadığım kente ait hissettirir					Toplam	
		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Fikrim Yok	Katıyorum	Kesinlikle Katıyorum		
Kendimi Kentli Olarak Görüyorum	Evet	Sayı	19	76	69	126	39	329
		Yüzde	5,8	23,1	21,0	38,3	11,9	100,0
	Hayır	Sayı	6	12	20	28	5	71
		Yüzde	8,5	16,9	28,2	39,4	7,0	100,0
	Toplam	Sayı	25	88	89	154	44	400
		Yüzde	6,2	22,0	22,2	38,5	11,0	100,0

Tablo 21’de Kendimi kentli olarak görüyorum ifadesi ile vergi vermek beni yaşadığım kente ait hissettirir ifadeleri arasındaki anlam ilişkisine bakılmış ve anlamlı bir ilişki bulunamamıştır (χ^2 : 0,367). Kendini kentli olarak gördüğünü ifade etmekle birlikte vergi vermenin kendini kente ait hissettireceğini ifade edenlerin oranı %50,2 iken, hissettirmeyeceğini ifade edenlerin oranı %28,6 olarak gerçekleşmiştir.

SONUÇ

Bir ülkenin gelişmişlik düzeyini belirleyen pek çok faktörün varlığından söz edilebilir. Bunların arasında istihdam düzeyi, gayrisafi yurt içi hâsıla gibi ekonomik faktörler olduğu gibi, devletin kamu gelirlerinin miktarı olarak değerlendirilebilecek mali faktörler ve sosyolojik bir faktör olan kentlilik bilinci düzeyi sayılabilir.

Bireyler kendilerini kente ne kadar ait hissetse de yaşadıkları kenti fazlasıyla benimsese de veya kentsel kurumlara katılım oranları yüksek olsa da nihayetinde bu gibi sosyal faktörlerin yanında ekonomik faktörlerde de rol almaları gerekir. Bu çerçevede ekonomik faktörlerin başında yer alan vergiye katılım önem arz etmektedir. Tabi burada hem kentlilik bilinci hem de vergi bilincinin yüksek olması (kentin gelişimi ve refah seviyesinin yükselmesi açısından) beklenmektedir. Bu nedenle genç nüfus profili yüksek olan ülkemizde eğitilmiş nüfus olarak addedilen üniversite öğrencilerinin algıları/görüşleri önem kazanmaktadır.

Bu çalışmada Gaziosmanpaşa Üniversitesi öğrencilerine yönelik anket uygulanmıştır. Ankete katılım gösteren 400 öğrencinin kentlilik bilinci ve vergi bilincini anlamaya yönelik sorulara verdiği yanıtlardan, kentlilik bilinci ve vergi bilincinin gelişmiş olduğu görülebilmektedir. Ancak kent ve vergi ile ilişkili analizlerde bu oranın farklılaştığı tespit edilmiş ve bunun nedeni ise vergilerin parasal bir değer olup mükelleflerin gelirine negatif etki yapacağı hususundaki korku/çekince olduğu tahmin

edilmektedir. Bunun da temel sebebinin Türkiye’de vergi ahlak düzeyinin düşük olmasıdır. Bireylerin kentlilik ve vergi bilincine verdikleri olumlu yanıtların fiiliyata geçirilmesi aşamasında aynı düzeyde olmadığı da tespit edilmiştir. Dikkat çeken bulgulardan birisi de vergi veren bireyin kendisini kente ait hissettiği ile ilgilidir. Zira burada araştırmaya katılanların yaklaşık %50’si vergi vermenin kendisini kente ait hissettireceğini belirtmiştir.

Bu genel veriler ışığında Türkiye’de vergi bilinci ile kentlilik bilincinin artırılmasına yönelik çalışmaların (eğitim, kentsel kurumlara katılım vb.) yaygınlaştırılması gerekmektedir. Böylelikle hem bölgesel hem de ülkesel kalkınmanın sağlanmasında etkin rol oynayabilecek bu faktörlerin etkinliği artırılmış olacaktır.

KAYNAKÇA

5393 Sayılı Belediye Kanunu.

Acungil, Yavuz (2012) *Küreselleşme Sürecinde Tokat’ta Kentlilik Bilinci*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Allingham, M., Sandmo, A. (1972) “Income Tax Evasion: A Theoretical Analysis”, *Journal of Public Economics*, 1, s.323–338.

Altunışık, R.; Coşkun, R.; Bayraktaroğlu, S.; Yıldırım, E. (2010) *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Sakarya: Sakarya Yayıncılık.

Baş, T. (2003) *Anket*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Batmaz, Nazlı Yücel ve Alper Gürer (2016), “Kırıkkale İlinin Kentlilik Bilinci Bağlamında Değerlendirilmesi Üzerine Bir Araştırma”, 4. *Uluslararası Kentsel ve Çevresel Sorunlar ve Politikalar Kongresi Bildirileri*, s. 163-177.

Buchanan, D., Huczynski, A. (1997) *Organizational Behaviour*, Third Edition, Milan: Prentice Hall,

Çoban, H. ve S. Sezgin (2004) “Vergi Mükelleflerinin Davranışları Üzerine Ampirik Bir İnceleme: Denizli Örneği”, Türkiye’de Vergi Kayıp ve Kaçakları, Önlenmesi Yolları, 19. *Türkiye Maliye Sempozyumu Bildirileri*, (776-792), Ankara: Yaklaşım Yayıncılık.

Dornstein, M. (1987) “Taxes: Attitudes and Perceptions and Their Social Bases”, *Journal of Economic Psychology*, 8, s. 55-76.

Dubin, J. A., Wilde, L. L. (1988) “An Empirical Analysis of Federal Income Tax Auditing and Compliance”, *National Tax Journal*, 41, s.61–74.

Ercöşkun, Özge Y., Ebru V. Öcalır Akünal, S. Bahar Yenigül, Leyla Alkan (2016), “Kentlilik Bilincini Oluşturan Göstergeler ve Kentlilik Bilincini Geliştirme Yolları”, *Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 11, s. 4-23.

Es, M. (2008) “*Kent Bilinci ve Yerel Siyaset*”, Yerel Siyaset, Okutan Yayıncılık, s.s. 91-114, İstanbul.

GENAR (2006) *Konya’da Kent Kültürü ve Kentlilik Bilinci*, Sosyal Doku Projesi Kent Araştırmaları 3, İstanbul: Konya Büyükşehir Belediyesi.

Gerçek, A., M. Yüce, (1998) *Mükelleflerin Vergiye Yaklaşımı Açısından Türk Vergi Sisteminin Değerlendirilmesi*, Bursa: Bursa Ticaret ve Sanayi Odası.

Geyik, S. (2010) *Kırdan Kente Göç Sonrası Kentlilik Bilinci (Mevlana Mahallesi Örneği)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

İnanç, H.ve Ünal, H. (2015) “Avrupa Yerel Özerklik Şartı ve Türkiye’de Belediyeler”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (17), 1-24.

İpek, S. ve İ. Kaynar (2009) “Vergiye Gönüllü Uyum Konusunda Çanakkale İline Yönelik Ampirik Bir Çalışma”, *Yönetim ve Ekonomi*, 16(1), s.173–190.

İslamoğlu, A. H. (2011) *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, İstanbul: Beta Yayınları.

Keleş, Ruşen (2008) *Kentleşme Politikası*, 10. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.

Muter, N.B., S. Sakınç, K. Çelebi (1993) *Mükelleflerin Vergi Karşısındaki Tutum ve Davranışları Araştırması*, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi.

Mutlu, Ahmet (2011) *Metropol Kent Samsun’da Kentlilik Bilinci, Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı Proje Raporu*, Samsun.

Savaşan, F. ve Odabaş, H. (2005) “Türkiye’de Vergi Kayıp ve Kaçaklarının Nedenleri Üzerine Ampirik Bir Çalışma”, *Selçuk Üniversitesi İİBF, Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 5(10), s.1-28.

Schmolders, G. (1970) “Survey Research in Public Finance: A Behavioral Approach to Fiscal Theory”, *Public Finance*, 25, s.300–306.

Sencer, Y. (1979) *Türkiye’de Kentleşme Bir Toplumsal ve Kültürel Değişme Süreci*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Şahin, Kamil ve Hasan Yaylı (2016) “Geleneksel Göçebelikten Modern Göçlere Türkiye’de Gençlerin Kentlilik Bilinci: Kırıkkale Örneği Üzerinden Bir Analiz”, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi*, Sayı 51, s. 79-108.

T.C. Bayındırlık ve İskan Bakanlığı (2009) *Kentlilik Bilinci, Kültür ve Eğitim Komisyonu Raporu, Kentleşme Şurası*, Ankara.

Taytak, M. (2010) “İlköğretim II. Kademe Öğrencilerinde Vergi Bilincinin Tespiti: Ampirik Bir Araştırma”, *Maliye Dergisi*, (158), s.496-512.

Vogel, J. (1974) Taxation and Publicopinion in Sweden: An Interpretation of Recent Survey Data”, *National Tax Journal*, 27, s. 499–513.

Wenzel, M. (2004) “An Analysis of Norm Processes in Tax Compliance, *Journal of Economic Psychology*, 25, s. 213-228.

Yeşil, Murat ve Murat Yüksel (2016) “Ordu Kenti Örneğinde Kentlilik Bilinci, *Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 11, s. 43-65.

EK: Anket Formu

Bu anket Gaziosmanpaşa Üniversitesi öğrencilerinin günümüzde ve gelecekteki “kentlilik bilinci” ve “vergi bilinci” arasındaki ilişki algısını ölçmeyi amaçlamaktadır. Elde edilen veriler gizli tutulacak ve sonuçlar bilimsel araştırma maksadıyla kullanılacaktır. Değerli vaktinizi ayırıp ankete gösterdiğiniz ilgiden dolayı şimdiden teşekkür ederiz.

Arş. Gör. Dr. Yavuz Acungil
Yrd. Doç. Doğan Bozdoğan
Arş. Gör. Ümit Şimşek

A. Aşağıdaki “kentlilik bilinci” ve “vergi bilinci” ile ilgili ifadelere ne derecede katılıyorsunuz?

	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Fikrim Yok	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
1. Vergi devlet ve belediyeler tarafından alınır.	1	2	3	4	5
2. Vergi sadece tüzel kişilerden alınır.	1	2	3	4	5

3. Vergi hem gerçek hem tüzel kişilerden alınır.	1	2	3	4	5
4. Vergi karşılıksızdır.	1	2	3	4	5
5. Vergi parasal bir değerdir.	1	2	3	4	5
6. Vergi vermek vatandaşlık görevidir.	1	2	3	4	5
7. Kentin gerçek sahibi kentte doğup büyüyendir.	1	2	3	4	5
8. Kentin gerçek sahibi kentte yaşayan herkestir.	1	2	3	4	5
9. Kentin gerek fiziki gerekse sosyal açıdan gelişmesinde, daha düzenli ve yaşanabilir bir yer olmasında en büyük sorumluluk kentte yaşayanlara aittir.	1	2	3	4	5
10. Kentin gerek fiziki gerekse sosyal açıdan gelişmesinde, daha düzenli ve yaşanabilir bir yer olmasında en büyük sorumluluk devlete ve belediyeye aittir.	1	2	3	4	5
11. Kentli olmak toplumla uyumlu yaşamayı gerektirir.	1	2	3	4	5
12. Kentle ilgili güncel gelişmeleri yerel gazetelerden takip ederim.	1	2	3	4	5
13. Kentle ilgili güncel gelişmeleri internette takip ederim.	1	2	3	4	5
14. Ödediğim vergilerle kentin gelişeceğine inanıyorum.	1	2	3	4	5
15. Kentte yaşayan vatandaşların hepsi vergi vermekle yükümlüdür.	1	2	3	4	5
16. Vergi veren insan kentleşmiş insandır.	1	2	3	4	5
17. Vergiler, kent gelişimine olumlu etki yapar.	1	2	3	4	5
18. Belediye tarafından sunulan hizmetlere verilen zararlar kendimi kötü hissettirir.	1	2	3	4	5
19. Yaşadığım/yaşayacağım kentte altyapı donanımlarının geliştirilmesi için ek vergiler konulmasına rıza gösteririm.	1	2	3	4	5
20. Vergilerimle sunulmuş bir hizmete zarar verilmesine karşı çıkarım.	1	2	3	4	5
21. Yaşadığım kent verdiğim vergilerle ileride daha güzel bir yer haline gelecektir.	1	2	3	4	5
22. Verdiğim vergilerin bana hizmet olarak döndüğünü düşünüyorum.	1	2	3	4	5
23. Vergi vermek beni yaşadığım kente ait hissettirir.	1	2	3	4	5
24. Verdiğim vergilerin karşılığında hizmet almadığım belediye başkanına/partiye sonraki seçimlerde oy vermem.	1	2	3	4	5
25. Kentli olmanın en önemli gereği yatırımlara vergilerle katkı sunmaktır.	1	2	3	4	5
26. Vergisini verdiğim için belediyenin sunacağı hizmetlerde benden fikir almasını isterim.	1	2	3	4	5
27. Belediyelerin aldığı dolaylı vergiler (Çevre Temizlik Vergisi gibi) vergi bilincini ve kentlilik bilincini zayıflatmaktadır.	1	2	3	4	5
28. Vergiler ödenmese bile belediyeler hizmetlerini gerçekleştirebilirler.	1	2	3	4	5

B. Aşağıdaki soruları cevaplayınız.

1. Cinsiyetiniz ?

(a) Erkek (b) Kadın

2. Doğum yeriniz?

(a) İl (b) İlçe (c) Kasaba (d) Köy

3. Nerede ikamet ediyordunuz?

(a) İl (b) İlçe (c) Kasaba (d) Köy

4. Size göre belediyenizdeki en önemli sorun nedir? (Birden fazla işaretleyebilirsiniz)

(a) Altyapı (Yol, su, elektrik, kanalizasyon) hizmetlerinin yetersizliği

(b) Ulaşım sorunu

(c) Otopark yetersizliği

(d) Yeşil alan yetersizliği

(e) Temizlik sorunu

- (f) Gürültünün fazla olması
- (g) Plansız yapılaşmanın olması
- (h) Vergi, Resim, Harç ve benzeri mali yükümlülüklerin fazla olması
- (i) Sağlık hizmetlerinin yetersizliği
- (i) Diğer.....

5. Vergi mükellefiyim (a) Evet (b) Hayır

6. Kendimi kentli olarak görüyorum. (a) Evet (b) Hayır

7. Vergi belediyenin önemli bir gelirdir. (a) Evet (b) Hayır

2000 SONRASININ TÜRKİYE’İNDE DALGALANMA KORKUSU

Zeki AKBAKAY*

Öz

Türkiye, 2000 ve 2001’de yaşadığı finansal krizlerin ardından, sabit döviz kuru rejimini terk ederek 2002’de enflasyon hedeflemesi rejimini kabul etmiş ve buna bağlı olarak da döviz kurunu serbest dalgalanmaya bırakmıştır. Calvo ve Reinhart’a göre (2002) dalgalı kur rejimi uyguladığını söyleyen ülkelerin birçoğu aslında “dalgalanma korkusu” olgusu yaşamakta ve bu yüzden de döviz kuruna müdahale etmektedirler.

Bu çalışmanın amacı, enflasyon hedeflemesi dönemi boyunca Türkiye’de dalgalanma korkusunun olup olmadığını araştırmak ve dalgalanma korkusu var ise bunun temel nedenlerini ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: *Döviz Kuru, Dalgalanma Korkusu, Türkiye.*

FEAR OF FLOATING IN THE POST 2000 TURKEY

Abstract

After the 2000 and 2001 crisis, Turkey has abandoned the exchange rate peg regime and adopted the inflation targeting regime, and allowed its exchange rate to free float accordingly. According to Calvo and Reinhart (2002), because of the “fear of floating” phenomena, most countries that claim they implement a floating exchange rate regime indeed don’t allow their exchange rates to float and intervene to the exchange rate market. This study aims to research whether there was a fear of floating in Turkey during the inflation targeting period, and to underline the main reasons, if there was a fear of floating.

Keywords: *Exchange Rates, Fear of Floating, Turkey.*

GİRİŞ

Bretton Woods sisteminin 1970’lerin başında çökmesinin ardından gelişmiş ülkelerin birçoğu ulusal paralarını dalgalanmaya bırakarak sabit döviz kuru rejimini terk ederken gelişmekte olan ülkeler fiyat istikrarını sağlayabilmek için paralarını düşük enflasyonlu ülkelerin paralarına sabitlemeye devam etmişlerdir. Ne var ki sermaye hareketliliğinin yoğun olduğu bir ortamda bağımsız bir para politikası yürütemeyen bu ülkelerden çoğu 1980’lerin başında yaşanan borç krizi ve daha sonra patlak veren Asya Krizi sürecinde sabit döviz kurunu terk ederek bir dalgalı kur rejimi olan enflasyon hedeflemesini kabul ettiler. Bu anlamda sabit döviz kuru uygulayan ülkeler genel olarak bir finansal krizin ardından enflasyon hedeflemesine geçmişlerdir. Enflasyon hedeflemesi fiyat istikrarını öncelikli amaç olarak taahhüt eden bir para politikası rejimidir. Bir başka ifadeyle enflasyon hedeflemesi döviz kurunun belli bir seviyede kalmasına yönelik bir taahhütte bulunamaz. Zira merkez bankasının hem bir fiyat istikrarı hem de kur hedefinin olması amaçlar arasında bir çatışma yaratarak para politikasının kredibilitesine zarar vereceği gibi her iki amaçta da başarısız olma gibi bir risk ile karşı karşıya kalabilir. Dolayısıyla enflasyon hedeflemesi altında merkez bankası prensip olarak döviz kurundaki dalgalanmalara müdahale etmez. Ne var ki enflasyon hedeflemesi altında çoğu gelişmekte olan ülkeler, hatta gelişmekte olan ülkeler kadar olmasa bazı gelişmiş ülkeler de döviz kuru piyasasına

* Yrd.Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, zekiakbakay@gmail.com.

müdahale ederek döviz kurunun seviyesini etkilemektedirler. Döviz kuruna yapılan bu müdahaleleri Calvo ve Reinhart (2000) “dalgalanma korkusu” olarak ifade etmektedir.

TCMB döviz kuru hedeflemesi altında 2000 ve 2001 yıllarında geçirdiği finansal krizlerin ardında enflasyon hedeflemesi rejimini kabul etmiştir. TCMB enflasyon hedeflemesini kabul ettikten sonra sürekli bir şekilde döviz rezervlerini artırmış, gerektiğinde biriktirdiği döviz rezervlerini kullanarak piyasaya müdahalede bulunmuştur. Yapılan doğrudan müdahalelerle birlikte, özellikle yaşanan son küresel finansal krizin ardından fiyat istikrarı yanında finansal istikrarında öne çıkması üzerine TCMB Kasım 2010’da kabul etmiş olduğu yeni politika yaklaşımı çerçevesinde döviz kurlarının iktisadi temellerinden ayrı bir şekilde dalgalanmasının önüne geçmek için klasik faiz oranı dışında yeni makro ihtiyati para politikası demetini kullanmaya başlamıştır. TCMB’ye göre, para politikası metinlerinde ve basın bildirimlerinde belirtildiği gibi, yapılan müdahalelerin ve makro ihtiyati araçları kullanmasındaki temel amacın döviz kurunu belli bir düzeyde tutmak değil, kurlardaki aşırı oynaklığı azaltmak ve fiyat istikrarı ile finansal istikrar üzerindeki etkilerini minimize etmektir.

Bu çalışmanın konusu merkez bankalarının döviz kuruna neden ve hangi araçlarla müdahale ettiğini araştırmak ve bu anlamda TCMB’nin para politikası davranışlarının “dalgalanma korkusu” ile örtüşüp örtüşmediğini ortaya koymaktır. Bu amaçla önce dalgalı döviz kuruna yönelik eğilimin temel gerekçeleri kısaca anlatıldıktan sonra döviz kurunun enflasyon hedeflemesi açısından önemine vurgu yapılacaktır. Sonrasında döviz kuruna müdahaleye yönelik literatürde öne çıkan nedenler ve kullanılan araçlar incelenecek ve TCMB’nin 2002-2017 yılları arasında uyguladığı para politikası döviz kuruna müdahale açısından ele alınarak müdahale göstergeleri olarak oluşturulan endeksler değerlendirilecektir. Sonuç bölümü ise genel değerlendirme ve önerilerden oluşmaktadır.

1. SERBEST DALGALANMA VE DALGALANMA KORKUSU

BrettonWoods sisteminin kurulmasından bu yana döviz kuru makroekonomik politikaların önemli bir konusu olmuştur. Ülkelerin birçoğu fiyat istikrarını sağlamanın bir yolu olarak ulusal paralarını enflasyon oranı düşük ve ekonomik olarak daha güçlü olan ülkelerin parasına bağlamak suretiyle sabit döviz kuru rejimini uygulamışlardır. 1973’te BrettonWoods sisteminin çökmesiyle birlikte özellikle gelişmiş ülkeler paralarını dalgalanmaya bırakarak sabit döviz kuru sistemini terk etmişlerdir. Bununla birlikte bağımsız bir para politikası yürütme yeteneğinden yoksun olan birçok gelişmekte olan ülke sabit döviz kuru sistemlerini devam ettirdiler.

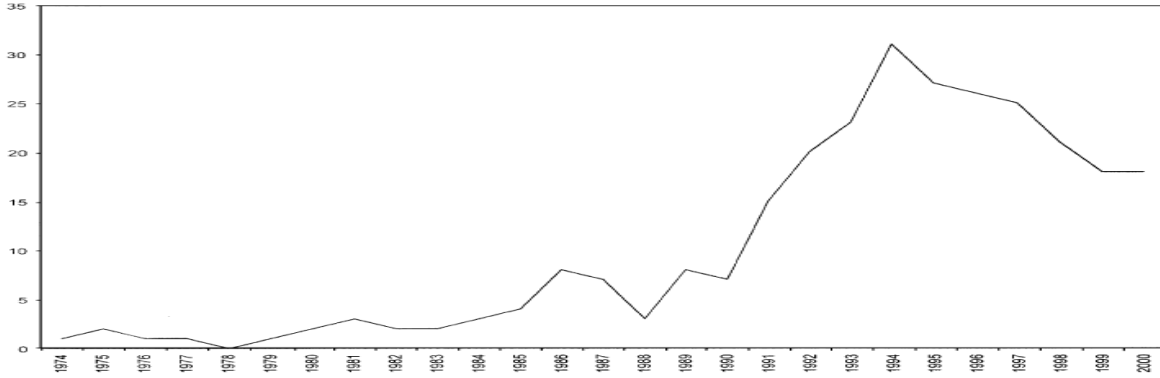
Ne var ki 1982’de yaşanan borç krizi ve daha sonrasında 1990’ların sonlarında ortaya çıkan Asya Krizi ile birlikte yaşanan ani kesilmeler (sudden cuts) gelişmekte olan ülkelerin sabit döviz kurunu devam ettirmelerini olanaklı kılmamıştır. Sabit döviz kuru şartları altında ani kesilmelerle başa çıkmanın oldukça sınırlı olması ve buna bağlı olarak dışsal finansmanın yetersiz kalması ülkeleri borç ödemelerinde tek çözüm olarak devalüasyonlara yöneltmiştir (Edwards, 1992: 2) Finansal krizlere temel oluşturan bu gelişmelerden dolayı 1980 ile 1990 yılları arasında gelişmekte olan ülkelerin

birçoğu özellikle ulusal paranın belli bir oranda yabancı paralara bağlandığı yumuşak döviz kuru sistemlerini terk ederken çok azı dolarizasyon ve para kurulu gibi katı döviz sistemlerini benimsediler. Böylece ülkelerin 1970'lerin başından itibaren sabit döviz kuru sisteminden giderek uzaklaştığı görülmektedir. 1970'te IMF üye olan ülkelerin %97'si sabit döviz kuru rejimini uygularken, bu oran 1980'de %35'e 1999'da ise %11'e gerilemiştir. 1989'da enflasyon hedeflemesi rejiminin gelişmiş ülkeler arasında 1990'ların sonunda ise gelişmekte olan ülkeler arasında yaygınlık kazanmasından dolayı, uygulanan rejimin bir gereği olarak, sabit döviz kuru uygulamalarından daha fazla uzaklaşıldığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte 2016 itibariyle IMF üyesi ülkelerin %13'ünün sabit döviz kuru rejimini benimsedikleri görülmektedir (IMF, 2016: 8). Bu artışın bir nedeni, bazı Avrupa ülkelerinin Avrupa Parasal Birliği içinde yer almasından kaynaklanmaktadır.

Serbest dalgalanmaya yönelik bu eğilim devam ederken diğer taraftan sermaye hareketlerindeki serbestliğe bağlı olarak döviz kurlarında yaşanan dalgalanmalar ülke ekonomileri üzerinde ters etkiler yapmıştır. Günümüzde ülkelerin birçoğu nominal ve reel döviz kurlarındaki dalgalanmalardan endişe etmektedirler. Nominal döviz kurlarındaki değişim özellikle enflasyon üzerinde etkili olurken, reel döviz kurlarındaki değişim yurtiçindeki tüm ekonomik aktörlerin refahı ve kaynak dağılımı üzerinde oldukça güçlü etkiler yapmaktadır. Bu yüzden ABD dışında dalgalı kur uygulayan G-7 ülkelerinde bile para politikası döviz kurundaki dalgalanmalar karşısında kayıtsız kalmamaktadır (Fisher, 2001: 13). Bununla birlikte döviz kurundaki dalgalanmaların gelişmekte olan ülke ekonomileri üzerindeki etkisi daha şiddetli olabilmektedir. Özellikle parası zayıf olan dışa açık ülkelerin uluslararası sermaye akımlarına karşı daha fazla duyarlı olmalarından dolayı döviz kurundaki dalgalanmalara daha büyük boyutlarda müdahale etmektedirler. Bu yüzden serbest dalgalı kur uyguladığını resmi olarak ilan eden (de jure) ülkelerin çeşitli müdahalelerle kurlardaki dalgalanmaları azaltmaya yönelik girişimlerini Calvo ve Reinhart "dalgalanma korkusu" (fear of floating) olarak ifade etmekte ve bu ülkelerin söylediklerinin tersine serbest dalgalanan bir kur rejimi uygulamadığını ileri sürmektedirler. Bu bağlamda yazarlar, ülkelerin para politikalarında sadece sabit veya dalgalı kurun uygulandığını ileri süren iki kutuplu (bipolar) yaklaşımın aslında geçerli olmadığını ifade etmektedirler (Calvo ve Reinhart, 2000: 1-2).

1990'larda dalgalı kur rejimindeki artışa paralel olarak dalgalanma korkusu davranışı gösteren ülkelerin sayısında da bir artış yaşandığı görülmektedir. Bununla birlikte 1970'lerin başından itibaren bazı ülkeler dalgalanma korkusu ile hareket etmektedirler. Bu ise literatürde ileri sürülenin aksine dalgalanma korkusunun son zamanların bir fenomeni olmadığını göstermektedir (Yeyati ve Sturzeneger, 2005: 1622).

Grafik 1: Dalgalanma Korkusu (Resmi olarak dalgalı kur rejimi ilan edip fiili olarak uygulamayan ülke sayıları)

Kaynak: Yeyati ve Sturzeneger (2005).

1.1. Enflasyon Hedeflemesi ve Dalgalanma Korkusu

Literatürde enflasyon hedeflemesi ile döviz kuru arasındaki ilişki incelenirken öne çıkan görüşlerden biri tam donanımlı bir enflasyon hedeflemesi için esnek döviz kuru rejiminin gerekli olduğudur. Bunun temelinde ise yüksek sermaye hareketliliği ve bağımsız para politikasının sabit döviz kuru rejimiyle birlikte yürütülemeyeceği şeklinde ifade edilen “Kutsal Üçlemenin İmkansızlığı” fenomeni yatmaktadır. Enflasyon hedeflemesi ile döviz kuru arasındaki bu ilişkiden dolayı bazı yazarlara göre enflasyon hedeflemesinin önemli bir maliyeti döviz kuru değişkenliğini artırmasıdır (Edwards, 2006: 14-15).

Diğer taraftan diğer dalgalı döviz kuru rejimleri ile karşılaştırıldığında enflasyon hedeflemesinde döviz kurlarının daha az değişkenlik gösterdiğini öne süren birçok çalışma da bulunmaktadır (Petursson, 2009: 2, Rose, 2006: 14, Lin, 2010: 198). Döviz kurlarının, yüksek veya düşük olması değil de, daha istikrarlı olmasının temelinde ise döviz kuruna yönelik bir hedefin değil fiyat istikrarına dair endişelerin olduğu ifade edilmektedir. Dolayısıyla enflasyon hedefleyici ülkelerin döviz kurlarına yönelik davranışlarını “dalgalanma korkusu” olarak ifade etmek yerine enflasyon korkusu (fear of inflation) şeklinde ifade etmenin daha uygun olacağına dikkat çekilmektedir. (Nogueira ve Ledesma, 2009: 265, Goldfajn ve Olivares, 2001: 2). Bu bağlamda Ball ve Reyes (2008), döviz kuruna müdahaleleri dalgalanma korkusu olarak ifade eden Calvo ve Reiharth’ı enflasyon hedeflemesi ile sabit kur rejimi ve dalgalanma korkusu arasında bir ayırım yapmadıkları için eleştirmişlerdir. Ticareti yapılan mal fiyatları genel enflasyon hedefine yansıdığı için parasal otoritelerin yaptığı müdahaleler döviz kuru ve faiz oranlarında dalgalanmalara neden olmaktadır. Bu yüzden Ball ve Reyes’e göre enflasyon hedeflemesi ile dalgalanma korkusu ilk bakışta birbirine çok benzer görünse de esasen birbirinden farklı rejimlerdir. Zira enflasyon hedeflemesinde faiz oranı döviz kurlarını belli bir seviyede tutmak için değil, döviz kurlarındaki değişimin fiyat istikrarı üzerindeki ters etkilerini minimize etmek için kullanılır. Oysa dalgalanma korkusunda enflasyon oranı dışında diğer birçok nedenden dolayı kurlardaki dalgalanmalara müdahale edilmektedir (Ball ve Reyes, 2008: 325).

Döviz kurunun yurt içi fiyatlar üzerinde etkili olmasından dolayı enflasyon hedeflemesi rejiminde para politikası belirlenirken döviz kurundaki dalgalanmalar dolaylı olarak hesaba katılır. Bu anlamda parasal otoriteler doğrudan veya dolaylı bir şekilde döviz kuruna müdahale edebilirler. Fisher, müdahalelerin amacı belli bir döviz kuru veya dar bir hedef aralığını korumaya yönelik olmadığı müddetçe bu tür davranışları yönetimli dalgalanma olarak kategorize etmektedir (Fisher, 2001: 13-14). Temel politika aracı olarak kısa dönem nominal faiz oranlarının kullanıldığı enflasyon hedeflemesinde nihai hedef fiyat istikrarının sağlanmasıdır. Fiyat istikrarını tam olarak sağlayamamış enflasyon hedefleyici bir merkez bankasının faizlerle ilgili yapacağı ayarlamalar temelde fiyatlardaki gelişmelere bağlı olmaktadır. Yalnız bu durum döviz kurlarının modele dahil edilmediği standart Taylor Kuralı'nın geçerli olduğu dışa kapalı ekonomiler için geçerlidir. Oysa açık ekonomilerde faiz oranlarında ayarlamalar yapılırken döviz kurundaki gelişmeler de dikkate alınır. Dışa açıklık, gelişmekte olan ülke ekonomilerini dışsal şoklara maruz bırakarak farklı aktarım kanalları üzerinden ekonomiyi etkileyebilmektedir. Kapalı bir ekonomide olduğu gibi faiz oranları üretimi sadece doğrudan değil aynı zamanda döviz kuru üzerinden dolaylı olarak da etkileyebilmektedir. Örneğin faiz oranlarındaki bir artış kapalı ekonomide olduğu gibi üretim üzerinde doğrudan negatif bir etki yaparken, döviz kurlarının modele dahil edildiği dışa açık ekonomilerde faiz oranlarındaki artışın ulusal paranın değerini arttırmak yoluyla net ihracatı düşürmesi faizin üretim üzerindeki dolaylı etkisi olarak ifade edilebilir (Eichengreen, 2002: 13). Faiz oranının fiyatlar üzerinde de dolaylı ve dolaysız etkileri söz konusu olmaktadır. Bu yüzden fiyat istikrarını sağlamayı öncelikli bir amaç olarak gören parasal otoriteler aynı zamanda döviz kurundaki gelişmeleri de dikkate almak zorundadırlar (Ball, 1999: 127).

Enflasyon hedeflemesi altında döviz kuruna sıklıkla müdahale edilmesi parasal otoriteler için enflasyon hedefini ikincil plana düşürerek döviz kurunu nominal bir çapaya dönüştürme riskini de taşımaktadır. Böylece enflasyon hedefi ile döviz kuru hedefi arasında bir çatışma yaşanabilir. Gelişmekte olan ülkelerdeki merkez bankaları bu problemle karşılaşmamak için döviz kurunu etkilemeye yönelik müdahalelerin tamamen fiyat istikrarının sağlanmasına yönelik olduğunu belirterek amaçlar arasında bir hiyerarşiyi açık bir şekilde taahhüt etmeleri gerekir. Önceliklerin bu şekilde ortaya konulmaması durumunda ilan edilen enflasyon hedefine ulaşmama riski yanında para politikasının güvenilirliği ile ilgili ciddi problemler de ortaya çıkacaktır.

Fiyat istikrarının öncelikli bir amaç olarak kabul edildiği enflasyon hedeflemesinde ulusal paradaki değer kayıplarından dolayı enflasyon hedefinde bir sapma olması durumunda parasal otoriteler kısa dönemde değer kayıplarını minimize etmek için faiz oranlarını yükseltirlerken, döviz kurunun uzun dönem denge seviyesine gelmesine müdahale etmeyeceklerdir. Eichengreen'e göre bu durum dalgalanma korkusu olduğunu göstermez (Eichengreen, 2002: 19-20). Dolayısıyla enflasyon hedeflemesi altında döviz kuru müdahaleleri belli bir kur hedefi gözetilmeden ve döviz kurunu uzun dönemde iktisadi temellerinden koparmadan yapılan müdahalelerdir.

1.2. Dalgalanma Korkusunun Nedenleri

Döviz kurundaki dalgalanmalar, üretim, fiyat istikrarı, finansal istikrar, uluslararası ticaret, yabancı yatırımlar gibi farklı makroekonomik değişkenler üzerinde etkili olabilmektedirler. Döviz kurlarındaki dalgalanmalara bağlı olarak ulusal paranın değerinde gerçekleşen artışlar ve düşüşler karşıt yönlü etkiler yapmaktadırlar. Güçlü bir para ithalat miktarının artırırken ihracat miktarını azaltır. Buna bağlı olarak oluşan dış ticaret açığı ve ihracata dayalı sanayi ile ithal ikameci sanayide artan işsizlik oranları korumacı baskıların artması ile sonuçlanabilir. Buna karşılık zayıf bir para ihracat üzerinde olumlu etkiler yaparken enflasyonist baskıların artmasına da neden olacaktır (Schwards, 2000: 6). Tüm bunların gerçekleşmesinde etkili olan ve dolayısıyla dalgalanma korkusunun oluşmasına temel oluşturan faktörler esasen literatürde döviz kuru geçiş etkisi (exchange rate pass-through) ile borç dolarizasyonuna (liability dolarization) ve para politikasının kredibilitesi ile ilgili problemlere bağlanmaktadır. Bununla birlikte Eichengreen enflasyon oranlarının tahmin edilmesindeki zorlukların da dalgalanma korkusunda etkili olduğuna vurgu yapmaktadır (Eichengreen, 2002: 21).

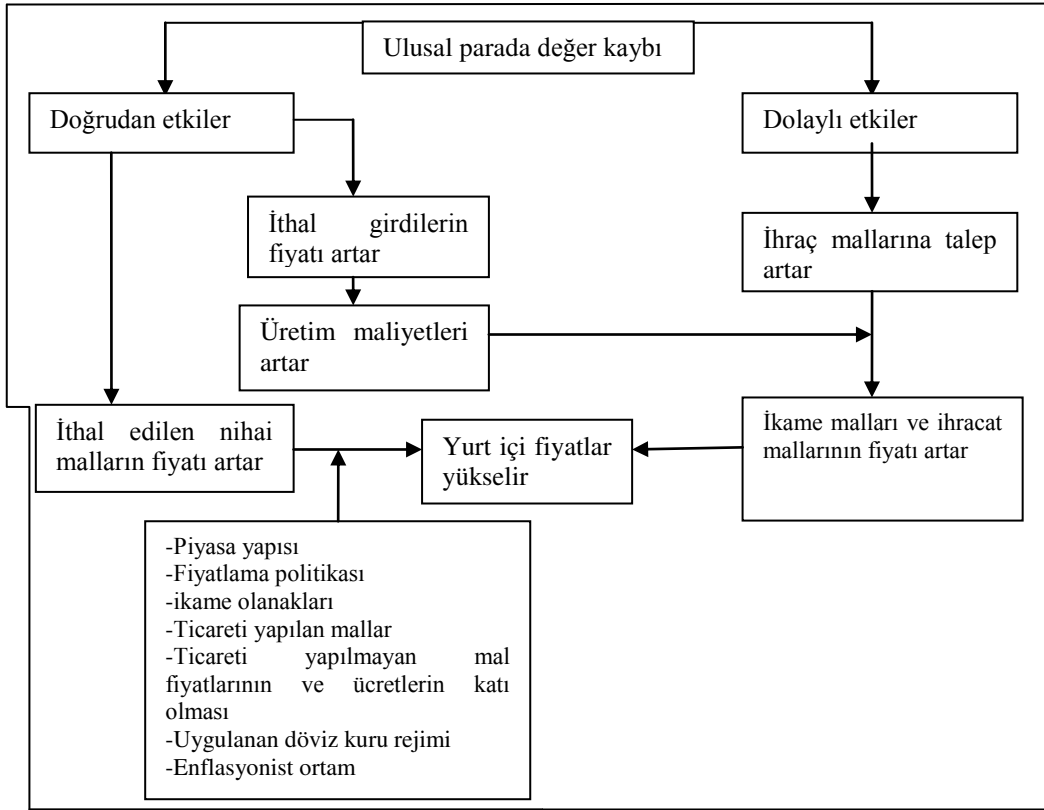
1.2.1. Döviz Kuru Geçiş Etkisi:

Nominal döviz kurundaki bir değişimin ithalat ve ihracat fiyatlarında meydana getirdiği değişim olarak ifade edilen döviz kuru geçiş etkisi (exchange rate pass-through) esnek döviz kuru sistemlerinde parasal aktarım mekanizması yoluyla gerçekleşebilmektedir. Nominal kur değişimlerinin ithalat fiyatlarına geçiş etkisinin bilinmesi yurtiçi fiyatların kur değişimlerine ne kadar duyarlı olduğunu göstermesi açısından oldukça önemlidir. Zira döviz kuru değişimlerinin yurtiçi fiyatlara geçiş hızı ve derecesinin bilinmesi, özellikle enflasyon hedeflemesi uygulayan ülkelerde enflasyon tahminlerinde bulunma ve buna bağlı olarak enflasyon hedefinin belirlenmesi ile döviz kuru dalgalanmaları karşısında alınabilecek uygun para politikası önlemlerinin kararlaştırılmasına yardımcı olabilmektedir. Enflasyon oranının önemli bir ekonomik problem olarak görüldüğü ve döviz kurundaki değişimlerin enflasyonist etkilerinin yüksek olduğu ekonomilerde otoriteler döviz kuru ile ilgili gelişmeleri yakından takip etmekte ve gerekli önlemler almak suretiyle söz konusu enflasyonist sonuçları minimize etmeye çalışmaktadırlar. Oysa döviz kuru geçiş etkisinin küçük olduğu veya bu etkinin uzun bir süre sonra ortaya çıktığı ülkelerde döviz kurundaki gelişmeler fazla önemsenmemektedir (Hausman vd., 2001a: 398). Tarihsel olarak bakıldığında döviz kuru geçiş etkisinin gelişmekte olan ülkelerde ve özellikle döviz krizi deneyimi yaşamış ekonomilerde daha yüksek olduğu görülmektedir (Edwards, 2006: 3).

Döviz kurundaki değişimin fiyatlar üzerindeki etkisi doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki yolla gerçekleşmesi mümkündür (Şekil 1). Döviz kurundaki bir değişim ithalat fiyatlarına yansımalarıyla birlikte yurtiçi fiyatlar bu değişimden doğrudan etkilenecektir. Döviz kurlarında yaşanan bir artış bir taraftan ithal edilen nihai malların fiyatlarını artırırken diğer taraftan ithal hammadde ve sermaye malları fiyatları üzerinden yurt içinde üretilen malların maliyetini ve dolayısıyla fiyatlarını

artırmaktadır. Döviz kurunun bu daraltıcı etkisi özellikle ithal sermaye mallarına bağımlılığı yüksek olan ülkelerde daha güçlü bir şekilde yaşanmaktadır. Diğer taraftan döviz kurlarındaki değişime bağlı olarak net ihracatta gerçekleşen değişim toplam talebi de etkileyecektir. Döviz kurlarındaki yükselmeye bağlı olarak artan ihracat miktarı toplam talebin artmasına ve böylece enflasyon oranının dolaylı bir şekilde yükselmesine neden olacaktır. Bununla birlikte ülkede ticareti yapılan malların göreceli fiyatlarını düşürmesi ve böylece ülkenin rekabet gücünü artırmasından dolayı reel değer kaybının üretim üzerinde genişleyici bir etkisi de söz konusu olabilmektedir. Zira ülke mallarına yönelik artan talep sonuç olarak firmaların yatırımlarını artırmasına neden olacaktır. Genişleyici etkinin gücü ise ülkenin dışa açıklık derecesi ve üretimde sermayenin yoğunluğuna bağlı olarak değişir (Carranza vd., 2009: 99).

Şekil 1. Döviz Kuru Geçiş Etkisi

Kaynak: Hyder Zulfiqar ve Sardar Shah (2004).

Tarihsel olarak bakıldığında döviz kuru geçiş etkisinin gelişmekte olan ülkelerde ve özellikle döviz krizi deneyimi yaşamış ekonomilerde daha yüksek olduğu görülmektedir (Edwards, 2006:3). Bu ise gelişmekte olan ülkelerde bir taraftan fiyatların döviz kurlarındaki gelişmelere daha duyarlı olduğunu gösterirken (Golfajn ve Olivares, 2001: 14) diğer taraftan ekonomik ajanlar arasında geçici şokların devamlı olacağı şeklinde bir kanının oluşmasına neden olmakta ve böylece enflasyon hedefine ulaşmayı zorlaştırmaktadır (Eichengreen, 2002)

Son dönemlerde yapılan çalışmalar 1990'ların başından itibaren döviz kuru geçiş etkisinin giderek zayıfladığını göstermektedir. Frankel'in ulaştığı sonuçlar döviz kuru geçiş etkisinde yaşanan bu düşüşün gelişmekte olan ülkelerde iki kat daha büyük olduğunu göstermektedir (Frankel, 2005: 20). Birçok çalışmada döviz kuru geçiş etkisinin zayıflaması bu dönemde enflasyon oranlarında ve enflasyon değişkenliğinde yaşanan düşüğe bağlanmaktadır. Enflasyon hedeflemesi rejiminin yaygınlık kazandığı bu dönemde fiyat istikrarına yönelik güçlü bir taahhüt ve buna bağlı olarak para politikasının artan kredibilitesi döviz kuru geçiş etkisini zayıflatmıştır (Taylor, 2000: 1390, Hunt ve Isard, 2003: 9, Gagnon ve Ihrig, 2004: 316, Nogueira, 2006: 6). Düşük ve istikrarlı bir enflasyon oranına ulaşılması durumunda ekonomik ajanların beklentileri parasal otoritelerin enflasyon hedefleri ile uyumlu hale gelecek ve böylece kısa dönemli döviz kuru dalgalanmalarından daha az etkilenecektir (Baquero, 2003: 353).

Sonuç olarak literatürde ister "dalgalanma korkusu" isterse "enflasyon korkusu" olarak ifade edilsin, döviz kurundaki aşınmanın sebep olduğu döviz kuru geçiş etkisi gelişmekte olan ülkelerin bir gerçekliğidir. Döviz kuru geçiş etkisi gelişmekte olan ülkelerde döviz kurundaki dalgalanmalardan neden kaçınıldığını ve bu bağlamda döviz kuru değişkenliğinin neden düşük olduğunu açıklayan önemli bir faktördür. Gelişmekte olan ülkelerde beklentiler için önemli bir çapa oluşturan uzun dönemli bir makroekonomik istikrarın olmaması durumunda döviz kurundaki dalgalanmalar beklentiler üzerinde olumsuz etkiler yapacak olan yeni riskler barındıracağı için politika yapıcılar döviz kurundaki dalgalanmalardan daha fazla kaçınacaklardır (Goldfajn ve Olivares, 2001: 15).

1.2.2. Borçların Dolarizasyonu

Dalgalanma korkusunun bir başka nedeni ise borçların dolarizasyonudur. Ülke parasında yaşanan bir reel değer kaybının yurt içi fiyatlar üzerindeki olumsuz etkisinin yanında varlıklar (assets) ile borçlar (liabilities) arasındaki para uyumsuzluğundan (currency mismatch) dolayı firmaların bilançoları üzerinde de olumsuz etkileri olabilmektedir.

Ulusal para ile borçlanmanın oldukça zor olmasından dolayı gelişmekte olan ülkelerin birçoğunda para uyumsuzluğu problemi ortaya çıkmaktadır. Bu durum ekonomik ajanları yabancı para cinsinden, özellikle de ABD doları, borçlanmak zorunda bırakmaktadır. Borç dolarizasyonu olarak ifade edilen bu olgu ülke ekonomileri üzerinde ters etkiler yapmaktadır (Cavoli, 2009: 5). Dolarizasyon ve buna bağlı olarak bilançolardaki bozulmalar öncelikle firmaların finansal maliyetlerinin artmasına, borçlanma kapasitelerinin azalmasına ve sonuç olarak yatırımların negatif bir şekilde etkilenmesine yol açacaktır. Bunların dışında Eichengreen vd. (2005), borç dolarizasyonunun iki olumsuz etkisinin daha olabileceğine vurgu yapmaktadırlar. Bunlardan birincisi borç dolarizasyonunun merkez bankasının son borç verme mercii olarak likidite krizlerini önlemedeki rolünü sınırlandırması, bir diğeri ise borç dolarizasyonu ve buna bağlı olarak değişken faiz oranlarının kamu borçlarında belirsizliği artırması ve böylece ülkenin kredi notlarını düşürmesidir.

Ülkeler, borçları ağırlıklı olarak döviz cinsinden olan banka ve firmaların bilançoları üzerinde yarattığı negatif etkilerden dolayı döviz kurunda aşırı dalgalanmaların olmasına izin vermezler. Borç dolarizasyonunun yoğun olarak yaşandığı bir ortamda döviz kurlarındaki aşırı dalgalanmalar sadece banka ve firmalara değil genel bir “borç ödeyememe” (insolvency) problemine yol açmak suretiyle tüm finansal sisteme de ciddi zararlar verebilir. Bu yüzden parasal otoriteler büyük dalgalanmalara müdahale ederek negatif etkilerini minimize etmeye çalışırlar. Dalgalanma korkusu olarak tezahür eden bu davranıştan dolayı gelişmekte olan ülkelerde döviz kurlarındaki dalgalanmalar görece olarak daha düşük olmaktadır (Goldfajn ve Olivares, 2001: 12).

Borçlanmaların ağırlıklı olarak yabancı paralar cinsinden olması durumunda faiz ve döviz kuru kanallarının aktarım mekanizmasında zıt yönlü olarak çalışmasından dolayı para politikasının etkinliği zayıflayabilir. Zira faiz oranlarındaki bir düşüş kredi kanalı yoluyla genişleyici etki yaparken ulusal parada yol açtığı değer kayıpları bilanço kanalı yoluyla daraltıcı etkiler yapabilmektedir (Bacchetta, 2000: 16-18). Böylece borç dolarizasyonu dalgalı döviz kuru rejimlerinde bile para politikasının gücünü sınırlayarak etkinliğini azaltmaktadır (Goldfajn ve Olivares, 2001: 12). Para politikasını bir trade-off ile karşı karşıya bırakan döviz kurundaki bu dalgalanmalar dövizle borçlanmanın yoğun olarak yapıldığı ekonomileri parasal krizlerle karşı karşıya bırakabilir (Aghion vd., 2000: 24).

Dolarizasyon olgusunun güçlü olduğu ülkelerde ulusal parada yaşanan bir değer kaybı yurtiçi firmaların döviz cinsinden olan borçlarını artırırken, ulusal para cinsinden sahip oldukları varlıkların değerini düşürerek firmaların net değerinin azalmasına sebebiyet verir. Zira bu tür ülkelerde genel olarak gelir gruplarının gelirleri ulusal para cinsinden iken, borçları döviz cinsinden olmaktadır. Bu durum, bilanço dengesinde bozulmalar yaratmakta, sonrasında ise kredi piyasalarında ters seçim (adversselection) ve ahlaki tehlike (moral hazard) problemlerini arttırarak, yatırımlarda ve ekonomik aktivitelerde keskin düşüşlere ve sonuç olarak bankacılık sisteminde tam bir çöküşün yaşanmasına neden olmaktadır. Mishkin’e göre tüm bu gelişmeler sonrasında bankacılık sistemini kurtarmaya yönelik girişimler ilerde monetizasyonla finanse edilecek olan büyük kamu harcamalarına neden olacaktır. Enflasyon hedeflemesinin çöküşü anlamına da gelebilecek bu gelişmeler 1982’de Şili, 1994-1995’te Meksika, 1997’de Doğu Asya ve 2000-2001’de Türkiye’de yaşanmıştır (Mishkin, 2004: 7).

Bilançolardaki bozulmalar sonuçta finansal bir sınırlamayla firmaların yatırım kararlarını etkileyecektir. Para uyumsuzluğunun geçerli olduğu bir ortamda reel bir değer kaybının ardından firmaların borçlanabilme kapasiteleri düşecektir. Zira yatırımcıların yabancı paralarla borçlanmaktan çekinmeleri bir yönüyle toplamda daha az borçlanmaları anlamına gelmektedir. Bu durum sonuçta firmaların yatırım kararlarını ertelemelerine veya yatırım miktarlarını azaltmalarına neden olacaktır.

Para uyumsuzluğunun gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında gelişmekte olan ülkelerde daha problematik olması temelde gelişmekte olan ülkelerde ekonomik ajanların yurt dışından hatta bazen yurt içinden ulusal para ile borçlanmalarının mümkün olmamasından kaynaklanmaktadır. Eichengreen ve Hausmann’ın (1999) “ilk günah” (orijinal sin) olarak kavramlaştırdığı bu durumda yatırımcıların

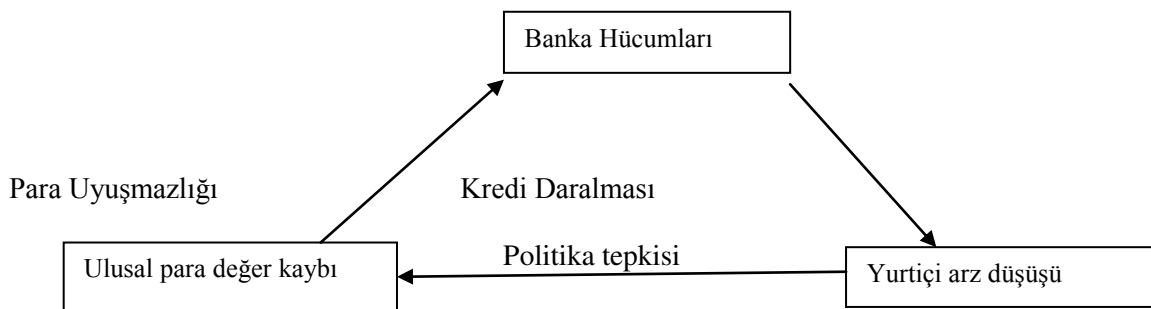
sermayeye ulaşabilmeleri için yeni riskler almaları gerekmektedir. Dolayısıyla, para uyuşmazlığının bir yansıması olarak ortaya çıkan ilk günah fenomeni yatırımlar üzerinde negatif etkiler yaptığı gibi finansal kırılganlıklara da yol açmaktadır (Eichengreen ve Hausmann, 1999: 3).

Bilanço etkisinin (balance-sheet effect) gücü ise borçların dolarizasyonu derecesi ile ticareti yapılan ve yapılmayan malların üretimdeki paylarına bağlı olarak değişir. Gelirleri ulusal para cinsinden olmasından dolayı uluslararası ticareti yapılmayan mallar üreten firmaların bilançolarındaki bozulmalar bu malları üreten firmalara göre daha şiddetli olacaktır. Zira ulusal parada reel düşüşlerin olduğu bir dönemde, ticareti yapılan malları üreten firmalar bir taraftan yabancı para cinsinden gelir elde ederken diğer taraftan döviz kuru geçiş etkisine bağlı olarak artan rekabet etkisinden dolayı diğer firmalara göre daha avantajlı bir konumdadırlar. (Carranza vd., 2009: 100). Tüm bunların ötesinde reel değer kayıplarının negatif etkisini belirleyen temel faktör kayıpların büyüklüğüdür. Eichengreen'e göre döviz kurunun büyük miktarlarda değer kaybetmesi durumunda negatif bilanço etkisinin baskın gelirken, değer kaybının küçük olması durumunda ise pozitif rekabet etkisinin baskın gelerek ekonomik genişleme için uygun bir ortam sağlayacaktır (Eichengreen, 2002: 30). Ulusal paradaki aşınmanın büyük olması durumunda, özellikle net değerinin düşük ve dolarizasyon derecesinin yüksek olmasından dolayı finansal olarak zayıf olan firmalar üzerinde bilanço etkisi oldukça güçlü olacaktır. Net değerinde yaşanan düşüş firmaları sadece yüksek faiz oranlarıyla karşı karşıya bırakmaz, aynı zamanda kredi piyasasına girişini de imkansız hale getirebilir. Bu durumda firmaların birçoğu iflas ederek yatırım yapmaktan tamamen vazgeçeceklerdir.

Para uyuşmazlığının kendi kendini besleyen yönüne vurgu yapan Allen vd.'ne göre (2002: 16), net değer düşüşlerinden korunmaya çalışan bazı firmalar daha fazla yabancı para alımları gerçekleştirmek suretiyle rezervler üzerinde oluşan baskı ulusal paradaki değer düşüşlerini hızlandırabileceklerdir.

Jeanne ve Wyplosz (2001) ulusal paradaki değer düşüşlerinin farklı sektörlerde yarattığı etkilerle kendi kendini nasıl beslediğini bir model çerçevesinde açıklamaktadır (Jeanne ve Wyplosz, 2001: 12). Buna göre banka bilançolarındaki para uyuşmazlığından dolayı ulusal parada gerçekleşen bir değer düşüşü bankalara hücumu tetikleyecektir. Bankacılık sistemindeki problemlerden dolayı azalan kredi miktarı yurt içi üretimin azalmasına neden olacaktır. Üretimi artırmaya yönelik parasal otoritelerin ulusal paranın değerini düşürmesi sonuçta para uyuşmazlığını arttırarak bankacılık sistemini daha da zayıflatır (Şekil 2).

Şekil 2. Ulusal paradaki değer düşüşünün kendi kendini besleyen kısır döngüsü

Yukarıda ifade edildiği gibi ulusal paradaki bir değer kaybının ekonomi üzerinde bilanço etkisi ve rekabet etkisi olmak üzere iki önemli etkisi bulunmaktadır. Bunlardan bilanço etkisi negatif yönde, rekabet etkisi ise pozitif yönde etkili olabilmektedir. Büyük değer kayıplarının yaşandığı durumlarda bilanço etkisi rekabet etkisinden daha güçlü bir şekilde hissedilirken tersi durumda ise rekabet etkisi öne çıkmaktadır. Bu yüzden ülkeler bilançolar ve üretim üzerinde zararlı olabilecek küçük çaplı değer düşüşlerinde bile döviz kurlarındaki dalgalanmayı olumlu karşılamazlar (Eichengreen, 2002: 30-42). Sonuç olarak ulusal paradaki değer kayıplarının bilançolar üzerindeki negatif etkisi firma ve bankaların kırılganlıklarındaki temel etkenlerdendir. Borç dolarizasyonunun yaşandığı bu süreç üretimde daralmalara neden olmakta ve birçok gelişmekte olan ülkenin neden dalgalanma korkusu yaşadığının önemli bir gerekçesini oluşturmaktadır.

1.2.3. Para Politikasının Düşük Kredibilitesi

Kredibilite otoritelerin verdikleri taahhütlerinde güven verici olmalarıdır. Bu anlamda Blinder (1999) merkez bankasının kredibilitesini ‘insanlar bir merkez bankasının söylediklerini yapacaklarına inanıyorlarsa o merkez bankası güvenilirdir’ şeklinde ifade etmektedir (Blinder, 1999:4). İktisat teorisine göre kredibilitesi yüksek bir merkez bankası belirsizliklerin azaltılması hususunda merkezi bir rol oynar. Bu anlamda merkez bankasınca yürütülen para politikasının güvenilir olması durumunda enflasyon, faiz ve döviz kuru gibi temel makroekonomik değişkenlerdeki dalgalanmalar daha az olacaktır.

Heterojen bir yapıda olmalarına rağmen gelişmekte olan ülkelerin ortak özelliklerinden biri ulusal paralarının dalgalanmasından endişe duymalarıdır. Calvo ve Reinhart’a göre böyle bir davranışın ortak nedeni ise gelişmekte olan ülkelerin hepsinde var olan düşük kredibilite problemidir (Calvo ve Reinhart, 2000: 5). Para politikasının düşük kredibilitesi faiz oranlarının değişkenliğini ve borç dolarizasyonunu artırırken merkez bankasının “son borç veren” rolünü etkin bir şekilde kullanmasını sınırlandırır. Tüm bunlar dalgalanma korkusunu besleyen düşük kredi bağlantılı nedenlerdir.

Merkez bankasının düşük enflasyona yönelik taahhüdünün güven vermemesi durumunda faiz oranları düşük enflasyonlu ülkelerin seviyesine düşmeyecektir. Şoklar karşısında merkez bankasının ne yapacağına dair artan endişeler ve belirsizlik durumunda; faiz oranları, döviz kurları ve sermaye akımlarında yaşanan keskin değişimler birbirlerini besler hale gelirler. Sonuçta finansal değişkenlerde yaşanan dalgalanma ekonomi üzerinde negatif etkiler yaratacaktır. Para politikasının kredibilitesi yeteri kadar yüksek olmadığı zaman firmalar artan fiyatları düşürmeyecekleri için enflasyon hedefinden sapmalar olacaktır. Bu şartlar altında, üretim üzerinde oluşturacağı negatif etkiye rağmen, enflasyon hedefine ulaşılması ithalat fiyatlarında düşüş sağlayacak olan bir faiz artırımını gerektirecektir. Dolayısıyla kredibilite sorunu olan merkez bankaları döviz kuru ve fiyatlarda yaşanan dalgalanmalara daha sert bir şekilde karşılık vermek durumundadırlar. Özellikle katı enflasyon

hedeflemesi yapan merkez bankaları yanlış sinyal verme korkusundan dolayı hedeften ılımlı bir sapmaya bile tahammül edemezler (Eichengreen, 2002: 35-36).

1.3. Dalgalanma Korkusu Davranışları ve Döviz Kuruna Müdahale Araçları

Döviz kuru geçiş etkisi, borç dolarizasyonu ve kredi problemleri gibi etkenlerden dolayı dalgalanma korkusu ile hareket eden merkez bankaları döviz kurundaki dalgalanmalara ya uluslararası rezervleri kullanarak doğrudan müdahale ederler, ya faiz oranlarını kullanarak döviz kurunun seviyesini etkilemeye çalışırlar ya da her ikisini eşanlı olarak kullanabilmektedirler (Bağış, 2016: 363). Bu ise, diğer dalgalı kur rejimleri ile karşılaştırıldığında uluslararası rezervlerin ve faiz oranlarının daha değişken olmasına sebep olmaktadır.

Dalgalı kur rejimi uygulayan ülkeler ile sabit kur rejimi uygulayan ülkeler arasındaki temel farklardan biri sahip oldukları döviz rezervi miktarıdır. Döviz kuru düzeyinin ne olduğunu önemsemeden serbest dalgalanan kur rejimi uygulayan bir merkez bankası döviz kuru politikasını yürütmek için büyük miktarlardaki döviz rezervlerine ihtiyaç duymaz. Tersine döviz kurunu belli bir seviyede tutmaya çalışan ülkelerde döviz kuru politikasının yürütülebilmesi için büyük döviz rezervlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Rezerv biriktirme oranının büyüklüğü, ülkelerin uygulamış olduğu döviz kuru rejimi yanında gelişmişlik düzeylerine bağlı olarak da değişir. Hausmann vd.'nin yaptıkları çalışmaya göre gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında dalgalı döviz kuru uygulayan gelişmekte olan ülkelerde rezerv oranının altı kat daha büyük olduğu görülmektedir (Hausmann vd, 2001a: 391). Can yelegi ile dalgalanma (floating with life jacket) olarak ifade edilen yüksek rezerv tutmanın en önemli gerekçesi döviz kuru piyasasına müdahale edebilmektir. Zira döviz kuru geçiş etkisi ve dolarizasyon derecesinin yüksek olduğu bu ülkelerde fiyat istikrarı ve finansal istikrar henüz sağlanamadığından dolayı ulusal parada yaşanan değer kayıpları ülkeyi daha kırılgan hale getirebilir. Bu yüzden yüksek rezervler aşırı dalgalanmaları ve sonrasında oluşan ters etkileri minimize etmek için önemli bir enstrüman olarak görülmektedir. Oysa gelişmiş ülkelerde makroekonomik dengeler daha sağlam olduğu için ayrıca bir maliyete katlanmak suretiyle yüksek oranlı rezervler biriktirmeye gerek duyulmamaktadır.

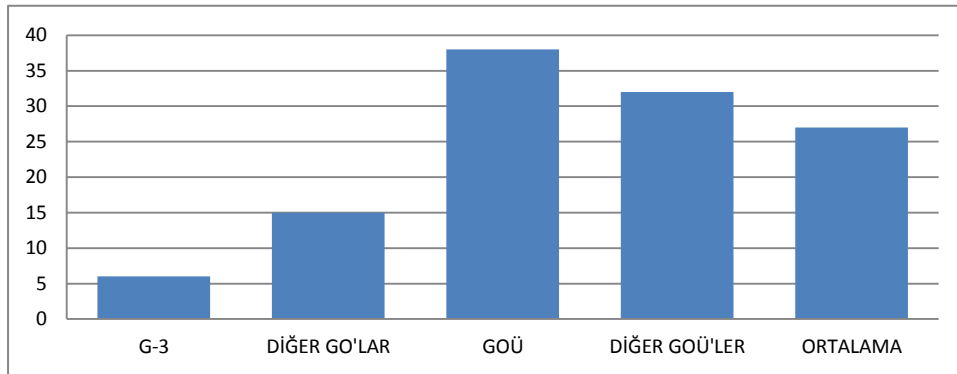
Gelişmekte olan ülkelerdeki merkez bankaları özellikle sermaye akımlarının güçlü olduğu dönemlerde döviz piyasasına alım yönünde müdahale ederek rezerv biriktirmektedirler. Merkez bankasının döviz alımında bulunması ulusal paranın değerini düşürmesi bakımından enflasyonist maliyetleri olacaktır. Sermaye girişlerinde bir zayıflama olması veya ani çıkışların yaşanması durumunda ise merkez bankası telafi edici bir yaklaşımla rezervleri kullanarak piyasaya döviz satacaktır. Merkez bankasının döviz satışı yapması döviz kurunu düşürerek döviz kuru geçiş etkisini dolayısıyla enflasyon oranını düşürücü etki yapacaktır. Bu anlamda merkez bankası alım-satım ile ilgili karşılaştırmalı bir maliyet analizi yapılmalıdır. Bununla birlikte, uluslararası rezervlerin azalması anlamına gelen döviz satış girişiminin, etkili bir iletişim stratejisinin gereği olarak, bundan sonra olabilecek büyük çaplı ani çıkışların önlenmesine yönelik olduğunun kamuoyuna açıklanması gerekir. Böylece merkez bankası

rezervlerdeki azalmanın problemin bir parçası değil çözümün bir parçası olduğuna dair kamuoyunu ikna ederek oluşabilecek şüpheleri gidermiş olacaktır. Bu anlamda para politikasının başarılı olması için kamuoyu desteği önemlidir (Calvo, 2006: 18).

Döviz kurundaki dalgalanmaların azaltılması amacıyla merkez bankasının döviz alıp satması şeklinde döviz kuru piyasasına müdahale etmesi doğal olarak döviz rezervlerinde dalgalanmalara neden olacaktır. Prensip olarak tam dalgalanan döviz kuru rejimlerinde döviz kuruna müdahale edilmesine gerek duyulmadığı için rezerv oynaklığı oldukça düşüktür (Calvo ve Reinhart, 2000: 16). Aynı şekilde sabit döviz kuru rejimlerinde döviz kurunda dalgalanmaların yaşanmamasından dolayı rezervlerin döviz kuruna müdahale amacıyla kullanılması söz konusu değildir. Dolayısıyla sabit döviz kuru sistemlerinde de rezervlerdeki değişkenlikler düşüktür. Rezerv değişkenliğinin en yüksek olduğu rejim dalgalanma korkusunun yüksek olduğu yönetimli dalgalanan kur rejimleridir.

Hausmann vd. (2001a), döviz kurlarındaki dalgalanmayı azaltmaya yönelik merkez bankasının döviz kuru piyasasına yaptığı müdahalenin boyutunu ölçmek için tek başına döviz kuru değişkenliğinin veya uluslararası rezervlerin değişkenliğinin yanıltıcı olabileceğinden hareketle üç önemli göstergeye vurgu yapmaktadırlar. Bunlar; uluslararası rezervlerin düzeyi, döviz kurundaki aşınma ve rezervlerin göreceli değişkenlikleri (RVER) ile döviz kurundaki aşınma ve faiz oranlarının göreceli değişkenlikleri (RVEI) endeksleridir (Hausmann vd., 2001a: 394). Birinci gösterge için rezerv düzeyinin M2'ye oranı kullanılmaktadır. Buna göre serbest dalgalanan bir kur rejimi uygulayan ülkelerde merkez bankaları döviz kurunu savunmak için büyük miktarda bir rezerve ihtiyaç duymayacaklardır. Döviz kuruna müdahale eden ülkelerde ise bunun tersi geçerlidir. Bu yüzden serbest dalgalanan kur rejimlerinde rezervler/M2 oranı düşük iken, dalgalanma korkusu ile hareket eden gelişmekte olan ülkelere bu oran daha yüksektir. Diğer taraftan net sermaye çıkışı olan gelişmekte olan ülkelere bu oranın diğer gelişmekte olan ülkelere göre daha yüksek olması uluslararası sermaye piyasasına fazla bağımlı olmayan ülkelerin yüksek düzeyde rezerv biriktirmesine ihtiyacı olmadığını göstermektedir. Sonuç olarak gelişmekte olan ülkeler dalgalanma korkusundan dolayı daha fazla rezerv biriktirdikleri, yani can yeleği ile dalgalandıkları görülmektedir (Grafik 1).

Grafik 1. Rezervlerin M2'ye Oranı (%)

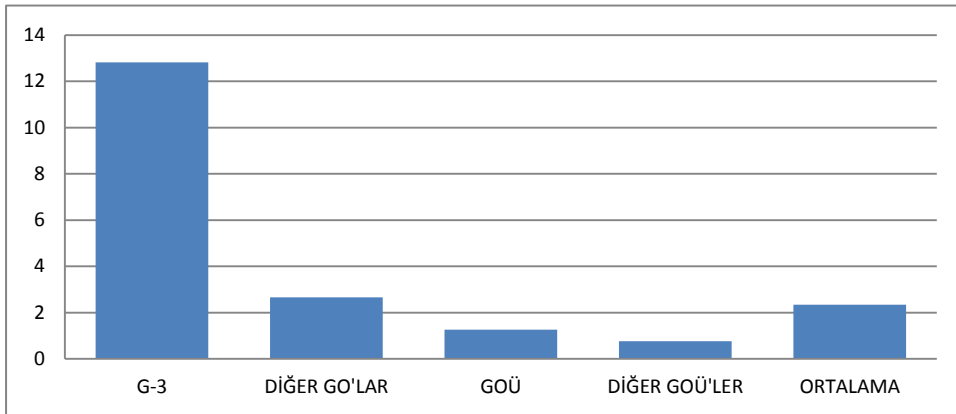
Kaynak: Hausmann vd.(2001), s.393'teki veriler kullanılarak hazırlanmıştır.

Hausmann vd'nin kullandığı ikinci gösterge, “döviz kurundaki aşınma ve rezervlerin görelî değişkenliği” endeksi aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır.

$$RVER = \frac{\sigma(DEP)}{\sigma\left(\frac{RES}{M2}\right)} \quad (1)$$

(1) numaralı eşitlikte gösterilen RVER endeksinin payında yer alan $\sigma(DEP)$ döviz kurundaki aşınmanın standart sapmasını, paydasında yer alan $\sigma(RES / M2)$ uluslararası rezervlerin ortalama $M2$ 'ye oranının standart sapmasını temsil etmektedir. Endeks,dalgalı döviz kuru uyguladığını açıklayan ülkelerde döviz kurunun gerçekte dalgalı olup olmadığına dair bilgiler sunmaktadır. Sabit döviz kuru veya sürünen parite rejimleri altında döviz kurundaki aşınmanın standart sapması sıfır olacağından dolayı endeks sıfır değerini alacaktır. Döviz kuruna herhangi bir müdahalenin olmadığı serbest dalgalanan döviz kuru rejimleri için endeksin paydası sıfır olduğu için endeksin değeri sonsuz olacaktır. Döviz kurlarındaki dalgalanmanın büyük ($\sigma(DEP)$ yüksek), buna karşılık rezervlerdeki dalgalanmanın küçük ($\sigma(RES)$ düşük) olması RVER endeksinin yüksek değerler aldığı ve merkez bankasının rezervleri kullanarak döviz kurundaki dalgalanmalara müdahale etme derecesinin düşük olduğu anlamına gelmektedir. Dolayısıyla RVER endeksinin yüksek olması dalgalanma korkusunun olmadığını, yani serbest dalgalanan kur rejiminin uygulandığını göstermektedir (Grafik 2). Dalgalanma korkusunu besleyen döviz kuru geçiş etkisi ve negatif bilanço etkisinin yüksek olması ile para politikası kredibilitésinin düşük olmasına bağlı olarak döviz kuruna müdahalelerin yoğun olarak yaşandığı gelişmekte olan ülkelerde RVER endeksinin değeri sıfıra yakın beklenmektedir. Bu yüzden can yeleği ile dalgalanan ülkelerde biriktirilen yüksek döviz rezervlerinin döviz kurundaki dalgalanmalara karşı kullanıldığı ve böylece söz konusu ülkelerde dalgalanma korkusunun yaşandığını söylemek mümkündür.

Grafik 2. Döviz Kurundaki Aşınma ve Rezervlerin Görelî Değişkenlikleri (RVER)

Kaynak: Hausmann vd. (2001), s.393'teki veriler kullanılarak hazırlanmıştır.

Döviz kurundaki dalgalanmalara karşı uluslararası rezervlerin kullanılması etkili bir yöntem olmasına karşın ülke ekonomisi için bazı maliyetlere de sebebiyet vermesi açısında bazı eleştirilere maruz kalmaktadır. Zira rezerv biriktirmede kullanılan kaynaklar daha fazla getiri sağlayabilecek alternatif

finansal varlıklarda değerlendirilebilmesi mümkün olabileceği ifade edilmektedir. Bununla birlikte bunun tartışmalı bir yaklaşım olduğunu belirten Calvo'ya göre optimal rezerv düzeyi rezervlerin etkin kullanımına bağlıdır. Bu anlamda rezervlerin ani çıkışların telafi edilmesi ile kaynakların alternatif kullanımları arasındaki karşılaştırmalı faydalarının belirlenmesi gerekir (Calvo, 2006: 17).

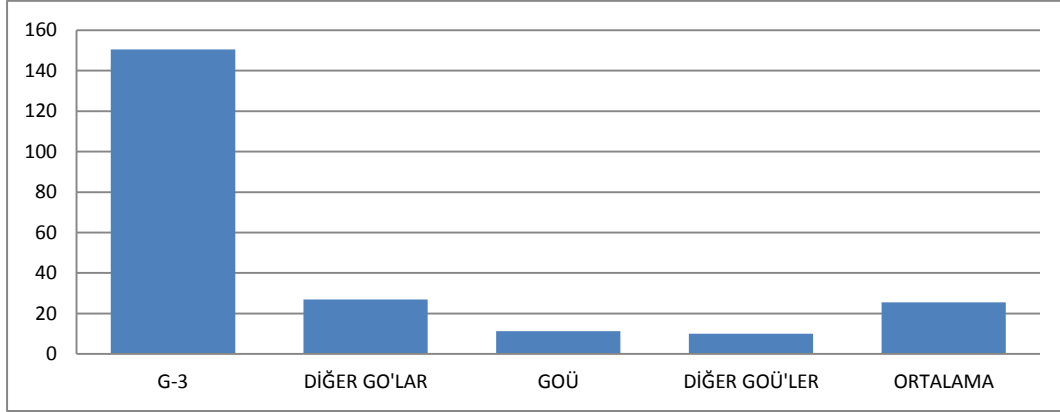
Merkez bankası rezervler dışında faiz oranlarını artırıp azaltmak suretiyle döviz kurundaki dalgalanmaları azaltmaya çalışırlar. Ulusal paranın değer kaybına uğradığı durumlarda merkez bankası faiz oranlarını artırırken, değer artışlarında ise faiz oranlarını düşürecektir. Bu bağlamda faiz oranının döviz kuru dalgalanmalarına karşı kullanılması aynı zamanda faiz oranının değişkenliğini artıracaktır. Faiz oranı değişkenliğinin yüksek olması bir taraftan ülkelerin döviz kurundaki dalgalanmaları minimize ederken tamamen rezervlere bağımlı olmadığını, diğer taraftan para politikasında önemli kredibilite sorunlarının yaşandığını göstermektedir.

Faiz oranı değişkenliği uygulanan döviz kuru rejimlerine göre farklılık göstermektedir. Sabit veya esnekliği düşük olan kur rejimlerinde faiz oranı oldukça istikrarlı iken özellikle gelişmekte olan ülkelerin uyguladığı yönetimli dalgalanan rejimlerde ise faiz oranı değişkenliği yüksektir. Bu bağlamda Calvo ve Reinhart, gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında gelişmekte olan ülkelere faiz oranı değişkenliğinin dört kat daha yüksek olduğunu ifade etmektedirler (Calvo ve Reinhart, 2000: 19). Dolayısıyla dalgalanma korkusunun yoğun olarak yaşandığı ekonomilerde faiz oranlarının değişkenliği de yüksek olacaktır. Fiyat istikrarının bir problem olarak devam ettiği ülkelerle karşılaştırıldığında bu farkın daha da açılacağı açıktır. Bu ülkelerde fiyat istikrarının sağlanmasında döviz kurunun istikrarı oldukça önemlidir. Bunu sağlamanın bir yolu olarak faiz oranlarının sıkça kullanılması sonuçta faiz değişkenliğini de artıracaktır. Döviz kuru istikrarının yanında, faiz oranları üretim istikrarını sağlamak amacıyla da kullanılmaktadır. Yalnız Hausmann vd.'ne göre yüksek faiz oranları değişkenliğinin üretim istikrarı motivi ile açıklanması oldukça zordur (Hausmann, 2001a:396). Dalgalanma korkusunun başka bir göstergesi olarak Hausmann vd., (2001b: 8), “döviz kurundaki aşınma ve faizin göreceli değişkenliği” (RVEI) endeksini oluşturmuşlardır.

$$RVEI = \frac{\sigma(DEP)}{\sigma(i)} \quad (2)$$

RVEI endeksinin payındaki $\sigma(DEP)$ döviz kurundaki aşınmanın standart sapmasını, paydadaki $\sigma(i)$ ise faiz oranlarının standart sapmasını göstermektedir. Döviz kurundaki dalgalanmalara karşı faiz oranının kullanılması faizin değişkenliğini artıracak ve böylece RVEI endeksinin değeri azalacaktır. Endeks değerinin düşük olması döviz kuru dalgalanmalarına karşı faiz oranlarının yoğun bir şekilde kullanıldığını göstermektedir. Bu ise dalgalanma korkusunun bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Tersine, RVEI endeksinin yüksek olması o ülkede serbest dalgalanan kur rejiminin uygulandığı anlamına gelmektedir. Bu anlamda Grafik 3'te görüldüğü gibi G-3 ülkelerinin RVEI endeksi oldukça yüksek iken, gelişmekte olan ülkelere RVEI endeksi ise çok düşüktür.

Grafik 3. Döviz Kurundaki Aşınma ve Faiz Oranlarının Görelî Değişkenlikleri (RVEI)

Kaynak: Hausmann vd. (2001) s.393'teki veriler kullanılarak hazırlanmıştır.

Döviz kurundaki dalgalanmalara karşı faiz oranı kullanılsa da, faiz oranındaki dalgalanmaların piyasalarda belirsizlik yaratması ve fiyat istikrarı ile finansal istikrarı aynı anda sağlayamamasından dolayı 2007-2009 küresel finansal krizden sonra bankalar geleneksel faiz aracının yanında faiz koridoru, likidite yönetimi ve zorunlu karşılıklar şeklinde makro ihtiyati araçları da kullanmaya başlamışlardır.

Sonuç olarak, fiyat istikrarı ve finansal istikrarı henüz sağlayamamış olan gelişmekte olan ülkeler yurt içi fiyatlar ve firma bilançoları üzerinde oluşturdukları negatif etkiden dolayı döviz kurundaki dalgalanmalara uluslararası rezervleri ve faiz oranlarını kullanarak müdahale ederler. Döviz kurlarının daha istikrarlı olması karşılığında rezervlerin ve faiz oranlarının artan değişkenliği bu ülkelerde dalgalanma korkusu davranışının bir göstergesi olarak kabul edilmektedir.

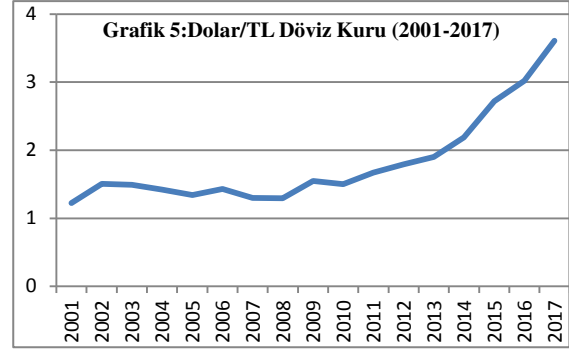
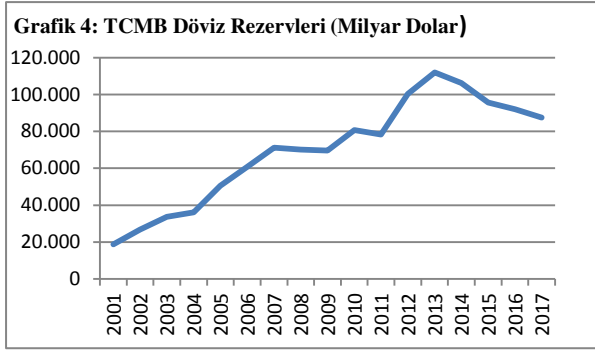
2. TCMB'NİN DÖVİZ KURU POLİTİKASI VE DALGALANMA KORKUSU

2.1. Döviz Kuru Politikasının Genel Çerçevesi

TCMB 1999 yılında IMF'nin de desteğiyle uygulamış olduğu parasal hedefleme stratejisini terk ederek 2000 yılının başlarında döviz kuru hedeflemesini kabul etmiştir. Döviz kuru hedeflemesi çerçevesinde yürütülen enflasyonu düşürme programı görelî bir başarı sağlamış olsa da enflasyonun döviz kurundan daha fazla yükselmiş olması TL'de reel değer artışlarına neden olmuştur. Artan cari açık ve siyasi istikrarsızlık gibi faktörlere bağlı olarak yaşanan sermaye çıkışları sonucu döviz kuru hedeflemesi çerçevesinde yürütülen enflasyonu düşürme programı henüz birinci yılında iken Kasım 2000'de yaşanan likidite kriziyle birlikte çökmüştür. Çok yüksek faiz oranları, Merkez Bankası rezervlerinde yaşanan büyük miktardaki kayıplar ve IMF'nin 7,6 milyar dolarlık desteğine rağmen yaşanan siyasi-ekonomik güven bunalımından dolayı sermaye çıkışları engellenememiş ve gelişmeler ekonomi üzerinde daha ağır sonuçları olan Şubat 2001 Krizi ile sonuçlanmıştır. Kur çıpasını daha fazla sürdürmenin imkânsız olduğu bu makroekonomik koşullarda hükümet döviz kuru hedeflemesini terk ederek 22 Şubat'ta kuru dalgalanmaya bırakmıştır. Hazırlanan "Güçlü Ekonomiye Geçiş

Programı” çerçevesinde 2002’nin başında uygulamaya konulmak üzere örtük enflasyon hedeflemesi kabul edilmiş, gerekli koşullar sağlandıktan sonra 2006 yılında açık enflasyon hedeflemesine geçilmiştir.

Dalgalı kur rejimlerinde döviz kuru için belli bir hedef belirlenmediği gibi döviz kurunun temel bir politika aracı olarak kullanılması da söz konusu değildir. Bunun yerine Merkez Bankası’nın fiyat istikrarı amacı çerçevesinde hedef olarak belirlediği tek değişken enflasyon oranı iken, hedefe ulaşmada kullandığı temel politika aracı faiz oranıdır. Merkez Bankası’nın bir kur hedefinin bulunmamasının doğal sonucu kurlara müdahalenin olmayışı ve kur seviyesinin arz ve talep koşullarına bağlı oluşmasıdır. Bu davranış şekli Merkez Bankası’nın kur politikasında genel bir ilkeyi temsil etse de, daha önceki bölümlerde ayrıntılarıyla ortaya koyduğumuz nedenlerden dolayı Merkez Bankası etkin çalışan bir döviz piyasasını fiyat istikrarı hedefi için bir ön koşul olarak görmekte (TCMB, 2006: 10) ve bu yüzden döviz kurundaki gelişmelere duyarsız kalmamaktadır. Diğer gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi TCMB de öncelikli amacı olan fiyat istikrarına vereceği zararı önlemek amacıyla döviz kurundaki dalgalanmalara zaman zaman müdahale etmektedir. Diğer taraftan Grafik 4’te görüldüğü üzere dalgalı kur rejimini benimsedikten sonra iç ve dış şoklara karşı koyabilmek ve ülke ekonomisine duyulan güveni arttırmak amacıyla TCMB döviz piyasasına müdahale ederek döviz rezervlerini artırmıştır (Akbakay, 2016: 294). FED’in para politikasını normalleştirme yönünde karar aldığı Mayıs 2013’e kadar sürekli ve kademeli olarak artan sermaye akımları bu tarihten itibaren diğer gelişmekte olan ülkelere olduğu gibi yavaşlamıştır. Küresel bol likiditenin sona ermesi ve gelişmekte olan ülkelerin büyüme görünümünün görece olarak olumsuz seyretmesinden dolayı sermaye akımları gelişmiş ülkelere doğru akmaya başlamıştır. Yaşanan bu gelişmelere bağlı olarak Türkiye’ye özgü belirsizliklerin de etkisiyle döviz kuru piyasasında oynaklıklar artmıştır. TCMB’ diğer politika önlemleri yanında piyasanın döviz ihtiyacını karşılamak ve döviz kurundaki oynaklıkları azaltmak için döviz rezervlerini etkili bir şekilde kullanmaya devam etmiştir. Bu yüzden döviz kurunda sert çıkışların görüldüğü 2014 yılından itibaren Merkez Bankası rezervlerinin azalmaya başladığı görülmektedir. Nitekim 2001 yılında 18.741 milyon dolar olan TCMB döviz rezervleri 2014 yılında 106.314 milyon dolar olarak en yüksek seviyeye ulaştıktan sonra azalmaya başlamış ve 2017’de 87.976 milyon dolar (temmuz ayı itibarıyla) olarak gerçekleşmiştir (Şekil 4 ve Şekil 5).

Kaynak: TCMB verileri kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Yüksek döviz rezervlerine sahip olmak dalgalı kur uyguluyor olsalar bile gelişmekte olan ülkelerde yaygın bir politika yaklaşımıdır. Bunun temelinde ise döviz kurlarındaki dalgalanmalardan kaynaklanan dışsal şoklara karşı fiyat istikrarının korunması motivi yatmaktadır. Bu anlamda TCMB'nin de enflasyon hedeflemesini kabul ettiği 2002 yılından itibaren döviz rezervlerinde gerçekleştirdiği artışın önemli gerekçelerinden biri fiyat istikrara yönelik tehditlere karşı koyabilmektir.¹ Bu yönüyle TCMB'nin bir dalgalanma korkusu yaşadığı söylemek mümkündür.

Merkez Bankası döviz kurunda olağanüstü gelişmeler yaşanmadığı müddetçe döviz piyasasında arz ve talep koşullarının ve kur düzeyinin minimum düzeyde etkilenmesi için döviz alımlarını kuralları önceden belirlenmiş ihaleler yoluyla yapmaktadır. Bununla birlikte kurlarda yaşanan aşırı oynaklıklar karşısında Merkez Bankası 2002 yılından itibaren piyasaya doğrudan müdahale ederek alım ve satım işlemleri gerçekleştirmektedir. Ayrıca ihracat reeskont kredileri ve 2014 yılından itibaren uygulamaya konulan enerji ithalatçısı kamu iktisadi teşebbüslerine döviz satışları da döviz likiditesi yönetiminde kullanılan diğer araçlardır (Tablo 1).

Tablo 1. TCMB Tarafından Alım Satımı Yapılan Döviz Tutarı (2002-2016* milyon ABD Doları).

Yıl	İhaleler		Müdahaleler		Enerjiithalatçısı KİT'lere	İhracat reeskont kredileri
	ALIM	SATIM	ALIM	SATIM	SATIM	NET
2002	795	0	16	12		25
2003	5.652	0	4.229	0		34
2004	4.104	0	1283	9		27
2005	7442	0	14565	0		25
2006	4296	1000	5441	2015		4

¹İçve dış şokların olumsuz etkilerinin giderilmesi yanında TCMB; ülkeye duyulan güvenin artırılması, hazinenin dış borç ödemelerinin gerçekleştirilmesi ve Merkez Bankası bilançosunda yükümlülükler içinde önemli bir yer tutan işçi döviz hesaplarının uzun vadede aşamalı olarak azaltmak için güçlü döviz rezervlerine ihtiyaç duymaktadır (TCMB, 2007: 8).

2007	9906	0	0	0		2
2008	7584	100	0	0		5
2009	4314	900	0	0		1040
2010	14865	0	0	0		1104
2011	6450	11210	0	2390		1920
2012	0	1450	0	1006		8295
2013	0	17610	0	0		12664
2014	0	9879	0	3151	1321	12999
2015	0	12366	0	0	10505	25182
2016	0	3400	0	0	4197	12198
Toplam	65408	57915	25534	8673	16005	65524

*31 Ekim 2016 itibariyle

Kaynak: TCMB.

2.2. Yeni Para Politikası Yaklaşımında Döviz Kurunun Yeri

Fiyat istikrarı makroekonomik istikrar için bir ön şart olsa da 2007-2009 küresel finansal krizi fiyat istikrarının finansal istikrar için yeterli olmadığını göstermiştir. Kriz sonrasında merkez bankaları para politikası rejimlerini tekrar gözden geçirerek finansal istikrarı da içeren yeni bir çerçeve oluşturdular. Özellikle hızlı sermaye akımlarının yoğun olduğu bir dönemde geleneksel enflasyon hedeflemesinin tek politika aracı olan kısa vadeli faiz oranlarının hem fiyat istikrarı hem de finansal istikrarı aynı anda sağlayamaması ve amaçlar arasında bir çatışmaya neden olmasından dolayı diğer gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi TCMB de yeni arayışlar içine girmiştir. Bu bağlamda, Kasım 2010'dan itibaren sermaye akımlarından kaynaklanan finansal risklerin önlemeyi amaçlayan yeni bir araç demetini kullanmaya başlamıştır. Yeni para politikası yaklaşımında kısa vadeli faiz oranlarının yanında likidite yönetimi, faiz koridoru, zorunlu karşılıklar ve Rezerv Opsiyon Mekanizması (ROM) da para politikası araçları arasında yer almaktadır.

Yeni para politikası esasen iki sütun üzerine kuruludur. Bunlardan biri döviz kurunun iktisadi temellerden kopuk bir şekilde hareket etmesini engellemek, diğeri ise kredilerdeki genişlemeyi sınırlamaktır (Başçı ve Kara, 2011: 4-5).

Yeni sistemde TCMB sahip olmuş olduğu politika araçlarını etkin bir şekilde kullanarak döviz kurundaki dalgalanmaları yumuşatmaya çalışmaktadır. Bunlardan birisi faiz koridorudur. TCMB'nin gecelik vadede bankalardan borçlanabileceği ve bankalara borç verebileceği faiz seviyelerinin arasında kalan faiz koridorunun üst kısmı Merkez Bankasının borç verme oranını, alt sınırı ise Merkez Bankası'nın borçlanma faiz oranını göstermektedir. Piyasa faizi ise koridorun alt ve üst sınırları arasındaki alanda oluşur. Mevcut sistemde faiz koridoru sermaye akımlarının ters etkilerinin

azaltılması konusunda etkin bir politika aracı olarak kullanılmaktadır. Döviz kurundaki oynaklığı azaltabilmek için faiz oynaklığının artırılması gerekir. Bu bağlamda sermaye akımlarının güçlü olduğu dönemlerde faiz koridoru aşağı yönlü genişletilirken, sermaye akımlarının zayıf olduğu dönemlerde faiz koridoru yukarı yönlü genişletilerek döviz kuru oynaklığını azaltmak mümkün olabilmektedir (Tablo 2 ve Grafik 6). Böylece faiz koridoru TCMB'nin kısa vadeli sermaye hareketlerindeki oynaklığa karşı vereceği tepkide daha hızlı ve esnek olmasını sağlamaktadır (TCMB, 2013: 14-15 parasal aktarım).

Küresel kriz sonrasında diğer gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de faiz oranları gelişmiş ülkelerin uyguladıkları geleneksel olmayan para politikası gelişmelerine daha duyarlı hale gelmiştir. TCMB bu süreçte geniş faiz koridoru ve sıkı likidite politikasını bir arada kullanarak fiyat istikrarını ve finansal istikrarı desteklemeye çalışmıştır.

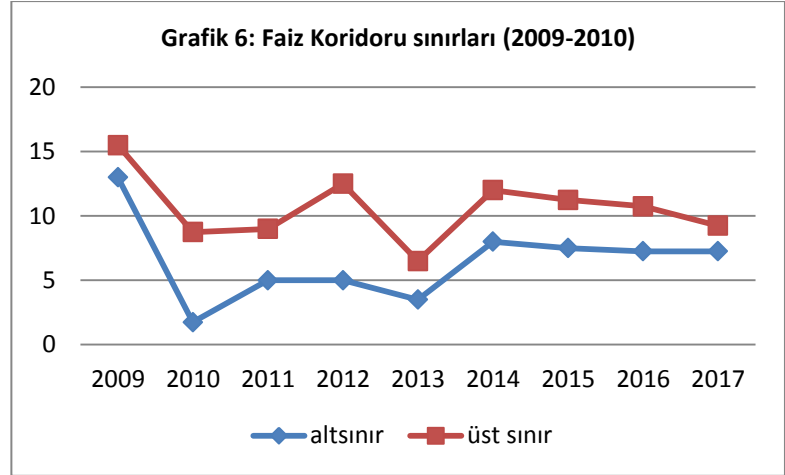
Bununla birlikte sahip olmuş olduğu esneklikten dolayı TCMB faiz koridorunu ekonomik gelişmelere bağlı olarak farklı yönlerde kullanabilmiştir. Örneğin Kasım 2010'dan Avrupa ekonomisindeki belirsizliklerin derinleştiği Ağustos 2011'e kadar Merkez Bankası kısa vadeli sermaye akımlarının sınırlanması ve döviz kurundaki aşırı değerlenmenin önlenmesini hedeflediği için yoğunlaşan kısa vadeli sermaye akımlarına karşı Merkez Bankası faiz koridorunu aşağı yönlü olarak genişletmiştir. Böylece gecelik piyasada oluşan faiz oranlarının politika faiz oranından daha düşük seviyede oluşmasına izin verilerek gecelik piyasa faizlerinde aşağı yönlü oynaklığın artırılması ve çok kısa vadeli sermaye girişlerinin azaltılması mümkün olabilmektedir. 2011 yılının ortalarından itibaren bazı Avrupa ülkelerindeki kamu borcu sorunlarının derinleşmesine bağlı olarak gelişmekte olan ülkelere sermaye çıkışlarının hızlanması üzerine Merkez Bankası politika araçlarını sermaye girişlerinin hızlı olduğu dönemdeki tersi yönde kullanmaya başlamıştır. Yani, gecelik borç faizini yükseltmek suretiyle faiz koridorunu daraltarak kısa vadeli faizlerin oynaklığını azaltmıştır. Böylece, faiz belirsizliği aktif bir politika aracı olarak kullanılıp sermaye hareketlerindeki çıkışın sınırlandırılması amaçlanmıştır (Kara, 2012: 16-17).

Benzer şekilde FED'in Mayıs 2013'te para politikasını normalleştirme yönünde aldığı kararlar daha sıkı bir para politikası izleme sinyali vermesinin yanında Türkiye'ye yönelik siyasi ve jeopolitik risklerin artmaya başlamasından dolayı sermaye çıkışlarında bir artış yaşanmıştır. Bu koşullar altında TCMB döviz satım ihalelerine ek olarak Temmuz 2014'ten itibaren faiz koridorunun alt ve üst sınırlarını artırarak sermaye çıkışlarını sınırlandırmaya çalışmaktadır.

Tablo 2. Faiz Koridoru Sınırları

Tarih	Alt sınır	Üst sınır
13.01.2009	13	15.5
17.12.2010	1.75	8.75
21.10.2011	5	9
20.02.2012	5	12.5
24.07.2013	3.5	6.5

18.07.2014	8	12
25.02.2015	7.5	11.25
25.03.2016	7.25	10.75
25.01.2017	7.25	9.25

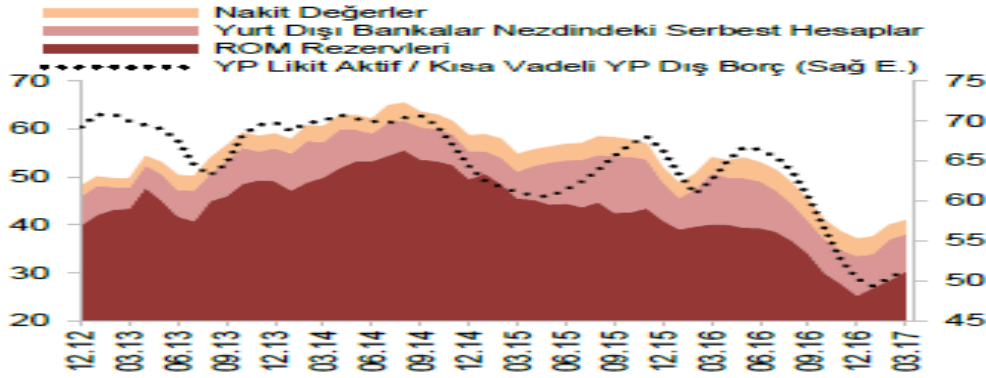
Kaynak: TCMB verileri kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Yeni politika bileşiminde TCMB politika faiz oranlarını değiştirmeksizin gecelik piyasada oluşan faiz oranlarını ekonomik ve finansal gelişmelere bağlı olarak günlük frekansla da ayarlayabilmektedir. Bu bağlamda gelişmelerin enflasyon üzerinde yaratabileceği olumsuz etkileri engellemek amacıyla TCMB gerektiğinde Ek Parasal Sıkılaştırma (EPS) yaparak faizlerin üst koridora yakın oluşmasını sağlayabilir. EPS’de sermaye çıkışlarının yoğun olarak yaşandığı bir ortamda Merkez Bankası miktar ihalesi yöntemiyle politika faizinden yapılan fonlamayı piyasanın ihtiyaç duyduğu miktardan daha az yapabilmektedir. Bu durum karşısında Merkez Bankası’ndan yeteri kadar fon sağlayamayan finansal kurumlar ise elindeki döviz satmak suretiyle fon ihtiyacını karşılamaya çalışacaklardır. Diğer taraftan kısa vadeli faiz oranlarında yaşanan artış sermaye çıkışlarını sınırlayacaktır. Böylece sermaye akımlarındaki oynaklıklardan dolayı ortaya çıkan kur oynaklıklarında da azalma olacaktır (Akçelik vd, 2012: 1-8 eps).

Yeni sistemde kullanılan bir başka araç da zorunlu karşılıklar ve bu çerçevede oluşturulan Rezerv Opsiyon Mekanizması (ROM)’dur. ROM, döviz rezervlerinin desteklenmesi ve sermaye hareketlerindeki dalgalanmaların döviz kuru ve finansal piyasalar üzerindeki ters etkilerini sınırlandırma amacıyla ilk kez Eylül 2011’de kullanılmaya başlanmıştır. Bu anlamda ROM döviz kurundaki dalgalanmaları dengeleyen otomatik bir stabilizatör olarak düşünülmektedir (Değerli ve Fendoğlu, 2013: 2). Yeni bir para politikası aracı olmasından dolayı ROM kademeli bir şekilde inşa edilmiştir. Türk lirası zorunlu karşılıklar yerine döviz tutma imkanı üst sınırı ilk önce Eylül 2011’de % 10 olarak belirlenmiş, daha sonraki süreçte % 40, % 45 ve Ağustos 2012’de % 60 sınırına ulaşmıştır. Sermaye girişlerinin hızlandığı dönemlerde yabancı para kaynakların maliyeti düştüğü için (ABD faiz oranlarının düşük olmasından dolayı) bankalar zorunlu karşılıkların daha yüksek bir oranını döviz olarak tutmayı tercih edeceklerdir. Böylece bankaların piyasadaki dövizin bir kısmını zorunlu karşılıkların tesisinde kullanması Türk lirası üzerindeki değerlenme baskısını hafifletecektir. Bu açıdan bakıldığında ROM sterilize edilmemiş döviz alım ihalesine benzetilebilir. Sermaye girişlerinin yavaşladığı dönemlerde ise yabancı para kaynaklarının maliyeti görece olarak artmakta ve yurt dışı

fonlara ulaşım zorlaşmaktadır. Bu şartlar altında bankalar ihtiyaç duyduğu dövizin bir kısmını daha önce zorunlu karşılıklar çerçevesinde TCMB’de biriktirdiği rezervlerden karşılamak ve böylece ROM kullanım oranlarını azaltmak suretiyle elde etmeye çalışacaklardır. ROM kullanımının azaltılması zorunlu karşılıkların tesisinde daha fazla Türk lirasının kullanılmasını gerektireceğinden Türk lirasına olan talep artacaktır. Bu yönüyle ROM sterilize edilmemiş döviz satım ihalesine benzemektedir. Diğer taraftan piyasada döviz likiditesine olan ihtiyacın artması durumunda TCMB rezerv opsiyonu katsayılarını düşürerek piyasaya daha fazla döviz likiditesi sağlayabilir. Böylece ROM hem Türk lirasının değer kaybetmesini sınırlandırmakta hem de döviz kurundaki dalgalanmaları yumuşatması beklenmektedir (Küçüksaraç ve Özel, 2012: 3). Değerli ve Fendoğlu’nun çalışmasına göre (2013: 15), ROM’un uygulandığı dönem boyunca diğer gelişmekte olan ülkelerdeki döviz kurlarıyla karşılaştırıldığında Türkiye’de döviz kurundaki dalgalanmaların daha çok azalacağı yönünde beklentilerin oluştuğu görülmektedir. Benzer şekilde Oduncu vd., çalışmalarında (2013: 16), ROM’un döviz kurundaki dalgalanmaları azaltmada oldukça etkili bir politika aracı olduğunu tespit etmişlerdir.

Grafik 7. Bankaların YP Likit Aktif Tutarları.

Kaynak: TCMB, Finansal İstikrar Raporu-Mayıs 2017.

Küresel sermaye akımlarının yönü ve gücüne göre değişen ROM rezervleri 2014 yılının ortalarına kadar artarken bu tarihten itibaren sermaye girişlerinin zayıflaması ile birlikte gerek yabancı para (YP) maliyetlerdeki artış gerekse döviz kuru oynaklığındaki artışa bağlı olarak azalmıştır (Grafik 6). ROM rezervlerinde yaşanan bu durumun YP aktifleri içinde tutulan nakit değerler ve yurt dışı bankalar nezdindeki serbest hesaplar gibi diğer kalemlerde de yaşanmaktadır.

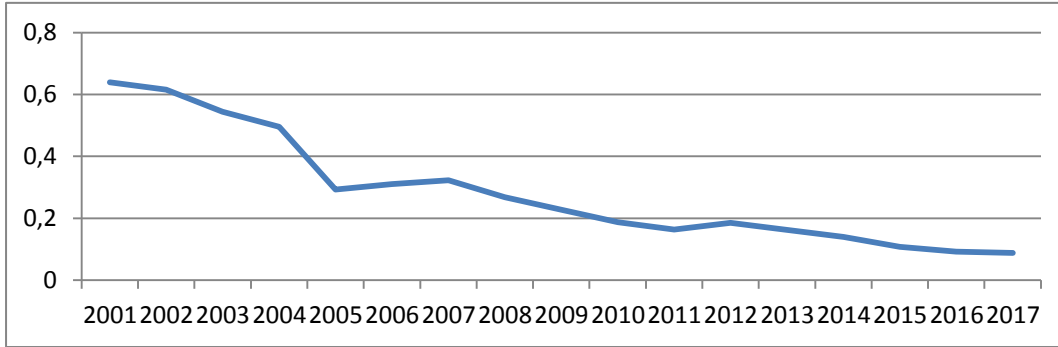
2.3. Türkiye İçin Dalgalanma Korkusu Endeksleri

Türkiye’de uygulanan para politikasının çerçevesi incelendiğinde ve para politikası uygulamalarına bakıldığında döviz kurundaki dalgalanmaları sınırlandırıcı politika davranışlarının sergilendiğini görmek mümkündür. Bununla birlikte Türkiye’de dalgalanma korkusunun olup olmadığını ortaya koymak için Hausmann vd.’nin kullandığı “uluslar arası rezervler/M2” oranı, “döviz kurundaki aşınma ve rezervlerin görece değişkenliği” (RVER) ve “döviz kurundaki aşınma ve faiz oranlarının görece değişkenliği” (RVEI) endekslerinin hesaplanması gerekmektedir. Bu bağlamda Türkiye’de

2002-2017 arası dönem için; uluslar arası rezervler/M2 oranı 0.28, RVER endeksi 0.9 ve RVEI endeksi ise 0.005 olarak gerçekleşmiştir.

Önceki bölümlerde anlattığımız nedenlerden dolayı gelişmekte olan ülkeler döviz kuru politikasını yürütebilmeleri için döviz kurunda dalgalanmalara izin vermek istemezler. Bu yüzden merkez bankaları döviz rezervleri biriktirerek dalgalanmalara müdahale ederler. Yalnız dalgalanma korkusunun bir ölçüsü tek başına uluslararası rezervlerin yüksek olması değil, uluslararası rezervlerin geniş tabanlı parasal büyüklüğe (M2) olan oranıdır. Hausmann vd.'ne göre bu oran gelişmiş ülkelerde 0.15, gelişmekte olan ülkelerde ise 0.38 civarındadır. Dolayısıyla Türkiye'de "uluslararası rezervler/M2" oranının 0.28 olması bu anlamda bir dalgalanma korkusunun olduğunu göstermektedir. Yalnız yıllık olarak bakıldığında rezervlerin M2'ye oranının giderek azalmaktadır. Bu durum M2'deki artışın uluslararası rezervlerdeki artıştan daha büyük olduğunu veya döviz kurundaki dalgalanmalara karşı uluslararası rezervlerin gittikçe daha yoğun bir şekilde kullanıldığını göstermektedir. Bu bağlamda uluslararası rezervlerde 2009'da %3, 2010'da %2, 2014'te %4 ve 2015'te %9 görülen azalma rezerv/M2 oranına da yansımaktadır (Grafik 8).

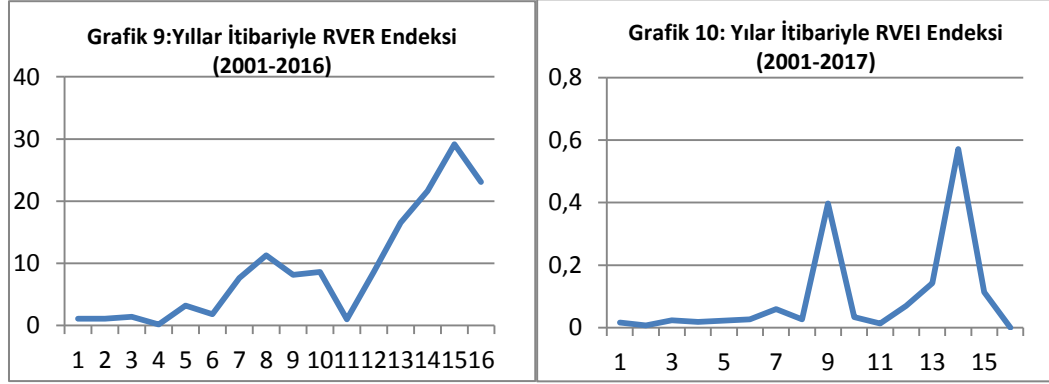
Grafik 8. Uluslararası Rezervler/ M2 (2001-2017).

Kaynak: TCMB verileri kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Döviz kurundaki aşınma ve rezervlerin göreceli değişkenliğini temsil eden RVER endeksinin 2002-2017 yılları arasında 0.9 çıkması bu dönemde döviz kurundaki dalgalanmalara karşı Merkez Bankası rezervlerinin etkin bir şekilde kullanıldığını göstermektedir. Bununla birlikte RVER endeksi yıllar itibariyle incelendiğinde bir dalgalanma görülse de genel olarak bir yükselişte olması dalgalanma korkusunun azaldığı anlamına gelmektedir. 2011 yılı ortalarında Avrupa ekonomisindeki belirsizliklerin derinleşmesi üzerine gelişmekte olan ülkelerde ve bu anlamda Türkiye'de sermaye çıkışlarının artması üzerine Merkez Bankası döviz kurundaki dalgalanmalara karşı rezervleri bir araç olarak kullanması RVER endeksinin değerini oldukça düşürmüştür. Aynı şekilde 2014 yılında Türkiye'de yaşanan siyasi gelişmeler ve jeopolitik olarak çatışma bölgelerine yakın olmasından dolayı artan sermaye çıkışlarını önlemek ve böylece döviz kurundaki dalgalanmaları minimize etmek için Merkez Bankası'nın uluslararası rezervleri kullanması RVER endeksinde düşüşe neden olmuştur.

Yukarıda bahsedilen gelişmeler RVEI endeksi üzerinde de aynı yönde etki yapmıştır. Bu yüzden RVEI ile RVER arasında bir paralellik görülmektedir (Grafik 9, Grafik 10).

Kaynak: TCMB verileri kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

SONUÇ

Fiyat istikrarının sağlanmasında uygulanan para politikası rejimlerinden biri döviz kuru hedeflemesidir. Bağımsız bir para politikasının uygulamamasından dolayı sermaye akımlarının serbest olduğu bir ortamda sabit döviz kuru uygulayan ülkelerin ekonomileri finansal krizlere açık olurlar. Nitekim sabit döviz kuru uygulayan ülkelerin birçoğu 1990'larda yaşadıkları finansal krizlerin ardında enflasyon hedeflemesi rejimini kabul etmişlerdir. Enflasyon hedeflemesinde döviz kuru için herhangi bir hedefin belirlenmesi veya taahhüt edilmesi söz konusu olamaz. Kısacası öncelikli amacı fiyat istikrarının sağlanması olan enflasyon hedeflemesinde kurlar prensip olarak dalgalanmaya bırakılır. Ne var ki enflasyon hedeflemesi uygulayan gelişmekte olan ülkelerde dalgalı döviz kuru aynı zamanda fiyat istikrarsızlığının bir sebebi de olabilmektedir. Zira döviz kurundaki dalgalanmalar sonuçta döviz kuru geçiş etkisiyle doğrudan ve dolaylı olarak yurt içi fiyatları etkileyecektir. Borçların dolarize edildiği bir ekonomide döviz kurundaki dalgalanmalar aynı zamanda finansal krizleri de tetiklerler. Bu yüzden döviz kuru geçiş etkisi ve borç dolarizasyonunun yüksek olduğu gelişmekte olan ülkelere enflasyon hedeflemesinin uygulanması oldukça zor olacaktır. Elbette ki tek alternatif enflasyon hedeflemesini terk etmek değildir. Uygulanacak optimal politikalardan biri fiyat istikrarı amacından vazgeçmeden enflasyon hedeflemesi altında döviz kurunu yönetmek yani döviz kuruna müdahale etmektir. Dalgalanan döviz kuru rejimi kabul eden ülkelerin bu şekilde döviz kuruna müdahale etmeleri "dalgalanma korkusu" olarak ifade edilmektedir.

Dalgalanma korkusu içinde olan merkez bankalarının en önemli özelliği yüksek döviz rezervlerine sahip olmalarıdır. Dalgalı döviz kuru uygulayan gelişmekte olan ülkeler bir maliyete katlanmak suretiyle biriktirdikleri döviz rezervlerini döviz kuru şoklarına karşı kullanarak dalgalanmanın negatif etkilerini minimize etmeyi amaçlamaktadırlar. Bu yüzden bu ülkelerde rezerv değişkenliği de yüksek olmaktadır. Döviz kuru dalgalanmalarına karşı kullanılan diğer bir enstrüman faiz oranıdır. Gelişmekte olan ülkelere faiz oranı değişkenliğinin de yüksek olması beklenir.

TCMB 1999’da uygulamaya koyduğu sabit döviz kurunu yaşanan finansal krizler sonucunda terk ederek 2002 yılında enflasyon hedeflemesi rejimini kabul etmiştir. 2002 yılından itibaren TCMB’nin döviz rezervleri ortalama olarak artarken sermaye akımlarının yönüne göre bir müdahale aracı olarak kullanılmıştır. Küresel finansal krizin ardından diğer gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi Türkiye de fiyat istikrarı ve finansal istikrarının sağlanmasında döviz kuruna merkezi bir rol vermiştir. Bu amaçla Kasım 2010 uygulamaya koyduğu yeni para politikası yaklaşımında döviz kurlarının iktisadi temellerinden kopuk bir şekilde dalgalanmasını önlemek için faiz koridoru, likidite yönetimi ve ROM’u yoğun bir şekilde kullanmıştır. Tüm bu para politikası uygulamaları TCMB’nin döviz kurundaki gelişmelere karşı çok duyarlı olduğunu, başka bir ifadeyle “dalgalanma korkusu” ile hareket ettiğini göstermektedir.

TCMB’nin dalgalanma korkusu oluşturulan endekslere de yansımaktadır. Zira Türkiye’nin yüksek olan rezerv/M2 oranı yüksek iken, RVER ve RVEI endeksleri oldukça düşük çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

Aghion, Philippe, Philippe Bacchetta, Abhijit Banerjee (2000) “Currency Crises and Monetary Policy in a Economy with Credit Constraints” <https://www.imf.org/external/pubs/ft/staffp/2000/00-00/ab.pdf> (Erişim: 07.08.2017)

Akbakay, Zeki, (2016) *Dünyada ve Türkiye’de Enflasyon Hedeflemesi Politikaları ve Türkiye Uygulamasının Etkinliği*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Akçelik, Yasin; Ergun Ermişoğlu, Arif Oduncu, Temel Taşkın (2012) “Ek Parasal Sıkılaştırma’nın Döviz Kurları Üzerindeki Etkisi”, *TCMB Ekonomi Notları*, Sayı: 30/23.

Allen, Mark, Christoph Rosenberg, Christian Keller, Brad Setser, Nouriel Roubini (2002) “A Balance Sheet Approach to Financial Crisis”, *IMF Working Paper*, No.210.

Bacchetta, Philippe (2000) “Monetary Policy with Foreign Currency Debt”, *Working Paper*, Study Center Gerzensee, No. 00.03

Bağış, Bilal (2016) “Döviz Kuru Sistemleri”, içinde, (Ed.) N. Eroğlu, H. Dinçer, U.Hacıoğlu, *Uluslararası Finans: Teori ve Politika*, (359-406), Ankara: Orion Kitabevi.

Ball, Christopher P., Javier Reyes (2008), “Inflation Targeting or Fear Of Floating in Disguise? A Broader Perspective”, *Journal of Macroeconomics*, 30, s.308–326

Ball, Laurace (1999) “Policy Rules For Open Economies”, içinde, (Ed) John B. Taylor, *Monetary Policy Rules Monetary Policy Rules*, (127-156), University of Chicago Press.

Baqueiro, Armando, Alejandro Díaz de León and Alberto Torres (2003) BIS Papers No.19 s.338-355

Başçı, Erdem, Hakan Kara (2011) “Finansal İstikrar ve Para Politikası”, *TCMB Çalışma Tebliği*, NO: 11/08,

Blinder, Alan S.(1999) “Central Bank Credibility: Why Do We Care? How Do We Built It?” NBER Working Paper No. 7161,

Calvo, Guillermo A. (2006) “Monetary Policy Challenges in Emerging Markets: Sudden Stop, Liability Dollarization, and Lender of Last Resort”, NBER Working Paper No. 12788.

Carranza, Luis, Jose E. Galdon-Sanchez, Javier Gomez-Biscarri (2009) “Exchange Rate and Inflation Dynamics in Dollarized Economies”, *Journal of Development Economics* 89, s.98-108.

- Cavoli, Tony (2009) “Is Fear of Floating Justified? The East Asia Experience”, *Journal of Policy Modeling*, 31, s.1-16
- Değerli, Ahmet Salih Fendoğlu, (2013) “Reserve Option Mechanism as a Stabilizing Policy Tool: Evidence from Exchange Rate Expectations”, *CBRT Working Paper*, No.13/28.
- Edwards, Sebastian (1992) “Exchange Rates As Nominal Anchor”, *NBER Working Paper*, No:4246.
- Edwards, Sebastian (2006) “The Relationship Between Exchange Rates and Inflation Targeting Revisited” *NBER Working Paper*, No.12163.
- Eichengreen vd.(2005) (sayfası yok)
- Eichengreen, Barry (2002) “Can Emerging Markets Float? Should They Inflation Target?” *Banco Central Do Brasil Working Paper*, No.36, s.1-49
- Eichengreen, Barry, Ricardo Hausmann (1999) “Exchange Rates and Financial Fragility”, *NBER Working Paper*, 7418.
- Fisher, Stanley (2001) “Exchange Rate Regimes: Is the Bipolar View Correct?”, *Journal of Economic Perspectives*, 15/(2), s.3-24
- Frankel, Jeffrey A. (2005) “Contractionary Currency Crashes In Developing Countries” *NBER Working Paper* No.11508.
- Gagnon, Joseph E., Janelhrig (2004) *International Journal of Finance and Economics*, 9, s.315-338.
- Goldfajn, Ilan, Gino Olivares (2001) “Can Flexible Exchange Rates Still “Work” in Financially Open Economies?”, *G-24 Discussion Paper*, No.8.
- Guillremo A. Calvo and Carmen M. Reinhart (2000) “Fear of Floating”, *NBER Working Paper* No.7993
- Hausmann, Ricardo, Ugo Panizza, Ernesto Stein (2001a) “Why Do Countries Float The Way They Float?”, *Journal of Development Economics*, 66, s.387–414.
- Hausmann, Ricardo, Ugo Panizza, Ernesto Stein (2001b) “Original Sin, Pass through, and Fear of Floating” <https://www.researchgate.net/publication/228692710> (Erişim: 20.08.2010).
- Hunt, Benjamin ve Peter Isard (2003) “Some Implication for Monetary Policy of Uncertain Exchange Rate Pass-Through” *IMF Working Paper*, No.25.
- IMF (2016) *Annual Report on Exchange Rate Arrangements and Exchange Restrictions*, Washington.
- Jeanne, Oliver ve Dharles Wyplosz (2001) “International Lender of Last Resort: How Large Is Large Enough” *IMF Working Paper*, No.176.
- Kara, A. Hakan (2012) “Küresel Kriz Sonrası Para Politikası”, *TCMB Çalışma Tebliği* No:12/17
- Küçüksaraç, Doruk, Özgür Özel (2012) “Rezerv Opsiyonu Mekanizması ve Optimal Rezerv Opsiyonu Katsayılarının Hesaplanması” *TCMB Çalışma Tebliği* No:12/32.
- Levy Yeyati E., Federico Sturzeneger (2005) “Classifying Exchange Rate Regimes: Deeds vs. Words” *European Economic Review* 49, s.1603 – 1635
- Lin, Shu (2010) “On the International Effects of Inflation Targeting”, *The Review of Economics and Statistics*, 92/(1), s.195-199
- Mishkin, Frederic S. (2004) “Can Inflation Targeting Work in Emerging Market Countries?”, *NBER Working Paper* No. 10646.
- Nogueira Jr. Reginaldo P. Miguel A. León-Ledesma (2009) “Fear of Floating in Brazil: Did Inflation Targeting Matter?” *North American Journal of Economics and Finance*, 20, s.255–266

Oduncu, Arif, Yasin Akçelik, Ergun Ermişoğlu vd., (2013) “Reserve Options Mechanism and FX Volatility” CBRT Working Paper No:13/03.

Petursson, Thórarinn G. (2009) “Does Inflation Targeting Lead To Excessive Exchange Rate Volatility?” Central Bank of Iceland Working Paper, No.43.

Rose, Andrew K. (2006) “A Stable International Monetary System Emerges: Inflation Targeting is Bretton Woods, Reversed” NBER Working Paper No.12711.

Schwartz, Anna J. (2000) “The Rise and Fall of Foreign Exchange Market Intervention as A Policy Tool” , NBER Working Paper No.7751.

Taylor, John B. (2000) “Low Inflation, Pass-Through, and The Pricing Power Of Firms”, *European Economic Review*, 44, s.1389-1408

TCMB, (2013) “Parasal Aktarım Mekanizması”, [www. tcmb.gov.tr](http://www.tcmb.gov.tr) (Erişim: 15.07.2017)

TCMB, (2017) Finansal İstikrar Raporu-Mayıs 2017 sayı 24, <http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TCMB+TR/TCMB+TR/Main+Menu/Yayinlar/Raporlar/Finansal+Istikrar+Raporu/2017/Sayi+24/> (erişim: 21.08.2017).

Zulfiqar, Hyder, Sardar Shah (2004) “Exchange Rate Pass-Through to Domestic Prices in Pakistan”, State Bank Of Pakistan Working Paper No.5.

GEÇİŞ EKONOMİLERİNDE MAL PİYASALARI ETKİNLİĞİ VE İHRACATTA ÜRÜN ÇEŞİTLENDİRİLMESİ

Seymur AĞAZADE*

Öz

İhracatta ürün çeşitlendirmesinin, gelişmekte olan ülkelerin uzun dönemde istikrarlı bir şekilde büyüyebilmelerine katkı sağlaması beklenir. Diğer yandan, ekonomik karar alıcılar çeşitli sektörlerde rekabeti ve piyasaların etkin şekilde çalışmasını sağlamaya yönelik tedbirler almanın ya da reformlar gerçekleştirmenin yanı sıra çeşitli şekillerde ortaya çıkabilen müdahaleci sanayileşme politikaları da izleyebilmektedirler. Bu çalışmada, 19 geçiş ekonomisinin 2006-2015 yıllarına ait mal piyasası etkinlik endeksi ve ihracatta yoğunlaşma endeksi birlikte incelenmiştir. Serpilme diyagramı mal piyasası etkinliği endeksinin yüksek olduğu ülkelerde ihracat yoğunlaşma endeksinin düşük olduğunu işaret etmektedir. Korelasyon analizi de, mal piyasası etkinlik endeksi ve ihracat yoğunlaşma endeksinin düşük düzeyde negatif korelasyona sahip olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Mal Piyasası Etkinlik Endeksi, İhracat Yoğunlaşma Endeksi, Geçiş Ekonomileri.*

GOOD MARKETS EFFICIENCY AND PRODUCT DIVERSIFICATION OF EXPORT IN TRANSITION ECONOMIES

Abstract

Export product diversification is an important issue that can contribute to the long run stable growth of developing countries. On the other hand, economic decision makers are taking measures or realize reforms to ensure competitiveness and more efficient markets in various sectors. But countries also can implement various forms of interventionist industrialization policies. In this study using data for 19 transition economies from 2006 to 2015, good market efficiency index and export concentration index were examined together. The spreading diagram shows that the export concentration index is low in countries where the goods market efficiency index is high. Correlation analysis also indicates that the goods market efficiency index and the export concentration index have a low negative correlation.

Keywords: *Good Market Efficiency Index, Export Concentration Index, Transition Economies.*

GİRİŞ

İhracat çeşitlendirilmesi, özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından önem taşımaktadır. Genellikle tarım ürünleri ve maden ihraç eden ya da hammadde ve enerji üreticisi olan birçok ülke, ihracatta özellikle imalat sanayi ağırlığını artırmada sorun yaşamaktadır. Hammadde ve aramalı ihraç edilmesi ile birçok imalat sanayi ürününün yanı sıra bu hammadde ve ara mallarına dayanan ileri aşama ürünlerinin ithal edilmesi ve bu durumun süreklilik arz etmesi ile yaygın şekilde karşılaşılmaktadır. İhracatta ürün çeşitlendirilmesinin gerçekleştirilememesi şeklinde ifade edilebilen bu sorunun aşılamaması, diğer birçok faktörün yanı sıra temelde girişimci faaliyetleri ve piyasaların etkin bir şekilde çalışmasını engelleyen yapısal sorunlarından kaynaklanmaktadır. Tarım ürünü, maden ya da enerji şeklinde az sayıda ürün ihraç etmenin getirdiği sorunlardan biri döviz gelirlerinin bu ürünlerin fiyatlarındaki dalgalanmalara bağlı olmasıdır. Dünya emtia fiyatlarındaki dalgalanmalar, bu ülkelerde

*Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, seymur.agazade@erdogan.edu.tr.

ödemeler dengesi ve dolayısıyla döviz kuru istikrarının ve çoğunlukla da kur sistemi üzerine inşa edilen para politikasının sürdürülebilirliğini belirlemektedir. Rekabetçi olmayan iç piyasa ve mülkiyet haklarına ilişkin çeşitli sorunlar hammadde ve aramalı gibi standart ürünlerin ihracı ile elde edilen kaynakların diğer sahalarda üretken faaliyetlere dönüşmesi önünde bir dizi engele neden olmaktadır.

İhracat çeşitlendirilmesi ürün ve pazar çeşitlendirmesi gibi farklı kavramlarla ifade edilmektedir. Ürün çeşitlendirmesi, yatay ürün çeşitlendirmesi ve dikey ürün çeşitlendirmesi şeklinde olabilir. Yatay ürün çeşitlendirmesi, aynı üretim aşamasında olan ürünlerin ölçeğinin ya da miktarının artırılmasını ifade etmektedir. Dikey ürün çeşitlendirmesi, üretim sürecinin farklı aşamalarındaki ürünlerin ihraç edilmesi şeklinde gerçekleştirilmektedir. İhracatta pazar çeşitlendirmesi ise, dünyanın farklı bölgelerine veya ülkelere ihracatı ifade etmek için kullanılır. İhracatta ürün çeşitlendirilmesi iki temel etkiye sahiptir. Bunlardan ilki, ihracat gelirlerinde sağlanan istikrardan dolayı gelir düzeyi ve ekonomik aktivitede aşırı dalgalanmalar için daha düşük riskin mevcut olmasıdır. Diğeri ise, ihracat gelirlerinin artması ile çeşitlendirmenin istikrarlı büyümeye katkı sağlamasıdır (Wilhelms, 1967: 46).

İhracat çeşitlendirilmesinde artış için öncelikli olarak ülke içinde üretimin bu yönde geliştirilmesi gerekmektedir. Ürün çeşitliliğinin artırılmasının teorik olarak verimlilik, ekonomik büyüme ve ihracat üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu beklenmekle birlikte (Grossman ve Helpman, 1989 ve 1991) ekonominin yapısal özelliklerinden kaynaklanan çeşitli sorunlar bu çeşitlendirme için engel teşkil edebilir. Üretimin çeşitlendirilmesinin, temel olarak imalat sanayide daha yaygın olarak gerçekleştirilmesinin mümkün olduğu bilinmektedir. Ülke ekonomisinin tarıma dayanması veya hammadde ve maden tedarikçisi konumunda olması, imalat sanayinin gelişmemiş olması çeşitlendirme önündeki mühim engellerdendir. Diğer yandan, mülkiyete ilişkin sorunları etkin bir şekilde çözen, çalışan bir hukuk sisteminin var olmaması, farklı ürünlerin üretimini yapacak tesis yatırımları için engel teşkil etmektedir (Ağazade, 2016: 755).

Bunun yanı sıra, birçok firma çoğunlukla iç piyasaya yönelik üretim sürecinde, uluslararası piyasalarda rekabet edebileceği etkinlik düzeyde üretim yapabilmeyi öğrenmekte veya ürünlerinin kalitesini geliştirebilmektedir. Uluslararası piyasalarda rekabet edebilme önemli derecede derinliğe sahip bir iç piyasa gerektirebilir. İç pazarın yetersiz olması firmaların rekabet etme kabiliyetlerini geliştirmeleri için bir engel teşkil etmektedir. Bu şekilde, sınırlı bir piyasa ile karşı karşıya olan firmanın ölçek ekonomilerinden ve dışsal ekonomilerden faydalanma olanağının daha sınırlı olması muhtemeldir. Üretim hacminin düşük olması, firmaların üretim sürecinde, Arrow (1962)'un öne sürdüğü yaparak öğrenme fikrinden dolayı da, etkinlik artışının zayıf veya sınırlı olmasına neden olabilir. Bu bağlamda ve çeşitlendirmenin sanayi ürünlerinde yapılabirliğinin daha yüksek olduğu birlikte düşünüldüğünde, ihracat çeşitlendirilmesi yeterli düzeyde bir iç talebi veya nispeten yüksek bir gelir düzeyini de gerektirmektedir. Krugman da (1980), artan getirilerin varlığında benzer faktör donanımlarına sahip ülkelerin geniş yurtiçi piyasaya sahip oldukları malları ihraç etme eğiliminde

olduklarını göstermiştir (Ağazade, 2016: 755). Belirli bir derinliğe sahip iç piyasadan kast edilen sadece belirli bir nüfus değildir. Günümüz rekabet anlayışı, girişimci firmaların farklı bir talep yaratmalarını veya ürünün farklı bir şekilde sunulmasını gerektirmektedir. Bu nedenle, firmaların faaliyet gösterdikleri endüstrinin veya piyasanın etkin bir şekilde çalışması önem taşımaktadır.

İhracat çeşitlendirmesinin ekonomik büyümeyi destekleyici sonuçlara neden olduğu birçok uygulamalı çalışmada tespit edilmiştir. Örneğin Al-Marhubi (2000), Herzer ve Nowak-Lehmann (2006) ve Aditya ve Acharyya (2013) gibi çalışmalarda, ihracat çeşitlendirilmesinin ekonomik büyümede önemli rol oynadığı yönünde bulgular elde etmişler.

Piyasaların etkin bir şekilde çalışmasının ekonomik büyüme üzerindeki etkisine yönelik ise iktisat teorisinde farklılık gösteren görüşler vardır. Mikro iktisatta piyasaların etkin şekilde çalışması piyasa fiyatının arz ve talebi eşitleyen düzeyde belirlenmesi ve fiyatların marjinal maliyet düzeyine düşmesi ile karakterize edilmektedir ve bu da rekabetçi bir piyasa yapısını gerektirmektedir. Monopol gücünün varlığı ise, piyasa denge miktarının rekabetçi miktardan daha az olmasını ve marjinal maliyetin üzerinde bir fiyat belirleyebilmeyi gerektirmektedir. Rekabetin büyüme üzerindeki etkisine ilişkin Neoklasik teorinin getirdiği bu açıklama rekabetin optimize edici özelliğine vurgu yapmaktadır. Buna göre, rekabetçi piyasa koşulları tüm katılımcılar için etkin sonuçlara neden olmaktadır. Bununla birlikte, rekabetçi firmaların maliyetlerini düşürme ya da etkin yöntemler geliştirme konusunda daha güçlü motivasyonları vardır. Firmalar daha yüksek karlılık oranlarına erişebilmek için kusur oranlarını azaltma, ürün kalitesini artırma, ürünlere yeni özellikler ekleme ya da yeni ürünler geliştirme konusunda daha istekli olurlar. Çünkü ancak bu şekilde rakiplerinin yoğun rekabet baskısından sıyrılabilirler. Aynı zamanda, rekabetçi piyasalarda firmaların daha gelişmiş teknolojiler kullanma ya da bunları geliştirme, yüksek beceriye sahip çalışanlar istihdam etme ya da iş eğitimini sağlama ve yaygınlaştırma, diğer girdi tedarikçilerine karşı da ürünlerini geliştirmek için talepkâr şekilde davranma eğilimleri daha yüksek olur. Böylelikle, rekabetçi bir piyasa yapısı aynı zamanda tedarikçilerin ve alıcıların da gelişimine etki edebilir. Neoklasik görüşe göre rekabet düzeyinin yüksek olması, yüksek karları garanti etme ya da rakipleri karşısındaki durumlarını koruma ve iyileştirme adına firmalara üretkenliklerini artırma yönünde motivasyon sağlar. Üretkenlik artışı şeklinde firmaların değer yaratması aynı zamanda tüketiciler açısından da daha iyi sonuçlara neden olur. Bu nedenlerden dolayı Neoklasik teori, etkin piyasaların ekonomik büyümeyi destekleyici nitelikte olduğunu, etkin olmayan piyasaların ise ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilediğini ima eder.

Mal piyasalarının etkinliğinin büyüme üzerindeki etkisine yönelik Schumpeterci görüşün vardığı sonuçlar ise tamamen farklıdır. Buna göre, üretkenlik artışı veya ekonomik büyümeyi sağlayacak olan yenilik firmalarda ortaya çıkar ve firmalar öncelikli olarak kaynak kısıdı ile karşı karşıyalar. Burada yeniliğin ortaya çıkması maliyetli bir süreç olarak değerlendirilmektedir. Kaynak kısıdı rekabetçi piyasalarda daha yüksektir. Schumpeterci görüşe göre, etkin şekilde çalışan rekabetçi piyasalarda

firmalar üretkenlik artışına yönelik harcamaları finanse etmek için yeterli kaynağa sahip değildir, çünkü rekabet yoğunluğu üretkenlik artışının ortaya çıkarttığı kaynakların ya da değerlerin örneğin alıcılara ya da tedarikçilere aktarılmasına neden olmaktadır. Aksine, monopolistik piyasalarda faaliyet gösteren firmalar ise, üretkenlik artışının ortaya çıkmasına neden olacak faaliyetleri finanse etmek için yeterli düzeyde yüksek karlar elde etmekte. Bu nedenle, rekabetçi piyasalarda faaliyet göstermek veya rekabet yoğunluğu firmalar için önemli bir dezavantaja neden olmaktadır (Schumpeter, 1934: 150-152).

Birçok gelişmekte olan ülkenin, bazı sektörleri kalkınma açısından stratejik veya öncelikli sektör olarak değerlendirmesi ve bunlara yönelik güçlü devlet desteği sağlaması uygulamada sıklıkla karşılaşılmaktadır. Buna ilave olarak birçok ülke, ulusal şampiyonlar şeklinde ifade edilen küresel ekonomide önemli yer tutan özel mülkiyetli firmaların devlet desteği ile yaratılmasını arzulamakta ve buna yönelik uygulamalar giderek yaygınlaşmaktadır. Kalkınma açısından stratejik sektörler yaratma ya da ulusal şampiyonlar çıkarmaya yönelik uygulamalar ekonomik büyüme açısından rekabetçi piyasalara vurgu yapan Neoklasik iktisadi düşünce ile de tezat oluşturmaktadır.

Bu çalışmada daha önce güdümlü ekonomik sistemle yönetilen fakat 1990'lı yıllarda serbest piyasa ekonomisine geçiş yapan ülkelerde mal piyasası etkinliği ve ihracatta çeşitlendirme derecesi verileri birlikte ele alınarak incelenmiştir. Bu inceleme verinin ulaşılabilir olduğu 19 ülke için ve 2006-2015 yılları için yapılmıştır. Bu ülkeler Arnavutluk, Azerbaycan, Bulgaristan, Hırvatistan, Çekya, Estonya, Gürcistan, Macaristan, Kazakistan, Kırgızistan, Letonya, Litvanya, Makedonya, Polonya, Romanya, Rusya Federasyonu, Slovakya, Slovenya ve Ukrayna'dan oluşmaktadır. Çalışmada Dünya Ekonomi Forum'un mal piyasası etkinliği endeksi ile Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı'nın (UNCTAD) ihracatta yoğunlaşma endeksleri kullanılmıştır. Takip eden bölümde öncelikle bu iki endeks tanıtılmıştır.

1. MAL PİYASASI ETKİNLİĞİ VE İHRACAT YOĞUNLAŞMA ENDEKSLERİ

Dünya Ekonomik Forumu'nun mal piyasası etkinliği endeksi piyasalarda rekabet yoğunluğunun ya da piyasaya giriş engelini düzeyine ilişkin on altı alt göstergeden oluşmaktadır. Bir kısmı endeks olan bu göstergeler aşağıda verilmiştir:

1. Yerel piyasalarda rekabet yoğunluğu
2. Firmaların piyasa hakimiyet düzeyi
3. Anti monopol politikaların etkinliği
4. Vergilendirme yatırım güdüsüne etkisi
5. Karlar üzerinden toplam vergi oranı
6. Şirket kurmak için gerekli prosedür sayısı
7. Şirket kurmak için gereken gün sayısı
8. Tarım politikalarının maliyetleri

9. Tarife dışı engellerin yaygınlığı
10. Ticaret tarife oranları
11. Yabancı mülkiyetin yaygınlığı
12. Doğrudan yabancı sermaye düzenlemeleri
13. Gümrük prosedürünün getirdiği yük
14. İthalatın GSYH oranı
15. Tüketici odaklılık düzeyi
16. Tüketicinin bilgi ve farkındalık düzeyi

Burada karlar üzerinden toplam vergi oranı, şirket kurmak için gerekli prosedür sayısı, şirket kurmak için gereken gün sayısı, ticaret tarife oranları ve ithalatın GSYH oranı haricinde diğer göstergeler endeks olup 1 ile 7 arasında değişmektedir. Mal piyasası etkinliği endeksi yukarıdaki göstergelerin ağırlıklı ortalaması şeklinde hesaplanmaktadır. Endeks değerinin 1'e yaklaşması ilgili ülkede piyasaların etkinlikten çok uzak olduğunu, 7'ye yaklaşması ise piyasalarda rekabetin güçlü şekilde korunduğunu ifade etmektedir.

Herfindahl Hirschmann endeksi ihracatta ürün çeşitlendirme derecesi için bir gösterge olarak kullanılmaktadır. İhracatta yoğunlaşma endeksi olarak bilinen bu endeks aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır:

$$H = \frac{\sqrt{\sum_{i=1}^n \left(\frac{x_i}{X}\right)^2} - \frac{1}{\sqrt{n}}}{1 - \frac{1}{\sqrt{n}}}$$

Burada x_i malının veya mal grubunun ihracatını, X ülkenin toplam ihracatını ve n ise ihraç edilen ürün sayısını ifade etmektedir. Endeks 0 ile 1 arasında değişir. Endeksin 0'a yakın olması ihracatın çok sayıda mal arasında homojen bir şekilde dağıldığını yani çeşitlendirme derecesinin yüksek olmasını, 1'e yakın olması ise ihracatın birkaç mal üzerinde yoğunlaştığını yani çeşitlendirme derecesinin düşük olmasını ifade etmektedir.

19 geçiş ekonomisine ait mal piyasası etkinliği endeksi ve ihracat yoğunlaşma endeksi 2006 – 2015 yıllarına ait ortalamalar Tablo 1'de verilmiştir. Mal piyasası etkinlik endeksine ait en yüksek ortalama değer 4,8478 ile Estonya'ya aittir. Bunu 4,6171 Çekya takip etmektedir. En düşük değerler ise 3,7672 ve 3,7860 ile sırasıyla Kırgızistan ve Ukrayna'ya aittir. İhracat yoğunlaşma endeksi ortalamalarına ait en yüksek değerler ise Azerbaycan, Kazakistan ve Rusya'ya aittir. Bu değerler sırasıyla 0,8324, 0,6145 ve 0,3599'tur. En düşük ihracat yoğunlaşma endeksi ortalaması ise Polonya ve Letonya'ya aittir. Bunlar sırasıyla 0,0726 ve 0,0883'tür.

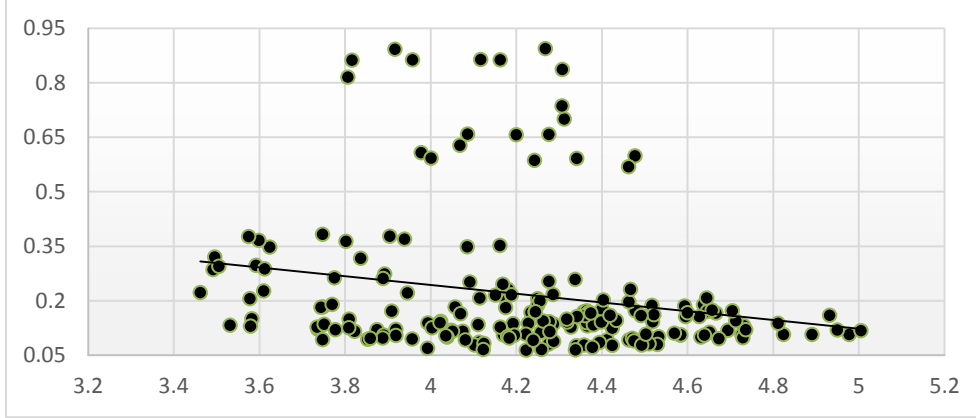
Tablo 1. Ülkelerin Mal Piyasası Etkinliği ve İhracat Yoğunlaşma Endeksleri(2006 – 2015 Ortalamaları)

	Mal Piyasası Etkinliği Endeksi	İhracat Yoğunlaşma Endeksi
Arnavutluk	3,9997	0,2262
Azerbaycan	4,0975	0,8324
Bulgaristan	4,0935	0,1238
Hırvatistan	3,9587	0,1030
Çekya	4,6171	0,1044
Estonya	4,8478	0,1241
Georgia	4,1641	0,2093
Macaristan	4,2740	0,1274
Kazakistan	4,2137	0,6145
Kırgızistan	3,7672	0,2371
Letonya	4,4367	0,0883
Litvanya	4,4006	0,1726
Makedonya	4,1871	0,1903
Poland	4,3419	0,0726
Romanya	4,0744	0,0985
Rusya	3,8279	0,3599
Slovakya	4,4741	0,1667
Slovenya	4,4851	0,1522
Ukrayna	3,7860	0,1311

2. MAL PİYASASI ETKİNLİĞİ VE İHRACAT YOĞUNLAŞMA ENDEKSLERİ ARASINDA KORELASYON

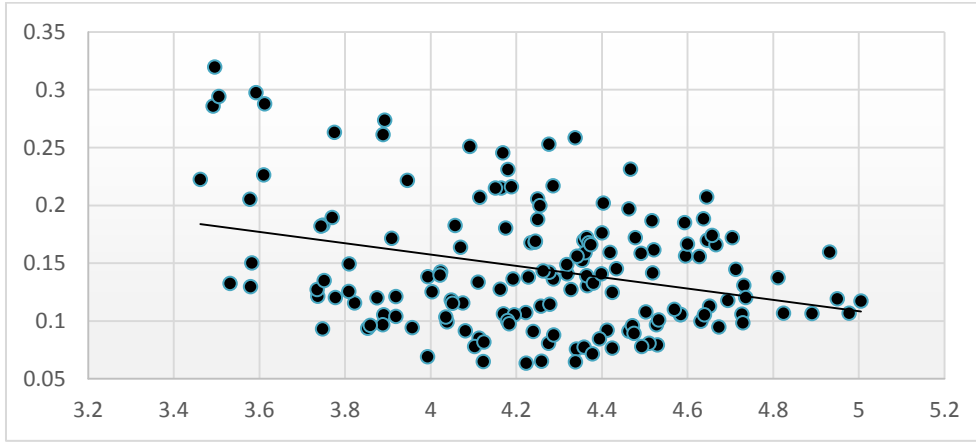
19 geçiş ekonomisinin 2006-2015 yıllarını kapsayan dönem için mal piyasası etkinliği endeksi ve ihracat yoğunlaşma endeksi arasındaki korelasyon incelenmeden önce bunlara ait XY dağılımı ele alınmıştır. Dağılım ve buna ait doğrusal trendGrafik 1’de verilmiştir. Burada dikey ekseninde yoğunlaşma derecesi yatay ekseninde ise mal piyasası etkinlik derecesi gösterilmiştir. 19 ülkeye ait veriler dağılımın negatif bir trende sahip olduğunu göstermektedir. Tablo 1’de ifade edilen ortalamalarda da görüldüğü gibi Azerbaycan, Kazakistan ve Rusya’ya ait ihracat yoğunlaşma endeksleri diğer ülkelere göre hayli yüksektir. Grafikte de bu gözlemler diğer ülkelere ait dağılımdan farklılık göstermektedir. Bu durum dikkate alınarak dağılım bu üç ülke hariçte tutularak 16 geçiş ekonomisi için tekrar çizilmiştir.

Şekil 1. Mal Piyasası Etkinliği ve İhracat Yoğunlaşma Endeksleri İçin XY Dağılımı (19 Ülke)

16 geçiş ekonomisinin 2006-2015 yıllarını kapsayan dönem için mal piyasası etkinliği endeksi ve ihracat yoğunlaşma endeksi için XY dağılımı Grafik 2’de verilmiştir. Bu grafikten de görüldüğü gibi dağılıma ait doğrusal trend çizgisi nispeten daha düşük olmakla birlikte negatif eğime sahiptir. Her iki grafiğin ifade ettiği bu sonuç, yüksek mal piyasası etkinliğine sahip ülkelerin düşük ihracat yoğunlaşma endeksine sahip olmaları anlamına gelmektedir.

Şekil 2. Mal Piyasası Etkinliği ve İhracat Yoğunlaşma Endeksleri İçin XY Dağılımı (16 Ülke)

Tablo 2. Mal Piyasası Etkinliği ve İhracat Yoğunlaşma Endeksleri Arasında Korelasyon

	19 Ülke	16 Ülke
Korelasyon Katsayısı	-0,2140	-0,3066
t – istatistiği	-3,0031	-4,0496
Olasılık Değeri	0,0030	0,0001

Mal piyasası etkinlik endeksi ile ihracat yoğunlaşma endeksi arasında korelasyon analizi sonuçları Tablo 2’de verilmiştir. Korelasyon katsayısı iki değişken arasında nedensellik ilişkisine ilişkin bir bilgiyi ifade etmemekle birlikte bunlar arasında doğrusal bir ilişki olup olmadığına, değişkenlerde meydana gelen değişmelerin birbirini etkileyip etkilemediğine ilişkin bilgi sunmaktadır. 19 ülkenin tamamını kapsayan örnek için bu katsayı -0,2140 bulunmuştur. Katsayı düşük olmakla birlikte buna

ait t – istatistiği bu katsayının anlamlı olduğunu göstermektedir. 16 ülke örneği için ise korelasyon katsayısı daha yüksek bulunmuştur. Bu katsayı $-0,3066$ 'dır. Benzer şekilde t – istatistiği de %1 düzeyinde katsayının anlamlı olduğunu desteklemektedir. Korelasyon analizi 190 ve 160 gözlem için mal piyasası etkinliği endeksi ile ihracat yoğunlaşma endeksinin düşük düzeyde ters yönlerde birlikte hareket ettiğini göstermektedir.

SONUÇ

İhracatta ürün çeşitlendirmesi az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin istikrarlı bir şekilde büyümeleri açısından önem taşımaktadır. Diğer yandan, ihracatta ürün çeşitlendirmesinin gerçekleştirilmesi için öncelikli olarak bu ekonomilerin geleneksel görünümünden kurtulmaları, tarım ürünleri, maden ya da enerji tedarikçisi olmaktan, birçok sanayi dalının geliştirildiği ve bu sanayi dallarında dünyanın diğer bölgeleri ile rekabet edebilecek etkinlik düzeyinde üretimin yapıldığı bir yapının oluşturulması gerekmektedir. Bu çalışmada, 19 geçiş ekonomisine ait 2006-2015 yıllarına ait mal piyasası etkinliği endeksi ve ihracat yoğunlaşma endeksi verileri birlikte incelenmiştir. Bu inceleme ayrıca ihracat yoğunlaşma endeksi diğer ülkelere nispeten hayli yüksek olan Azerbaycan, Kazakistan ve Rusya dışarıda bırakılarak 16 geçiş ekonomisi için de yapılmıştır. İki değişkene ait serpilme diyagramı ve eğim çizgisi ihracat yoğunlaşma endeksinin yüksek olduğu ülkelerde mal piyasası etkinlik endeksinin düşük olduğuna işaret etmektedir. Korelasyon analizi sonuçları ise iki değişken arasında negatif yönlü düşük düzeyde ilişki olduğunu göstermektedir. Buna göre 19 ülke örneğinde mal piyasası etkinlik endeksi ve ihracat yoğunlaşma endeksi ters yönlerde %21,40 oranında, 16 ülke örneğinde ise %30,66 oranında birlikte hareket etmekte. Korelasyon analizi mal piyasası etkinliği ve ihracatta ürün çeşitlendirmesi arasında düşük düzeyde ilişki olduğunu göstermektedir. Bu nedenle 1990'lı yıllarda güdümlü ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçiş yapan bu ülkelerin ihracatta çeşitlendirmenin sağlanabilmesi için piyasalarda rekabetin korunması ve geliştirilmesine yönelik girişimciliğin önündeki politik ve bürokratik mekanizmanın işleyişinden kaynaklanan engelleri kaldırılmaları, üretken faaliyetleri özendirerek rekabetçi piyasa yapısını güçlendirmeleri ve bunun daha etkin şekilde çalışmasını sağlamak için formel ve enformel kurumlara ilişkin yapısal dönüşüm reformlarını sürdürmeleri gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Ağazade, Seymur (2016) “Eski Sovyet Cumhuriyetlerinde İhracat Çeşitlendirmesinin Ekonomik Büyümeye Etkisi”, *14. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi Bildiriler Kitabı*, s.754-761, Gostivar – Makedonya.

Aditya, Anwasha, Rajat Acharyya (2013) “Export Diversification, Composition, and Economic Growth: Evidence from Cross-country Analysis”, *The Journal of International Trade & Economic Development*, 22(7), s.959-992.

Al-Marhubi, Fahim(2000) “Export Diversification and Growth: An Empirical Investigation”, *Applied Economics Letters*, 7(9), s.559-562.

Arrow, Kenneth J. (1962) “The Economic Implications of Learning by Doing”, *The Review of Economic Studies*, 29(3), s.155-173.

Grossman, Gene M., Elhanan Helpman (1989), “Product Development and International Trade”, *Journal of Political Economy*, 97(6), 1261-1283.

Grossman, Gene M., Elhanan Helpman (1991) “Quality Ladders in the Theory of Growth”, *The Review of Economic Studies*, 58(1), s.43-61.

Herzer, Dierk, Felicitas Nowak-Lehmann D. (2006) “What Does Export Diversification do for Growth? An Econometric Analysis”, *Applied Economics*, 38(15), 1825-1838.

Krugman, Paul (1980) “Scale Economies, Product Differentiation, and the Pattern of Trade”, *The American Economic Review*, 70(5), s.950-959.

Schumpeter, Joseph A. (1934) *The Theory of Economic Development: An Inquiry Into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle*, Cambridge: Harvard University Press, MA.

Wilhelms, Christian. (1967) “Export Diversification in Latin America”, *Intereconomics*, 2(2), s.46-48.

FİNANSAL OKURYAZARLIK DÜZEYİNİN BELİRLENMESİ: DICLE ÜNİVERSİTESİ İİBF ÖĞRENCİLERİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

Yunus YILMAZ*

Mehmet TUNCE**

Öz

Finansal okuryazarlık, tüketicilerin parayı kullanması ve yönetmesinde bilinçli olarak değerlendirmede bulunmasını, finansal kaynakların seçiminde ve kullanımında doğru kararlar verebilmesini sağlayan yeterlilik düzeyidir. Tüketicilerin tasarruflarını arttırmak, karşılaşılabilecekleri finansal krizleri daha iyi yönetebilmek ve sağlıklı finansal kararlar alabilmeleri için önemlidir. Günlük yaşamımızın bir parçası haline gelmiş başta kredi kartı kullanımı olmak üzere uzun vadeli alışveriş kredileri, bankacılık hizmetleri, bireysel emeklilik gibi uygulamaların çoğalması, çeşitliliğin ve dolayısı ile karmaşıklığın artması finansal okuryazarlık düzeyini de artırmayı gerekli kılmıştır.

Bu çalışmanın amacı, Dicle Üniversitesi İİBF öğrencilerinin finansal okuryazarlık düzeyini ölçmek, davranış ve tutumlarının finansal okuryazarlık ile ilişkisini ortaya koymaktır. Çalışmada Dicle Üniversitesi İİBF öğrencilerine bir anket uygulanmış, finansal okuryazarlık düzeyleri, farklı demografik özellikleri açısından incelenmiştir. Ankete verilen yanıtlar SPSS paket programında analize tabi tutulmuştur. Araştırma sonucunda öğrencilerin finansal okuryazarlık ile ilgili sorulara verdikleri cevaplara göre finansal okuryazarlık düzeylerinin orta seviyede olduğu, öğrencilerin temel bankacılık konusunda daha fazla bilgiye sahip olmalarının yanı sıra tasarruf ve yatırım konusunun öğrenciler tarafından en az bilgi sahibi olunan konular olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: *Finansal Okuryazarlık, Finansal Karar, Öğrenci.*

DETERMINATION OF THE LEVEL OF FINANCIAL LITERACY: A RESEARCH FOR THE STUDENTS OF THE FACULTY OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES OF DICLE UNIVERSITY

Abstract

Financial literacy is the level of competence that allows consumers to make evaluations consciously in using and managing money and to make right decisions in the selection and use of financial resources. It is important for consumers to increase their savings, to better manage the financial crises they may encounter and to make sound financial decisions. The facts that applications such as long-term shopping credits, especially credit card usage, which have become a part of our everyday life, banking services and individual pension have increased and that their diversity and consequently their complexity have increased have made it necessary to increase the level of financial literacy.

The purpose of this study was to measure the financial literacy level of the students of the faculty of economics and administrative sciences of Dicle University and to reveal the relationship between their behaviors and attitudes and financial literacy. In the study, a questionnaire was applied to students of the faculty of economics and administrative sciences of Dicle University, and their financial literacy levels were examined in terms of their different demographic characteristics. The answers given to the questionnaire were analyzed in the SPSS package program. As a result of the research, it is seen that financial literacy levels are in the middle level

*Öğr.Gör., Dicle Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme Bölümü, yunus.yilmaz@dicle.edu.tr.

** Yüksek Lis. Öğr., Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü., mehmettunce@hotmail.com.

according to the responses of the students to the questions about financial literacy. It is seen that the students have more knowledge about basic banking, and the students have the least knowledge about savings and investment.

Keywords: *Financial Literacy, Financial Decision Making, Student.*

GİRİŞ

Finansal eğitim ve finansal bilgi olarak da ifade edilen finansal okuryazarlık kavramı hakkında hemfikir olunmuş bir tanım bulunmamakla birlikte literatürde birçok farklı tanım mevcuttur. Özetle, tüketicilerin edinmiş olduğu finansal bilgi neticesinde alacağı finansal kararlar ile tasarruflarını etkin biçimde yönetebilmesi şeklinde ifade edilebilir.

Kredi kartı, tüketici araç ve konut kredileri, sigorta, bireysel emeklilik gibi finansal araçların gün geçtikçe çeşitlenmesi farklı ödeme alternatifleri doğurmuş, bu da giderek karmaşık bir yapı haline gelmiştir. Bu karışıklık içerisinde doğru ve etkin kararlar verebilmek finansal okuryazarlığın önemini arttırmıştır. Bireylerin aldığı finansal kararlar tüketim alışkanlıklarını dolayısıyla da günlük yaşamı, gelecekteki durumu ve refah düzeyini etkilediği gibi toplumu ve ülke ekonomisini de etkileyecektir. Tüketicilerin finansal ürün ve hizmetlere ulaşabilmeleri, bu ürün ve hizmetleri bilinçli bir şekilde kullanabilmeleri ve finansal piyasalarda yanlış uygulamalara karşı korunmaları, finansal piyasaların istikrarı ve gelişimi için büyük önem taşımaktadır (Resmi Gazete 29021, 2014).

Finansal okuryazarlık ile ilgili devletler, bankalar ve eğitimciler birçok çalışma yapmıştır. Bu çalışmalar sonucunda ülkemizde ve dünyada finansal okuryazarlık düzeyinin düşük olduğu gözlenmiştir. OECD'nin üye ülkelerinde yaptığı finansal okuryazarlık araştırmalarında ortaya çıkan ortak sorunların başında, bireylerin düşük finansal okuryazarlık düzeyine sahip olmaları gelmektedir (Bayram S., 2015: 107). Dünya Bankası ve Sermaye Piyasası Kurulu iş birliği ile hazırlanan "Türkiye Finansal Yeterlilik Araştırması'nın ön sonuçlarına göre ülkemizde finansal okuryazarlık oranı düşük seviyelerdedir (SPK vd., 2014: 2).

Finansal okuryazarlık sadece fiyatları karşılaştırmak, kredi kartı borcunu dengelemek ve faiz oranları arasında seçim yapmak değildir. Aynı zamanda tasarruflarını değerlendirmek için en uygun finansal araçları etkin ve verimli olacak şekilde seçip tüketim alışkanlıklarına yön vererek geleceği planlamaktır. Karşılaşılan finansal durumlarda alınacak kararların kişilerin refahını bozmayacak ve gelecekte zor durumda bırakmayacak doğru kararlar olması ancak bilgi sahibi olmak ile mümkündür. Tüm bunlar finansal okuryazarlık seviyesinin önemini ve yükseltilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Çalışmanın öğrenciler üzerinde yapılmasının amacı yakın zamanda çalışma hayatına atılacak genç neslin ne derecede finans bilgisine sahip olduğu ve bütçesini idare etme konusunda ne kadar yetenekli olabildiğini araştırmaktır. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencilerinin seçilmesindeki bir diğer

etken de finans dersleri alıyor olmaları ve bu derslerin finansal okuryazarlık düzeylerine etkisinin araştırılmasıdır.

Çalışmanın, Dicle Üniversitesi İİBF öğrencilerinin finansal okuryazarlık konusunda eksik bilgilere sahip olunan konuların tespit edilmesi ile eğitim programlarının içeriğinin geliştirilmesi noktasında ilgili kuruma yol gösterebileceği umulmaktadır. Bu bağlamda çalışma, finans literatürüne gerek nicel bulgular gerekse güncel bilgi aracılığıyla katkı sağlayacaktır. Bu konu ile ilgili kişi ve kurumların yanı sıra araştırmacı ve akademisyenlere, çalışmaya dâhil edilen öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeyinin hangi seviyede olduğu konusunda veriler sunulmaktadır.

1. LİTERATÜR

Son yıllarda bir çok alanda olduğu gibi finans dünyasında da yeni gelişmeler ve yeni enstrümanlar bireylerin bu alanda optimum kararlar verebilmelerini daha kompleks hale getirmektedir. Bu nedenle finansal okuryazarlık düzeylerinin belirlenmesi için birçok çalışma yapılmaktadır. Bu çalışmalardan bazılarında aşağıda yer verilmiştir.

Ergün, Şahin ve Ergin tarafından yapılan çalışmada (2014), Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nin İşletme Bölümü öğrencilerine Lusardi'nin (2008) çalışmasında kullanmış olduğu anket uygulanmıştır. Öğrencilerin finansal okuryazarlık seviyeleri ölçülerek demografik özellikleri ile arasında ilişki olup olmadığı incelenmiştir. Sonuçlar incelendiğinde sadece borsa enflasyon ve faiz ile ilgili sorulara verilen cevaplarda doğru sayısı fazla olduğundan öğrencilerin finansal okuryazarlıklarının temel düzeyde olduğu sonucuna varılmıştır. Demografik bilgiler açısından ise; cinsiyet, aylık ortalama hane geliri ve öğretim şeklinin finansal okuryazarlık düzeyini etkilediği fakat anne-babanın eğitim düzeyi, sınıf ve öğrenci genel not ortalamasının finansal okuryazarlık kavramı ile ilişkili olmadığı tespit edilmiştir (Ergün vd., 2014: 863).

Kılıç vd. (2015: 138), lisans öğrencilerinin finansal okuryazarlık seviyelerini ölçme amacıyla Gaziantep Üniversitesi'nin 12 fakültesinden 480 öğrencinin dâhil edildiği örnekleme bir anket uygulamıştır. Sonuçlara göre öğrencilerin genel başarı düzeyi %48 olup, en fazla doğru cevap %62 oranı ile bireysel bankacılık kısmında, en az doğru cevap ise % 34 oranı ile yatırım kısmında görülmüştür. Fakülte bazındaki karşılaştırmada %58 oranı ile İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi en fazla başarı puanına sahipken, en başarısız fakülte %38 oranı ile mimarlık fakültesi olmuştur. Araştırmanın diğer sonuçlarına göre kredi kartı ve İnternet bankacılığı kullanan öğrencilerin kullanmayan öğrencilere göre başarı düzeylerinin daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir.

Celal Bayar Üniversitesi Ahmetli Meslek Yüksekokulunda ön lisans düzeyindeki öğrencilerin finansal davranış ve tutumlarını ölçmek için yapılan çalışmada, öğrencilerin kredi kartı ve vadesiz hesap gibi sahip oldukları finansal ürünler hakkında bilgi sahibi olduğu görülmüştür. Yatırım, mortgage, tahvil ve

hazine bonusu gibi sahip olmadığı ürünler hakkında ise az bilgi sahibi oldukları gözlemlenmiştir. Bu durum finansal bilgi sahipliği ile finansal ürün sahipliği arasındaki doğrusal ilişkiyi göstermektedir (Çoşkun, 2016: 2256).

Erciyes Üniversitesi'nde 100 işletme bölümü öğrencisi ve 100 diğer bölüm öğrencileri üzerinde yapılan çalışmada, işletme bölümü öğrencilerinin bileşik faiz dışındaki bütün finansal tanımları diğer bölüm öğrencilerinden daha iyi bildiği sonucu çıkarılmıştır (Şamiloğlu vd., 2016: 316).

Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi ile Porsuk Meslek Yüksekokulu öğrencileri üzerinde yapılan çalışmada İİBF öğrencilerinin meslek yüksekokulu öğrencilerine göre online bankacılık işlemlerini daha fazla kullandığı aldıkları finansal eğitimden dolayı farkındalıklarının olduğu ve finansal okuryazarlık düzeylerinin de daha yüksek olduğu görülmüştür (Bayram, 2015: 130).

Anadolu Üniversitesi'nde yapılan bir diğer çalışmada ise İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencilerinin finansal okuryazarlık düzeyini belirlemek amacıyla bir anket uygulanmıştır. Katılımcıların % 88,3 gibi çok büyük bir kısmı ekonomik ve finansal gelişmeleri takip etmek için öncelikli kaynak olarak internet ve televizyonu kullandıklarını belirtirken, katılımcıların yarısından fazlası kaynak olarak kitap ve dergiyi hiç kullanmadıklarını ifade etmiştir (Temizel vd., 2011: 81).

Sakarya Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme Bölümü öğrencilerinin tamamının katılımıyla yapılan çalışmada değişkenlere göre finansal okuryazarlık konusunda anlamlı bir farklılık olup olmadığı araştırılmıştır. Cinsiyete göre erkek öğrencilerin bayan öğrencilerden daha yüksek finansal okuryazarlık düzeyine sahip olduğu görülürken yaş guruplarında ise 23-25 yaş aralığında olan kişilerin finansal okuryazarlık düzeylerinin diğer yaş guruplarına göre daha yüksek olduğu görülmüştür (Tuna vd., 2016: 137).

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi personeli üzerinde yapılan çalışmada ise katılımcıların finansal kavramları genellikle doğru bildiği, güncel finansal soruları büyük ölçüde doğru yanıtladığı görülmüştür. Ayrıca katılımcıların çoğu tasarruf elde etme ve para harcama konusundaki alışkanlıklarını ailelerinden öğrendiklerini belirtmişlerdir (Gutnu vd., 2015: 422).

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencilerinin katılımıyla yapılan çalışmada öğrenciler finansal ürün bilgisi sorularına %14 gibi çok düşük bir oranla doğru cevap vermişlerdir. Temel düzey finans bilgisinde de öğrencilerin çoğu başarısız olurken, işletme bölümü öğrencilerinin diğer bölüm öğrencilerinden daha fazla finans dersi almasına rağmen bölüm ile finansal başarı düzeyi arasında istatistiksel anlamlı bir ilişki olmadığı görülmüştür. Bu çalışmada da katılımcıların çok büyük bir kısmı (%93,5) finansal gelişmeleri takip etmek için kaynak olarak internet ve televizyon kullandıklarını, para harcama ve yönetme alışkanlıklarının kazanılmasında ise ailenin birincil kaynakları olduğunu belirtmişlerdir (Alkaya vd., 2015: 597).

Cumhuriyet Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesinde 1380 öğrenci üzerinde yapılan çalışmada, öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeyleri harcama, tutum, algı ve ilgi olmak üzere dört boyutta incelenmiştir. Cinsiyete değişkenine göre dört boyutta da farklılık tespit edilmezken, finansal eğitim durumu değişkenine göre yapılan analizde finansal eğitim alan öğrencilerin finansal eğitim almayan öğrencilere kıyasla algı boyutunda finansal okuryazarlık algılarının daha yüksek olduğu görülmüştür (Biçer vd., 2016: 1515).

Ülkemizdeki finansal farkındalık ile finansal okuryazarlığın durumu hakkında bilgi edinmek için Kahramanmaraş' ta işçi, esnaf, memur ve diğer mesleklerde çalışan 324 kişi ile anket çalışması yapılmıştır. Çalışanlar arasında cinsiyete göre finansal farkındalık ve finansal okuryazarlık durumlarında anlamlı bir fark bulunamazken, kredi kartı kullanımına göre yapılan analizlerde kredi kartı kullanımı ile finansal farkındalık arasında anlamlı bir fark olmadığı fakat finansal okuryazarlık ile arasında anlamlı bir fark olduğu görülmüştür. Kredi kartı kullananların finansal okuryazarlık düzeyleri kullanmayanlara göre daha yüksek ölçülmüştür. Bireysel emeklilik sistemine kayıt ve internet bankacılığı kullanımı ile ilgili yapılan analizlerde ise her iki değişkende de hem finansal okuryazarlık hem de finansal farkındalık arasında anlamlı farklar bulunmuştur. Bireysel emeklilik kaydı olan çalışanların kaydı olmayanlara göre, internet bankacılığı kullanan çalışanlar da kullanmayan çalışanlara göre finansal okuryazarlık ve finansal farkındalık düzeylerinin daha yüksek düzeyde olduğu görülmüştür (Yardımcıoğlu vd., 2016: 199-201).

Ankara, Bursa ve Mersin illerinde faaliyette bulunan bankaların 400 personeline beş bölümden oluşan anket uygulanarak bir çalışma yapılmıştır. Anketin bölümlerinden ikisini temel düzey finansal okuryazarlık ve ileri düzey finansal okuryazarlık oluşturmaktadır. Banka çalışanlarının temel finansal okuryazarlık düzeyi incelendiğinde %37,3'nün düşük, %45'nin orta ve %17,8'inin de yüksek olduğu görülmüştür. İleri finansal okuryazarlık düzeyleri ise %24,8'inde düşük, %57,8'inde orta ve %17,5'inde yüksek olarak bulunmuştur. Her iki finansal okuryazarlık düzeyinde de banka çalışanlarının önemli bir kısmının orta seviyede olduğu görülmüştür (Doğan, 2016: 345).

Tokat merkez ilçesinde 25 adet banka şubesinin potansiyel müşterileri arasından 69 tarımsal, 147 ticari ve 195 bireysel müşteri olmak üzere toplam 411 kişinin örneklemini oluşturduğu çalışmada, banka müşteri segmentasyonları arasındaki finansal okuryazarlık düzeyinin ölçülmesi amaçlanmıştır. Sonuçlar incelendiğinde ticari segmentte bulunan müşterilerin finansal okuryazarlık düzeylerinin daha fazla olduğu tarımsal segmentte bulunan müşterilerin ise en az finansal okuryazarlık düzeyine sahip olduğu tespit edilmiştir (Baysa vd., 2016: 122).

Marmara Üniversitesi'nde yapılan bir araştırmada bazı demografik özelliklere göre öğrencilerin finansal bilgi, finansal davranış ve finansal tutum düzeylerinin farklılaşıp farklılaşmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Öğrencilerin bildiği finansal kurumlar içerisinde en çok bilinen kurum Sigorta Kurumları olurken, en az bilinen ise Takasbank olmuştur. Finansal araçlardan ise en fazla bilinen

Kredi Kartı olurken en az bilinenin Sukuk olduğu görülmüştür. Cinsiyet değişkenine göre yapılan analizde erkek öğrencilerin finansal bilgi düzeyinin daha yüksek olduğu görülmüştür. İşletme, Bankacılık ve Mühendislik fakülteleri öğrencilerinin finansal bilgi düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmazken eğitim fakültesi öğrencilerinin finansal bilgi düzeyinin daha düşük olduğu tespit edilmiştir (Çinko vd., 2017: 36).

2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

Bu araştırmada, Kılıç ve diğerlerinin Gaziantep Üniversitesi'nde lisans düzeyindeki üniversite öğrencilerinin finansal okuryazarlık düzeylerini ölçmek amacıyla gerçekleştirdikleri çalışmada (2015) uygulanan anket kullanılmıştır.

Araştırma lisans düzeyinde öğrenim gören öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeyini ölçmeyi ve öğrencilerin demografik özellikleri ile finansal okuryazarlık düzeyi arasında ilişkinin var olup olmadığını tespit etmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca kredi kartı, bireysel emeklilik sistemi ve internet bankacılığı gibi finansal araçları kullanan ve kullanmayan öğrenciler arasında finansal okuryazarlık düzeyi arasında anlamlı bir fark olup olmadığı ortaya konulacaktır. Bu bağlamda Dicle Üniversitesi'nin İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde işletme, iktisat, kamu yönetimi ve sağlık yönetimi bölümlerindeki toplam 1200 öğrenciden oluşan araştırma evreninden, ulaşılabilen 300 öğrenci ile anket çalışması gerçekleştirilmiş, kullanılabilir olan 288 anket örnekleme dâhil edilmiştir.

Anket sekiz bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde yer alan sorular öğrencilerin genel ekonomi ve finans, ikinci bölüm bankacılık, üçüncü bölüm emeklilik ve sigortacılık, dördüncü bölüm finansal tablolar, beşinci bölüm yatırım, altıncı bölüm vergi ve mevzuat ve yedinci bölüm de genel matematik ve faiz hesaplamaları konusundaki bilgilerini ölçmeyi amaçlamaktadır. Son bölümde ise bazı demografik sorular yer almaktadır. İlk altı bölümdeki "Doğru", "Yanlış" ve "Fikrim Yok" cevap seçenekli sorular, yedinci bölümde çoktan seçmeli sorular ve son bölümde ise öğrencilerin sınıfı, öğretim türü, kredi kartı ve internet bankacılığı kullanıp kullanmadığı gibi demografik sorular bulunmaktadır (Kılıç vd., 2015: 136).

Veriler IBM SPSS 21.0 programına yüklenerek analiz edilmiştir. Bu çalışmada frekans, t-Testi ve Anova analizleri yapılmıştır. Öğrenim türü, bireysel emeklilik kaydı, kredi kartı kullanımı ve internet bankacılığı kullanımı sorularında t-Testi analizi uygulanırken sınıf, babanın eğitim durumu ve annenin eğitim durumu değişkenleri için ise one-wayanova testi analizleri uygulanmıştır. Elde edilen bulgular %95 güven aralığında 0,05 anlamlılık düzeyinde değerlendirilmiştir.

3. ARAŞTIRMANIN KISITI

Araştırmada uygulanan anket, öğrencilere toplu bir şekilde ulaşıldığı zaman dilimlerinde uygulanmıştır. Daha çok dersi yürüten öğretim üyesinden izin alarak, ilgili dersin bitiş saatine yakın bir zamanda veya sınavların başlamasından hemen önce anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. Bu da

öğrencilerin aceleyle anketleri doldurmaları sonucunu ortaya çıkarmıştır. Bu durum toplanan verilerin sağlıklı olmayabileceği düşüncesinden dolayı çalışmamız için bir kısıt oluşturmaktadır.

4. ARAŞTIRMA BULGULARI VE BULGULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu bölümde araştırmadan elde edilen bulgular yorumlanmaya çalışılacaktır. Öğrencilerin demografik özelliklerine dair veriler Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Öğrencilerin Demografik Özellikleri

Demografik Bilgiler		n	%
Sınıf	Birinci Sınıf	11	3,8
	İkinci Sınıf	85	29,5
	Üçüncü Sınıf	89	30,9
	Dördüncü Sınıf	103	35,8
Öğretim Türü	Birinci Öğretim	185	64,2
	İkinci Öğretim	103	35,8
Babanın Eğitim Durumu	Okuryazar değil	35	12,2
	Okuryazar	34	11,8
	İlköğretim	115	39,9
	Lise	61	21,2
	Üniversite	42	14,6
	Lisansüstü	1	0,3
Annenin Eğitim Durumu	Okuryazar değil	131	45,5
	Okuryazar	40	13,9
	İlköğretim	83	28,8
	Lise	28	9,7
	Üniversite	6	2,1
	Lisansüstü	0	0
Kredi Kartı Kullanımı	Evet	156	54,2
	Hayır	132	45,8
BES Kaydı	Evet	30	10,4
	Hayır	258	89,6
İnternet Bankacılığı	Evet	160	55,6
	Hayır	128	44,4

Tablo 1’e göre araştırmaya dâhil olan öğrencilerin 11’i (%3,8) birinci sınıfta, 85’i (%29,5) ikinci sınıfta, 89’u (%30,9) üçüncü sınıfta, 103’ü (%35,8) dördüncü sınıfta öğrenim görmektedir. Öğrencilerin 185’i (%64,2) birinci öğretim, 103’ü (%35,8) ikinci öğretim öğrencisidir. “Babanızın eğitim durumu” sorusuna öğrencilerin 35’i (%12,2) okuryazar değil, 34’ü (%11,8) okuryazar, 115’i (%39,9) ilköğretim, 61’i (%21,2) lise, 42’si (%14,6) üniversite, 1’i (%0,3) yüksek lisans cevabını

vermiştir. Öğrenciler “Annenizin eğitim durumu” sorusuna ise 131’i (%45,5) okuryazar değil, 40’ı (%13,9) okuryazar, 83’ü (%28,8) ilköğretim, 28’i (%9,7) lise, 6’sı (%2,1) üniversite cevaplarını vermiştir. Öğrenciler arasında anne eğitim durumu lisansüstü olan öğrenci bulunmadığı ve öğrencilerin büyük bir kısmının annesinin okuryazar olmadığı görülmüştür. Öğrencilerden 156’sı (%54,2) kredi kartı kullanımı ile ilgili soruya “evet” cevabını verirken 132’si (%45,8) “hayır” cevabı vererek kredi kartı kullanmadığını belirtmiştir. Öğrencilerin 160’ı (%55,6) internet bankacılığını kullanmakta, 128’i (%44,4) internet bankacılığını kullanmamaktadır. Öğrencilerden sadece 30’unun (%10,4) bireysel emeklilik sistemine kaydı olduğunu, 258’inin (%89,6) bireysel emeklilik sistemine kaydının olmadığı görülmüştür. Araştırmaya katılan öğrencilerin anketin ilk yedi bölümünde yer alan sorulara verdikleri doğru cevaplar dikkate alınarak finansal okuryazarlık başarı puanları oluşturulmuştur. Analiz kısmında uygulanacak testlerde başarı yüzdeleri kullanılacaktır.

Tablo 2. Öğrencilerin Başarı Puanları

		ORTALAMA BAŞARI DÜZEYLERİ (100 Üzerinden)							
		TFY	BBY	ESY	FTY	YY	VMY	MFY	GY
Genel Başarı Yüzdesi		45	54	54	62	41	58	33	49
Sınıf	1. Sınıf	42	58	53	61	51	51	31	49
	2. Sınıf	41	50	56	56	37	55	31	46
	3. Sınıf	46	57	58	64	37	58	36	50
	4. Sınıf	47	55	50	67	45	63	32	51
Öğretim Türü	Örgün	45	53	53	61	39	59	34	48
	İkinci	45	56	56	65	43	58	32	50
Baba Eğitim Durumu	Okuryazar D.	39	51	53	58	42	54	35	47
	Okuryazar	45	53	47	59	40	54	35	47
	İlköğretim	46	54	53	64	42	60	31	49
	Lise	47	57	59	58	38	56	33	50
	Üniversite	43	54	58	68	41	64	35	51
	Lisansüstü	38	83	60	100	40	80	80	66
Anne Eğitim Durumu	Okuryazar D.	45	55	53	65	42	60	32	50
	Okuryazar	41	50	48	55	40	53	31	45
	İlköğretim	43	50	55	62	37	57	36	48
	Lise	50	63	68	66	46	62	33	55
	Üniversite	60	67	50	54	40	53	20	50
	Lisansüstü	-	-	-	-	-	-	-	-
KK Kullanımı	Evet	47	60	58	62	41	62	35	52
	Hayır	42	47	50	63	40	54	30	46
BES	Evet	44	49	56	55	42	57	33	47

Katılımı	Hayır	45	55	54	63	40	59	33	49
İB	Evet	46	57	55	62	41	62	35	51
Kullanımı	Hayır	43	50	53	63	40	54	30	47

Tablo incelendiğinde, öğrencilerin finansal okuryazarlık genel başarı düzeyinin %49 olduğunu görmekteyiz. Genel başarı düzeyinin en yüksek olduğu bölüm %62 oranla en çok doğru cevap verilen finansal tablolar, en düşük olduğu bölüm ise %33 oranla en az doğru cevap verilen matematik ve faiz hesaplamalarıdır.

Öğrencilerin sınıflarına göre bakıldığında 4. sınıf öğrencilerinin %51 doğru cevap oranı ile en başarılı sınıf oldukları, 2. sınıf öğrencilerinin ise %46 ile en başarısız sınıf oldukları görülmektedir. 1. sınıf öğrencilerinin başarı oranı ise %49 ve 3. Sınıf öğrencilerinin başarı oranı da %50'dir.

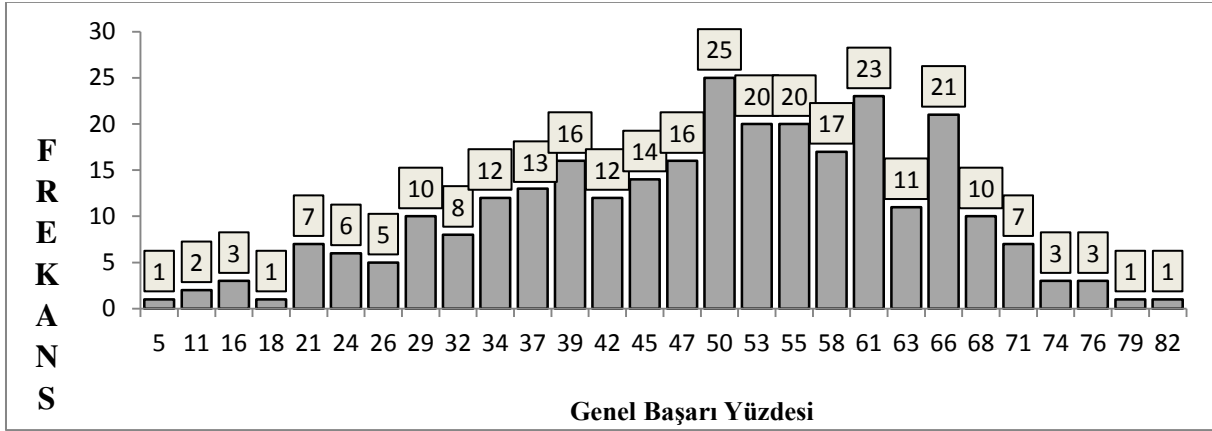
Örgün öğretimde öğrenim gören öğrencilerin finansal okuryazarlık genel başarı puanı %48, ikinci öğretimde öğrenim gören öğrencilerin başarı puanı %50'dir. Öğrencilerin baba eğitim durumuna göre genel başarı düzeylerine bakıldığında %66 doğru cevap oranı ile en başarılı olan lisansüstü cevabı veren öğrenciler, %47 doğru cevap oranı ile en başarısız olan okuryazar değil ve okuryazar cevabı veren öğrencilerdir. İlköğretim cevabı veren öğrencilerin genel başarı oranı %49, lise cevabı verenlerin %50, üniversite cevabı verenlerin ise %51'dir.

Öğrencilerin anne eğitim durumuna göre genel başarı düzeylerine bakıldığında %55 doğru cevap oranı ile en başarılı olan lise cevabı veren öğrenciler, %45 doğru cevap oranı ile en başarısız olan okuryazar cevabı veren öğrencilerdir. İlköğretim cevabı veren öğrencilerin genel başarı oranı %48, lise ve okuryazar değil cevabı verenlerin %50'dir.

Kredi kartı kullanan ve kullanmayan öğrencilerin başarı düzeylerini incelediğimizde kredi kartı kullanan öğrencilerin başarı düzeyi (%52) kullanmayan öğrencilere (%46) göre daha yüksektir. Benzer şekilde İnternet bankacılığı kullanan öğrencilerin finansal okuryazarlık genel başarı düzeyi (%51) kullanmayan öğrencilere (%47) göre daha yüksektir. Bireysel emeklilik sistemine sadece 30 öğrenci kayıtlıdır ve kayıtlı olan öğrencilerin başarı düzeyi %47, kayıtlı olmayan 258 öğrencinin başarı düzeyi ise %49 olarak görülmüştür.

Şekil 1.'de öğrencilerin anket sorularına verdiği doğru cevap yüzdelerinin frekans dağılımı gösterilmiştir. Genel itibarıyla normal bir dağılım olduğu görülürken anketteki hiçbir soruya doğru cevap veremeyen ve tüm soruları doğru cevaplayan öğrenci görülmemiştir. Doğru cevap oranlarında en sık rastlanan 25 kişi ile %50'dir. 1 öğrencinin %5 ile en düşük orana, 1 öğrencinin de %82 ile en yüksek orana sahip olduğu görülmektedir.

Şekil 1. Öğrencilerin Genel Başarı Puanları Frekans Dağılımı

4.1. Öğretim Türü, Kredi Kartı ve İnternet Bankacılığı Kullanımı ile Finansal Okuryazarlık Durumunun Karşılaştırılması

Öğretim türü, kredi kartı kullanımı ve internet bankacılığı kullanımının finansal okuryazarlık düzeyine bir etkisini ve öğrenciler arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla T testleri uygulanmıştır. Aynı ayrı yapılan üç t-Testinin sonucu Tablo.3' te gösterilmiştir.

Tablo 3. t-Testi: Öğretim Türü, Kredi Kartı ve İnternet Bankacılığı Kullanımı ile Finansal Okuryazarlık İlişkisi

ORTALAMA GENEL BAŞARI	Öğretim Türü		Kredi Kartı Kullanımı		İnternet Bankacılığı Kullanımı	
	1. Öğretim	2. Öğretim	Evet	Hayır	Evet	Hayır
	N	185	103	156	132	160
ó	,4849	,4997	,5170	,4585	,5064	,4699
T	-,826		3,454		2,118	
P	,410		,001		,035	

Yapılan t-Testleri sonucuna bakıldığında öğretim türü ile finansal okuryazarlık düzeyleri arasında bir ilişki olmadığı, öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir. Kredi kartı kullanımı ve internet bankacılığı kullanımı ile finansal okuryazarlık düzeyi arasında ise bir ilişki olduğu görülmüştür. Kredi kartı kullanan öğrenciler ile kullanmayan öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır. Kredi kartı kullanan öğrencilerin kullanmayan öğrencilere göre başarı puanları daha yüksektir. İnternet bankacılığı kullanan öğrencilerin de kullanmayan öğrencilere göre başarı puanlarının daha yüksek olduğu görülmüştür.

4.2. Sınıf ile Finansal Okuryazarlık Durumunun Karşılaştırılması

Farklı sınıflarda öğrenim gören öğrencilerin sınıf değişkenine göre finansal okuryazarlık düzeyleri arasında bir farklılık olup olmadığını tespit etmek amacıyla ANOVA testi uygulanmıştır. Tablo 3.'te testin sonuçları belirtilmiştir.

Tablo 4. ANOVA: Sınıf ile Finansal Okuryazarlık Durumunun Karşılaştırılması

SINIF			
	N	F	p
Ortalama Genel Başarı	288	1,851	0,138

Tablo 4'e göre yapılan ANOVA testi sonucunda öğrencilerin sınıfları ile finansal okuryazarlık düzeyleri arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir.

SONUÇ

Sıklıkla değişerek artan tüketim harcamaları, kredi kartları, krediler ve bunların çeşitliliğinin artması ile bunlara erişimin kolaylaşması yanlış kararlar alma ihtimalini arttırmaktadır. Meydana gelebilecek ekonomik krizlere karşı tedbirli olunması, tüketimin bütçeye göre dengelenmesi, tasarrufların artırılması ve doğru araçlarda kullanılması finansal okuryazarlık düzeyinin belirlenmesi ve bu düzeyin yükseltilmesini kaçınılmaz hale getirmektedir. Kredi sağlayıcıların ürün ve hizmetleri müşterilere göre farklı şekillerde sunmaları ve müşterilerin bilgi yetersizliği ile uygunluğu göz ardı edip kolay ulaşılabildiği kaynağı seçmesi, uzun vadeli planlar yapmaması finansal açıdan gelecekte zor duruma düşmeleriyle sonuçlanabilecektir.

Bireylerin finansal okuryazarlık düzeyinin ülkenin ekonomisi ve dolayısıyla geleceğini etkileyeceği düşünülmekte, bu konuda birçok çalışma yapılarak finansal okuryazarlık düzeyleri ölçülmektedir. Bu çalışmada da Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde 288 öğrencinin katılımıyla anket uygulaması yapılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre öğrencilerin finansal okuryazarlık genel başarı düzeyinin %48 oranında düşük seviyede olduğu görülmüştür. Öğrencilerin en çok yanlış cevap vererek en başarısız olduğu alan matematik ve faiz problemleri (%33) olurken, en çok doğru cevap vererek en başarılı oldukları alan finansal tablolar (%62) olmuştur.

Öğrencilerin demografik özellikleri ile finansal okuryazarlık düzeyleri arasında sınıf, öğretim türü, anne ve baba eğitim durumu değişkenine göre anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Kredi kartı ve internet bankacılığı gibi finansal araçları kullanan öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeylerinin diğer öğrencilere göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu da günlük hayatta finansal araçları kullanmanın finansal okuryazarlık düzeyine olumlu etkisini göstermektedir. Gelecekteki çalışmalarda, finans dersleri almayan diğer fakültelerdeki öğrenciler üzerinde de çalışma genişletilebilir.

KAYNAKÇA

- Alkaya, A., İ. Yağlı (2015) “Finansal Okuryazarlık-Finansal Bilgi, Davranış Ve Tutum: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi İİBF Öğrencileri Üzerine Bir Uygulama”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(40).
- Bayram, S. S. (2015) “Finansal Okuryazarlık ve Para Yönetimi Davranışları: Anadolu Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Uygulama”, *Uluslararası İşletme ve Yönetim Dergisi*, 2(2).
- Bayram, S. S. (2015) “Finansal Okuryazarlık ve Para Yönetimi Davranışları: Anadolu Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Uygulama”, *Uluslararası İşletme ve Yönetim Dergisi*, 2(2).
- Baysa, E., S. Karaca (2016) “Finansal Okuryazarlık Ve Banka Müşteri Segmentasyonları Üzerine Bir Uygulama”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*.
- Biçer, E. B., F. Altan (2016) “Üniversite Öğrencilerinin Finansal Okuryazarlık İle İlgili Tutum Ve Davranışlarının Değerlendirilmesi”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*.
- Çinko, M., E. Avcı, S. Ergun, M. Tekçe (2017) “Üniversite Öğrencilerinin Finansal Okuryazarlık Düzeyleri: Marmara Üniversitesi Örneği”, *Marmara Business Review*, 2(1).
- Coşkun, S. (2016) “Üniversite Öğrencilerinin Finansal Davranış Ve Tutumlarının Belirlenmesi: Finansal Okuryazarlık Üzerine Bir Araştırma”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(7).
- Doğan, M. (2016) “Davranışsal Finans Eğilimleri İle Bireysel Emeklilik Fon Tercihleri Arasındaki İlişkinin Test Edilmesi: Türkiye’deki Banka Çalışanları Üzerine Bir Uygulama”, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi* (Icafr 16 Özel Sayısı).
- Ergün, B., Şahin, A., & Erhan, E. (2014) “Finansal Okuryazarlık: İşletme Bölümü Öğrencileri Üzerine Bir Çalışma”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(34).
- Gutnu, M. M.,& Cihangir, M. (2015) “Finansal Okuryazarlık: Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Personeli Üzerinde Bir Araştırma”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (10).
- Kılıç, Y., H. Ata, İ. Seyrek (2015) “Finansal Okuryazarlık: Üniversite Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*.
- Resmi Gazete 29021. (2014, Haziran 5). Eylül 11, 2017 Tarihinde [Http://www.Resmigazete.Gov.Tr/Eskiler/2014/06/20140605-6.Htm](http://www.resmigazete.gov.tr/Eskiler/2014/06/20140605-6.htm) Adresinden Alındı
- Spk, & Bddk. (2014, Haziran). Eylül 10, 2017 Tarihinde Finansal Erişim, Finansal Eğitim, Finansal Tüketicinin Korunması Stratejisi, Finansal Tüketicinin Korunması Eylem Planı: [Http://www.Spk.Gov.Tr/Displayfile.aspx?Action=Displayfile&Pageid=1076&Ext=Pdf](http://www.spk.gov.tr/Displayfile.aspx?Action=Displayfile&Pageid=1076&Ext=Pdf) Adresinden Alındı
- Şamiloğlu, F., Y. E. Kahraman, H. Bağcı (2016) “Finansal Okuryazarlık Araştırması: Erciyes Üniversitesi Öğrencileri Üzerinde Bir Uygulama”, *Uluslararası Yönetim İktisat Ve İşletme Dergisi* (Icafr 16 Özel Sayısı).
- Temizel, F.,& Bayram, F. (2011) “Finansal Okuryazarlık: Anadolu Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 12(1).
- Tuna, G., M. O. Ulu (2016) “Üniversite Öğrencilerinin Finansal Okuryazarlık Düzeylerini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: İşletme Bölümü Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma”, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi* (Icafr 16 Özel Sayısı).
- Yardımcıoğlu, M., A. Yörük, A. (2016) “Türkiye’deki Finansal Okuryazarlığın Ve Finansal Farkındalığın Durumu”, *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*.

KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE TÜKETİCİLERİN HAZCI VE BİLİNÇLİ TÜKETİM ALIŞKANLIKLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Halil İbrahim ŞENGÜN*

Nurettin MENTEŞ**

Öz

Bu çalışmada, Diyarbakır ili Bismil ilçesindeki tüketicilerin tüketim alışkanlıklarını değerlendirmek amaçlanmıştır. Bu kapsamda yüz yüze anket yöntemi ile 450 katılımcıya 2017 yılının Mart ayında birtakım sorular yöneltilmiştir. Örneklemin demografik yapısını ortaya koymak ve sosyoekonomik özelliklerini tespit etmek için ilk olarak yüzde ve frekans oranları belirtilmiştir. Ayrıca bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki nedensel ilişkileri belirlemek için çapraz tablolar yapılmış, ki kare testi ile sonuçlar test edilmiştir. Ayrıca hazcı tüketim alışkanlığı ve bilinçli tüketim alışkanlığı olarak belirlenen bağımlı değişkenlerin cinsiyet, medeni durum, meslek, öğrenim durumu gibi değişken grupları arasında nasıl değiştiğinin tespiti için bağımsız örneklem t-Testi ve Tek Yönlü Varyans analizi uygulanmıştır. Elde edilen bulgular, kredi kartı ile alışveriş yapanların, nakit alışverişi tercih edenlere oranla alışveriş yaparken hazlarına yenik düştüklerini göstermiştir. Gelir arttıkça markanın insan kişiliğini yansıttığına olan inanç oranı da artmaktadır. Bekârlar evlilere göre; yükseköğretim mezunları ilköğretim mezunlarına göre daha fazla hazcı davranmaktadır. Ayrıca genel olarak gelir seviyesi arttıkça alışveriş konusunda katılımcıların daha hazcı oldukları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Tüketim, Küreselleşme, Tüketim Kültürü, Tüketim Toplumu.*

EVALUATION OF CONSUMPTION HABITS IN THE GLOBALIZATION PROCESS

Abstract

In this study, it was aimed to evaluate the consumption habits of consumers in Bismil district of Diyarbakır province. Within this scope, a number of questions were posed to 450 participants in March of 2017 with face to face survey method. At first, the percentages and frequency ratios were expressed to reveal the demographic structure of the sample and to determine its socio-economic characteristics. In addition, cross tabulations were made to determine causal relationships between dependent and independent variables, and the results were tested by chi-square test. Moreover, independent sample t-test and one-way ANOVA test were applied to determine how dependent variables determined as hedonic consumption habit and conscious consumption habit change between variable groups such as gender, marital status, profession and state of education. According to the research results, customers who use credit cards to shop is more hedonist compared to customers who use cash. The ratio of the belief that the brand reflects human personality increases as the income increases. Single people act more hedonistically than married people, and college graduates act more hedonistically than primary education graduates. In addition, it was determined that participants were more hedonist on shopping as income level generally increased.

Keywords: *Consumption, Globalization, Consumer Culture, Consumer Society.*

** Arş.Gör., Dicle Üniversitesi İİBF Ekonometri Bölümü, nurettin.mentes@dicle.edu.tr.

GİRİŞ

Tüketim olgusu dünyada 1950, ülkemizde ise 1980'lerden itibaren evrilmekte olan bir sürece işaret eder. Geleneksel anlamda tüketim "ihtiyaç" kavramının üzerine kurulu iken, modern ve postmodern dönemde yerini "istek", "arzu", "statü", "haz" gibi kavramlara bırakmıştır. Artık insanlar ürettikleriyle değil, tükettikleriyle kimliklerini kazanmaktadırlar ve marka, insanın sosyal çevresini ve kişiliğini gösteren, toplumsal konum belirleyici durumundadır. Dolayısıyla insanlar bir üst grubun üyesi olduğu imajını yaratmak için de tüketirler. Bu bağlamda araştırmamızın konusu, tüketimin sosyal ve psikolojik olguları bir araya getiren sürecini kapsamaktadır.

Günümüzde insanlar tüketim hegemonyasının etkisi altında kalmışlar ve bol tüketimle mutlu olacağı inancına sahip olmuşlardır. Dolayısıyla insanlar geçmişe göre daha çok tüketme eğilimindedirler. Bu; insanların daha çok stres, daha çok kaygı ve belirsizliklerle hayatlarını sürdürdükleri anlamına gelmektedir. Bu çalışma, ana hatlarıyla iki bölümden oluşmaktadır. Bu kapsamda ilkin literatür taramasına yer verilmiş, ikinci bölümde ise Diyarbakır ili Bismil ilçesinde yaşayan insanların tüketim alışkanlıkları ve onların bu konudaki algıları ölçülmeye çalışılmıştır.

1. LİTERATÜR

Tüketici davranışı, tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarını tatmin etmek için mal seçme, satın alma ve kullanma ile ilgili yaptıkları faaliyetlerdir (Mazlum, 2010: 52). Tüketici davranışı, pazarlama bileşenleri ve sosyolojik etkenlerin psikolojik etkenler üzerindeki nisbi etkisi sonucu oluşan davranışlardır (Karabulut, 1985: 15'den aktaran Penpece, 2006: 8).

Tüketicilerin ürün tercihleri sürekli değişir. Ayrıca tüketiciler her gün birçok konuda karar verirler. Bu kararların bir kısmı ürün satın alma kararıdır. Büyük firmaların hemen hepsi tüketiciler üzerinde araştırmalar yaparak/yaptırarak onların ne satın aldıkları, nereden satın aldıkları, nasıl satın aldıkları, niçin satın aldıkları gibi birçok sorunun cevabını öğrenmeye çalışır (Mazlum, 2010: 73). Tüketicilerin satın alma karar süreci, tüketicilerin ürünü satın almaya karar vererek ilgili yerden satın alma sürecinin oluştuğu durumdur. Karar alındıktan sonra değişim eylemi gerçekleşir (Kirtiş, 2013: 80).Tüketicinin satın alma karar sürecinin beş aşamadan oluştuğu kabul edilir. Literatürde bu sürecin dört veya beş aşamalı olduğuna dair görüşler olsa da genel kabul gören beş aşama şu şekilde ifade edilebilir (Odabaşı, 1996: 154):

- İhtiyaç/problemin tanımlanması
- Bilgi toplama

- Seçeneklerin belirlenmesi
- Satın alma kararı
- Satış sonrası değerlendirme

Tüketim kültürünün oluşum süreci ve bu kültürün bütün dünyayı etkisi altına alan geniş çaplı bir kültür haline gelişi, kapitalizmin doğuşundan bağımsız düşünülemez. Kapitalizm, 15. yüzyılın sonlarına doğru Avrupa’da doğup, 19. yüzyıl sonlarına geldiğinde ise, yer küreyi kaplayacak biçimde mekân içinde de genişlemiştir. Kapitalizm sistemi bugün hala tüm dünyada hızlı bir şekilde yayılmakta olan ekonomik bir sistemin adı sayılmaktadır (Wallerstein, 2002: 16).

Küreselleşme, dünyanın ekonomik açıdan bütünleşmesini ve bütünleşik pazarların kurulmasını sağlayarak sermayenin hareket alanını genişletmekle kalmamış, kar hadlerinin de artmasını sağlamıştır. Böylece kapitalizm, bu süreç sayesinde krizden güçlenerek sıyrılmış ve özünde emek, sermaye ve denetimin tamamen ayrışmasını ve uzmanlaşmasını hedefleyen ve post-fordist olarak adlandırılan yeni bir üretim modelini geliştirmiştir. Bu model iki temel kaynaktan beslenmektedir. İlki iletişimin hızlanması diğeri de bilim ve teknolojinin kendi başına bir değer ve sermaye haline gelmesidir. Bilim ve teknolojideki devrimler üretim sektöründe yeni olanaklar oluşturmuş, otomasyon, robot teknolojisi, mikroçipler ve en önemlisi de bilgisayar ve internet, katma değer üreterek üretimin hızını ve niteliğini tamamıyla değiştirmiştir. Nitekim yalın üretim teknikleri gündeme gelmiştir. Bu da arzadaki artışın önünü açmıştır (Duman, 2014: 51). Bunun yanında küreselleşme sayesinde ulus-devlet sınırları aşınmış, herhangi bir firma, dünyanın herhangi bir ülkesinde istediği yerde, istediği maliyetle yatırım yapabiliyor ve istediği zaman da orayı terk etme şansı elde etmiştir.

Küreselleşme, ilkin teknolojik ürünler olmak üzere dünya ölçeğinde tüketimdeki payını arttırarak toplumlar üzerindeki etki alanını büyütüştür. Bu sayede çok uluslu şirketler geniş pazar ağları sayesinde dünyanın bir çok yerine ulaşabilen bir güç haline gelmiştir. Bu şirketler, sadece ekonomik bakımdan değil, süreç içinde toplumların tüketimine, kültürüne etnik yapısına, sınırlarına, dolayısıyla da tüm karar mekanizmalarına yön verebilen bir anlayışın temsilcisi olmuşlardır. Bu bakımdan, günümüz toplumlarında insanlar, kapitalizmin gereği olarak üretimden çok tüketime yönlendirilmiş ve tüketim toplumu sıfatıyla anılmışlardır (Nar, 2015: 944).

Tüketim toplumu kavramı modern Batı toplumları için kullanılan bir terimdir. Bu bağlamda tüketim toplumu batı toplumlarının giderek, maddi üretimden ve hizmet üretiminden çok

tüketim (boş zaman ve malların tüketimi) etrafında örgütlenmesini anlatan bir terimdir. Yirminci yüzyılın sonlarında gittikçe artan zenginlik, popüler kültürün kitlesel olarak ortaya çıkışı, büyüyen özel hayata çekilme eğilimi, toplumsal sınıfın ortadan kalkması, bireyciliğin artması, vb. bunlar arasında gösterilebilmektedir (Marshall,1999: 768). Tüketim toplumu, daha çok kapitalist toplumların gündeminde olan bir kavramdır. Tüketim toplumu, kapitalist sistemde sanayileşen bir süreç içerisinde oluşmaktadır (Odabaşı, 2006: 41).

2. YÖNTEM VE BULGULAR

Bu çalışmada, Diyarbakır ili Bismil ilçesinde yaşayanların tüketim alışkanlıkları üzerinde etkisi olduğu düşünülen marka, kalite, moda, diğer kişi tavsiyesi gibi değişkenlerin demografik yapıya göre değişip değişmediği belirlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca bilinçli tüketim alışkanlıklarına yönelik oluşturulan ölçeğin cinsiyet, meslek, gelir gruplarına göre farklılık gösterip göstermediği araştırılmıştır.

Araştırmanın anketi iki kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda tüketici davranışları ve alışkanlıkları, ikinci kısımda da katılımcıların sosyo-demografik özellikleri öğrenilmeye çalışılmaktadır. Araştırmanın evreni Diyarbakır ili Bismil ilçesi seçilmiştir. Bismil, Diyarbakır'ın sosyoekonomik açıdan en gelişmiş ilçesi olması bakımından seçilmiştir. Örneklem büyüklüğü 450 olarak belirlenmiştir (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2004: 50). Örneklem tesadüfi (random) örneklem tekniği kullanılarak oluşturulmuştur. Anketler yüz yüze tekniği kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Saha çalışması 2017 yılı Mart ayının ilk haftası başlamış ve 3. haftası sonunda tamamlanmıştır. Anketler SPSS 22 programına yüklenmiştir. Çalışmada örneklemin demografik yapısını ortaya koymak ve sosyoekonomik özelliklerini tespit etmek için ilk olarak yüzde ve frekans oranları belirtilmiştir. Ayrıca bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki nedensel ilişkileri belirlemek için çapraz tablolar yapılmış, ki kare testi ile sonuçlar test edilmiştir. Ayrıca tüketim alışkanlığı ve bilinçli tüketim alışkanlığı olarak belirlenen bağımlı değişkenlerin cinsiyet, medeni durum, meslek, öğrenim durumu gibi değişken grupları arasında nasıl değiştiğinin tespiti için Bağımsız Örneklem t-Testi ve Tek Yönlü Varyans analizi yapılmıştır. Yapılan güvenilirlik analizi neticesinde ölçek güvenilirliği (Cronbach Alpha) 0,646 olarak tespit edilmiştir. Bu da ölçek güvenilirliğinin iyi seviyede olması anlamına gelmektedir (Alpar, 2013). Büyüköztürk (2002), çarpıklık katsayısının ± 1 sınırları içinde kalması durumunda puanların normalden fazla sapmayacağını belirtmiştir. Çalışmada kullanılan bol tüketim alışkanlığı ve bilinçli tüketim alışkanlığı verileri için çarpıklık değerleri sırasıyla -0.404 ve -0.042 olarak bulunmuştur. Bu da verilerin normalden

sapmadığını gösterir. Anket formunda tüketici davranışları, alışveriş sıklığı, ürün tercihini etkileyen faktörler, AVM tercih nedenlerini içeren sorular yöneltilmiştir.

2. 1. Demografik Bulgular

Katılımcılara ait demografik bulgular aşağıdaki tabloda özetlenmiştir.

Tablo 1. Demografik Bulgular

		F	%			F	%
Cinsiyet	Kadın	231	51,3	Medeni Durum	Evli	159	35,3
	Erkek	219	48,7		Bekar	291	64,7
Toplam		450	100	Toplam		450	100
Otomobil Sahibi Olma Durumu	Evet	241	53,6	Doğum Yeri	Köy	82	18,2
	Hayır	249	46,4		Kasaba	152	33,8
Toplam		450	100		İlçe Merkezi	216	48
Ev Sahibi Olma Durumu	Evet	327	72,7		Toplam		450
	Hayır	123	27,3	Toplam		450	100
Yaş	18-24	179	39,8	Eğitim Durumu	İlköğretim	49	10,9
	25-31	183	40,7		Lise	216	48
	32-38	53	11,8		Yüksek okul	90	20
	39-45	25	5,5		Üniversite	78	17,3
	46 ve Üstü	10	2,2		Yüksek Lisans/ Doktora	17	3,8
Toplam		450	100	Toplam		450	100
İlçe Merkezinde Kaldıkları Süre	5 Yıl ve Altı	129	28,7	Gelir Durumu	1400-2000TL	106	23,6
	5-15 Yıl	110	24,4		2001-2600 TL	111	24,7
	15-25 Yıl	84	18,7		2601-3200 TL	99	22
	25-35 Yıl	22	4,9		3201-3800 TL	48	10,7
	35 ve Üzeri	10	2,2		3801-4400 TL	44	9,8
	Doğduğumdan Beri	95	21,1		4401TL ve Üstü	42	9,3

Toplam	450	100	Toplam	450	100
---------------	------------	------------	---------------	------------	------------

Tablo 1'e göre, katılımcıların %48,7'si bay %51,3'ü kadındır. %35,3'ü evli %64,7'si bekârdır. %39,8'i 18-24; %40,7'si 25-31; %11,8'i 32-38; %5,5'i 39-45; %2,2'si de 46 yaş ve üzerindedir. Katılımcıların %18,2'si köyde %33,8'i kasabada %48,07'si ilçe merkezinde yaşamaktadır. Katılımcıların %10,9'u ilköğretim mezunu, %48'i lise mezunu, %20'si yükseköğretim mezunu, %17,3'ü üniversite mezunu, %3,8 de Yüksek Lisans/Doktora mezunudur. Katılımcıların %23,6'sının geliri 1400TL-2000 TL; %24,7'sinin geliri 2001TL-2600TL; %22'sinin geliri 2601TL-3200TL; %10,7'sinin geliri 3201TL-3800TL; %9,8'inin geliri 3801TL-4400TL arasında olup, %9,3'ünün geliri de 4401TL ve üzerindedir. Katılımcıların %53,6'sının otomobili var, %46,4'ünün ise yoktur. Ev sahibi olan katılımcılar %72,7; olmayanlar %27,3'tür. İlçe merkezinde kaldıkları süre sorusuna katılımcıların %28,7'si 5 yıldan az, %24,4'ü 5-15; %18,7'si 15-25 yıl; %4,9'u 25-35 yıl arası ve %2,2'si 35 ve üzeri, %21,1'i ise doğduğundan beri yanıtını vermiştir.

2. 2. Tüketicilerin Tüketim Alışkanlıklarının Değerlendirilmesi

“Ne sıklıkla alışveriş yaparsınız?” sorusuna katılımcıların verdikleri cevapta katılımcıların %12,2'si haftada bir kez %20,4'ü haftada birden fazla, %37,8'i iki haftada bir, %17,6'sı ayda bir ve %12'si ise bir aydan daha uzun bir sürede alışveriş yapmaya çıktıklarını söylemişlerdir. Katılımcılar satın alırken en çok etkisi altında kaldıkları durumları sırasıyla fiyatın uygun olmasını, geçmiş tecrübelerini ve mağaza dolaşmayı belirtmişlerdir. Katılımcıların %35,1'i kalite ölçüsü olarak ürünün çok satın alınmasını göstermişlerdir.

Reklamın amacının ne olduğuna yönelik sorulara; katılımcıların %41,1'i insanları ürün seçiminde yönlendirmek olduğunu, %28,7'si ürün hakkında bilgi vermek olduğunu, %23,8'i müşteriyi yanıltmak/aldatmak olduğunu ve %6,4'ü ise diğer seçenekler olabileceği yönünde yanıt vermişlerdir. Bunun yanında katılımcıların %69,8'i reklamın gerçek amacına hizmet ettiğine inanmaktadır. Katılımcıların %49,3'ü temel ve günlük alışverişlerini market/süpermarket/hipermarketlerde, %18'i şarküterilerde, %16,9'u bakkallarda ve %12,7'si ise halk pazarlarından yapmaktadır.

Katılımcılar “AVM'lerden en çok satın aldığınız ürün veya hizmet hangileridir?” sorusuna 1. Tercih olarak en çok %49,6 ile eğlence cevabı verilmiştir. İkinci tercih olarak AVM'lerden en çok satın alınan ürün veya hizmet grubu %36,7 oranı ile gıda olmuştur. 3. Tercih olarak AVM'lerden en çok satın aldığı ürün veya hizmet grubu %36,2 ile makyaj malzemeleridir.

“Alışveriş merkezlerinde ortalama kalma süreniz nedir?” sorusuna %39,6’sı ihtiyacı olan şeyi alıp çıktığını, %33,1’i saate aldırış etmeden gezdiğini, %25,6’i de ihtiyacı olan şeyi alıp gezmeye devam ettiğini belirtmiştir. Hipermarket ya da süper markete alışveriş için gittiğinizde planlamadığınız ve o an ihtiyacınız olmadığı halde ürün satın alır mısınız?” sorusuna katılımcıların %40,9’u genellikle, %31,6’sı bazen ve %27,5’i ise kesinlikle aldığına ilişkin yanıt vermişlerdir. AVM’lerde yer alan mağazaların isimlerinin yabancı olması size neyi ifade ediyor?” sorusuna verdikleri yanıtta; katılımcıların %30,9’u kaliteyi, %25,1’i çağdaşlaşmayı, %20’si gösterişi, %14,7’si yozlaşmayı, %7,6’sı küreselleşmeyi ve %1,8’i de diğer şeyleri gösterdiğini söylemektedir.

Katılımcıların, “Bütçenizi aşan bir alışveriş yaptığınızda ne hissedersiniz?” sorusuna verdikleri yanıtlar; %27,3’ü özgürlük hissi verdiğini, %26,4’ü hiç etki yapmadığını, %23,3’ü pişmanlık duyduğunu, %21,8’i haz ve tatmin duygusu yaşadığını belirtmiştir. “Bol tüketim, yaşama standartlarının yüksekliğini gösterir.” yargısına katılımcıların %49,6’sı tamamen katılıyorum, %34,2’si kısmen katılıyorum, %16,2’si de hiç katılmıyorum şeklinde yanıt vermiştir. “AVM’lerdeki müziğin hoş gitmesi orada kalma süresinde etkilidir” sorusuna katılımcıların %23,5’i tamamen katılıyorum, %61,8’i kısmen katılıyorum, %14,7’si hiç katılmıyorum şeklinde yanıt vermiştir.

2. 3. Betimleyici Bulgular

Çalışmanın bu kısmında daha önce belirlenen hipotezler test edilecektir.

H1: Hazcı tüketim alışkanlığı ile ödeme şekilleri arasında anlamlı bir fark vardır.

Tüketim alışkanlığı alışveriş ödeme şekilleri arasında grup ortalamaları bakımından fark olup olmadığını test etmek adına yapılan Bağımsız Örneklem t-Testi sonucunda varyansların homojenliği kabulü ile (p değeri 0,674>0,05) t değeri -2,74 ve sd 448 olup; p anlamlılık değeri 0,006 olduğundan bulunan sonuç anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir. *Buna göre H1 hipotezi kabul edilmiştir.* Ayrıca ortalamalara bakıldığında kredi kartı ile ödeyenlerin hazcı tüketim alışkanlığı ortalaması 2,2413; nakit ödeyenlerde ise bu ortalama 2.1320’dir. O halde kredi kartı ile ödeme yapanlarda hazcı tüketim alışkanlığı ortalama olarak fazladır.

H2: Medeni durum ile hazcı tüketim alışkanlığı arasında anlamlı bir fark vardır.

Bağımsız örneklem t-Testi sonucunda t değeri -3.137, serbestlik derecesi 448 ve p değeri 0.002<0.05 olduğundan evli-bekâr grupların hazcı tüketim alışkanlıkları ile arasında anlamlı fark olduğu görülmektedir. Bekârların ortalaması 2.2378, evlilerin ise 2.1082 olup bekârların

hazcı tüketim alışkanlığı ortalama olarak evlilerden fazladır. *Buna göre H2hipotezi kabul edilmiştir.*

H3: Hazcı tüketim alışkanlığı ile mezun olunan okul türü arasında anlamlı bir fark vardır.

Hazcı tüketim alışkanlığının katılımcıların mezun oldukları okullara göre anlamlı farklılık gösterip göstermediğinin tespiti için uygulanan Tek Yönlü Varyans Analizi'ne göre mezun olunan okula göre hazcı tüketim alışkanlığının değiştiği görülmüştür ($p= 0,021 < 0.05$). *Buna göre H3 hipotezi kabul edilmiştir.* Levene testi sonucunda p değeri $0.000 < 0.05$ bulunmuş, varyansların homejen olmadığı tespit edilmiştir. Varyansların homojen olmaması sebebiyle Tamhane's T2 testi uygulanmış ve ilköğretim mezunları ile yüksekokul mezunları arasında anlamlı bir farklılaşma gözlenmiştir. Buna göre yüksekokul mezunları ortalama olarak ilkokul mezunlarından 0.23737 daha fazla hazcı tüketim alışkanlığına sahiptir.

H4: Hazcı tüketim alışkanlığı ile meslek grupları arasında anlamlı bir fark vardır.

Hazcı tüketim alışkanlığı meslek gruplarına göre farklılaşıp farklılaşmadığının tespiti için uygulanan Tek Yönlü Varyans analizi sonucuna göre ($p=0.001 < 0.05$) meslek gruplarına göre, tüketim alışkanlığının farklılaştığı görülmüştür. *Buna göre H4 hipotezi kabul edilmiştir.* Levene testi sonucunda p değeri $0.004 < 0.05$ bulunmuş ve böylece varyansların homojen olmadığı tespit edilmiştir. Varyansların homejen olmaması nedeniyle uygulanan Tamhane T2 testi sonucunda hazcı tüketim alışkanlığı ev kadını ve serbest meslek sahipleri arasında anlamlı olarak farklılaştığı görülmüştür. Serbest meslek sahiplerinde tüketim alışkanlığı ev kadınlarına göre ortalama 0.31579 daha fazladır.

H5: Hazcı tüketim alışkanlığı ile gelir grupları arasında anlamlı bir fark vardır.

Tek Yönlü Varyans Testi sonucunda F değeri 7.538, serbestlik derecesi (5,444) ve p anlamlılık değeri $0.000 < 0.05$ bulunmuştur. Dolayısıyla hazcı tüketim alışkanlığı gelir grupları arasında farklılaşmaktadır. *Buna göre H5 hipotezi kabul edilmiştir.*

Levene testi sonucunda $p 0.056 > 0.05$ bulunmuş olup varyansların homojen olduğu görülmüştür. Varyansların homejen olması durumunda uygulanan Scheffe testi sonucuna göre 1400 TL -2000 TL arasında geliri olanlar ile 3201 TL-3800 TL, 3801 TL-4400 TL ve 4401 TL ve üzeri geliri olanlar arasında farklılaşma vardır. 4401 TL ve üzeri geliri olanlar 1400 TL - 2000 TL arasında olanlarda ortalama 0,32318 daha fazla, 3801 TL-4400 TL geliri olanlar 1400 TL-2000 TL arasında geliri olanlardan ortalama olarak 0,35240 daha fazla, geliri 3201 TL-3800 TL olanlar ise 1400 TL-2000 TL arasında geliri olanlardan ortalama olarak 0,25770 daha fazla tüketim alışkanlığına sahiptir. 2001 TL ile 2600 TL arasında geliri olanlar da hazcı

tüketim alışkanlığı ortalama olarak hiçbir grup ile farklılık göstermemiştir. Geliri 2601 TL-3200 TL arasında olanlar ile 3801 TL -4400 TL arasında anlamlı fark vardır. Geliri 3801 TL-4400 TL arasında olanlar geliri 2601 TL-3200 TL arasında olanlardan ortalama olarak 0,25101 daha fazladır. Öteki gruplar arasında anlamlı bir fark yoktur. Genel anlamda gelirin artması hazzı tüketim alışkanlığını artırdığı söylenebilir. Ancak bu artış, gelir grubu 1400 TL -2000 TL ile 3200 TL ve üzeri olanlarda göze çarpmaktadır.

H6: Bilinçli tüketim alışkanlığı ile cinsiyet grupları arasında anlamlı bir fark vardır.

Bilinçli tüketim alışkanlığı cinsiyet gruplarına göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemeye yönelik yapılan t-Testi sonucuna göre anlamlı farklılık bulunmuştur ($p = 0.037 < 0.05$). Kadınların ortalaması erkeklerden ortalama olarak 0.08095 fazladır ve bu fark anlamlıdır. Kadınlar erkeklere göre bilinçli tüketim konusunda daha hassastır. *Buna göre H6 hipotezi kabul edilmiştir.*

H7: Bilinçli tüketim alışkanlığı ile medeni durum arasında anlamlı bir fark vardır.

Medeni durum ile bilinçli tüketim alışkanlığı arasında anlamlı bir farkın olup olmadığının belirlenmesi için uygulanan t-Testi sonucuna göre P değeri $0.683 > 0.05$ olup ortalamalar arasında fark bulunamamıştır. *Buna göre H7 hipotezi reddedilmiştir.*

H8: Bilinçli tüketim alışkanlığı ile mezuniyet grupları arasında anlamlı bir fark vardır.

Bilinçli tüketim alışkanlığı mezuniyet gruplarına göre farklılık gösterip göstermediğinin tespiti için uygulanan Tek Yönlü Varyans analizine göre Mezun olunan okulun seviyesi ile bilinçli tüketim alışkanlığı arasında ortalama olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır ($P=0.746 > 0.05$). *Buna göre H8 hipotezi reddedilmiştir.*

H9: Bilinçli tüketim alışkanlığı ile gelir grupları arasında anlamlı bir fark vardır.

Bilinçli tüketim alışkanlığı gelir gruplarına göre farklılık gösterip göstermediğinin tespiti için uygulanan Tek Yönlü Varyans analizine göre gelir grupları ile bilinçli tüketim alışkanlığı arasında ortalama olarak anlamlı bir fark yoktur ($P=0.236 > 0.05$). *Buna göre H9 hipotezi reddedilmiştir.*

SONUÇ

Diyarbakır Bismil ilçesinde halkın tüketim alışkanlıklarını ölçmeye yönelik yapılan bu araştırmanın sonuçları şunlardır:

Katılımcılar alışverişlerinde ilk sırada fiyatın uygun olmasını ikinci olarak geçmiş tecrübelerini üçüncü olarak da mağazaları dolaşmayı ürün satın alırken etkisi altında kalan

durum olarak belirtmişlerdir. Fiyat uygunluğunun ilk sırada yer alması, örneklemin Türkiye şartlarında fakir sayılabilecek bir bölge olmasından kaynaklı olabilir. Katılımcıların AVM'leri en çok tercih etme nedeni olarak eğlence konusu ön plana çıkmaktadır. Ünal ve Ceylan (2008: 282) yaptıkları araştırmada İstanbul ilindeki tüketicilerin hedonik alışveriş nedenlerini inceleyen bir çalışma yapmışlardır. Buna göre İstanbul'da yaşayan tüketiciler alışverişlerinde macera yaşamak, sosyal etkileşimlerde bulunmak, başkalarını mutlu edecek alışveriş yapmak, son modayı takip etmek ve rahatlamak amaçlı alışverişlerden haz almaktadır. Ünal ve Ceylan bu çalışmada İstanbul ve Erzurum'daki bireylerin hedonik tüketim alışkanlığındaki farklılıkları değerlendirmeye çalışmışlardır. İstanbul'da yaşayan bireyler indirim veya kampanyaları takip etmeyi, sadece indirim dönemlerinde alışveriş yapmayı haz sağlayan alışverişler olarak görmemektedirler. Erzurum'da yaşayan tüketiciler için bu tür alışverişler de haz vermektedir.

Özellikle günümüzde organize perakendeciliğin en önemli adreslerinden olan AVM'lere bireyler sadece ürün satın almak için gitmemektedirler. Özellikle sosyal tatmin için AVM'leri ziyaret eden kişilerin azımsanmayacak sayıda olduğu ifade edilebilir. Katılımcıların plansız alışveriş konusundaki itirafları dikkat çekmektedir. Katılımcıların yaklaşık yarısına göre bol tüketim, yaşam standartlarını yükseltmektedir. Bu sonuç da özellikle gelişmekte olan ülkemizin bir gerçeğidir. Nitekim gelişmiş ülkelerde 'gönüllü sadelik' sayesinde insanlar bol tüketmek yerine kazandıklarıyla daha az tüketmenin yolunu aramaktadırlar.

Kredi kartı ile alışveriş yapanların hazcı tüketim alışkanlıkları nakit ile alışveriş yapanlara göre daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, kredi kartının kısa vadede insana sunduğu rahatlık ile ilişkilendirilebilir. Nakit para harcamak insan için daha zor iken kredi kartı ile alışverişte bireyler daha rahat davranabilmektedir. Bekârlar evlilere göre alışveriş anlamında hazlarına daha fazla yenik düşmektedir. Bu da evlilerin daha fazla sorumluluk almak zorunda olmaları ile ilişkilendirilebilir. Yüksekokul mezunlarının ilkökul mezunlarına göre hazcı tüketime daha fazla yöneldikleri tespit edilmiştir. Yüksekokul mezunlarının sosyal yaşantıları ve gelir durumlarının ilkökul mezunlarının bariz ayrışması bu durumu doğuran bir neden olabilir. Serbest meslek mensuplarının ev hanımlarına göre alışverişlerinde hazlarına daha fazla mağlup olması gelir durumlarıyla ilişkilendirilebilir. Ayrıca ev hanımlarında sorumluluk bilincinin yerleşmesiyle ilgili olabilir. Araştırmada gelir arttığında hazcı tüketim eğiliminin arttığını belirten sonuçla bu durumun desteklendiği ifade edilebilir.

Araştırma sonuçlarına göre, kadınlar erkeklere göre alışverişlerinde daha bilinçli davranmaktadır. Bu sonuç bölgeye özel bir sonuçtur. Özdemir ve Yaman (2007), Erkmen ve

Yüksel(2008), Aydın(2010)'a ait çalışmalarda kadınların erkeklere göre daha fazla hedonik tüketim alışkanlığına sahip olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca Özbölük (2010)'ün çalışmasında bilinçli tüketim alışkanlıkları bağlamında erkeklerin daha bilinçli tükettikleri sonucu ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada erkeklerin kadınlara göre daha fazla hazcı tüketim alışkanlığı sergilemeleri, bölgedeki ailelerde birey sayısının fazla olmasına ve dolayısıyla da kadınların daha bilinçli harcama yapmaları gereğinden olabilmektedir. Ayrıca, kadınların işgücüne katılım oranlarının diğer bölgelere göre daha düşük olması sebebiyle tüketim alışkanlıklarında daha az özgür oldukları söylenebilir. Nitekim literatür incelendiğinde görülecektir ki Türkiye'nin batısına gidildikçe alışveriş noktasında erkeklerde bilinçlilik artmaktadır. Bilinçli tüketim alışkanlığının medeni duruma, gelire, mezuniyet durumuna göre farklılaşmadığı da araştırma sonucunda tespit edilmiştir. Tüketim çılgınlığının günümüz insanların gündeminde olduğu bir dönemde kaynakların daha etkin kullanımının zorunlu olduğu bireylere hatırlatılmalıdır. Bunun için kamu spotları kullanılarak farkındalık oluşturulabileceği gibi sosyal medya da aşırı tüketimin insanlığı getireceği nokta vurgulanmalıdır. Bu ölçeğin farklı örneklemelere uygulanması araştırmaya yeni bir boyut kazandırabilecektir. Elde edilen sonuçlar sadece bu örneklem ile ilgilidir, genellemek mümkün değildir.

KAYNAKÇA

- Alpar, Reha (2013) *Çok Değişkenli İstatiksel Yöntemler*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Aydın, Serdar(2010) "Hedonik Alışverişin Cinsiyet, Gelir ve Yerleşim Büyüklüğüne Göre Farklılaşması Üzerine Bir Araştırma", *S.D.Ü. İİBF Dergisi*, 15(3), s.435-452.
- Büyüköztürk, Şener (2002) *"Sosyal Bilimler için Veri Analizi İçin El Kitabı"*, Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Duman, Zeki (2014) *"Tüketim Toplumu Eleştirel Bir Bakış"*, Ankara: Kadim Yayınları.
- Erkmen Turhan, Cenk A. YÜKSEL (2008) "Tüketicilerin Alışveriş Davranış Biçimleri İle Demografik ve Sosyo Kültürel Özelliklerinin İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma", *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 8(2), s.683-727.
- Kırtış, Kazım (2013) *Pazarlama Yönetimi Global ve Yönetimsel Yaklaşım*, İstanbul: Hizmet Vakfı Yayınları.
- Marshall, Gordon (1999) *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev. Osman Akinhay, Derya Kömürcü), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Mazlum, Mustafa (2010) *Pazarlama İlkeleri*, Adana: Çağ Üniversitesi Yayınları.
- Nar, Şükrü (2015) Küreselleşmenin Tüketim Kültürü Üzerindeki Etkisi: Teknoloji Tüketimi, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(37), s. 941-954.

Odabaşı, Yavuz (2006) *Tüketim Kültürü: Yetinen Toplumdan Tüketen Topluma*, İstanbul: Sistem Yayıncılık.

Özbölük, Tuğba (2010) *Pazarlamada Bilinçli Tüketim ve Tüketicilerin Bilinçli Tüketime İlişkin Tutumlarının Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özdemir Şuayip, Fikret Yaman (2007) “*Hedonik Alışverişin Cinsiyete Göre Farklaşması Üzerine Bir Araştırma*”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 2(2), s.81-91, Ekim 2007.

Penpece, Dilek (2006) *Tüketici Davranışlarını Belirleyen Etmenler: Kültürün Tüketici Davranışları Üzerindeki Etkisi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Wallerstein, Immanuel (2002) *Tarihsel Kapitalizm*, (Çev., Necmiye Alpay), İstanbul: Metis Yayınları.

Yazıcıoğlu, Yahşi, Saniye Erdoğan (2004) *SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Detay Yayıncılık.

FINANSAL DOLARİZASYON UNSURLARI OLARAK KREDİ DOLARİZASYONU VE MEVDUAT DOLARİZASYONU İLE HİSSE SENEDİ GETİRİLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

Emine KAYA*
Bengü AÇDOYURAN**

Öz

Finansal dolarizasyon, yerleşiklerin yabancı para cinsinden varlık ve yükümlülük tutmaları şeklinde tanımlanmaktadır. Öyle ki dolarizasyon ile hisse senedi piyasaları arasındaki ilişkinin belirlenmesi dolarizasyon için önlem almak açısından önem arz etmektedir. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı, finansal dolarizasyon unsurları ve hisse senedi getirileri arasındaki ilişkiyi Türkiye ekonomisi için tespit etmektir. Bu kapsamda finansal dolarizasyon unsurları olarak kredi dolarizasyonu ve mevduat dolarizasyonu ile BIST 100 endeks getirisi değişkenleri kullanılmış ve bu değişkenler arasındaki ilişki için ilk olarak VAR modeli kurulmuş, ardından Granger nedensellik analizi gerçekleştirilmiştir. Nedensellik analizi bulguları, BIST 100 endeks getirisi değişkeninden kredi dolarizasyonu ve mevduat dolarizasyonu değişkenlerine doğru nedensellik ilişkisi olduğuna işaret etmektedir. Bu durumda ulusal paraya olan güvenin artması ile yükselebilen borsa performansına bağlı olarak dolarizasyonun azalması durumu, aslında hisse senedi piyasasından finansal dolarizasyona doğru olan nedensellik ilişkisini destekler niteliktedir.

Anahtar Kelimeler: *Kredi Dolarizasyonu, Mevduat Dolarizasyonu, Hisse Senedi Piyasası.*

THE RELATIONSHIP BETWEEN STOCK RETURN AND CREDIT AND DEPOSIT DOLLARIZATION AS COMOPONENTS OF FINANCIAL DOLLARIZATION

Abstract

Financial dollarization is defined in foreign currency as keeping property and liability of settled public. So, determining relationship between stock market and dollarization is important for taking precautions of dollarization. Hence, the purpose of this study is to determine the relationship between financial dollarization components and stock returns for Turkey economy. Within this scope, credit dollarization and deposit dollarization as components of financial dollarization and BIST 100 index return variables were used and firstly VAR model was set up for relationship between these variables, then causality analysis was applied. Causality analysis findings indicate that there is causality relationship from BIST 100 index return to credit and deposit dollarization variables. In this state, the case of decreasing dollarization based on exchange market performance by increasing the confidence on domestic currency supports actually causality relationship from stock market to financial dollarization.

Keywords: *Credit Dollarization, Deposit Dollarization, Stock Market.*

GİRİŞ

Ulusal paranın işlevini kaybetmesi ülke ekonomilerinde kronik enflasyon başta olmak üzere pek çok makroekonomik ve finansal istikrarsızlıkların yaşanmasına neden olmaktadır. Bu

* Arş.Gör.Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, İ. İ. B. F., İşletme Bölümü, emine.kaya001@hotmail.com.

** Arş.Gör.Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, İ. İ. B. F., İktisat Bölümü, bengu-cetin-42@hotmail.com.

bağlamda hane halkı istikrarlı yabancı paraları, ulusal para yerine ikame etmektedirler. Hatta bireyler ulusal para ikamesinin yanında varlıklarını ve tasarruflarını da yabancı para cinsinden tutmaktadırlar. Yabancı para biriminin ödeme aracı olarak kullanılması ya da varlık şeklinde elde tutulması ülke ekonomilerinin makroekonomik sorunlarının varlığının bir göstergesi olarak ifade edilmektedir. Genellikle yükselen piyasa ekonomilerinde gerçekleşen para ikamesi (dolarizasyon), bu ülkelerde yaşanan finansal ve ekonomik istikrarsızlıklarla birlikte baş etme yollarından birisi haline gelmiştir.

Son dönemlerde yerel bankaların içerisinde yabancı para biriminin mevcudiyetinin daha yoğun olduğu varlık ve yükümlülüklerin bulunması finansal dolarizasyon kavramını da beraberinde getirmiştir. Küreselleşmenin bir uzantısı olan finansal dolarizasyon, özellikle yükselen piyasalar tarafından yakından takip edilmektedir. Ekonomik birimlerin finansal dolarizasyona başvurmalarının nedeni de ülke içerisinde yaşanan finansal istikrarsızlıklar ve bunalımlardır. Özellikle kriz dönemlerinde, ulusal varlıklara olan güvenin azalması yabancı varlıklarla ikame edilmesine yol açmaktadır.

Türkiye’de finansal dolarizasyon sürecine 1980 yılında yaşanan finansal serbestleşme politikaları ile katılmıştır. 1980 yılından günümüze kadar zaman zaman ülke ekonomisinde yaşanan istikrarsızlıklar finansal dolarizasyonun da bu kapsam içerisinde yer almasına neden olmuştur. Bu gelişmelere bağlı olarak çalışmamızda amaç, finansal dolarizasyonun temellerini oluşturan kredi dolarizasyonu ve mevduat dolarizasyonu ile hisse senedi getirileri arasındaki ilişkiyi Türkiye ekonomisi için tespit etmektir.

1.1. Finansal Dolarizasyonun Tanımı

Dolarizasyon, bir ülkenin para biriminin başka bir ülkenin para birimi ile değiştirilmesidir. Bu işlem aynı zaman da hane halklarının varlıklarını yabancı para cinsi biçiminde tutması olarak da ifade edilmektedir. Dolarizasyon genellikle ekonomik istikrarsızlığa ve yüksek enflasyona karşı ülke vatandaşlarının varlık portföylerini çeşitlendirmek arzusuyla verdikleri bir cevap şeklinde oluşmaktadır (World Economic Outlook, 1997: 90-92).

Para ikamesi olarak da ifade edilen dolarizasyon, resmi ya da gayri resmi biçimde gerçekleşmektedir. Resmi dolarizasyon, devletin talimatı ile yerli para biriminden döviz cinsine geçişi içeren bir aşamadır. Bu şekilde oluşan para ikamesi tam bir dönüşümü içeren ileri dolarizasyon biçimi olarak ifade edilmektedir. Genellikle pek çok ülkede resmi olmayan sınırlı dolarizasyon görülmektedir. Gayri resmi dolarizasyon, yasal bir ödeme aracı olmamasına rağmen bireylerin maddi zenginliklerinin çoğunu yabancı varlıklarda tutmasıdır.

Dolarizasyon “Para İkamesi” ve “Varlık İkamesi” olarak gerçekleşmektedir. Özellikle yüksek enflasyonun olduğu durumlarda yerli paraya alternatif olarak yabancı varlıkların para olarak kullanılması para ikamesi olarak tanımlanmaktadır. Bu tür dolarizasyon işlemlerinde döviz kullanımını kabul gördükten sonra hızlı bir şekilde terk edilemez. Öte yandan yerli ve yabancı varlıklarla ilgili risk ve getiri kaygılarından kaynaklanan varlık ikamesi ise, yabancı para cinsinden varlıkların tasarruf aracı olarak kullanılması olarak tanımlanmaktadır (Bailey, 2007: 68; Yılmaz, 2005: 2; World Economic Outlook, 1997: 92).

1970’lerde Latin Amerika’da, yerel para birimlerinin yüksek ve aşırı enflasyona maruz kalması ile birlikte hane halkının ve firmaların yabancı para ikame etmesini sağlayan sistem olarak kullanılmaya başlayan dolarizasyon, “Saf Para İkamesi” şeklinde de ifade edilmektedir. Tarihsel açıdan bakıldığında döviz cinsi varlıklar, birçok gelişmekte olan ülkede fiyat istikrarsızlığı ve uzun süreli depresyon gibi makroekonomik risklere karşı sigorta yapma fırsatı sağlamıştır. Özellikle son kırk yılda pek çok gelişmekte olan ülke yüksek enflasyon, hızlı parasal genişleme, ödemeler dengesi açıkları ve yabancı yatırımcılar arasında bir güven bunalımı ile karşı karşıya kalmışlardır. Bu ülkelerde hane halkının yerli para cinsinden varlık tutmanın maliyetinden korunma güdüsüyle yaklaşmış ve kapsamlı dolarizasyon istikrarın nominal çapası olarak döviz kurunun çekiciliğini artırmıştır. Bu durum, çift para birimli ekonomilerin doğmasına neden olmuştur. Ancak, makroekonomik istikrar koşullarının sağlandığı ekonomilerde bile yabancı varlıklar tercih edilebilmektedir. (Catao and Terrones, 2016: 4; World Economic Outlook, 1997: 90).

1990’lardan itibaren bankaların iki veya daha fazla para cinsinden mevduat almaya ve borç vermeye başlamaları, dolarizasyonun saf para ikamesi olgusundan sıyrılarak finansal sektör arabuluculuğu özelliğinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Finansal dolarizasyon olarak bilinen bu sürecin parasal istikrarsızlık, mali kırılganlık ve genel ekonomik performansa olası etkileri akademik ve politik çevrelerde tartışılmaya başlayan bir konu haline gelmesine neden olmuştur (Catao ve Terrones, 2016: 4 ve Levy Yeyati, 2004: 3).

Ize ve Yeyati’ye (2003) göre, finansal dolarizasyon, banka mevduatı ve kredileri ile finansman bonoları ya da kamu borçları gibi banka dışı varlıklar dahil olmak üzere yabancı para cinsinden varlıkların ve yükümlülüklerin ülke vatandaşları tarafından elde tutulmasıdır. Arteta (2003) ise, finansal dolarizasyonu, yerel bankacılık sisteminde doların mevcudiyetinin daha yoğun olduğu varlık ve yükümlülüklerin bulunması olarak tanımlamaktadır. Aynı zamanda finansal dolarizasyon yabancı paranın mevduata, kredilere ve diğer finansal

sözleşmelere endekslenmesi için kullanılması şeklinde de ifade edilmektedir (Ize ve Parrado, 2002: 20).

Fon arz ve fon talep edenlerin optimal bir para birimi seçtikleri piyasa dengesinin sonucunda oluşan finansal dolarizasyonun özellikle geçiş ekonomileri ve gelişmekte olan ülkelerde kalıcı bir rol üstlendiği görülmektedir. Dolarize edilmiş bir finansal sistem, kendi doğası gereği, dolar cinsinden borçların payı arasındaki büyük uyumsuzluk olasılığı da dâhil olmak üzere önemli riskleri içerir ve dolar bazlı varlıkların payı, döviz kurlarında dalgalanma olduğu zaman bankalara büyük gelir kaybına ve kısmi rezerv bankacılığı nedeniyle dolar mevduatının tamamından daha az desteklenen bir ihtimale yol açmaktadır (Catao ve Terrones, 2016: 4).

1.2. Finansal Dolarizasyonun Nedenleri ve Ölçümü

Finansal dolarizasyonda hem varlık hem de yükümlülük dolarizasyonu birlikte gerçekleşmektedir. Yani, bireylerin yabancı para cinsinden hem varlık hem de yükümlülük buldukları durumu ifade etmektedir. Finansal dolarizasyonun kaçınılmaz bir olgu olarak algılanması, para güvenilirliği sınırlı olan ülkelerdeki parasal istikrar ve finansal gelişme için faydalı olduğuna dair düşüncelerin oluşmasından kaynaklanmaktadır. Para ikamesi, hane halklarının portföylerini çeşitlendirerek ellerinde hem yerli hem de yabancı varlık ya para tutması olarak ifade edilmektedir. Bu bağlamda bireylerin dolarizasyona başvurmaları, rasyonel düşünce ile gelecekteki olumsuz koşullara karşı gelir ve servetlerinin değerini korumak istemelerinden kaynaklanmaktadır. Kürselleşme ile finansal piyasalarda yaşanan liberal politikalar pek çok gelişmekte olan ülkenin finansal dolarizasyon ile de karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Bir ekonomide finansal dolarizasyonun var olmasının en büyük nedeninin, yüksek ve kronik enflasyon olduğu söylenebilir. Çünkü, yüksek enflasyon yerli para birimi cinsinden varlıkların fiyatlarındaki dalgalanmaların artmasına sebep olmaktadır. Dolayısıyla bu dalgalanmalar yatırımcıların yatırım kararlarını da olumsuz etkilemektedir. Finansal dolarizasyonun yüksek enflasyon dışında da pek çok nedeni bulunmaktadır. Bunlar, dolarizasyon histerisi, risk yönetimi ve portföy çeşitliliği, finansal gelişmişlik düzeyi, ekonomik açıklık seviyesi, arbitraj, devleşme beklentileri, politik belirsizlikler ve finansal krizlerdir (Dumrul, 2010: 201-202; Gençay, 2007: 3-24).

Dolarizasyonun ölçülmesiyle ilgili kesin bir yöntem yoktur. Bu nedenle, finansal dolarizasyonun ölçümü farklı yöntemlerle yapılmaktadır;

Yabancı para cinsinden mevduatlar/ geniş para arzı (Mevduat Dolarizasyonu)

Yabancı para cinsinden krediler(özel sektör)/ toplam krediler (Kredi Dolarizasyonu)

Yabancı para cinsinden tutulan varlıklar/ toplam varlıklar (Varlık Dolarizasyonu)

Toplam dış borç/GSMH+yabancı para cinsinden mevduatlar/geniş para arzı+yabancı para cinsinden devlet borçları/toplam devlet borçları (Bileşik Dolarizasyon)

Bu yöntemler pek çok araştırmada kullanılmıştır. Ancak Reinhart, Rogoff ve Savastano tarafından 2003 yılında literatüre katkı sağlayan “Bileşik Dolarizasyon Endeksi” finansal dolarizasyonun ölçülmesi açısından sıklıkla kullanılan bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır (Gençay, 2007: 7; Sarı, 2007: 13).

1.3. Türkiye’de Finansal Dolarizasyon

1970’li yıllarda makroekonomik ve siyasi belirsizlik yaşayan birçok gelişmekte olan ülkede, yurtiçi para birimlerini tasarruf aracı, hesap birimi veya döviz aracı olarak kısmen değişmiş ve yabancı para kullanımı ulusal paranın bir alternatifi haline gelmiştir. 1970 yılında yaşanan petrol şokları Türkiye’yi de etkilemiş ve dış ödeme güçlüklerinin oluşmasına neden olmuştur. Bu koşullar Türkiye’nin döviz darboğazına girmesine yol açmıştır. Bu durumu aşmak için pek çok önlem alınmaya çalışılmış, ancak başarılı olamamıştır. Tüm bu gelişmelere ek olarak 1980 yılında Türkiye’de başlayan finansal serbestleşme politikaları ile döviz tevdiat hesaplarının piyasaya sunulması ve Türk Lirası’nın yabancı paralar karşısında konvertibl hale getirilmesi, dolarizasyon sürecinin başlamasına neden olmuştur. Gerçekleştirilen ekonomik politikalar döviz darboğazından çıkılmasına olanak sağlamış, ancak döviz kurunun aşırı değerlenmesi ile ülkenin dışa açılma politikaları ekonomik dalgalanmaların şiddetini arttırmış ve bu durum istikrarsızlık ve krizleri beraberinde getirmiştir. Türkiye dâhil pek çok ülkenin dolarizasyona geçiş aşamasında başarısız istikrar çabalarına, finansal krizlere ve az gelişmiş sermaye piyasalarına ek olarak, yüksek ve değişken enflasyon oranları, değer kaybetmiş döviz kuru oranlarındaki artış rol oynamaktadır (Özcan, Us, 2007: 292; Hekim, 2008: 27-34).

Türkiye’de liberalleşme politikalarının bir uzantısı olarak yabancı paraya olan talebin artış göstermesi 1994 yılında yeni bir krizin baş göstermesine neden olmuştur. Yaşanan kriz sonucunda 1995 yılında IMF ile anlaşılmıştır. Bu anlaşma neticesinde TCMB ulusal paranın değerini koruma amacına yönelmiş ve sürünen döviz kuru politikaları uygulamaya başlamıştır. Ancak 1999 yılında yaşanan dış şoklar ve deprem Türkiye’nin istikrar çabalarını boşa çıkarmış ve yeni bir kriz süreci kapıya dayanmıştır. Kronik bütçe açıkları ve yüksek enflasyon ile birlikte ciddi bir bankacılık krizi ortaya çıkmış ve IMF ile anlaşılarak gerekli önlemler alınmaya çalışılmıştır. 2000 istikrar programı olarak adlandırılan anlaşmada ana hedefler; kamu mali dengesinde, finansal piyasalarda ve döviz kurunda istikrarın sağlanması

şeklinde belirtilmiştir. Finansal istikrarın sağlanmasına ilişkin para ve kur politikaları dönemsel olarak başarılı olmuştur. 1999-2001 dönemleri arasında sık sık krizlerin yaşandığı Türkiye’de 2000-2007 yılları arasında uzun vadeli istikrar programları uygulanmış ve ülke ekonomisinde uzun dönemli toparlanmalar yaşanmıştır (Sarı, 2007: 29; Şimşek, 2007: 53-67). Türkiye’de 1980 yılında finansal serbestleşme ile uygulamaya başlanan politikalar pek çok ülkenin de içinde bulunduğu sancılı bir süreci beraberinde getirmiştir. Bu süreçte ülke istikrarsızlıklara ve krizlere bağlı olarak dolarizasyon uygulamalarından da nasibini almıştır. Türkiye’de finansal serbestleşme, makroekonomik istikrar sağlanmadan ve gerekli yapısal ile kurumsal değişiklikler yapılmadan gerçekleştirildiği için, ekonomi, 1990’lı yıllarda daha kırılgan şekle bürünmüştür. 2001 yılı krizinden sonra uygulanan sıkı para politikası ve yapısal düzenlemeler enflasyonu düşürücü etkiye sahip olmuştur. Bu durumlara ek olarak, esnek döviz kuruna geçiş ile piyasalar istikrar kazanmaya başlamıştır. 2005 yılı itibariyle türev piyasaların faaliyete geçmesi ile de piyasalarda meydana gelebilecek risklere karşı korunmak amaçlanmıştır. Alınan bu önlemlere rağmen, 2000’li yıllarda da yükümlülük dolarizasyonu yüksek seviyelerde kalmaya devam etmiştir.

2. LİTERATÜR ÖZETİ

Bu araştırmanın amacı, finansal dolarizasyon ve hisse senedi piyasaları arasındaki ilişki incelenmektedir. Bu bağlamda bu bölümde, konuya ilişkin olarak yapılan çalışmalar aşağıda tablo şeklinde özetlenmiştir.

Çalışma	Analizin Konusu	Örneklem Grubu	Dönem Aralığı	Metodoloji	Sonuç
Akçay, vd. (1997)	Dolarizasyonun kapsamı ve döviz kuru istikrarsızlığına etkileri	Türkiye,	1987-1996	GARCH	Dolarizasyon ne kadar yüksek olursa döviz kuru oynaklığı da o kadar yüksek olmaktadır.
Ize ve Yeyati (2001)	MVP dolarizasyonunun finansal dolarizasyona ilişkin kapsamı	Seçilmiş 23 Ülke	1990-1995	Panel Portfolio Models	MVP dolarizasyonu finansal dolarizasyon ile yakından ilişkilidir.
Bleakley ve Cowan (2003)	Devalüasyon dönemlerinde yabancı para cinsinden borçlanmanın yatırımlara etkisi	Latin Amerika (5 Ülke 500 Halka Açık Şirket)	1990-1999	OLS (Ordinary Least Squares)	Devalüasyon dönemlerinde yabancı para cinsinden borçlanma yatırımlara pozitif etki sağlamaktadır.

Lev-Yeyati (2004)	Finansal dolarizasyonun enflasyon, mali kırılganlık ve ekonomik performansa etkileri	122 Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülke	1975-2002	Panel OLS	Finansal dolarizasyonun yoğun olduğu ülkeler yüksek enflasyon, yüksek bankacılık kriz eğilimi ve finansal derinlikte kayda değer kazançlar olmaksızın daha hızlı bir üretim artışı eğilimindedirler.
Edwards ve Magendzo (2004)	Dolarize olmuş ülkelerin ekonomik performansı	148 Ülke ve Bölge	1970-1998	Treatment Effects Model	Dolarize olmuş ülkelerde GSYİH oynaklığı, yerli para birimi kullanan ülkelere göre daha yüksektir.
Basso, vd. (2007)	Finansal dolarizasyonun belirleyicileri	Geçiş Ekonomileri (24 Ülke)	2000-2006	Panel FGLS (Feasible Ordinary Least Squares), OLS, HAC (Hierarchical Clustering)	Yabancı kaynaklara erişimin artması kredi dolarizasyonunun artmasına neden olurken, mevduat dolarizasyonunun düşmesine neden olmaktadır.
Terzi ve Kurt (2007)	Dolarizasyon sürecinde döviz kuru ve enflasyon ilişkisi	Türkiye	1995-2006	VAR (Vektör Otoregresyon)	Dolarizasyonun kurdan fiyatlara geçişi etkisi için önemli bir değişken olduğunu göstermiştir.
Yinusa (2008)	Nominal döviz kuru oynaklığı ile dolarizasyon arasındaki ilişki	Nijerya	1986-2003	Granger Nedensellik Testi	Nominal döviz kuru oynaklığı ile dolarizasyon arasında çift yönlü ilişki bulunmuştur.
Uluç ve Kan (2008)	Bankaların borç dolarizasyonunun finansal kırılganlığa etkisi	24 ülke (Gelişmekte olan)	1990-2004	Panel Probit Analiz	Bankaların borç dolarizasyonu finansal kırılganlığı arttırıcı etki yaratmaktadır.
Neanidis ve Savva (2009)	Kısa vadede finansal dolarizasyonun belirleyicileri	Geçiş Ekonomileri	1995-2005	OLS, FE (FixedEffect), RE (RandomEffect), FGLS	Dolarizasyon oranı yüksek ekonomilerde kısa dönemde mevduat dolarizasyonunun kırılganlığı arttırdığı; kredi dolarizasyon sürecinin ise, yurt içi bankalar tarafından yürütüldüğü sonucuna varılmıştır.
Dumrul (2010)	Dolarizasyonun belirleyicileri	Türkiye	1988-2009	Eş-bütünleşme	Dışa açıklık hariç, döviz kuru, enflasyon ve Türkiye ile ABD arasındaki reel faiz oranları farkı ile dolarizasyon arasında pozitif bir ilişki
Sever (2012)	Dolarizasyon ve Döviz kuru belirsizliği arasındaki ilişki	Türkiye	1989-2010	Granger Nedensellik, E-GARCH	Dolarizasyon ile döviz kuru belirsizliği arasında çift yönlü ilişki bulunmuştur. Dolarizasyondan döviz kuru belirsizliğine doğru ilişki daha kuvvetlidir.
Brown, vd. (2013)	Enflasyon ile finansal dolarizasyon arasındaki ilişki	Rusya (71 Bölge)	2005-2008	Panel OLS	Yüksek enflasyon görülen bölgelerin mevduat dolarizasyonunda artış, uzun vadeli kredilerin dolarizasyonunda bir azalış görülmektedir.

Ponomarenko, vd. (2013)	Mevduat ve kredi dolarizasyonunun kısa dönem dinamikleri	Rusya	2000-2010	Panel OLS, GMM(Genell eştiril-miş Moment Metodu)	Ters dolarizasyon uygulamalarının ulusal paranın değerini arttığı sonucuna varılmıştır.
Lin ve Ye (2013)	Enflasyon hedeflemesinin finansal dolarizasyonu azaltma etkisi	106 ülke (Gelişmekte olan)	1985-2004	ScoreMatchin gMethods	Enflasyon hedeflemesi finansal dolarizasyonu azaltma etkisi olduğuna dair güçlü kanıtlar bulunmuştur.
Alp ve Yalçın (2015)	Şirketlerin borç dolarizasyonu ve büyümesi arasındaki ilişki	Türkiye	1996-2010	GMM	Borçdolarizasyonu şirketlerin satış ve istihdam büyüme olumlu yönde etkilemektedir.
Çağlayan ve Talavera (2016)	Kredi dolarizasyonunun bankaların verimliliği üzerine etkisi	Türkiye	2003-2014	Panel FE, GLM	Kredi dolarizasyonu bankaların performansını arttırmaktadır.
Fabris, vujanovic (2017)	Finansal dolarizasyonun fiyatlar üzerindeki etkisi	Sırbistan	2006-2016	VAR	Finansal dolarizasyonun fiyatlar üzerindeki etkisi düşük ancak kalıcıdır.

3. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Bu çalışmada, finansal dolarizasyon ve hisse senedi piyasaları arasındaki ilişki incelenmektedir. Bu kapsamda, hisse senedi piyasasını etkileyen diğer faktörlerin sabit olduğu varsayılarak, finansal dolarizasyon ile hisse senedi piyasası arasındaki ilişkinin yönü ve büyüklüğü tespit edilmeye çalışılmaktadır. Söz konusu ilişkinin tahmininde, Türkiye ekonomisi için Ocak 2000–Nisan 2017 zaman aralığı kapsayan aylık zaman serileri kullanılmıştır. Uygulamanın verileri, finansal dolarizasyonun unsurları olan mevduat dolarizasyonu ve kredi dolarizasyonu ile BIST 100 endeks getirisine ilişkin zaman serisi değişkenlerinden oluşmaktadır.

Literatürde finansal dolarizasyonun ölçümü, genel olarak yabancı para cinsinden mevduatların toplam mevduatlar veya geniş para arzı içindeki payının hesaplanması ile yapılmaktadır. Fakat finansal dolarizasyona varlık ve yükümlülük yönüyle göz gezdirdiğimizde, kredi dolarizasyonunun ve mevduat dolarizasyonunun ölçülmesi gerekmektedir (Gençay, 2007: 83). Bu çalışmada kredi dolarizasyonu değişkeni, yabancı para cinsinden kredilerin toplam krediler içindeki payına oranlanarak ölçülmüştür. Mevduat dolarizasyonu, mevduat bankalarında yurtiçi yerleşiklerin yabancı para cinsinden buldukları mevduatlarının toplam mevduatlara oranı hesaplanarak analizlere dahil edilmiştir. Yerleşiklerin tercihlerine işaret etmesi sebebiyle sadece yurt içi krediler ve mevduatlar finansal dolarizasyon unsurlarının hesaplanmasında kullanılmıştır.

Kredi dolarizasyonu= Yabancı Para Cinsinden Krediler/Toplam Krediler

Mevduat Dolarizasyonu=Yabancı Para cinsinden Mevduatlar/Toplam Mevduatlar

Hisse senedi piyasasını temsil etmesi amacıyla kullanılan değişken olan BIST 100 endeksi getirisi ise, $R_t = \left(\frac{p_t}{p_{t-1}} - 1\right)^1$ formülü ile hesaplanmıştır. Kredi ve mevduat dolarizasyonu değişkenlerini hesaplamada kullanılan veriler Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi'nden (EVDS) ve BIST 100 endeksine ilişkin veriler Borsa İstanbul resmi internet sitesinden temin edilmiştir.

Bu çalışmada öncelikle doğru model seçimini yapmak için finansal dolarizasyon unsurları olan kaynak ve mevduat dolarizasyonu ile BIST 100 endeks getirisine ait zaman serisi verileri durağanlık sınavına tabi tutulmuştur. Bir zaman serisinin durağanlık özelliği taşıması için, ortalamasının ve varyansının zaman içerisinde sabit olması; ayrıca iki dönem arasındaki kovaryansın, bu kovaryansın hesaplandığı dönem itibarıyla değil de sadece iki dönem arasındaki uzaklığa bağlı olması gerekir (Gujarati, 1999: 713). Bu çalışmada, ilk olarak durağanlık analizi yürütülmüştür. Serilerin birim kök içerip içermediklerinin araştırılmasında, Geliştirilmiş Dickey-Fuller (ADF) testi uygulanmıştır. ADF testi ile değişkenlerin durağan olup olmadıkları boş hipotezi test edilmektedir. Boş hipotezin reddedilmesi durumunda serilerin durağan olduğu neticesine ulaşılmaktadır. ADF testi için (1) numaralı denklem tahmin edilmektedir.

$$\Delta z_t = \beta_1 + \varphi z_{t-1} + \alpha_i \sum_{i=1}^p \Delta z_{t-1} + \varepsilon_1 \quad (1)$$

Yukarıda yer alan (1) numaralı denklemde z_t ilgili değişkenleri, Δ birinci fark değerlerini; p , gecikme uzunluğunu; ε ise hata terimini ifade etmektedir. $\varphi=0$ boş hipotezinin reddedilmemesi durumu, serilerin durağan olmadığı anlamına gelmektedir.

Durağanlık analizinin ardından, finansal dolarizasyon unsurları ve hisse senedi getirileri arasındaki ilişkiyi belirlemek için VAR modeli kullanılmıştır. İktisadi değişkenler arasındaki ilişkilerin karmaşıklığı eşanlı denklem sistemlerinin kullanılma ihtiyacını artırmaktadır. İktisadi değişkenler arasındaki karmaşık ilişkilerin neticesi olarak içsel ve dışsal değişken tayininde yaşanan güçlükler analiz sonuçlarını tutarsız hale getirmektedir. Ayrıca eşanlı denklem sistemlerinde belirlenme sorunun ortadan kaldırılması için, yapısal model üzerinde bazı kısıtlamaların yapılması gerekmektedir. Eşanlı denklem sistemlerinden içsel-dışsal

¹ R_t , t dönemine ilişkin getiriye; p_t , t dönemine ilişkin fiyata işaret etmektedir.

değişken ayırımı gibi güçlüklerin çözümüne olanak sağlayan VAR modeli ile belirtilen sorun ortadan kaldırılabilmektedir (Mucuk ve Alptekin, 2008: 162).

VAR modeli Sims (1980) tarafından geliştirilmiştir ve Sims (1980), bir ekonometrik modelde kullanılan her değişkenin bir diğer değişkeni etkileyebileceğini ve de bu değişkenlerinin de diğer değişkenlerden etkilenebileceğini öne sürmüştür. VAR modeller, yapısal model üzerinde herhangi bir kısıtlama olmaksızın dinamik ilişkileri vermekte ve zaman serileri için sıklıkla kullanılabilir. VAR modelinin kurulması ile elde edilen parametrelerin yorumlanmasından ise, tahmin sonuçlarının artıklarının analizi yapılarak, geleceğe ilişkin çıkarımların yapılması tercih edilmektedir (Tarı ve Bozkurt, 2006: 4-5). X ve Z değişkenleri için VAR modeli aşağıda yer almaktadır.

$$x_t = a_{10} + \sum_{i=1}^p a_{11,i}x_{t-i} + \sum_{i=1}^p a_{12,i}z_{t-i} + \varepsilon_{1t} \quad (2)$$

$$z_t = a_{20} + \sum_{i=1}^p a_{21,i}x_{t-i} + \sum_{i=1}^p a_{22,i}z_{t-i} + \varepsilon_{2t} \quad (3)$$

Yukarıda yer alan (2) ve (3) numaralı denklemlerde, a_{i0} sabit terim ve $a_{ij,k}$ i'inci denklemdeki j'inci değişkenin k gecikmesine ait parametre, ε_{it} rassal hata terimi ve p gecikme sayısıdır. Modelde eşitliklerin sağ tarafında bulunan değişkenlerin birbiriyle aynı olduğuna dikkat edilmelidir. Sabit terim, modele değişkenlerin sıfırdan farklı ortalamalara sahip olması şartıyla dâhil edilmektedir (Güngör ve Yılmaz, 2008: 181).

VAR modeli gecikme sayısı, p dikkate alınarak p'inci dereceden VAR olarak ifade edilir ve VAR(p) olarak gösterilir. Modelde içsel ve dışsal ayırımı yapılmadan bütün değişkenler içsel olarak kabul edilmektedir. Bu sebeple araştırmacıların hangi değişkenlerin içsel, hangi değişkenlerin dışsal olduğuna karar vermelerine gerek yoktur. Çalışmada VAR modeli kapsamında, etki-tepki fonksiyonları ve varyans ayrıştırması ile değişkenlerin etkileşimi tespit edilmiştir. Etki-tepi fonksiyonları ile bir değişkene uygulanan şokun diğer değişkenler üzerindeki etkisi ölçülebilmektedir. Varyans ayrıştırması ise her bir değişkenin öngörü hata varyansının sistemdeki her bir değişkene yüklenebilecek bileşenlerine ayırma oranı olarak tanımlanmaktadır (Tarı, 2011: 453).

Çalışmada değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi ve nedensellik ilişkisinin yönü Granger nedensellik testi ile incelenmiştir. Granger nedensellik analizi; bir değişkenin cari değerleri ile diğer değişkenin geçmiş değerleri arasında bir ilişkinin olup olmadığını ve eğer bir ilişki varsa bu ilişkinin yönünü tespit etmeyi sağlamaktadır (Durkaya ve Ceylan, 2006: 87). Granger nedensellik testinde nedensel ilişkinin varlığı için (\rightarrow nedensel ilişkinin yönünü ifade etmek üzere), aşağıdaki hipotezlerin reddedilmesini gerektirmektedir:

$$X \rightarrow Y \text{ için } H_0: \sum_{i=1}^r \lambda_i = 0 \quad Y \rightarrow X \text{ için } H_0: \sum_{i=1}^s \phi_i = 0$$

Granger nedensellik testi uygulanırken, bağımlı değişken kendi gecikmeli değerleri ile regresyona tabi tutularak Akaike Bilgi Kriteri (AIC) veya Schwartz Bayesian Kriteri'ni (SIC) minimum yapan gecikme uzunluğu uygun gecikme uzunluğu olarak belirlenir. Ardından bağımlı değişken uygun gecikme uzunluğu ile modele dahil edilir ve modele dahil olacak bağımsız değişkenin olası tüm gecikmeleri ile oluşan regresyon modellerinin AIC veya SIC değerleri elde edilir, daha sonra en küçük bilgi kriterine işaret eden modeldeki bağımlı değişkenin gecikme sayısı da belirlenir. Belirlenen gecikme uzunluğu ile nedensellik analizi gerçekleştirilir (Kadılar, 2000: 54).

4. BULGULAR VE YORUM

Zaman serisi analizlerinde zaman serisinin durağan olması önem arz etmektedir. Eğer zaman serisi durağan değilse, tahmin edilen modelde sahte regresyon sorunu ortaya çıkabilmektedir. Bu sebeple çalışmada ilk olarak ADF durağanlık testi yürütülmüş ve test sonuçları Tablo 1'de raporlanmıştır. Tablo 1'de yer alan harf sembollerinde G, BIST 100 endeks getirisini; K, kredi dolarizasyonunu; M, mevduat dolarizasyonunu ifade etmektedir.

Tablo 1. ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Seviye Değerleri		Fark Değerleri	
	Sabitli	Sabitli/Trendli	Sabitli	Sabitli/Trendli
G	-16,55(0) ^(a)	-16,51(1) ^(a)	-	-
K	-2,04(0)	-2,32(0)	-12,72(1) ^(a)	-12,69(1) ^(a)
M	-2(3)	-1,87(3)	-14,54(1) ^(a)	-14,79(1) ^(a)

*^(a) ifadesi, %1 anlamlılık düzeyinde, değişkenlerin durağan olduklarını göstermektedir. Parantez içindeki rakamlar, ADF birim kök testi için uygun gecikme uzunluklarını ifade etmektedir.

Tablo 1'de yer alan ADF birim kök testi sonuçlarına göre, BIST 100 endeks getirisi değişkeninin seviye değeri olan $[I(0)]$ 'da durağan olduğu ve birim kök içermediği; kredi ve mevduat dolarizasyonu değişkenlerinin ise, birinci farkları olan $[I(1)]$ 'de durağan hale geldikleri, yani birim kök içerdikleri gözlenmektedir. Uygulama kapsamında yer alan değişkenlerin durağanlık özellikleri incelendikten sonra, değişkenler arasındaki ilişkiyi belirlemek için VAR modeli kurulmuştur. Seçilen tüm değişkenleri bütün olarak inceleyen VAR modeli tahminlerinin doğru yapılması için uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi

gerekmektedir. Tablo 2 VAR modeli için uygun gecikme uzunluğu belirleme kriterlerine ilişkin sonuçları vermektedir.

Tablo 2. VAR Modeli Uygun Gecikme Uzunluğu Kriterleri

Gecikme Uzunluğu	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	1599,936	NA	1,55e-11	-16,37883	-16,32848	-16,35845
1	1833,635	457,8100	1,54e-12	-18,68344	-18,48202*	-18,60189
2	1851,148	33,76846	1,41e-12	-18,77075	-18,41827	-18,62804*
3	1862,229	21,02484	1,38e-12	-18,79209	-18,28855	-18,58821
4	1877,562	28,62169	1,30e-12*	-18,85704*	-18,20244	-18,59200
5	1885,837	15,19312	1,31e-12	-18,84961	-18,04395	-18,52341
6	1892,335	11,72892	1,34e-12	-18,82395	-17,86722	-18,43658
7	1902,850	18,65767*	1,32e-12	-18,83949	-17,73170	-18,39096
8	1906,547	6,446615	1,40e-12	-18,78510	-17,52626	-18,27541
9	1909,857	5,668090	1,49e-12	-18,72673	-17,31683	-18,15588
10	1919,623	16,42770	1,48e-12	-18,73460	-17,17363	-18,10258
11	1922,266	4,363640	1,58e-12	-18,66939	-16,95736	-17,97621
12	1926,427	6,744203	1,67e-12	-18,61977	-16,75668	-17,86542

Tablo 2'ye bakıldığında, Likelihood Ratio (LR) kritik değerinin 7, Final Prediction Error (FPE) kritik değerinin 4, AIC kritik değerinin 4, SC kritik değerinin 1 ve Hannan Quinn (HQ) kritik değerlerinin 2 gecikme uzunluğuna işaret ettiği tespit edilmiştir. VAR modeli kapsamında gecikme uzunlukları incelendiğinde, FPE ve AIC kriterlerinin 4, SC kriterinin 1, HQ kriterinin ise 2 gecikme uzunluğunda en küçük değeri aldıkları görülmektedir. 1 ve 2 gecikme uzunluğu ile çalışıldığında otokorelasyon sorunu olduğu, fakat 4 gecikme uzunluğu ile çalışıldığında otokorelasyon sorunu olmadığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla uygun gecikme uzunluğu 4 olarak belirlenmiştir. 4 gecikme uzunluğu ile çalışılarak kurulan VAR modelinin yapısal açıdan sorun taşıyıp taşımadığını tespit etmek amacıyla, hata terimleri için uygulanan otokorelasyon testi olan LM testi Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Otokorelasyon LM Testi Sonuçları

Gecikme Uzunluğu	LM-İstatistiği	Olasılık
1	9,777072	0,3688
2	9,173384	0,4214
3	15,06837	0,0891
4	5,756374	0,7640
5	14,70740	0,0993

6	8,049964	0,5291
7	8,885090	0,4479
8	13,99070	0,1227
9	7,028020	0,6342
10	5,028099	0,8319
11	5,680480	0,7714
12	9,139413	0,4245

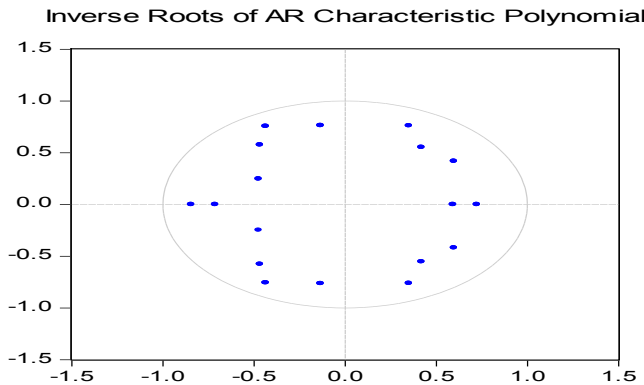
Tablo 3'teki sonuçlara göre, 12 gecikmeye kadar %5 anlamlılık düzeyinde otokorelasyonun olmadığı saptanmıştır. Hata terimlerinin varyansının bütün örneklem için sabit olup olmadığını belirlemek için gerçekleştirilen White Değişen Varyans Testi sonucu Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4. White Değişen Varyans Testi Sonucu

Ki-Kare	sd	Olasılık
39,36	48	0,80

Tablo 4'te yer alan sonuçlarına bakıldığında, hata terimlerinin varyansının tüm gözlemler için değişmediği, yani değişen varyans sorunu olmadığı gözlemlenmektedir ($p=0,80>0,05$). Son olarak tahmin edilen VAR modelinin durağanlık koşulunu sağlayıp sağlamadığının belirlenmesi gerekmektedir. VAR modelinin durağanlığı, katsayı matrisinin öz değerlerine bağlı bulunmaktadır. Katsayı matrisinin özdeğerleri birim çemberin içinde yer alıyorsa sistem durağan veya istikrarlı; ancak özdeğerlerin en az bir tanesi birim çemberin dışında veya üzerinde ise sistem istikrarsız olarak değerlendirilmektedir.

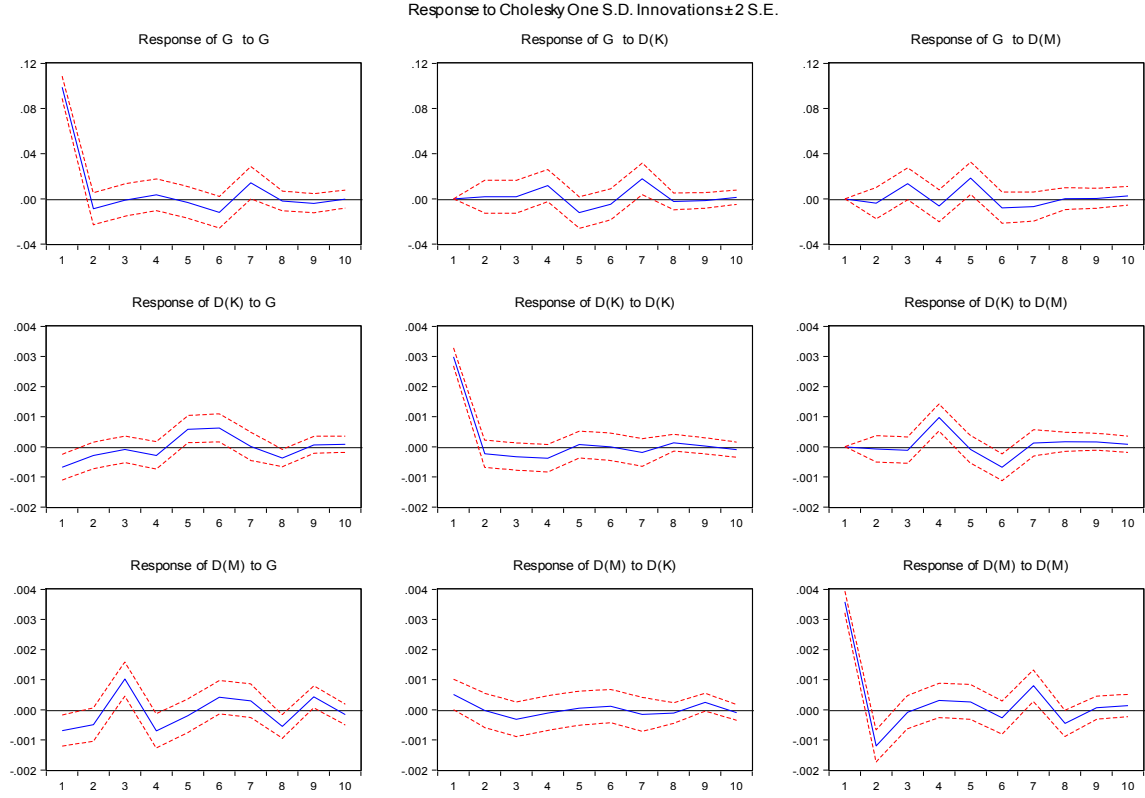
Şekil 1. AR Karakteristik Polinomun Ters Köklerinin Birim Çember Konumu

Şekil 1'de yer alan tahmin edilen modele ait AR karakteristik polinomun ters köklerinin birim çember içerisindeki konumu, modelin durağanlık açısından herhangi bir sorun taşımadığını,

istikrarlı olduğunu göstermektedir. Şekil 2’de ise BIST 100 endeks getirisi, mevduat dolarizasyonu ve kredi dolarizasyonu ilişkisinde etki-tepki fonksiyonları yer almaktadır.

Şekil 2. BIST 100 Endeks Getirisi, Mevduat Dolarizasyonu ve Kredi Dolarizasyonu İlişkisinde Etki-Tepki Fonksiyonları

Şekil 2’de yer alan etki-tepki fonksiyonlarına bakıldığında, BIST 100 endeks getirisi değişkeninin kendisinin bir birim standart sapmalılık şoku karşısında, ilk dönemde pozitif, ancak ikinci dönem itibariyle ise, negatif ve pozitif yönde tepkiler vermeye başladığı, ayrıca bu tepkinin 10. dönemde kaybolduğu gözlemlenmiştir. Kredi dolarizasyonu değişkenine uygulanan bir birim standart sapmalılık şok karşısında, BIST 100 endeks getirisi değişkeni, ilk dönemlerde herhangi bir tepki vermemiş, fakat 3. dönemden sonra, pozitif ve negatif yönde tepkiler vererek dalgalı bir seyir izlemiştir. Mevduat dolarizasyonu değişkenine uygulanan bir birim standart sapmalılık şok karşısında, BIST 100 endeks getirisi, ilk dönemlerde tepki vermemiş, ancak ilerleyen dönemlerde pozitif ve negatif yönde tepkiler vermeye başlamış, nitekim bu tepkiler 10. dönemden sonra ortadan kaybolmuştur. BIST 100 endeks getirisi değişkenine uygulanan bir birim standart sapmalılık şok karşısında, kredi dolarizasyonu değişkeni 5. döneme kadar negatif yönlü tepki vermiş ve bu tepki 6. dönemden sonra dalgalanmış, öte yandan 10. dönem itibariyle tepkiler ortadan kaybolmuştur. Kredi mevduat dolarizasyonu değişkeni kendisinin bir birimlik standart sapmalılık şoku karşısında, genel

olarak yüksek tepki vermemiştir. Mevduat dolarizasyonu değişkenine uygulanan bir birim standart sapmalık şok karşısında, kredi dolarizasyonu değişkeni 1. dönemden 3. döneme kadar tepki vermemiş ve daha sonraki dönemlerde bu tepki dalgalı seyir izlemiştir. BIST 100 endeks getirisi değişkenine uygulanan bir birim standart sapmalık şok karşısında, mevduat dolarizasyonu değişkeni oldukça belirgin tepkiler vermiş ve bu tepkiler gerek pozitif ve gerekse negatif yönlü olarak dalgalı bir seyir izlemiştir. Kredi dolarizasyonu değişkenine uygulanan bir birim standart sapmalık şok karşısında, mevduat dolarizasyonu değişkeni göze çarpan pozitif ve negatif değişimler sergilememiştir. Mevduat dolarizasyonu değişkeninin kendisine uygulanan bir birim standart sapmalık şok karşısında, tepkisi 1. dönemde pozitif yönlü olmuş ve ardından önemli oranlarda dalgalı seyir izleyerek tepkisi pozitif ve negatif yönde değişmiştir.

Çalışmada kullanılan değişkenlere ilişkin etki-tepki fonksiyonlarına yer verilmesinin ardından Tablo 5, Tablo 6, Tablo 7’de BIST 100 endeks getirisi, kredi dolarizasyonu ve mevduat dolarizasyonu ilişkisinde varyans ayrıştırmasına ait sonuçlar yer almaktadır.

Tablo 5. BIST 100 Endeks Getirisi, Mevduat Dolarizasyonu ve Kredi Dolarizasyonu İlişkisinde BIST 100 Endeks Getirisi Varyans Ayrıştırması Sonuçları

Dönemler	Standart Hata	G	D(K)	D(M)
1	0,098811	100,00000	0,000000	0,000000
2	0,099303	99,80867	0,034634	0,156696
3	0,100217	98,00811	0,066385	1,925507
4	0,101153	96,32414	1,402487	2,273375
5	0,103577	91,96429	2,736856	5,298857
6	0,104692	91,34657	2,891250	5,762179
7	0,107355	88,63863	5,471002	5,890368
8	0,107400	88,60023	5,513971	5,885794
9	0,107484	88,59716	5,525203	5,877633
10	0,107526	88,52879	5,536418	5,934793

Tablo 5’te yer alan BIST 100 endeksi varyans ayrıştırması sonuçlarına göre, BIST 100 endeks getirisinin ilk dönemde tamamen kendi şokları tarafından belirlendiği görülmektedir. Ancak ilerleyen dönemlerde BIST 100 endeks getirisi değişkeninin kredi ve mevduat dolarizasyonu değişkenlerinden oldukça düşük oranlarda etkilenmeye başladığı izlenmektedir. Bu etkilenme oranının 10. döneme kadar yine düşük seviyelerde kaldığı ve bu oranın yaklaşık olarak %6 gibi bir değere tekabül ettiği görülmektedir.

Tablo 6. BIST 100 Endeks Getirisi, Mevduat Dolarizasyonu ve Kredi Dolarizasyonu İlişkisinde Kredi Dolarizasyonu Varyans Ayrıştırması Sonuçları

Dönemler	Standart Hata	G	D(K)	D(M)
1	0,003064	4,949247	95,05075	0,000000
2	0,003087	5,756744	94,18944	0,053821
3	0,003108	5,762360	94,04600	0,191643
4	0,003291	5,894545	85,22861	8,876843
5	0,003344	8,734952	82,60052	8,664527
6	0,003469	11,36186	76,73167	11,90648
7	0,003477	11,31377	76,69678	11,98945
8	0,003504	12,29504	75,67609	12,02887
9	0,003508	12,29422	75,48996	12,21582
10	0,003511	12,32678	75,42586	12,24737

Tablo 6’da kredi dolarizasyonu değişkeni varyans ayrıştırması sonuçlarına göre, kredi dolarizasyonu değişkeninin ilk dönemde %95 gibi bir oranda kendi şoklarından etkilendiği, BIST 100 endeks getirisinden %4,94 oranında ve mevduat dolarizasyonu değişkeninden ise %0 gibi bir oranda etkilendiği görülmektedir. 2. dönemden itibaren kredi dolarizasyonu değişkeni BIST 100 endeks getirisi değişkeninden %5,5 oranında etkilenmiş, fakat mevduat dolarizasyonu değişkeninden yine 1. dönemde olduğu gibi %0 oranında etkilenmiştir. 5. dönemden itibaren ise, kredi dolarizasyonu değişkeni BIST 100 endeks getirisinden %8 ve mevduat dolarizasyonu değişkeninden %8 oranında etkilenmeye başlamıştır. 8. dönemden 10. döneme kredi dolarizasyonu değişkeni, mevduat dolarizasyonu ve BIST 100 endeks getirisi değişkenlerinden %12 gibi bir oranda etkilenmiş ve bu oran 10. döneme kadar dönemde sabit kalmıştır.

Tablo 7. BIST 100 Endeks Getirisi, Mevduat Dolarizasyonu ve Kredi Dolarizasyonu İlişkisinde Mevduat Dolarizasyonu Varyans Ayrıştırması Sonuçları

Dönemler	Standart Hata	G	D(K)	D(M)
1	0,003682	3,537246	1,908898	94,55386
2	0,003904	4,755091	1,701460	93,54345
3	0,004049	10,75858	2,205873	87,03555

4	0,004122	13,26573	2,202415	84,53185
5	0,004135	13,40958	2,203624	84,38679
6	0,004166	14,20656	2,253259	83,54018
7	0,004255	14,11096	2,294053	83,59499
8	0,004316	15,36282	2,293722	82,34346
9	0,004345	16,13738	2,589638	81,27298
10	0,004351	16,22776	2,627510	81,14473

Tablo 7’de yer alan mevduat dolarizasyonu değişkeni varyans ayrıştırması sonuçlarına göre, mevduat dolarizasyonu değişkeni ilk dönemlerde daha çok kendi dinamikleri tarafından belirlenmektedir. 3. dönemden itibaren mevduat dolarizasyonu değişkeni BIST 100 endeks getirisinden %10,7 oranında ve kredi dolarizasyonu değişkeninden %2 oranında etkilenmeye başlamıştır. 10. döneme kadar kredi dolarizasyonu değişkeninin BIST 100 endeks getirisi değişkeninden etkilenme oranı %16’ya kadar yükselmiş, fakat mevduat dolarizasyonu değişkeninden %2 oranında etkilenmiş ve bu oran 10. döneme kadar sabit kalmıştır.

Değişkenlere ilişkin varyans ayrıştırması sonuçları raporlandıktan sonra değişkenler arasındaki ikili ilişkileri veren Granger nedensellik analizi gerçekleştirilmiş ve Tablo 8’de sunulmuştur.

Tablo 8. Granger Nedensellik Analizi

İlişkinin Yönü	İstatistik	Olasılık Değeri
G→M	2,45	0,03
M→G	0,85	0,53
G→K	2,25	0,04
K→G	1,53	0,17
K→M	0,87	0,41
M→K	2,71	0,02

Tablo 8’de yer alan Granger nedensellik analizi sonuçlarına göre, BIST 100 endeks getirisi değişkeninden mevduat ve kredi dolarizasyonu değişkenlerine doğru tek taraflı nedensellik ilişkisi olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, mevduat dolarizasyonu değişkeninden kredi dolarizasyonu değişkenine doğru tek taraflı nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. BIST 100 endeks getirisinden mevduat ve kredi dolarizasyonu değişkenlerine doğru olan nedensellik ilişkisi, BIST 100 endeks getirisi değişkeninin kredi ve mevduat dolarizasyonu değişkenlerini etkilediğine dair kanıt sunmaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmanın amacı, finansal dolarizasyon unsurları ve hisse senedi getirileri arasındaki ilişkiyi Türkiye ekonomisi için tespit etmektir. Bu kapsamda finansal dolarizasyon unsurları olarak kredi dolarizasyonu ve mevduat dolarizasyonu ile BIST 100 endeks getirisi değişkenleri kullanılmış ve bu değişkenler arasındaki ilişki için VAR modeli kurulmuş, ardından Granger nedensellik analizi gerçekleştirilmiştir. Nedensellik analizi bulguları, BIST 100 endeks getirisi değişkeninden kredi dolarizasyonu ve mevduat dolarizasyonu değişkenlerine doğru ve mevduat dolarizasyonu değişkeninden kredi dolarizasyonu değişkenine doğru tek taraflı nedensellik ilişkisi olduğuna işaret etmektedir.

2001 yılından sonra güçlü ekonomiye geçiş programı, AB kriterlerine uyum süreci, küresel likidite şartlarının gelişmekte olan ülkelerin lehine değişmesi ile TL'ye olan güven artmıştır. Bu şekilde ulusal paranın değer kazanması ile hisse sendi piyasasına olan talep artmakta ve böylelikle de bir ülkenin yabancı bir ülkenin para birimini hesap birimi, değer saklama ve ödeme aracı olarak kullanması olan finansal dolarizasyonu azaltabilmektedir. Ulusal paraya olan güvenin artması ile yükselebilen borsa performansına bağlı olarak dolarizasyonun azalması sonucu aslında, hisse senedi piyasasından finansal dolarizasyona doğru olan nedensellik ilişkisini destekler niteliktedir. Çünkü YTL'ye olan güven artınca, yatırımcılar portföylerinde YTL cinsinden pozisyon bulundurarak, borsa performansının artmasına katkı sağlayabileceklerdir. Ancak YTL'nin aşırı değerlenmesinin de farklı sonuçları olduğu gerçeğine de dikkat çekilmesinde fayda olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Alp, Bengü ve Cihan Yalçın (2015) "Türkiye'de Şirketlerin Borç Dolarizasyonu ve Büyüme Performansı", TCMB Çalışma Tebliği, 15/(01), s. 1-41.

Akçay, Cevdet O.,C. Emre Alper, Meral Karasulu (1997) "Currency Substitution and Exchange Rate Instability: The Turkish Case", *European Economic Review*, 41, s. 827-835.

Arteta, C. (2003) "Are Financially Dollarized Countries More Prone to Costly Crises?", *International Financial Discussion Paper*, (763), Board of Governors of the Federal Reserve System.

Bailey, Sherene A. (2007) "Investigating The Link Between Financial Dollarization and Inflation: Evidence From Jamaica", *Business, Finance & Economics in Emerging Economies*, 2/(1), s.67-95.

Basso, Henrique S., Oscar Calvo-Gonzalez, Marius Jurgilas (2007) "Financial Dollarization The Role Of Banks And Interest Rates", *European Central Bank WorkPaper*, (748).

Bleakley, Hoyt, Kevin Cowan (2002) "Corporate Dollar Debt and Devaluations: Much Ado About Nothing?," *Mimeo*, M.I.T., s.1-30.

- Brown, Martin, Ralph De Haas, Vladimir Sokolov(2013) “Regional Inflation and Financial Dollarisation”, *European Bank Working Paper*, 163, s. 1-21.
- Catao, Luis A.V.,Marco E. Terrones (2016) “Financial De-Dollarization: A Global Perspective and the Peruvian Experience”, *IMF Working Paper*, s. 1-25.
- Çağlayan, Mustafa, OleksandrTalavera (2016) “Dollarization, LiquidityandPerformance: EvidencefromTurkishBanking”, *International Finance and Banking Society Conference*, Barcelona.
- Dumrul, Cüneyt (2010) “Türk Ekonomisinde Para İkamemesinin Belirleyicilerinin Sınır Testi Yaklaşımı ile Eş-Bütünleşme Analizi”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 35, s. 199-231.
- Durkaya, Memet, Servet Ceylan (2006) “Vergi Gelirleri ve Ekonomik Büyüme”, *Maliye Dergisi*, 1/(150), s. 79-89.
- Edwards, Sebastian, I. Igal Magendzo, (2004) “Strict Dollarization and Economic Performance: An Empirical Investigation”, *NBER Working Paper Series*, Cambridge, MA, United States: National Bureau Of Economic Research.
- Gençay, Oya (2007) *Finansal Dolarizasyon ve Finansal İstikrar Arasındaki İlişki: Türkiye Değerlendirmesi*, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Araştırma ve Para Politikası Genel Müdürlüğü.
- Gujarati, Domadar N. (1999) *Temel Ekonometri*, (Çev. Ümit Şenesen ve Gülay Günlük Şenesen), İstanbul: Literatür Yayınları.
- Fabris, Nikola, NinaVujanovic (2017) “The Impact of Financial Dollarization on Inflation Targeting: Empirical Evidence from Serbia”, *Journal of Central Banking Theory and Practice*, 2, s. 23-43.
- Güngör, B., Ömer Yılmaz (2008) “Finansal Piyasalardaki Gelişmelerin İktisadi Büyüme Üzerine Etkileri: Türkiye için Bir VAR Modeli”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22/(1), s. 173-193.
- Hekim, Derya (2008) “Para İkamemesi Histerisi: Türkiye Örneği”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 3/(1), s. 27-43.
- Ize, Alain, Eduardo Levy-Yeyati (2003) “Financial Dollarization”, *Journal of International Economics*, 59, s. 323-347.
- Ize, Alain, Eric Parrado (2002) “Dollarization, Monetary Policy and the Pass- Through”, *IMF Working Paper*, (188), s. 1-33.
- International Monetary Fund, (1997) “Exchange Rate Arrangements and Economic Performance in Developing Countries”, *World Economic Outlook*, s. 78-97.
- Kadılar, Cem (2000) *Uygulamalı Çok Değişkenli Zaman Serileri Analizi*, Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Levy-Yeyati, Eduardo (2004) “Financial Dollarization: Evaluating The Consequences”, *Econometric Society*, Latin American Meetings 184.
- Lin, Shu, HaichunYe (2013) “Does Inflation Targeting Help Reduce Financial Dollarization?”, *Journal of Money, Credit and Banking*, 45/(7), s. 1253-1274.

- Mucuk, Memet, Volkan Alptekin (2008) “Türkiye’de Vergi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: VAR Analizi (1975-2006)”, *Maliye Dergisi*, 155, s. 159-174.
- Neanidis, Kyriakos C.,Christos S. Savva (2009) “Financial Dollarization: Short-Run Determinants in TransitionEconomies”, *Journal of Banking & Finance*, 33/(10), s. 1860-1873.
- Özcan, Kıvılcım M.,Vuslat Us (2007) “Dedollarization in Turkey After Decades of Dollarization: A Myth or Reality?”, *Physica A: Statistical Mechanics and Its Applications*, 385, s. 292- 306.
- Ponomarenko, Alexey, Alexandra Solovyeva, Elena Vasilieva (2013) “Financial Dollarization in Russia: CausesandConsequences”, *Macroeconomics and Finance in Emerging Market Economies*, 6/(2), s. 221-243.
- Sarı, İlker (2007) “Makroekonomik Değişkenlerin Dolarizasyon Sürecine Etkisi: Ampirik Bir Yaklaşım”, TCMB, Uzman Yeterlilik Tezi, Ankara.
- Sever, Erşan (2012) “Türkiye’de Dolarizasyon Süreci ve Döviz Kuru Belirsizliği İlişkisi”, *Sosyo Ekonomi Dergisi*, 1, s. 204-222.
- Sims, Christopher A. (1980) “Macroeconomics and Reality”, *Econometrica*, 48/(1), s. 1-48.
- Tarı, Recep (2011) *Ekonometri*, Kocaeli: UmuttepeYayınları.
- Şimşek, Hayal A. (2007) “Türkiye’de 2000 Sonrasında Uygulanan İstikrar Programlarının Kamu Maliyesine Etkileri”, *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 44/(512), s.52-67.
- Tarı Recep, Hilal Bozkurt (2006) “Türkiye’de İstikrarsız Büyümenin VAR Modelleri İle Analizi (1991.1-2004.3)”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 4, s.12-28.
- Terzi, Harun, Serdar Kurt (2007) “Dolarizasyon, Enflasyonve Reel Döviz Kuru İlişkisinin VAR Analizi ile Tespiti”, *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 18/(64), s. 1-22.
- Uluç, Arzu, Elif Ö. Acar (2008) “Financial Dollarization and Financial Fragility: The Experience of Developing Countries”, *The 25th Symposium on Money, Banking and Finance*, Luxembourg.
- Yinusa, Olalekan D. (2008) “Between Dollarization and Exchange Rate Volatility: Nigeria's Portfolio Diversification Option”, *Journal of Policy Modeling*, 30/(5), s. 811-826.
- Yılmaz, Gökhan (2005) “Financial Dollarization, (De)Dollarization and The Turkish Experience”, Discussion Paper, *Turkish Economic Association*, 6, s. 1-20.

TFRS 13 GERÇEĞİNDE GERÇEĞE UYGUN DEĞER YAKLAŞIMLARI VE STANDART UYARINCA KAYDİLEŞTİRİLMESİ

Fikret OTLU*

İbrahim ÇENBERLİTAŞ**

Öz

Dünya ticaretinin gelişmesine bağlı olarak ülkelerin birbirleri ile olan ticari ilişkileri de gelişmiştir. Bu gelişmişliğin bir sonucu olarak ülkelerin muhasebe işlemlerinde ortak bir dil kullanılması ihtiyacı doğmuştur. Bu ihtiyaca bir cevap olarak Uluslararası muhasebe standartları kurulu tarafından yayımlanan UMS /UFRS (uluslararası muhasebe standartları / uluslararası finansal raporlama standartları) kapsamında UFRS 13 Gerçeğe uygun değer ölçümü standardı da yayımlanan bu standartlardan biridir. Gerçeğe Uygun Değer Ölçümü Standardının değerlendirme yöntemlerini konu edinen bu çalışmada söz konusu değerlendirme yöntemlerine yer verilmiştir. Çalışma örneklerle genişletilmiş olup farklı yaklaşım yöntemleri ile düzeltilen kalemlerin Uluslararası Muhasebe Standartlarına uygun bir şekilde muhasebe kayıtları yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: TMS, TFRS, Gerçeğe Uygun Değer Ölçümü.

FAIR VALUE APPROACHES AND STANDARDS RECORDED IN TFRS 13 FRAMEWORK

Abstract

Based on the development of world trade, the commercial relations of the countries with each other also have developed. As a result of this development, countries have need to arise at using a common language in their accounting transactions. In response to this need, with in the scope of IAS / IFRS (International Accounting Standards / International Financial Reporting Standards) issued by the International Accounting Standards Board IFRS 13 The fair value measurement standard is also one of these published standards. Valuation methods are included in this study which deals with valuation methods of the Reasonable Value Measurement Standard. The study is extended with examples, accounting records have been prepared in accordance with International Accounting Standards for items that are restated by the different approach methods.

Keywords: IAS, IFRS, Fair Value Measurement.

GİRİŞ

Gerçeğe uygun değer ölçümü uluslararası finansal raporlama standartlarının 13. standardında yayınlanmıştır. Gerçeğe uygun değer standardı ile ilgili düzenlemeler piyasa ile ilgili olduğundan standardın konu edildiği ölçüm herhangi bir işletmeye yönelik değil piyasa bazlı bir ölçümdür. Piyasada bazı varlıklar ya da borçlar ile ilgili işlem ya da bilgiler mevcuttur. Ama bunun aksine bazı varlık ya da borçlar ile ilgili piyasa bilgileri mevcut olmadığından standart bunların nasıl değerlendirileceğini de düzenlemiştir.

* Prof. Dr., İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, fikret.otlu@inonu.edu.tr.

** Arş. Gör., Dicle Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, ibrahimcemberlitas@hotmail.com.

Gerçeğe uygun değer ölçüm standardı uyarınca herhangi bir varlığın yalnızca geçmiş maliyetlerinin bilinmesi yeterli bir bilgi olmayacaktır. Bununla beraber varlığın gelecekteki muhtemel değerinin bilinmesi de önem arz edecektir. Bu da ilgili varlığın gerçeğe uygun değerinin önemini bir kez daha belirtmektedir. Muhasebenin ölçüm konusu da yalnızca varlıklar olmadığından söz konusu gerçeğe uygun değer ölçümleri ayrıca borçlar ve özkaynağa dayalı finansal araçları da kapsamaktadır.

Finansal tablolardaki bilgilerin gerçeği yansıtması açısından tabloların gerçeğe uygun değer ile gösterilmek istenmesi muhakkak istenen bir durumdur. Zira gerçeğe uygun değer farklı piyasa durumlarının, farklı değer ölçümlerinin olduğu bir piyasada varlığın gerçek fiyatını, değerini göstermesi açısından önem arz etmektedir. Fakat gerçeğe uygun değer tam olarak değerini tespit etmek de zordur. Çünkü bahsedildiği gibi piyasada gerçeğe uygun değer dışında birden fazla ölçüm yönteminin bulunması bu yöntemin seçilmesi anlamında güvenilirlik açısından bir zorluk meydana getirmektedir.

Gerçeğe uygun değer yönteminin tercih edilmesi demek hiç şüphesiz tespit edilecek değer belirli tahminlere dayanarak, piyasa durumunu iyi analiz ederek varlığın değerini olabildiğince gerçeğe yakın tespit etmek anlamına gelecektir. Bu beklentinin karşılanması için gerçeğe uygun değer mevcut diğer piyasa ölçümlerinden daha gerçekçi bir değer ifade etmesi gerekecektir.

1. GERÇEĞE UYGUN DEĞER KAVRAMI

Mevcut piyasa koşullarında, piyasa katılımcıları arasında bir varlığın satışına veya bir borcun devrine yönelik olarak ölçüm tarihinde olağan bir işlemdeki fiyatın tahmin edilmesidir (KGK, 2014: 3).

Standardın tanımından yola çıkarak gerçeğe uygun değer için şöyle bir tanımlama yapılabilir. Bir varlığın pazar yada piyasa değeri bilinebiliyorsa o varlığın gerçeğe uygun değeri pazar değerine eşittir demektir. Varlık için geçerli olan bu tanım bir borç için de geçerli olabilecektir. Gerçeğe uygun değer kavramında önemli olan husus varlığın ya da borcun o andaki, işlemin yapılmak istendiği tarihteki fiyatının belirlenebiliyor olmasıdır. Yine tanımdan yola çıkarak gerçeğe uygun değer belirleme şartlarının da öncelikle ilgili varlığın ve borcun piyasa koşullarının olması ve yine ilgili kişiler arasında gerçekleşiyor olmasının gerekliliğinden bahsedilebilir.

Gerçeğe uygun değer standardı TFRS6 ncı ve 7 nci paragraflarda belirtilen durumlar dışında, diğer TFRS'lerin gerçeğe uygun değer ölçümünü veya gerçeğe uygun değere ilişkin

açıklama yapılmasını zorunlu tuttuğu ya da ölçüm veya açıklama yapılmasına izin verdiği durumlarda uygulanır. Bu husus, diğer TFRS'lerin satış maliyetleri düşülmüş gerçeğe uygun değer gibi gerçeğe uygun değere dayalı olarak yapılan ölçümlerin kullanılmasını veya bu ölçümlere ilişkin açıklamalar yapılmasını zorunlu tuttuğu ya da bunlara izin verdiği durumlarda da geçerlidir. Bu TFRS'nin ölçüm ve açıklama hükümleri aşağıdakilere uygulanmaz: (KGGK, 2014:2)

(a) TFRS 2 *Hisse Bazlı Ödemeler* Standardı kapsamındaki hisse bazlı ödeme işlemlerine,

(b) TMS 17 *Kiralama İşlemleri* Standardı kapsamındaki kiralama işlemlerine

(c) TMS 2 *Stoklar* Standardında yer alan net gerçekleşebilir değer veya TMS 36 *Varlıklarda Değer Düşüklüğü* Standardında yer alan kullanım değeri gibi gerçeğe uygun değerle bazı benzerlikleri bulunan ancak gerçeğe uygun değer olmayan ölçümlere.

Bu TFRS uyarınca yapılması zorunlu olan açıklamaların aşağıdakiler için yapılması gerekli değildir:

(a) TMS 19 *Çalışanlara Sağlanan Faydalar* Standardı uyarınca gerçeğe uygun değerinden ölçülen plan varlıkları,

(b) TMS 26 *Emeklilik Fayda Planlarında Muhasebeleştirme ve Raporlama* Standardı uyarınca gerçeğe uygun değerinden ölçülen emeklilik fayda planlarına yapılan yatırımlar ve

(c) TMS 36 uyarınca geri kazanılabilir tutarı, elden çıkarma maliyetleri düşülmüş gerçeğe uygun değeri olan varlıklar.

Diğer TFRS'ler tarafından gerçeğe uygun değer zorunlu tutulması ya da gerçeğe uygun değere izin verilmesi durumunda, gerçeğe uygun değer ölçümüne ilişkin bu TFRS'de tanımlanan çerçeve hem ilk ölçümde hem de sonraki ölçümde uygulanır.

TFRS de, gerçeğe uygun değeri, piyasa katılımcıları arasında ölçüm tarihinde olağan bir işlemde, bir varlığın satışından elde edilecek veya bir borcun devrinde ödenecek fiyat olarak tanımlar.

1.1. Gerçeğe Uygun Değer Ölçümü

Gerçeğe uygun değer ölçümünde, mevcut piyasa koşullarında piyasa katılımcıları arasında ölçüm tarihinde olağan bir işlemde bir varlığı satmak veya bir borcu devretmek amacıyla söz konusu varlık ya da borcun el değiştirildiği varsayılır. Gerçeğe uygun değer ölçümünde, varlığın satışına veya borcun devrine ilişkin işlemin:

(a) Varlığa veya borca ilişkin *asıl piyasada* ya da

(b) Asıl piyasanın bulunmadığı durumlarda, varlığa veya borca ilişkin *en avantajlı piyasada* gerçekleştiği varsayılır (KGK, 2014: 4).

Asıl piyasayı ya da asıl piyasanın bulunmadığı durumlarda en avantajlı piyasayı belirlemek üzere, olası bütün piyasalarda ayrıntılı bir araştırma yapılmasına gerek yoktur. Ancak, makul bir şekilde erişilebilen tüm bilgiler dikkate alınır. Aksine kanıt bulunmadığı sürece, işletmenin normal koşullarda varlığı satmak veya borcu devretmek amacıyla işlemi gerçekleştireceği piyasanın asıl piyasa olduğu veya asıl piyasanın bulunmadığı durumlarda en avantajlı piyasa olduğu varsayılır. Varlık veya borca ilişkin asıl piyasanın bulunması durumunda, ölçüm tarihinde farklı bir piyasadaki fiyat potansiyel olarak daha avantajlı olsa dahi, gerçeğe uygun değer ölçümü asıl piyasadaki fiyatı (bu fiyatın doğrudan gözlemlenebilir olmasına veya başka bir değerlendirme yöntemi kullanılarak tahmin edilmesine bakılmaksızın) yansıtır. İşletmenin ölçüm tarihinde asıl (ya da en avantajlı) piyasaya erişimi olmalıdır. Farklı faaliyetleri bulunan farklı işletmeler (ve işletmelerdeki farklı işler) farklı piyasalara erişebileceğinden, aynı varlığa veya borca ilişkin asıl (ya da en avantajlı) piyasa, farklı işletmeler (ve işletmelerdeki farklı işler) için farklı olabilir. Bu nedenle, farklı faaliyetleri bulunan işletmeler arasında ve işletmenin kendi içinde farklılıklar olabilir. Dolayısıyla, asıl (ya da en avantajlı) piyasa (ve dolayısıyla piyasa katılımcıları) işletmenin bakış açısına göre değerlendirilir (KGK, 2014: 4).

İşletmenin piyasaya erişebilir olması zorunlu olmasına rağmen, söz konusu piyasadaki fiyat esas alınarak gerçeğe uygun değeri ölçebilmek için ölçüm tarihinde belirli bir varlığı satabilecek veya belirli bir borcu devredebilecek durumda olmasına gerek yoktur. Ölçüm tarihinde bir varlığın satışına veya bir borcun devrine ilişkin fiyatlandırma bilgisini sağlayacak gözlemlenebilir bir piyasanın bulunmadığı durumda dahi, gerçeğe uygun değer ölçümünde, varlığı elinde bulunduran veya borçlu konumda olan bir piyasa katılımcısının bakış açısı dikkate alınarak işlemin söz konusu tarihte gerçekleştiği varsayılır. Varsayılan bu işlem, varlığın satış veya borcun devir fiyatı tahmin edilirken temel oluşturur (KGK, 2014: 5). Gerçeğe uygun değer ölçümü, belirli bir varlık veya borç için yapılır. Bu nedenle, işletme bir varlığın veya borcun gerçeğe uygun değerini ölçerken, piyasa katılımcılarının ölçüm tarihinde bu varlığı veya borcu fiyatlandırırken göz önünde bulunduracakları özellikleri dikkate alır. Bu tür özelliklere aşağıdakiler örnek olarak gösterilebilir: (KGK, 2014: 3).

(a) Varlığın durumu ve konumu ile

(b) Varsa, varlığın satışına veya kullanımına ilişkin sınırlamalar.

Varlığın veya borcun belirli bir özelliğinin ölçüm üzerine etkisi, söz konusu özelliğin piyasa katılımcıları tarafından nasıl dikkate alınacağına bağlı olarak farklılık gösterir.

Gerçeğe uygun değeri üzerinden ölçülen varlık veya borç aşağıdakilerden biri olabilir:

(a) Tek bir varlık veya borç (örneğin, bir finansal araç veya finansal olmayan bir varlık) ya da

(b) Varlık grubu, borç grubu ya da varlıklar ve borçlardan oluşan bir grup (örneğin, nakit yaratan birim veya iş)

Varlık veya borcun finansal tablolara yansıtma veya açıklamalar açısından tek bir varlık, tek bir borç, varlık grubu, borç grubu ya da varlıklar ve borçlardan oluşan bir grup olarak değerlendirilmesi içinde bulunduğu hesap birimine bağlıdır. Bu TFRS’de belirlenenler dışında, varlığın veya borcun hesap birimi gerçeğe uygun değer ölçümünü zorunlu tutan ya da ölçümüne izin veren ilgili TFRS uyarınca belirlenir (KGGK, 2014: 3).

1.2. Gerçeğe Uygun Değer Muhasebesi İhtiyacı

İşletmeler muhasebenin sosyal sorumluluk, tarafsızlık ve tam açıklama kavramları gereği işletme içindeki ve dışındaki kullanıcılara işletme ile ilgili bilgileri doğru, tarafsız ve açıklanması gereken hususları açıklamak durumundadırlar. Bu anlamda işletmelerin finansal tablolarının esas amacı doğru karar verebilmeleri için kullanıcılara tablolardaki varlık ve yükümlülüklerin gerçek değerini yansıtmaktır.

Varlıkları ve borçları değerlendirmede kullanılan diğer bir yöntem olan tarihi maliyet yönteminde konulan sermayenin korunması üzerine yapılandırılan bir sistem olduğundan bu sistemin gerçek değeri tam yansıtmadığı düşünülmektedir. Haliyle bu sistemin yerine gerçeğe uygun değer yaklaşımı ortaya çıkmıştır (Mugan, 2008: 59).

Gerçeğe uygun değer yaklaşımı ile ilgili ilk uygulamaların Anglosakson ülkelerinde olduğu görülmektedir. Çünkü bu ülkelerde güçlü güçlü sermaye piyasalarının olmasından kaynaklı bu sermaye paylarına sahip yaygın kitlelerin bulunmasıdır. Haliyle güçlü ve yaygın sermaye paydaşlarının olduğu bu ülkeler yine güçlü bir muhasebe denetimi faktörüne sahiptirler. Yine bu ülkelerde muhasebe ve vergi kanunları birbirinden bariz bir şekilde ayrılmakta ve varlık / yükümlülüklerin gerçeğe uygun değerle değerlendirilmesi bir zorunluluk haline gelmiştir. Tüm bu zorunluluklar dolayısıyla gerçeğe uygun değer muhasebesinin ilk olarak bu ülkelerde uygulanmasına zemin hazırlamıştır (Şensoy, 2003: 24).

Ancak son dönemlerde muhasebe uygulamalarında Anglo-Sakson anlayışın hâkim olması günümüzde Almanya ve Fransa'nın öncülüğündeki Kıta Avrupa'sı ülkelerde de finansal tabloların hazırlanmasında gerçeğe uygun değer yaklaşımını ön plana çıkarmıştır (Çakmak, 2013: 73).

Gerçeğe uygun değer ile finansal raporlama yaklaşımının ortaya çıkmasının diğer bir nedeni tarihi maliyete dayalı yaklaşımın yeni finansal işlemlerin muhasebeleştirilmesi ile ilgili sorunları çözmedeki yetersizliğidir. 1970'li yıllarda Avrupa ülkelerinin kendi aralarındaki döviz kurlarını dengelemek amacıyla sabit kur rejiminden dalgalı kur rejimine geçmesi döviz kurlarında dalgalanmalara sebep olmuştur. Bu döviz kuru dalgalanmaları yüksek faiz ve enflasyon oranları ile birleşince yeni finansal araçların gelişimi hızlanmış ve bilançoda raporlanmayan faiz oranı swapları, döviz kuru riskinden korunmak için yapılan sözleşmeler gibi türev ürünler ortaya çıkmıştır (Türel, 2009: 44).

Türev ürün sözleşmelerinin yapıldığı zaman çok düşük bir nakit girişi ya da çıkışı yaratması yani tarihi maliyet değerleri olmaması nedeniyle bu sözleşmelere taraf olan işletmelerin finansal durum ve performansının doğru olarak raporlanmasında sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu tip sözleşmelerin öneminin artması neticesinde muhasebe teorisinde bazı değişikliklerin yapılması gerekmiş ve FASB 1986 yılında bu konuda bir çalışma başlatmıştır. Bu çalışmanın ilk ürünü 1990 yılında yayımlanan “SFAS 105 Bilanço Dışı Riskler Ve Kredi Riski İle İlgili Finansal Araçlar Hakkında Açıklamalar (Disclosure of Information about Financial Instruments with Off-balance sheet Risk and Financial Instruments with Concentrations of Credit Risk)” olmuştur.²⁸ Bu çalışma gerçeğe uygun değer raporlamasının ortaya çıkışındaki yapı taşlarından birini oluşturmuştur, fakat aradan geçen yirmi yıla rağmen türev ürünlerin nasıl raporlanacağı sorununa henüz kesin bir çözüm bulunamamıştır (Türel, 2009: 45).

1.3. Gerçeğe Uygun Değer Yöntemi ile İlgili Genel İlkeler

Gerçeğe uygun değer ölçümü, finansal veya finansal olmayan borcun veya işletmenin kendi özkaynağına dayalı finansal aracın (örneğin, işletme birleşmesinin bedeli olarak ihraç edilen özkaynak paylarının) ölçüm tarihinde piyasa katılımcısına devredildiğini varsayar. Borcun veya işletmenin kendi özkaynağına dayalı finansal aracın devri aşağıdaki varsayımları içerir: (KGK, 2014:7)

(a) Borç ödenmemiş olarak kalmalı ve devralan piyasa katılımcısının bu yükümlülüğü yerine getirmesi gerekmektedir. Borç, ölçüm tarihinde alacaklıya ödenmemiş ya da başka bir şekilde sonlandırılmamış olmalıdır.

(b) İşletmenin kendi özkaynağına dayalı finansal araç, ödenmemiş olarak kalmalı ve devralan piyasa katılımcısı finansal araç ile ilgili hakları ve sorumlulukları üstleniyor olmalıdır. Finansal araç ölçüm tarihinde iptal edilmemiş ya da başka bir şekilde sonlandırılmamış olmalıdır.

İşletmenin kendi özkaynağına dayalı finansal aracının veya borcunun devrine ilişkin fiyatlandırma bilgisini sağlayacak gözlemlenebilir bir piyasa bulunmasa dahi (örneğin, sözleşmenin veya diğer yasal sınırlamaların bu tür kalemlerin devrini engellemesi nedeniyle), bu tür kalemlerin diğer taraflarca varlık olarak elde tutulması durumunda (örneğin, özel sektör tahvili veya bir işletmenin payları üzerindeki satın alma opsiyonu) bu kalemler için gözlemlenebilir bir piyasa bulunabilir. Tüm durumlarda, işletme gerçeğe uygun değer ölçümünün, mevcut piyasa koşullarında, piyasa katılımcıları arasında özkaynağına dayalı finansal aracın veya borcun devrine yönelik ölçüm tarihinde gerçekleşecek olağan bir işlemdeki fiyatın tahmin edilmesi şeklindeki amacına uygun olması için gözlemlenebilir girdilerin kullanımını azami seviyeye çıkarır ve gözlemlenebilir olmayan girdilerin kullanımını asgari seviyeye düşürür (KGK, 2014: 8).

1.4. İlk Muhasebeleştirmede Gerçeğe Uygun Değer

Varlık veya borca ilişkin karşılıklı bir işlemle, bir varlık edinilirken veya bir borç üstlenilirken, işlem fiyatı varlığın edinilmesinde ödenecek veya borcun üstlenilmesinde alınacak fiyattır (giriş fiyatı). Bunun aksine, varlığın veya borcun gerçeğe uygun değeri, varlığın satışından elde edilecek veya borcun devrinde ödenecek fiyattır (çıkış fiyatı). İşletmelerin her zaman varlıklarını edinirken ödedikleri fiyattan satmaları beklenmez. Benzer şekilde, işletmelerin her zaman borçlarını üstlenirken aldıkları fiyat üzerinden devretmeleri beklenmez. Çoğu durumda, işlem fiyatı gerçeğe uygun değere eşit olacaktır (örneğin bu tür bir durum, bir varlığın alım işleminin aynı tarihte bu varlığın satılacağı piyasada gerçekleşmiş olması durumunda söz konusu olabilir) (KGK, 2014: 11).

İlk muhasebeleştirmede gerçeğe uygun değerlerin işlem fiyatına eşit olup olmadığını belirlerken, işletme ilgili işleme ve varlık veya borca özgü unsurları dikkate alır. B4 Paragrafı, işlem fiyatının varlığın veya borcun ilk muhasebeleştirme sırasındaki gerçeğe uygun değerini yansıtmayabileceği durumları açıklar. Başka bir TFRS'nin bir varlığın veya borcun ilk muhasebeleştirme sırasında gerçeğe uygun değeri üzerinden ölçülmesini zorunlu tuttuğu ya da buna izin verdiği ve işlem fiyatının gerçeğe uygun değerden farklı olduğu durumlarda, işletme

ilgili TFRS'de aksine bir hüküm bulunmadıkça ortaya çıkan kazanç veya kaybı kar veya zarara yansıtır (KGK, 2014: 11).

1.5. Gerçeğe Uygun Değerleme Yöntemleri

İşletme, gerçeğe uygun değeri ölçmek için yeterli verinin bulunduğu vekoşullara uygun olan, ilgili gözlemlenebilir *girdilerin* kullanımını azami seviyeye çıkaran ve gözlemlenebilir olmayan girdilerin kullanımını asgari seviyeye indiren değerlendirme yöntemlerini kullanır.

TFRS 13 standardında gerçeğe uygun değer olarak genelde, piyasa yaklaşımı, maliyet yaklaşımı, gelir yaklaşımı ve bugünkü değer yaklaşımlarının kullanıldığı görülmektedir. Bir değerlendirme yönteminin kullanılmasının amacı, mevcut piyasa koşullarında, piyasa katılımcıları arasında bir varlığın satışına veya bir borcun devrine yönelik ölçüm tarihinde gerçekleşecek olağan bir işlemdeki fiyatın tahmin edilmesidir. İşletmeler, gerçeğe uygun değeri ölçmek için yeterli verinin bulunduğu ve koşullara uygun olan, ilgili gözlemlenebilir girdilerin kullanımını azami seviyeye çıkaran ve gözlemlenebilir olmayan girdilerin kullanımını asgari seviyeye indiren değerlendirme yöntemlerini kullanır (Bozdemir, 2014: 85).

Bir değerlendirme yönteminin kullanılmasının amacı, mevcut piyasa koşullarında, *piyasa katılımcıları* arasında bir varlığın satışına veya bir borcun devrine yönelik ölçüm tarihinde gerçekleşecek olağan bir işlemdeki fiyatın tahmin edilmesidir. Yaygın olarak kullanılan üç değerlendirme yöntemi; piyasa yaklaşımı, *maliyet yaklaşımı* ve gelir yaklaşımıdır. Bu yaklaşımlar, aşağıdaki şekilde özetlenmiştir. İşletme, gerçeğe uygun değeri ölçmek için bu yaklaşımların bir veya birkaçı ile tutarlı olan değerlendirme yöntemlerini kullanır.

1.5.1. Piyasa Yaklaşımı

Piyasa yaklaşımı, özdeş veya karşılaştırılabilir (başka bir ifadeyle benzer) olan varlıklara, borçlara ya da varlıklardan ve borçlardan oluşan bir gruba (örneğin iş) ilişkin piyasa işlemleri sonucu oluşan fiyatları ve diğer ilgili bilgileri kullanır. Örneğin, piyasa yaklaşımı ile tutarlı olan değerlendirme yöntemleri genellikle karşılaştırılabilir tutarlar setinden alınan piyasa çarpanlarını kullanır. Çarpanlar, her bir karşılaştırılabilir tutar için farklı çarpanlardan oluşan bir aralıkta yer alabilir. Aralık içinden uygun olan çarpanın seçilmesi, ölçüme özgü niteliksel ve sayısal unsurların dikkate alınarak değerlendirilmelerini gerektirir (KGK, 2014: 26).

Piyasa yaklaşımı ile tutarlı değerlendirme yöntemleri arasında matris fiyatlaması yer alır. Matris fiyatlaması, özellikle belirli menkul kıymetlere ilişkin kotasyon fiyatlarına dayanmayan ancak menkul kıymetlerin diğer kote edilmiş temel menkul kıymetlerle olan ilişkisine dayanan

borçlanma araçları gibi bazı finansal araçların değerlemesinde kullanılan matematiksel bir yöntemdir (KGK, 2014: 26).

1.5.2. Maliyet Yaklaşımı

Maliyet yaklaşımı, bir varlığın hizmet kapasitesini yenilemek için gerekli olan cari tutarı yansıtır. Genellikle cari yenileme maliyeti olarak anılır.

Piyasadaki bir satıcının bir varlık için alabileceği satış fiyatı, piyasadaki bir alıcının söz konusu varlığın sağlayacağı faydaya yakın bir fayda sağlayacak bir varlığın değer yitirme faktörleri göz önüne alınarak hesaplanmış inşa veya edinme maliyetine eşittir. Bunun nedeni, alıcının bir varlığa söz konusu varlığın hizmet kapasitesini yenilemek için gerekli olan tutardan daha fazla bir tutar ödemeyecek olmasıdır. Değer yitirme; fiziksel, işlevsel (teknolojik) ve ekonomik (dışa yönelik) bozulmaları kapsamakta ve finansal raporlama açısından amortisman (tarihi maliyetin dağıtılması) oranla veya vergi açısından amortisman (belirli hizmet sürelerinin kullanılması) oranla daha geniş kapsamlıdır. Çoğu durumda, cari yenileme maliyeti yöntemi diğer varlıklar ya da diğer varlık ve borçlarla birlikte kullanılan maddi duran varlıkların gerçeğe uygun değerinin ölçümünde kullanılır (KGK, 2014: 26).

1.5.3. Gelir Yaklaşımı

Gelir yaklaşımı, gelecekteki tutarları (örneğin, nakit akışları veya gelir ve giderleri) tek bir cari (başka bir ifadeyle, iskonto edilmiş) tutara dönüştüren yöntemdir. Gelir yaklaşımı kullanıldığında, gerçeğe uygun değer ölçümü gelecekteki tutarlara ilişkin cari piyasa beklentilerini yansıtır. Bugünkü değer yöntemleri, opsiyon fiyatlama modelleri, bazı maddi olmayan duran varlıkların gerçeğe uygun değerini ölçmek üzere kullanılan çok dönemli artık kazanç yöntemi gelir yaklaşımına örnek olarak gösterilebilir. Opsiyon fiyatlama modelleri, örneğin bugünkü değer yöntemlerini kullanan opsiyonun zaman değerini ve içsel değerini yansıtan Black-Scholes-Merton formülleri veya binom modeli (kafes modeli)'dir (KGK, 2017: 26).

Bugünkü değer, gelecekteki tutarları (nakit akışlarını veya nakit değerleri) bir iskonto oranı kullanarak bugünkü tutara indirgemekte kullanılan bir araçtır. Gerçeğe uygun değeri ölçmek üzere kullanılan bugünkü değer yöntemi, ölçülen varlığa veya borca özgü durum ve koşullara (karşılaştırılabilir nitelikteki varlıklara ve borçlara ilişkin fiyatlar piyasada gözlemlenebilir olsun ya da olmasın) ve yeterli verinin mevcut olmasına bağlıdır. Bazı durumlarda, tek bir değerlendirme yöntemi uygun olacaktır (örneğin bir varlığı veya borcu, aktif bir piyasadaki özdeş

varlıkların veya borçların kotasyon fiyatlarını kullanarak değerlerken). Diğer durumlarda, birden fazla değerlendirme yöntemi uygun olacaktır (örneğin bu durum, nakit yaratan bir birimi değerlendirken söz konusu olabilir). Gerçeğe uygun değeri ölçmek için birden fazla değerlendirme yönteminin kullanılması durumunda, sonuçlar (başka bir ifadeyle gerçeğe uygun değerle ilgili göstergeler) ortaya koydukları değer aralığının kabul edilebilirliği dikkate alınarak değerlendirilir. Gerçeğe uygun değer ölçümü, söz konusu aralıkta mevcut koşullardaki gerçeğe uygun değeri en iyi yansıtan noktadır (KGK, 2014: 12).

İşlem fiyatının, ilk muhasebeleştirmedeki gerçeğe uygun değer olması ve gerçeğe uygun değeri sonraki dönemlerde ölçmek için gözlemlenebilir olmayan girdileri kullanan bir değerlendirme yönteminin kullanılacak olması durumunda, ilk muhasebeleştirme sırasında kullanılan değerlendirme yönteminin sonucunun işlem fiyatına eşit olması için değerlendirme yöntemi uyarlanır. Bu uyarlama, değerlendirme yönteminin mevcut piyasa koşullarını yansıtmalarını sağlar ve değerlendirme yönteminde düzeltme yapılmasının gerekli olup olmadığının belirlenmesinde işletmeye yardımcı olur (örneğin varlığın ya da borcun değerlendirme yönteminde kullanılmayan bir özelliği olabilir). İlk muhasebeleştirmeden sonra, gözlemlenebilir olmayan girdiler kullanan değerlendirme yöntemi veya yöntemleri kullanarak gerçeğe uygun değeri ölçerken, işletme bu yöntemlerin ölçüm tarihindeki gözlemlenebilir piyasa verilerini (örneğin benzer bir varlığın veya borcun fiyatını) yansıttığından emin olur (KGK, 2014: 12).

Değerleme yaklaşımlarını ve gerçeğe uygun değer hiyerarşisi arasındaki ilişkiyi aşağıdaki tabloda gösterebiliriz (Örten, Kaval, Karapınar, 2013: 805).

	Seviye 1	Seviye 2	Seviye 3
Piyasa Yaklaşımı	Kote Edilmiş Fiyat	Benzer Kalemlerin Kote Edilmiş Fiyatları	Değerleme Yöntemleri
Gelir Yaklaşımı	Kote Edilmiş Fiyat	Benzer Kalemlerin Kote Edilmiş Fiyatları	Bugünkü Değer Öncelikli Değerleme Yöntemleri
Maliyet Yaklaşımı	Kote Edilmiş Fiyat	Benzer Kalemlerin Kote Edilmiş Fiyatları	Cari Maliyet Öncelikli Değerleme Yöntemleri

2. GERÇEĞE UYGUN DEĞERLE İLGİLİ ÖRNEK MUHASEBE UYGULAMALARI

Örnek: (Bal, 2013: 53).

X işletmesi alım satım amaçlı olarak Y işletmesinin piyasada işlem gören 4.000 adet hisse senedini 01.11.2013 tarihinde pay başına 20 TL üzerinden toplam 80.000 TL'ye satın almıştır. Alım için ödenen komisyon ve ücretler 750 TL'dir. Y işletmesinin hisse senedinin değeri;

30.11.2013 tarihinde 18 TL 31.12.2013 tarihinde 24 TL olmuştur. 15.02.2014 tarihinde X işletmesi, Y işletmesine ait 4.000 adet hisse senetlerini pay başına 25 TL'den satmıştır.

Çözüm:

Bir finansal varlık, itfa edilmiş maliyeti üzerinden ölçülmediği sürece gerçeğe uygun değer üzerinden ölçülür. Hisse senetleri alım satım amaçlı olduğundan gerçeğe uygun değere göre ölçülecek ve sonraki dönemde ortaya çıkan farklar kâr ya da zarara yansıtılacaktır. Ayrıca alım satım sırasında katlanılan maliyetler doğrudan gider olarak yazılacaktır.

- 01.11.2013 tarihinde X işletmesinin, Y işletmesinin hisse senetlerini alım satım amaçlı alması:

110 Hisse Senetleri 110.01 Gerçeğe Uygun Değer Farkı Kâr veya Zarara Yansıtılan Finansal Varlıklar	80.000		
770 Genel Yönetim Giderleri	750		
102 Bankalar		80.750	

- 30.11.2013 tarihinde Y işletmesinin hisse senetlerinin değerinin düşmesi:

659 Diğer Olağan Gider ve Zararlar	8.000		
110 Hisse Senetleri 110.01 Gerçeğe Uygun Değer Farkı Kâr veya Zarara Yansıtılan Finansal Varlıklar		8.000	
4.000 adet x (20 TL – 18 TL) = 8.000 TL			

- 31.12.2013 Y işletmesinin hisse senetlerinin değerinin artması:

110 Hisse Senetleri 110.01 Gerçeğe Uygun Değer Farkı Kâr veya Zarara Yansıtılan Finansal Varlıklar	24.000		
649 Diğer Olağan Gelir ve Kârlar 4.000 adet x (18 TL – 24 TL) = 24.000 TL		24.000	

15.02.2014 tarihinde Y işletmesinin hisse senetlerinin satılması:

102 Bankalar	100.000	
110 Hisse Senetleri		96.000
110.01 Gerçeğe Uygun Değer Farkı Kâr veya Zarara Yansıtılan Finansal Varlıklar		
645 Menkul Kıymet Satış Kârı		4.000
4.000 adet x 25 TL = 100.000 TL satış tutarı		
4.000 adet x (25 TL – 24 TL) = 4.000 TL		

Örnek: (Civan, Kara , Körpi, Karaca, 2012: 192).

X işletmesi 01.01.2012 tarihinde defter değeri 42.000 TL olan binasını boşaltılmış ve 5 yıllığına Y işletmesine kiraya verilmiştir. İşletme, yatırım amaçlı gayrimenkulün gerçeğe uygun değerini aşırı maliyet ve çabaya katlanmaksızın güvenilir olarak sürekli şekilde ölçülmektedir. Binanın 01.01.2012 tarihindeki gerçeğe uygun değeri 45.000 TL’dir.

Çözüm:

İşletme, söz konusu binayı 42.000 TL üzerinden maddi duran varlıklardan çıkararak, gerçeğe uygun değer artışları kârlarına hesabına kaydedilen 3.000 TL’lik farkla, 45.000 TL üzerinden yatırım amaçlı gayrimenkullere transfer etmelidir.

200 Yatırım Amaçlı Binalar	7.000	
252 Binalar		7.000
640 Gerçeğe Uygun Değer Artış Kârları		3.000

Örnek: (Akgün, 2011: 46).

Şirketin mevcut ortaklarının hisselerinin satın alma fiyatı 272.000 TL, hisse bölünmesi %80, mevcut varlıkların defter değeri 300.000 TL, defter değerinin gerçeğe uygun değeri aşan kısmı 10.000 TL ise şerefiyenin değeri aşağıda hesaplandığı gibi 30.000 TL olarak raporlanmaktadır.

Çözüm:

Mevcut Hisselerin Satın Alma Fiyatı	272.000
Hisse Bölünmesi	0,80
Mevcut Varlıkların Gerçeğe Uygun Değeri	340.000
Defter Değeri	-300.000
Gerçeğe Uygun Değeri	40.000
Defter Değerinin Gerçeğe Uygun Değerini Aşan Kısmı	-10.000

Şerefiyenin Değeri	30.000
--------------------	--------

Örnek (Akgün, 2011: 52).

AKIN işletmesi, ERTÜRK A.Ş.'nin % 80'ini temsil eden hisse senetlerini 20.12.2010 tarihinde 5.250.000. TL'den satın almıştır. İşletmenin gerçeğe uygun değeri ise 6.250.000. TL'dir. Satın alma tarihi itibarıyla, ERTÜRK A.Ş.'nin belirlenebilir varlıklarının ve kaynaklarının gerçeğe uygun değerleri sırasıyla 7.000.000. TL ve 2.500.000. TL'dir. Şerefiyenin hesaplanması ve dağıtımı aşağıdaki gibi hesaplanır.

Çözüm:

Şerefiyenin Hesaplanması	TL
İşletmenin Gerçeğe Uygun Değeri	6.250.000
Net Belirlenebilir Varlıklar (7.000.000 – 2.500.000 = 4.500.000 TL)	-4.500.000
Şerefiye Tutarı	1.750.000
Şerefiyenin Dağıtımı	
Ana Ortaklık Şerefiye Payı	
Ana Ortaklık Payının Gerçeğe Uygun Değeri	5.250.000
Net Belirlenebilir Varlıklardan Ana Ortaklığa Düşen Pay (4.500.000 X 0,80 = 3.600.000)	-3.600.000
Ana Ortaklık Şerefiye Payı	1.650.000
Azınlık Şerefiye Payı	
Şerefiye Tutarı	1.750.000
Ana Ortaklık Şerefiye Payı	-1.650.000
Azınlık Şerefiye Payı	100.000

Örnek: X işletmesi özkaynağa dayalı finansal araç olan 100 adet hisse senedini 100.000 TL'ye satın almıştır. X işletmesinin aldığı senetler alım satım amaçlı değildir.

Çözüm:

248 Diğer Mali Duran Varlıklar 248.01 Diğer Kapsamlı Gelire Yansıtılacak Finansal Varlıklar (GUD)	100.000	
102 Bankalar		100.000

100 adet hisse senedinin gerçeğe uygun değeri yılsonunda 150.000 TL'ye yükselmiştir.

248 Diğer Mali Duran Varlıklar 248.01 Diğer Kapsamlı Gelire Yansıtılacak Finansal Varlıklar (GUD)	50.000	
526 Finansal Varlık Değerleme Farkları		50.000

Görüldüğü gibi oluşan 100.000 TL'lik gerçeğe uygun değer farkı ilgili varlığa ilave edilmiş, bu fark bilançoda diğer kapsamlı gelirle ilişkilendirilmiştir.

Örnek: A İşletmesinin 4.000 TL alış değerli hisse senetleri dönem sonundaki borsa değeri 4.500 TL olmuştur.

110 Hisse Senetleri 110.01 Kâr veya Zarara Yansıtılan Finansal Varlıklar	500	
647 Gerçeğe Uygun Değer Artış Kârları		500

İşletmenin 4.000 TL alış değerli hisse senetlerinin dönem sonu borsa değeri 3.750 TL olmuştur.

657 Gerçeğe Uygun Değer Azalış Zararları	250	
110 Hisse Senetleri 110.01 Kâr veya Zarara Yansıtılan Finansal Varlıklar		250

Örnek: (Yücel, Sarioğlu, Altıntaş, & Altıntaş, 2012: 115).

Gümüşhane Şirketi, 2 Ocak 2011 tarihinde Torul Şirketinin %40'ını 1.200.000 TL ödeyerek satın almıştır. Gümüşhane Şirketi bu satın alma için ayrıca 11.000 TL işlem maliyetine katlanmıştır. Torul Şirketi 31 Aralık 2011 tarihinde 50.000 TL kâr payı dağıtmış, 31 Aralık 2012 tarihinde ise kâr payı dağıtmamıştır. Torul Şirketi 2011 yılı için 200.000 TL kâr, 2012 yılı için 110.000 TL zarar açıklamıştır. Torul Şirketinin pay senetleri için yayınlanmış fiyat kotasyonu yoktur, ancak Gümüşhane Şirketi, bu yatırımının gerçeğe uygun değerini aşırı maliyete veya çabaya katlanmadan güvenilir şekilde ölçebilmiştir, buna göre Torul Şirketinin net varlık değeri aşağıdaki gibi ölçülmüştür; Gümüşhane Şirketi, bu yatırımını gerçeğe uygun değer yöntemi ile değerlemektedir. İlgili muhasebe kayıtlarını yapınız.

Tarih	Gerçeğe Uygun Değer
31.12.2011	3.500.000 TL
31.12.2012	3.250.000 TL

Çözüm:

Gerçeğe uygun değer yöntemi ile değerlendirilen iştiraklerde, işlem maliyeti iştirakin değerine ilave edilmez.

İştirakin kaydedilmesi: 02.01.2011

242 İştirakler	1.200.000	
102 Bankalar		1.200.000

İştirakin alımı için katlanılan giderin kaydedilmesi: 02.01.2011

659 Diğer Olağan Gider ve Zararlar ¹	11.000	
102 Bankalar		11.000

31 Aralık 2011 tarihinde kâr payı dağıtıldığında, kâr payı geliri tanınır.

Kâr payı dağıtımının muhasebe kaydı: $50.000 \text{ TL} \times \% 40 = 20.000 \text{ TL}$

102 Bankalar	20.000	
649 Diğer Olağan Gelir ve Kârlar		20.000

31 Aralık 2011 tarihinde, gerçeğe uygun değer ile kayıtlı değer karşılaştırılacak, iştirakin değeri aradaki fark kadar artırılacak veya azaltılacaktır. Fark sonuç hesaplarına yansıtılacaktır.

$3.500.000 \text{ TL} \times \% 40 = 1.400.000 \text{ TL}$

$1.400.000 \text{ TL (GUD)} - 1.200.000 \text{ (Maliyet)} = 200.000 \text{ TL}$

242 İştirakler	200.000	
649 Diğer Olağan Gelir ve Kârlar ²		200.000

¹ Alınıtı yapılan kaynak katlanılan maliyeti “İşlem Giderleri (K/Z)” olarak göstermiştir. Fakat bize göre bu işletme için diğer olağan gider ve zarardır. Bu sebeple söz konusu maliyet 659 hesabında izlenmiştir.

31 Aralık 2012 tarihinde, gerçeğe uygun değer ile kayıtlı değer tekrar karşılaştırılacak, iştirakin değeri aradaki fark kadar artırılacak veya azaltılacaktır. Fark sonuç hesaplarına yansıtılacaktır. GUD farkının muhasebeleştirilmesi:

$$3.250.000 \text{ TL} \times \%40 = 1.300.000 \text{ TL}$$

$$1.300.000 \text{ TL (mevcut GUD)} - 1.400.000 \text{ TL (önceki GUD)} = 100.000 \text{ TL}$$

649 Diğer Olağan Gelir ve Kârlar	100.000	
242 İştirakler		100.000

NOT: Eğer bu iştirakin yayınlanmış fiyat kotasyonu olsaydı, Gümüşhane Şirketi iştirakini değerlemede bu veriyi dikkate alacak, benzer kayıtları yapacaktı.

Örnek: İşletmen 5 Ocak 2015’de 60.000 TL’ye aldığı yatırım amaçlı binalarını dönem sonunda değerlemeye tabi tutmuştur;

1. Binaların gerçeğe uygun değeri 50.000 TL olduğu tespit edilmiştir.
2. Binaların gerçeğe uygun değeri 80.000 TL olduğu tespit edilmiştir.

Çözüm 1:

650 Gerçeğe Uygun Değer Azalış Zararları - Yat. Amaç. G. Menkul Gel. ve Değ. Az.	10.000	
200 Yatırım Amaçlı Binalar		10.000

Çözüm 2:

200 Yatırım Amaçlı Binalar	20.000	
640 Gerçeğe Uygun Değer Artış Kârları - Yat. Amaç. G. Menkul Gel. ve Değ. Art.		20.000

SONUÇ

Değerleme mali tablolarındaki bilgilerin, işletme faaliyetlerinin ve mali tablo kullanıcılarının ihtiyaç duyduğu bir kavramdır. Zira muhasebe açısından değerlendirme parasal olayların gerçekliği yansıtıp yansıtması açısından önem arz etmektedir. İşletme faaliyetleri boyutunda ise işlemler değerlemeye esas teşkil edeceğinden dolayı önemlidir. Son olarak da

² Alıntı yapılan kaynak katlanılan söz konusu artışı Gerçeğe Uygun Değer Artış Kârı (K/Z) olarak göstermiştir. Fakat bize göre bu işletme için diğer olağan gelir ve kârdır.. Bu sebeple söz konusu artış 649 hesabında izlenmiştir.

gerek işletme içi gerek işletme dışı mali tablo kullanıcıları da bilgilerin ve faaliyetlerin gerçekleri ne derece doğru yansıttığını görmek istemeleri ve kararlarını bunlara göre verecekleri için değerlemeye önem vermektedirler.

Temel değerlendirme yöntemlerinden biri olan tarihi maliyet yöntemi varlıkların ve borçların doğdukları zamana ait bilgileri sunmaları açısından kullanışlıdır. Fakat işletmelerin ve işletme varlık/kaynaklarının gelecekteki değerlerini tahmin etmede tam olarak işlev görmediğinden bilgi kullanıcıları tarafından bu yöntem eksik bulunmaktadır.

Özellikle gelişen sermaye piyasalarına paralel olarak işletme dışı kullanıcıların sayısı oldukça artmakta ve işletmeye ait bilgilere direkt olarak ulaşamama durumu ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu kullanıcılar haliyle gerçek bilgiye ulaşmak istemekte olduklarından gerçeğe uygun değer yöntemi bu anlamda bilgi kullanıcıları için gerçeğe uygun değer sunmak açısından zaruri bir ihtiyacı görmek durumunda olmuştur.

Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu tarafından yayınlanan Uluslararası Finansal Raporlama Standartları'nın (UFRS/TFRS) 13. sū olan **gerçeğe uygun değer yöntemini** anlattığımız bu çalışmadan gerçeğe uygun değer kavramından bahsedilmiştir. Gerçeğe uygun değerlerin nasıl **ölçümlendiğinden** bahsedilmiş ve TFRS uyarınca gerçeğe uygun değer yönteminin genel ilkelerinden söz edilmiştir. Yine TFRS uyarınca ilk muhasebeleştirilmenin nasıl yapılacağından bahsedilmiş ve son olarak gerçeğe uygun değer yönteminin nasıl muhasebeleştirilmesi gerektiği ile ilgili örnek muhasebe kayıtları yapılarak çalışma tamamlanmıştır.

KAYNAKÇA

- Akgün, A. (2011) "Türkiye Finansal Raporlama Standartlarında Şerefiye ve Gerçeğe Uygun Değer İlişkisi", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 12(2), s.39-60.
- Bal, E. Ç. (2013) "Türkiye Finansal Raporlama Standardı - 9 "Finansal Araçlar" Standardına Göre Finansal Araçların Sınıflandırılması ve Uygulama Örnekleri", *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 5(3), s.47-63.
- Bozdemir, E. (2014) "Gerçeğe Uygun Değer Muhasebesinin Ertelenmiş Vergiler Üzerinde Etkisi", *Mali Çözüm Dergisi* (Ocak-Şubat), s.77-105.
- Civan, M., E. Kara, M. Körpi, C. Karaca (2012) *KOBİ TFRS Kapsamında Finansal Raporlama ve Uygulamaları*. Gaziantep: Yaşar Cevizli Mağazaları.
- Çakmak, B. (2013) *Türkiye Muhasebe Standartlarında Yer Alan Bir Değerleme Ölçüsü: Gerçeğe Uygun Değer*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KGK. (2014) *TFRS 13*, Ankara: Kamu Gözetimi Kurulu.

Kızıl, A., M. Fidan, C. Kızıl, İ. Keskin (2013) *Türkiye Muhasebe ve Finansal Raporlama Standartları Uygulamalar Yorumlar Muhasebeleştirme*. İstanbul: Der Yayınları.

Mugan, C. Ş. (2008) Gerçeğe Uygun Değer Kavramı. *XXII. Muhasebe Eğitimi Sempozyumu*. Antalya.

Örten, R., H. Kaval, A. Karapınar (2013) *Türkiye Muhasebe - Finansal Raporlama Standartları Uygulama Ve Yorumları*, Ankara, Ankara: Gazi Kitabevi.

Şensoy, N. (2003) Değerleme Esaslarında Eğilim ve Etkileşimler. *XXII. Türkiye Muhasebe Eğitimi Sempozyumu*. Antalya.

Türel, A. (2009) *Gerçeğe Uygun Değer ile Finansal Raporlama; Ülkemizde Algılanması ve Uygulanması*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yücel, G., K. Sarıoğlu, T. Altıntaş, N. Altıntaş (2012) *TMS ve KOBİ TFRS UYGULAMALAR Örnekler, Vak'alar*. Ankara: TÜRMOB Yayınları.

YOLSUZLUK VE KATASTROFİK SAĞLIK HARCAMALARI

Hüseyin DEMİR*

Mehmet Emin KURT**

Öz

Amaç: Bu çalışmada yolsuzluğun katastrofik sağlık harcamalarına etkisi araştırılmıştır. **Yöntem:** Araştırmaya 138 ülke dâhil edilmiştir. Yolsuzluğa ilişkin ülke verileri Ulusal Şeffaflık Örgütü'nden, cepten sağlık harcamalarına ilişkin veriler Dünya Bankası'ndan 2014 yılı esas alınarak elde edilmiştir. Araştırmada Tek Yönlü ANOVA ve Chaid analizleri kullanılmıştır. ANOVA analizinde gruplar arasındaki fark Tukey testi ile incelenmiştir. Chaid analizi sonucunda ise 5 düğüm elde edilmiştir. **Bulgular:** Her iki analiz sonucunda da yolsuzluk ve cepten sağlık harcamaları arasında anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır. Yolsuzluğun düşük olduğu ülkelerde cepten sağlık harcamaları düşük iken yolsuzluğun yüksek olduğu ülkelerde ise cepten sağlık harcamaları yüksektir. **Sonuç:** Sonuç olarak, yolsuzluğun yüksek olduğu ülkelerde insanların katastrofik sağlık harcamalarına katlanmak zorunda kaldıkları ortaya konmuştur. Sağlık hizmetleri alanında yolsuzlukla mücadele edilmesi ve buna yönelik stratejilerin geliştirilmesi oldukça etkili olabilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Yolsuzluk, Cepten Sağlık Harcamaları, Katastrofik Sağlık Harcamaları.*

CORRUPTION AND CATHASTROPHIC HEALTH EXPENDITURES

Abstract

Aim: The impact of corruption on catastrophic health expenditures was studied. **Methods:** Of 138 countries were included. Corruption data were obtained from the National Transparency Organization and out-of-pocket data were obtained from the World Bank. Data of the year of 2014 were used. One way ANOVA and chaid analyzes were used. The difference between the groups was examined by the Tukey test. As a result of the Chaid analysis, 5 nodes were obtained. **Results:** Both analyzes showed a significant relationship between corruption and out-of-pocket health expenditures. In countries where corruption is low, out-of-pocket health spending is low and in countries where corruption is high, out-of-pocket health spending is high. **Conclusions:** As a result, it has been revealed that in countries with high corruption, people have to endure catastrophic health expenditures. The fight against corruption in the field of health services and the development of strategies for this can be very effective.

Keywords: *Corruption, Out-Of-Pocket Health Expenditures, Cathastrophic Health Expenditures.*

GİRİŞ

Yolsuzlukla ilgili son yıllarda bilimsel çalışmaların yoğunluk kazandığını söylemek mümkündür. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde yolsuzluk konusu daha fazla gündeme

* Arş. Gör., Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, huseyin.demir@ikc.edu.tr.

** Dr. Öğr. Gör., Dicle Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, mekurt1@hotmail.com.

gelmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin ekonomik gelişme ve kalkınmalarının önünde engel oluşturan yolsuzluk, sağlık sektöründe de etkili olabilmektedir. Kurumsal yapının iyi işlememesi ve yasal düzenlemelerin yetersizliği sağlık sektöründe yaşanan yolsuzlukları arttırmaktadır. Sağlık hizmetleri genel olarak kamusal mal özelliği gösterdiği için faydasından kimsenin mahrum bırakılmaması gerekli hizmetlerdir. Bir ülkede yolsuzluk yaygın olduğunda sağlık hizmetlerine eşit erişim zorlaşmaktadır. Yolsuzluğa karşılık olarak varlıklı kişiler bu tür sağlık harcamalarına katlanabilirken yoksul kişiler bu tür harcamalara katlanamamaktadır. Bunun yanı sıra yoksul kişiler bu duruma katlanmak zorunda kaldıklarında ise gelirlerinin büyük bir bölümünü bu harcamalara ayırmak zorunda kalmaktadırlar. Bu nedenle yoksul haneler üzerinde katastrofik etkiler söz konusu olabilmektedir. Yoksul haneler sağlık hizmetlerine erişim sağlamak için katastrofik harcamalara maruz kaldığında ise diğer harcama giderlerinden büyük oranda fedakârlık yapmak zorunda kalacaklardır ve yeme-içme gibi en temel ihtiyaçlarını dahi karşılamakta güçlü çeker hale gelebilmektedir. Yolsuzluğun insan yaşamı üzerinde bu derecede etkili olması konunun ele alınmasının ne düzeyde önemli olduğunu açıkça göstermektedir. Dolayısıyla planlanan bu çalışmanın amacı, yolsuzluğun katastrofik sağlık harcaması üzerine etkisini araştırmaktır.

1. YOLSUZLUK

Yolsuzluk dünyada yaygın bir problem haline gelmiştir¹. Ryvkin vd. (2017), yolsuzluğun dünya genelinde bu derece yaygın olmasını “*sistemik yolsuzluk*” olarak ifade etmektedir. Uluslararası Şeffaflık Örgütü tarafından yapılan Küresel Yolsuzluk Barometresi raporuna göre, 107 ülkeden 114 bin katılımcının %25’i son 12 ayda herhangi bir kamu hizmeti aldıklarında rüşvet ödemek zorunda kaldıklarını ifade etmiştir². Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Ban Ki-moon 2009 yılında yaptığı konuşmasında yolsuzluğun gelişim ve kalkınmayı engellediğini ve ülkelerin bin yıllık gelişimleri önünde büyük bir engel oluşturduğunu ifade etmiştir³. Literatürde yolsuzluğun çok farklı tanımlamalarına rastlamak mümkündür. Uluslararası Şeffaflık Örgütü yolsuzluğu, kamu güveninin özel kazançlar için kötüye kullanımı olarak tanımlamaktadır (Transparency International, 2016). Yolsuzluk, sosyal ve materyal kaynaklara erişim kural ve prosedürlerinin herkes için eşit çalışmadığı

¹ Dünya genelinde yolsuzluk sıralamasının nasıl olduğu <http://www.transparency.org/cpi2014/> internet adresinden bakılabilir.

²<http://www.transparency.org/gcb2013> internet adresine bakılabilir.

³ Bir sunumda yapılan bir konuşmadan alınmıştır ve ilgili kaynak 18. sırada yer almaktadır.

durumu ifade etmektedir. Khan (2006: 1), yolsuzluğu, kamu görevlisinin kendi yetkisini kanunların çizdiği sınırlar dışında kendisine özel çıkarlar sağlama amacıyla kullanması olarak ifade etmiştir. Yolsuzluk, özel kazançlar elde etmeye yönelik çeşitli otoritelerle sergilenen davranışlardır. Bu tanımla beraber yolsuzluğun çok fazla türü olduğunu söylemek mümkündür. Politik, ekonomik ve yönetsel olarak kategorize edilebilen yolsuzluk, demokratik toplumlarda olumsuz, istenilmeyen bir davranış olarak değerlendirilmekte ve ülkenin ekonomik yapısı ve insanların refahı üzerinde olumsuz etkilere sahiptir (Van Deurzen, 2017: 26). Yolsuzluk; şeffaflık, hesap verebilirlik, iyi yönetim vb. mekanizmaların iyi işlemediği ülkelerde daha fazla görülmektedir (UNDP, 2011: 18). Gelişmekte olan ülkelerde yolsuzluk oranı gelişmiş ülkelere göre daha fazladır. Bir ülkede yolsuzluğun varlığı yabancı yatırımların ülkeye gelmesini ve ülkenin ekonomik gelişiminin sağlanmasını engelleyebilmektedir.

Yolsuzluk, diğer sektörler göre sağlık sektöründe daha fazla görülebilmektedir. Sağlık sektörünün kendine has özelliklerinden dolayı sağlık hizmetleri sunumunda yolsuzluk yapılması potansiyeli daha yüksektir. Bilgi asimetrisi, risk ve belirsizlik durumlarının sağlık hizmetlerinde olması yolsuzluk yapılmasını kolaylaştırmaktadır (Avcı ve Teyyare, 2012: 205-206). Diğer yandan sağlık sektörü, çok farklı aktörlerin faaliyet gösterdiği bir alan olması nedeniyle yolsuzluğun yapılması kolaylaşabilmektedir. Söz konusu aktörler; devlet, ödeme yapan kurumlar, hizmet sunanlar, tedarikçiler ve hastalardır. Aktörler arasında çok farklı ilişkiler/etkileşimler gerçekleştiği için yolsuzluk gündeme gelmektedir. Sağlık hizmetlerinin sunumu için güvenlik, gıda, temizlik, tıbbi cihaz, ilaç ve diğer hizmet alımları aktörler arası yolsuzluğun ortaya çıkmasına sebep olan durumlara örnek olarak gösterilebilir.

Yolsuzluk ile ilgili özellikle son yıllarda bilimsel çalışmaların yoğunluk kazandığı ve çok farklı alanlarda gerçekleştirildiği görülmektedir. Tavits (2008), yolsuzluk ve yaşam tatmini arasında negatif bir ilişki bulmuştur. Yolsuzluğun artması ile beraber insanların yaşam tatminlerinin düştüğünü ileri sürmüştür. Helliwell ve Huang (2008) ise yolsuzluk yapılmayan ülkelerde yaşayan insanların yaşam tatminlerinin yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Van Deurzen (2017), yolsuzluğun zihinsel sağlık üzerine etkisini ele aldığı çalışmasında, yolsuzluğun insanların kaygı/korku yaşamalarına sebep olduğunu bu durumun da zihin sağlığını olumsuz etkilediğini ortaya koymuştur. Bunun yanı sıra, yolsuzluğun ülkelerin kültürel ve kurumsal farklılıklarından da kaynaklanabileceğini ileri sürmüştür. Xu vd. (2003), çalışmalarında yolsuzluğun en çok gelişmekte olan ülkelerde yaşandığını ve sağlık hizmetleri

alanında hane gelirleri üzerinde yıkıcı etkilere sahip olduğunu ortaya koymuşlardır. Rönnerstrand ve Lapuente (2017), çalışmalarında ülke genelinde yolsuzluk ve bölge özelinde ise rüşvetin yaygın olmasının sağlık sektörünü olumsuz etkilediğini belirtmiştir ve yolsuzluğun antibiyotik kullanımını arttırdığını ileri sürmüşlerdir. Genelde yolsuzluk ve toplum genelinde ise rüşvet ile antibiyotik kullanımı arasında güçlü pozitif bir ilişki bulmuşlardır. Aynı çalışmada, yolsuzluk ile ilgili kamu kurumlarının kötü işlemesi ve yasal düzenlemelerin yetersiz olmasının önemine dikkat çekmişlerdir. İyi işleyen bir yönetim mekanizmasının yolsuzlukla mücadelede etkili bir mekanizma olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Rose (2006: 39), gelişmekte olan ülkelerde temel sağlık ihtiyaçlarının karşılanması için insanların “*yolsuzluk vergisi*”ne mecbur kılınmasının insan sağlığı üzerinde olumsuz sonuçlar yaratacağını ileri sürmüştür. Bulgaristan’da zengin bir aile, sağlık hizmetine ihtiyaç duyduğunda bu ihtiyacı finanse edecek güce sahip olabilir. Ancak Burkina Faso gibi bir ülkede yaşayan yoksul bir ailenin rüşvete dayalı olarak bu hizmetin bedelini karşılaması mümkün değildir. Burkina Faso’da yapılan bir çalışmaya göre hamile annelerin ölümlerinde yaşanan artışın sağlık profesyonellerinin yolsuzluk davranışından kaynaklandığını ileri sürülmüştür (Scott ve Vian, 2010). USAID’in 2002 yılı raporunda yolsuzluğun çok farklı şekillerde olabileceği belirtilmektedir. Sağlık sunucusu-hasta, hastane-hizmet sunucusu, hastane-tedarikçi ve sağlık sunucusu-tedarikçi arasındaki ilişkilerden kaynaklı yolsuzlukların yapıldığı ifade edilmiştir. Diğer yandan kalkınma ekonomisti Robert Klitgaard, bir ülkede monopol ve ihtiyati bir yapının olmasına karşın hesap verilebilirliğin olmaması durumunun yolsuzluğu tetiklediğini ileri sürmüştür (USAID, 2002: 7). Uluslararası Şeffaflık Örgütü, ilaç sanayisinde yaşanan yolsuzlukların sağlığı olumsuz etkilediğini vurgulamıştır. İnsan sağlığına zarar verme potansiyeli yüksek birtakım ilaçların çeşitli yolsuzluk davranışları ile sağlık sektörünün içerisine sokulmasının insan sağlığı üzerinde olumsuz etkiler yarattığını vurgulamıştır. Anti-yolsuzluk stratejilerinin ilaç sanayisi için geliştirilmesinin gerekli olduğunu ortaya koymuştur.

Bir ülkede yolsuzluğun yaygın olması insanların gelecekleri ile ilgili kötümser olmasına yol açmaktadır. Sosyal kaynaklara ulaşmaya çalışan bir kişi, rüşvet veremediği için ihtiyaç duyduğu kaynaklara ulaşamazsa stres düzeyi artar, kendisini kötü hisseder ve geleceğe karşı iyimser bakış açısını kaybeder. Dolayısıyla uzun vadede ülke insanları mutsuz hale gelebilecektir (Van Deurzen, 2017: 28). Smith vd.’nin 1994 yılında yaptıkları çalışma bu durumu açıkça ortaya koymuştur. Yolsuzluk nedeniyle ihtiyacını karşılamayan insanların

kızgınlık, düşmanlık ve hayal kırıklıkları yaşayabileceği ve ülkesine düşmanca tavırlar takınabileceği ortaya konmuştur. Bu nedenle, ülkede adil olmayan uygulamaların, adaletsizlik algısının yaygınlaşmaya başlamasının son derece olumsuz bir durum olduğu ifade edilmiştir.

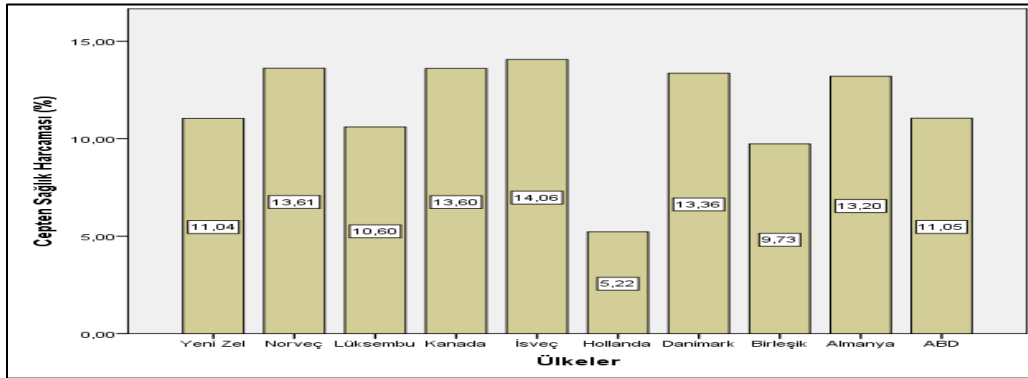
Yolsuzluk ile mücadele edilmesi ülke açısından oldukça önemli faydalar sağlamaktadır.

Dürüst bir yönetim, sürdürülebilir bir gelişim sağlar. İstikrar ortamı ile birlikte ülkede yaşayan insanların refah düzeyi artar. Yönetimdeki gelişmeler ile birlikte yolsuzlukla mücadele edilerek yolsuzluğun azaltılması ülkenin gelişimini hızlandırır.

Yolsuzluğun azaltılması yoksullar için son derece önemlidir. Yolsuzluk, yoksulları daha da yoksullaştırmaktadır. Yoksulların yoksulluk tuzağından kurtulmaları önünde büyük bir engel oluşturmaktadır. Dolayısıyla yolsuzluk ile mücadele bir anlamda *anti-yoksulluk* stratejisi olarak görülebilir. Ülkedeki zengin veya elit kesim, yolsuz rejim altında daha fazla rüşvet ödeyebilirken yoksul kesim kendi gelirlerinin çok büyük bir bölümünü sağlık hizmetlerine erişim sağlamak için rüşvet olarak vermektedir. Bu durum da yoksul kesimin gelirleri üzerinde yıkıcı etki oluşturmaktadır (Todaro ve Smith, 2012: 546). Mutlak yoksulluk sınırlarında yaşayan insanların böylesine bir ortamda eşit bir şekilde kamu hizmetlerinden yararlanması mümkün değildir.

Yolsuzluk düzeyinin çok düşük olduğu ülkelerde cepten sağlık harcamaları toplam sağlık harcamaları içerisinde daha az paya sahiptir ve bunu aşağıdaki grafikte görmek mümkündür.

Grafik 1. Yolsuzluk Düzeyi En Az Olan 10 Ülkenin Cepten Sağlık Harcamaları (%)

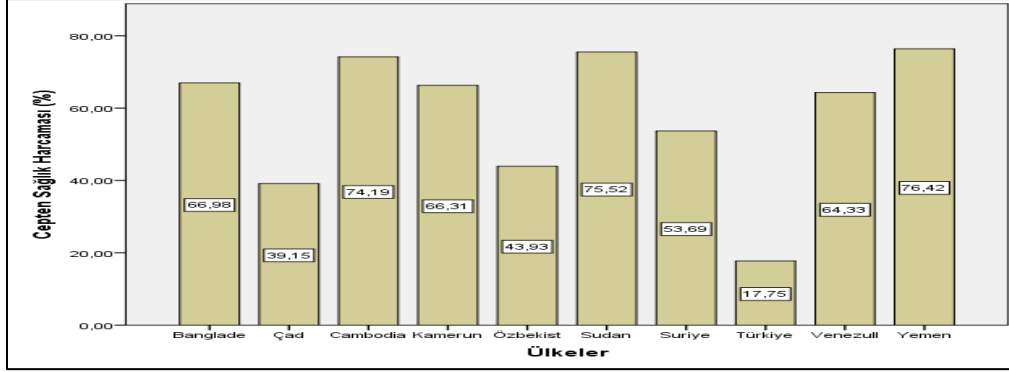

Kaynak: Dünya Bankası 2014 yılı verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

Yolsuzluk düzeyinin çok düşük olduğu ülkelerde cepten sağlık harcamalarının toplam sağlık harcamaları içerisindeki payı yaklaşık olarak %5 ile %14 arasında değişmektedir. Bu ülkelerde cepten sağlık harcamalarının payı diğer ülkelere nazaran oldukça düşüktür. Yolsuzluk düzeyinin yüksek olduğu ülkelerde ise cepten sağlık harcamalarının toplam sağlık

harcamaları içerisindeki payı oldukça yüksektir ve bu durumu aşağıdaki grafikte görmek mümkündür.

Grafik 2. Yolsuzluk Düzeyi En Fazla Olan 10 Ülkenin Cepten Sağlık Harcamaları (%)

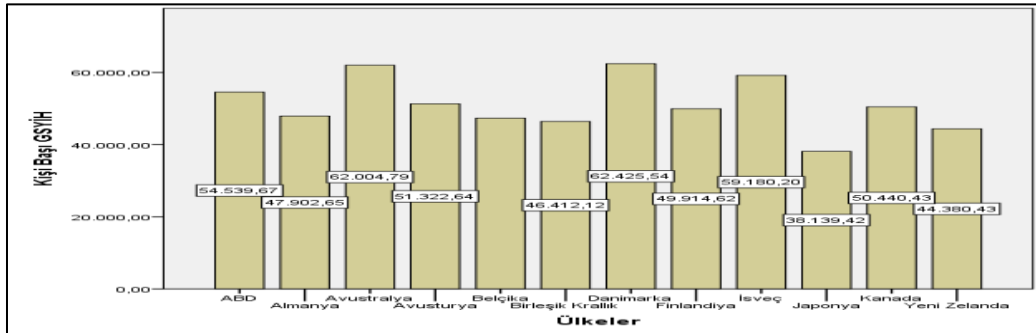

Kaynak: Dünya Bankası 2014 yılı verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

Yolsuzluk düzeyinin yüksek olduğu ülkelerde cepten sağlık harcamaları, toplam sağlık harcamaları içerisinde büyük bir paya sahiptir. Grafik 2'den görülebileceği üzere, cepten sağlık harcamaları %17,75 ile %76,42 arasında değişim göstermektedir. Türkiye, yolsuzluk sıralamasında 40-49 grubu içerisinde yer almaktadır (Transparency International, 2016) dolayısıyla Türkiye'de yolsuzluğun *orta düzeyde* yaygın olduğu söylenebilir. Cepten sağlık harcamaları ise yolsuzluğun yapıldığı diğer ülkelere göre oldukça düşüktür. Bu durum ise Türkiye'de hayata geçirilen birtakım reformlara ve genel sağlık sigortasına bağlanabilir. Türkiye'de 2003 yılından itibaren sağlıkta yapılan dönüşüm reformları ile hayata geçirilen politikaların bu durum üzerinde etkili olduğu söylenebilir.

Ben Ali ve Saha'nın (2016) da çalışmalarında ortaya koyduğu üzere, hukukun üstün olduğu ülkelerde ise kişi başı gelir artmaktadır. Kişiler çeşitli hizmetlere erişim sağlamak için yıkıcı birtakım harcamalara katlanmak zorunda kalmamakta ve refah seviyesi artmaktadır. Bu durumu aşağıdaki şekilde görmek mümkündür⁴.

Grafik 3. Hukukun Üstün Olduğu Ülkelerde Kişi Başına GSYİH (\$)

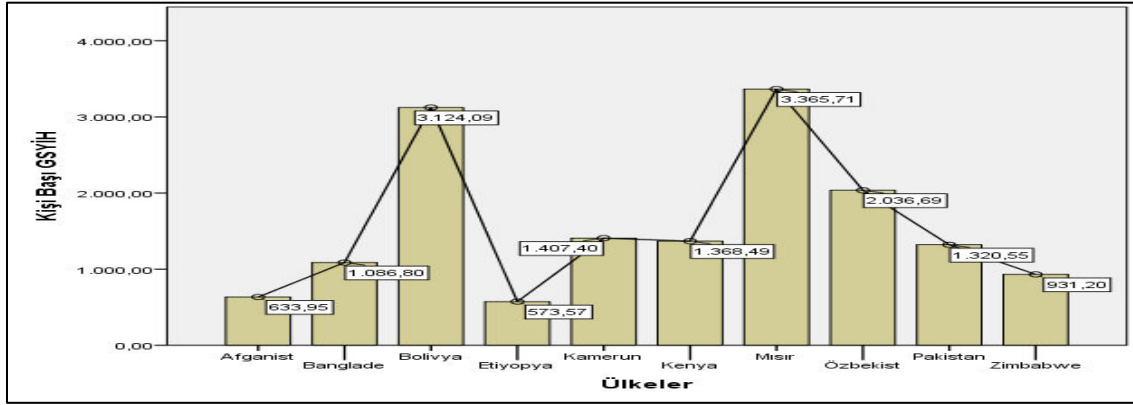

Kaynak: Hukukun Üstünlüğü İndeksi 2014 yılı verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

⁴Grafik 3 ve Grafik 4, Rule of Law Index (2014) verileri esas alınarak oluşturulmuştur.

Yolsuzluğun az ve hukukun üstünlüğünün baskın olduğu ülkelerde kişi başı Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla (GSYİH) yaklaşık olarak 40.000 dolar ve üzerindedir. Özellikle İskandinav ülkelerine bakıldığında bu durum daha net bir şekilde görülebilmektedir. Hukukun üstün olmadığı ülkelerde ise kişi başı GSYİH oldukça düşüktür. Aşağıdaki grafikte bu durum özetlenmiştir.

Grafik 4. Hukukun Üstün Olmadığı Ülkelerde Kişi Başı GSYİH (\$)

Kaynak: Grafik Hukukun Üstünlüğü İndeksi 2014 yılı verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

Hukuk üstünlüğünün olmadığı ülkelere ilişkin kişi başı GSYİH düzeyleri incelendiğinde, yıllık 1000 doların altında bile gelirin olduğu görülmektedir. Hukuk üstünlüğünün diğer ülkelere göre daha baskın olduğu Mısır ve Bolivya'ya bakıldığında ise kişi başı GSYİH düzeylerinin daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

2. KATASTROFİK SAĞLIK HARCAMALARI

Sağlık sistemleri içerisinde çeşitli finansman yöntemleri bulunmakla birlikte çoğu ülke ağırlıklı olarak sağlık hizmetlerini vergilerle finanse etme yoluna gitmektedir. Her ne kadar ülkelerin sağlık sistemlerinde vergiler ağırlıklı bir rol oynasa da tüm sağlık hizmetlerinin salt vergilerle finanse edilmesi oldukça zordur. Bu nedenle ülke vatandaşlarından katılım payı veya cepten ödemeler olarak ifade edilebilen bir bedel talep edilmektedir. Cepten sağlık harcamaları olarak ifade edilebilecek bu ödemeler, hane halklarının gelirlerinin belli bir bölümünü aştığında hane halklarının gelirleri üzerinde yıkıcı etkiler oluşturmaktadır. Bu harcamalara da katastrofik harcamalar adı verilmektedir (ILO, 1999: 3-4). Dünya Sağlık Örgütü'nün 2005 yılı raporuna göre, hane halklarının geçimlik olmayan gelirinin %40 ve üzerinde yapılan sağlık harcamaları katastrofik sağlık harcaması olarak ifade edilmektedir ve rapora göre dünya genelinde her yıl 44 milyon hanede yaşayan 150 milyondan daha fazla insan katastrofik sağlık harcamalarına maruz kalmakta ve yaklaşık olarak 25 milyon hanede yaşayan 100 milyon kişi ise bu harcamalara bağlı olarak yoksullaşmaktadır. Katastrofik sağlık

harcamaları 3 durumun varlığında gerçekleşmektedir. Birincisi, sağlık hizmetlerine erişim sağlamanın cepten harcamaları gerektirmesi; ikincisi, hane halklarının sağlık hizmetlerini finanse etme kapasitelerinin düşük olması ve son olarak üçüncüsü ise riskten korunmayı sağlamak üzere ön ödeme mekanizmalarının yetersizliğidir. Ön ödemeler, gerek devlet tarafından toplanan vergiler gerekse de sigorta şirketleri tarafından toplanan kaynakları ifade etmektedir (WHO, 2005: 2).

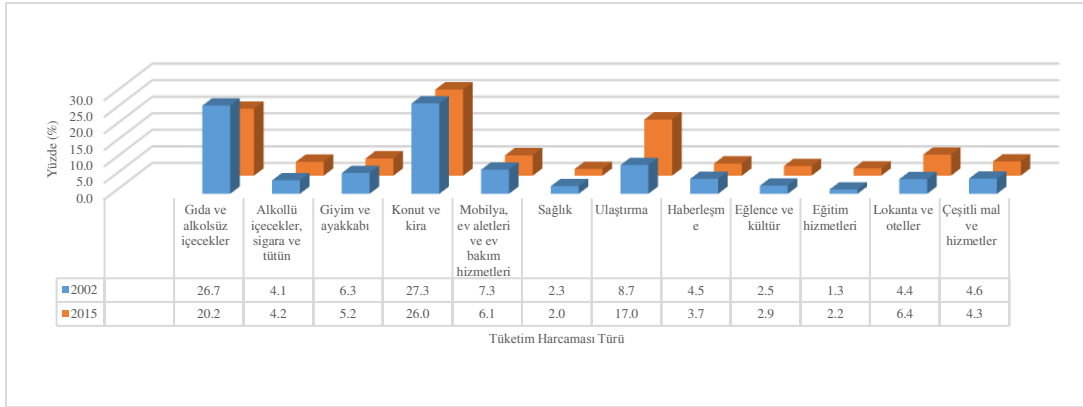
Son yıllarda özellikle gelişmekte olan ülkelerde cepten sağlık harcamaları artış göstermektedir. Masa altı ödemeler olarak da ifade edilen cepten sağlık harcamalarının artışı büyük bir kaygı oluşturmaktadır. Uluslararası İş Örgütü ve Pan Amerikan Sağlık Organizasyonu'nun 1999 yılında yayınladığı raporda cepten sağlık harcamaları, kamu hizmetlerine erişim sağlamak için hane halkları tarafından yapılan özel ödemeler olarak tanımlanmıştır. Cepten ödemeler, sağlık profesyonellerine kendilerine hizmet sunulması amacıyla hastalar tarafında ödenen ve geçiş ekonomilerinde sağlık hizmetlerini finanse eden temel kaynaklardan biridir (Ensor ve Savelyeva, 1998; Thompson ve Witter, 2000). Herhangi bir sosyal güvenlik çatısı altında olmayan veya sosyal güvenlik çatısında olan kişilerin bazı sağlık hizmeti ihtiyaçlarını kendi imkânları ile karşılamaları cepten sağlık harcamasını oluşturmaktadır (Tokathıoğlu ve Tokathıoğlu, 2014: 9).

Cepten ödemelerin finansal kaynaklar içerisindeki payının fazla olduğu ülkelerde düşük gelirli hastaların sağlık hizmetlerinden faydalanma düzeyi düşüş göstermektedir. Düşük gelirli hanelerde yaşayan kişiler, sağlık hizmetlerine ihtiyaç hissettiklerinde ya ihtiyaçlarını karşılamakta başarısız olurlar ya da böyle bir girişimde dahi bulunmazlar. Çünkü yapacakları girişim sonucunda hayal kırıklığı yaşayacaklarının farkındadırlar. Bu durum, sosyal statü açısından dezavantajlı gruplarda sağlık durumunun zamanla kötüye gideceği anlamına gelmektedir (Habibov ve Cheung, 2017: 28). Kaitelidou vd. (2015), Yunanistan'da yaptıkları çalışmalarında cepten sağlık harcamalarının hanelerin gelirleri üzerinde büyük bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuşlardır. Özellikle bazı hanelerde cepten sağlık harcamalarının toplam harcamalar içerisinde yaklaşık olarak %60 oranında bir paya sahip olduğunu saptamışlardır. Tokathıoğlu ve Tokathıoğlu (2014), katastrofik sağlık harcamalarını ele aldıkları çalışmalarında, Türkiye'de katastrofik sağlık harcamalarının yoksulluğu derinleştirdiği sonucuna ulaşmışlardır. Naga ve Lamiraud (2008), katastrofik sağlık harcamaları ile hane halklarının refahı arasındaki ilişkiyi ele aldıkları çalışmalarında, finansal katastrofinin yoksulluk açığını tetiklediğini ortaya koymuşlardır. Çınaroğlu ve Şahin (2016),

cepten sağlık harcamalarına bağlı olarak ortaya çıkan katastrofik harcamaların hane halkları üzerinde yoksullaştırıcı etkiye sahip olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Yüksek gelire sahip insanlar sağlık hizmetlerine ihtiyaç duyduğunda gerekirse ileri teknolojiye sahip sağlık kurumlarında hizmet alabilmektedir ve bunu finanse edebilmektedirler. Buna karşın, düşük gelirli gruplar ise ileri teknoloji ve uzmanlık gerektiren sağlık hizmeti talepleri söz konusu olduğunda bu taleplerini finanse etmede yetersiz olduklarında bu ihtiyaçlarını karşılayamayacaklardır (Habibov, 2010: 253). Katastrofik nitelikte sağlık harcamaları, hane halkı tüketim harcamaları ile de incelenebilmektedir. Hane halkı tüketim harcamaları içerisindeki sağlık harcamalarının payı arttığında katastrofik sağlık harcamaları söz konusu olmaktadır. Sağlık harcamalarının hane halklarının tüketim harcamaları içerisindeki payı Grafik 5’te sunulmuştur.

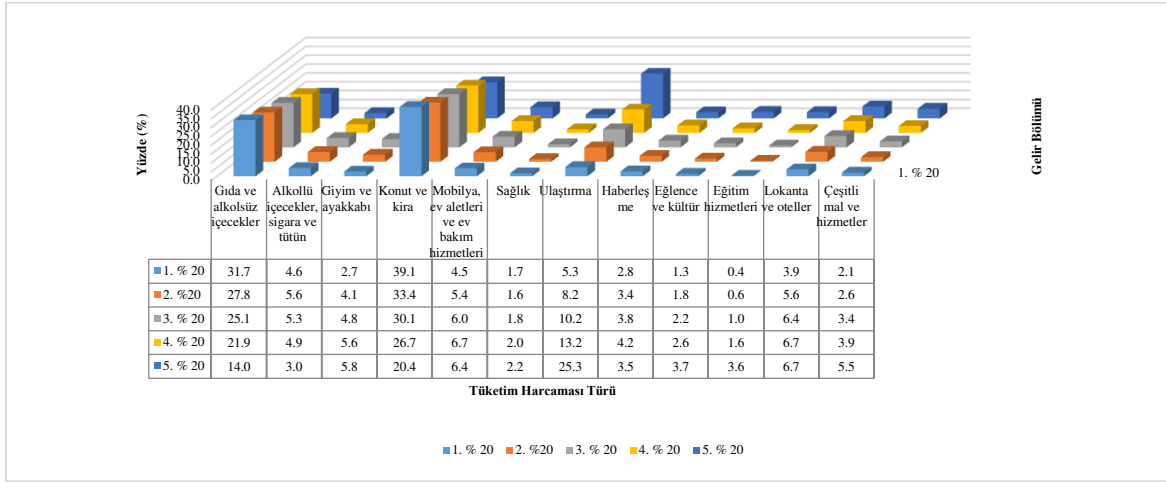
Grafik 5. Sağlık Harcamalarının Tüketim Harcamaları İçerisindeki Payı (2002-2015)

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu 2014 yılı verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

Hane halkı tüketim harcamalarına ilişkin Grafik 5 incelendiğinde, gıda ve alkolsüz içecekler ve konut ve kira harcamalarının hane halklarının toplam harcamalarının yaklaşık %54’ünü oluşturduğu, sağlık harcamalarının toplam sağlık harcamaları içerisindeki payının yaklaşık %2 civarında olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra, toplam sağlık harcamalarının tüm hane halkları için sabit olması söz konusu değildir. Yoksul bir hane ile zengin bir hane için hesaplanan sağlık harcaması oldukça farklılık gösterebilmektedir. Dolayısıyla hane halklarının tüketim harcamalarının gelir bölümlerine göre incelenmesi oldukça önemlidir. Hane halklarının gelir bölümlerine göre yaptıkları tüketim harcamaları ise Grafik 6’de sunulmuştur.

Grafik 6. 2015 Yılı Hane halkı Tüketim Harcamalarının Gelir Bölümlerine Göre Dağılımı (%)

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu 2014 yılı verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

Gelir bölümlerine göre hane halklarının tüketim harcamaları incelendiğinde, birinci % 20'lik gelir bölümünde olan hanelerin gıda ve alkolsüz içecekler ve konut ve kira harcamaları toplam harcamalarının yaklaşık %70'ini oluşturmaktadır. İlk gelir diliminde yer alan hanelerin sağlık harcamalarının payı ise %1,7'dir. Son gelir bölümü incelendiğinde, toplam harcamalar içerisinde yiyecek, içecek, konut ve kira harcamalarının payının düştüğü, buna karşın sağlık harcamalarının payının ise arttığı görülmektedir ve bu pay %2,2'dir. Günümüze yakın zaman diliminde ortaya çıkan bu durum, hane halklarının gelirlerinin yaklaşık olarak %2'sini sağlık harcamalarına ayırdıklarını açıkça göstermektedir. Bu durum gelir dağılımındaki eşitsizliğin yüksek olduğu⁵ Türkiye'de yoksul haneler üzerinde katastrofik etkiler yaratabilmektedir. Yoksul bir hane ile zengin bir hanenin katlanabileceği sağlık harcamaları birbirinden çok farklıdır ve aradaki fark oldukça büyüktür.

3. YÖNTEM

3.1. Amaç ve Hipotez

Yolsuzluk, ülkelerin ekonomik gelişim ve kalkınmaları önünde engel oluşturan en önemli problemlerden biridir. Bu çalışmada, yolsuzluğun katastrofik sağlık harcamaları üzerine etkisi araştırılmıştır. İlgili literatür ışığında bu çalışmada ileri sürülen hipotez aşağıda belirtilmiştir.

H₁: Katastrofik sağlık harcamaları ülkelerin yolsuzluk düzeyine göre anlamlı farklılık gösterir.

⁵Türkiye İstatistik Kurumu 2016 yılı verisine göre, Türkiye'de Gini katsayısı 0,39 civarındadır. Bu durum, gelir dağılımında eşitsizlik olduğunu göstermektedir.

3.2. Teknik ve Yöntem

Ülkelerin toplam sağlık harcamaları içerisindeki cepten sağlık harcama payına ilişkin veriler 2014 yılı esas alınarak Dünya Bankası'ndan (World Bank) elde edilmiştir. Ülkelerin yolsuzluk düzeyine ilişkin 2014 yılı verileri ise Uluslararası Şeffaflık Örgütü'nden (Transparency International) elde edilmiştir. Ülkelerin yolsuzluk düzeylerine göre gruplandırılmasında Uluslararası Şeffaflık Örgütü'nün yaptığı yolsuzluk düzeyi sınıflandırması esas alınmıştır (0-9=çok yüksek yolsuzluk; 90-100=çok düşük yolsuzluk). Bazı ülkelere ilişkin veriler eksik olduğundan çalışmaya 138 ülke dâhil edilmiştir. Ülkelere ilişkin veriler elde edilip SPSS(Statistical Package for the Social Sciences) 20.0 programına aktarılmıştır. İstatistiksel anlamlılık için anlamlılık düzeyi $\alpha=0,05$ olarak kabul edilmiştir.

Ülkelerin cepten sağlık harcamalarının yolsuzluk düzeyine göre anlamlı farklılık gösterip göstermediğini test etmek üzere Tek Yönlü ANOVA Analizi kullanılmıştır. Cepten sağlık harcamalarına ilişkin veriler Q-Q grafik yöntemi incelenmiş olup verilerin normal dağılmadığı anlaşılmıştır. Varyansların homojenliği ise Levene testi ile araştırılmıştır. Elde edilen test sonucu, varyansların homojen olmadığını göstermiştir (Alpar, 2013: 114). Normal dağılım ve varyansların homojenliği varsayımlarını sağlamak için cepten sağlık harcamaları verisine dağılımda ılımlı ya da hafif derece olarak nitelendirilebilecek pozitif çarpıklık söz konusu olduğundan karekök dönüşümü yapılmıştır (Alpar, 2016: 176). Bu işlemde sonra verilerin normal dağıldığı ve varyansların da homojen hale geldiği görülmüştür ($p=,053>0,05$). Dolayısıyla ANOVA analizinin yapılabilmesi için gerekli varsayımlar sağlanmıştır. Varyansların homojenliği varsayımı sağlandığından farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını araştırmak için Tukey testi kullanılmıştır (Alpar, 2016: 309).

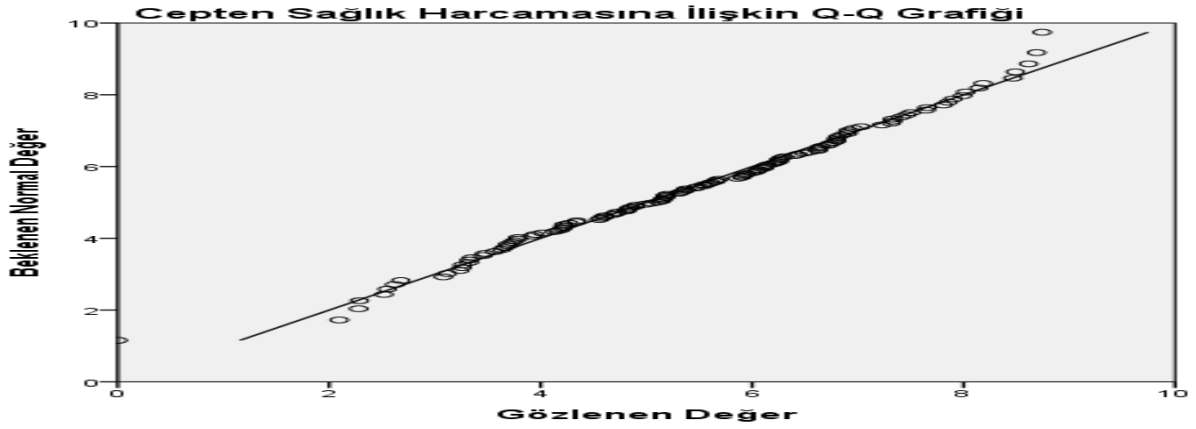
Çalışmada ayrıca SPSS 20.0 programı kullanılarak Chaid (Chi Squared Automatic Interaction Detector) analizi de yapılmıştır. Karar verme ve tahminler yapmada karar ağaçları, veri madenciliği algoritmaları arasında en önemli tekniklerden biridir. Chaid analizi de bu söz konusu karar ağacı algoritmalarından bir tanesidir (Suh ve Alhaery, 2015: 35). Chaid analizi, regresyon ve Ki-kare tabanlı çalışan bir karar ağacı modelidir. Bağımlı değişkenin kategorik, kesikli ve sürekli olduğu durumlarda bile kullanılmasından ötürü oldukça güçlü bir analiz yöntemidir. Sadece bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisi değil aynı zamanda bağımsız değişkenlerin kendi aralarında da etkileşimlerini ortaya koymasından açısından oldukça yararlıdır. Araştırma biriminin homojen olmadığı durumlarda gerçekçi karşılaştırmalar yapmak ve güvenilir sonuçlar elde etmek oldukça zordur. Araştırmaya dâhil

edilen birimlerin homojen alt gruplara bölünmesi sonrasında gerekli karşılaştırmaların yapılması daha iyi tahminlerin yapılmasına olanak sağlar. Chaid analizi, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkisini bağımsız değişkeni homojen alt gruplara bölerek incelemeye olanak sağlamaktadır. Chaid analizinde, diğer birçok istatistiksel yöntemde olduğu gibi varsayımlar söz konusu değildir. Analiz, çok güçlü bir öteleme algoritması kullanarak bağımsız değişkenleri kararlı alt düğümlere (node) böler. Bu durum da isabetli tahminlerin yapılması açısından normal dağılım ve homojenlik varsayımlarını yerine getirmektedir (Kayri ve Boysan, 2007: 139-140). Diğer yandan Chaid analizi, analize ilişkin bulguları bir karar ağacı üzerinde görselleştirmektedir ve sonuçların yorumlanmasında büyük kolaylık sağlamaktadır (IBM Company, 2017).

4. BULGULAR

Ülkelerin cepten sağlık harcamalarına ilişkin verilerin dönüşümü sonrası elde edilen veriler Grafik 7’de sunulmuştur.

Grafik 7. Verilerin Normal Dağıldığına İlişkin Q-Q Grafiği

Dönüşüm sonrası elde edilen Grafik 7 incelendiğinde, cepten sağlık harcaması verisinin normal dağılım gösterdiği görülebilmektedir. Veride aşırı değerler yoktur ve veriler ortalama etrafında simetrik bir dağılım göstermektedir. Varyansların homojenliği varsayımının sağlanabilmesi için normallik varsayımı ön koşuldur. Normallik sağlandıktan sonra varyansların homojen olup olmadığı incelenmiş ve Tablo 1’de belirtilmiştir.

Tablo 1. Varyansların Homojenliğine İlişkin Test

Levene İstatistiği	df1	df2	Sig.
1,984	8	129	,053

Varyansların homojenliğini araştırmak için Levene testi kullanılmıştır. Levene istatistiği 1,984'tür. Varyansların homojenliğinin sağlanması için p değerinin 0,05'ten büyük olması gerekir. Çalışmamızda p değeri 0,05'ten büyüktür dolayısıyla varyanslar homojendir.

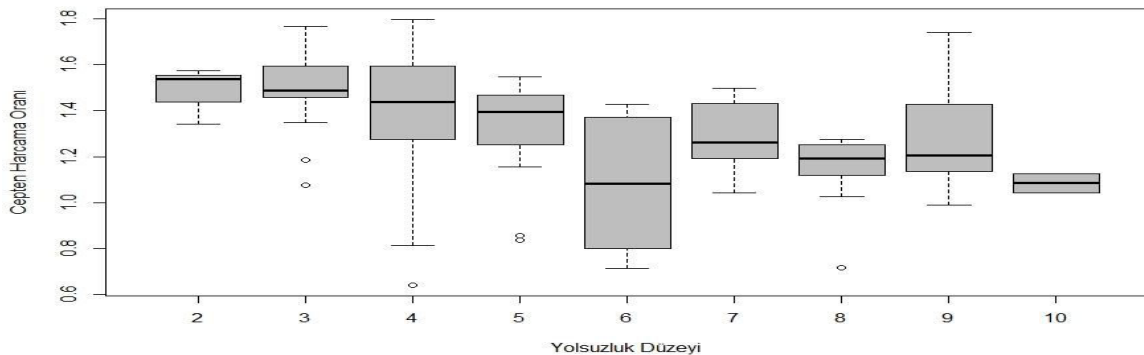
Yolsuzluk düzeylerine göre ülkelerin cepten sağlık harcamalarına ilişkin istatistikler Tablo 2'de özetlenmiştir.

Tablo 2. Ülkelerin Cepten Harcama Oranlarına İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Yolsuzluk Düzeyi	N	Ortalama	S.Sapma	Standart Hata	%95 Güven Düzeyinde Ortalamalar		En Küçük	En Büyük
					Alt Sınır	Üst Sınır		
10-19	10	6,2316	2,59744	,82138	4,3735	8,0897	,00	8,74
20-29	28	6,7239	1,21769	,23012	6,2517	7,1960	3,23	8,61
30-39	37	5,8548	1,26067	,20725	5,4345	6,2752	3,08	7,90
40-49	20	4,6752	1,35923	,30393	4,0391	5,3114	2,09	6,65
50-59	12	5,3951	1,15634	,33381	4,6604	6,1298	3,47	7,65
60-69	8	4,0105	1,29361	,45736	2,9290	5,0920	2,28	5,19
70-79	12	4,1394	,74667	,21554	3,6650	4,6139	3,12	5,61
80-89	9	4,2064	1,43749	,47916	3,1014	5,3113	2,29	7,40
90-100	2	3,4892	,23456	,16586	1,3818	5,5967	3,32	3,66
Total	138	5,4497	1,64486	,14002	5,1728	5,7265	,00	8,74

Yolsuzluk düzeylerine göre ülkelerin cepten sağlık harcama ortalamalarının değişim gösterdiği görülebilmektedir. Yolsuzluk düzeyinin en yüksek olduğu gruba (10-19) bakıldığında, cepten sağlık harcamaların ortalamasının 6,2316 olduğu; yolsuzluğun hemen hemen hiç olmadığı gruba bakıldığında ise cepten sağlık harcama ortalamasının ise 3,4892 olduğu görülmektedir. Ülkelerin yolsuzluk düzeyi arttıkça cepten sağlık harcaması artmakta, yolsuzluk düzeyi azaldıkça cepten sağlık harcama düzeyi de azalış göstermektedir. Yolsuzluk düzeylerine ülkelerin cepten sağlık harcama ortalamalarını daha iyi özetlemek için Grafik 8 oluşturulmuştur.

Grafik 8. Yolsuzluk Düzeyine Göre Cepten Sağlık Harcaması Düzeyi

Grafik 8'e bakıldığında, yolsuzluk düzeyi azaldıkça yani yolsuzluk düzeyi yatay ekseninde 90-100 grubuna doğru gittikçe cepten sağlık harcamalarının azaldığı daha net bir şekilde görülebilmektedir.

Normallik ve homojenlik koşulları sağlandığından Tek Yönlü ANOVA ile gruplar arasındaki farklılık araştırılmıştır. ANOVA analizinin anlamlı olup olmadığının incelenmesi için varyans analizi tablosu aşağıda sunulmuştur.

Tablo 3. Varyans Analizi Tablosu

Değişim Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi (df)	Kare Ortalaması	F	p
Gruplar Arası	128,449	8	16,056	8,551	,000
Gruplar İçi	242,213	129	1,878		
Toplam	370,662	137			

Varyans analizi tablosu incelendiğinde modelin bir bütün olarak anlamlı olduğu anlaşılmıştır. Yolsuzluk düzeyi ile cepten sağlık harcaması düzeyi arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Yolsuzluk düzeyinin cepten sağlık harcaması üzerindeki etki büyüklüğü değeri (η^2), yolsuzluğun cepten sağlık harcaması düzeyi üzerinde büyük bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir (F=8,551; p=,000; $\eta^2 = ,347$). Nitekim Alpar (2016: 313), etki büyüklüğünün 0,20 olmasını “çok büyük etki” olarak ifade etmektedir. Ortaya çıkan anlamlı farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını araştırmak üzere Tukey testinden yararlanılmıştır. Farklılıkların hangi gruplardan kaynaklandığı ortaya koymak üzere çoklu karşılaştırma tablosu oluşturulmuştur ve aşağıda sunulmuştur.

Tablo 4. Ülkelerin Yolsuzluk Düzeylerine Göre Cepten Sağlık Harcaması Oranlarının Çoklu Karşılaştırılması

Test	I Yolsuzluk Düzeyi	J Yolsuzluk Düzeyi	Ortalama Farkı (I-J)	Standart Hata	p	%95 Güven Düzeyi Alt Sınır	Üst Sınır
Tukey Testi	10-19	20-29	-,49225	,50480	,987	-2,0850	1,1005
		30-39	,37676	,48837	,997	-1,1641	1,9177
		40-49	1,55639	,53070	,091	-,1181	3,2308
		50-59	,83652	,58671	,886	-1,0146	2,6877
		60-69	2,22113*	,64997	,023	,1704	4,2719
		70-79	2,09217*	,58671	,015	,2410	3,9433
		80-89	2,02523*	,62959	,042	,0388	4,0117
	20-29	90-100	2,74238	1,06140	,204	-,6065	6,0913
		10-19	,49225	,50480	,987	-1,1005	2,0850
		30-39	,86902	,34323	,227	-,2139	1,9520
		40-49	2,04865*	,40117	,000	,7829	3,3144
		50-59	1,32878	,47279	,122	-,1629	2,8205

	60-69	2,71338*	,54933	,000	,9802	4,4466
	70-79	2,58442*	,47279	,000	1,0927	4,0761
	80-89	2,51749*	,52505	,000	,8609	4,1741
	90-100	3,23463*	1,00293	,041	,0702	6,3990
	10-19	-,37676	,48837	,997	-1,9177	1,1641
	20-29	-,86902	,34323	,227	-1,9520	,2139
	40-49	1,17963	,38030	,058	-,0203	2,3795
30-39	50-59	,45976	,45521	,984	-,9765	1,8960
	60-69	1,84436*	,53427	,021	,1586	3,5301
	70-79	1,71540*	,45521	,007	,2792	3,1517
	80-89	1,64847*	,50928	,040	,0416	3,2553
	90-100	2,36562	,99476	,305	-,7730	5,5043
	10-19	-1,55639	,53070	,091	-3,2308	,1181
	20-29	-2,04865*	,40117	,000	-3,3144	-,7829
	30-39	-1,17963	,38030	,058	-2,3795	,0203
40-49	50-59	-,71987	,50035	,881	-2,2985	,8588
	60-69	,66474	,57322	,963	-1,1439	2,4733
	70-79	,53578	,50035	,977	-1,0429	2,1145
	80-89	,46884	,55001	,995	-1,2665	2,2042
	90-100	1,18599	1,01621	,962	-2,0203	4,3923
	10-19	-,83652	,58671	,886	-2,6877	1,0146
	20-29	-1,32878	,47279	,122	-2,8205	,1629
	30-39	-,45976	,45521	,984	-1,8960	,9765
50-59	40-49	,71987	,50035	,881	-,8588	2,2985
	60-69	1,38461	,62544	,403	-,5887	3,3580
	70-79	1,25565	,55941	,384	-,5094	3,0207
	80-89	1,18871	,60423	,569	-,7177	3,0951
	90-100	1,90586	1,04656	,668	-1,3962	5,2079
	10-19	-2,22113*	,64997	,023	-4,2719	-,1704
	20-29	-2,71338*	,54933	,000	-4,4466	-,9802
	30-39	-1,84436*	,53427	,021	-3,5301	-,1586
60-69	40-49	-,66474	,57322	,963	-2,4733	1,1439
	50-59	-1,38461	,62544	,403	-3,3580	,5887
	70-79	-,12896	,62544	1,000	-2,1023	1,8444
	80-89	-,19589	,66583	1,000	-2,2967	1,9049
	90-100	,52125	1,08329	1,000	-2,8967	3,9392
	10-19	-2,09217*	,58671	,015	-3,9433	-,2410
	20-29	-2,58442*	,47279	,000	-4,0761	-1,0927
70-79	30-39	-1,71540*	,45521	,007	-3,1517	-,2792
	40-49	-,53578	,50035	,977	-2,1145	1,0429
	50-59	-1,25565	,55941	,384	-3,0207	,5094

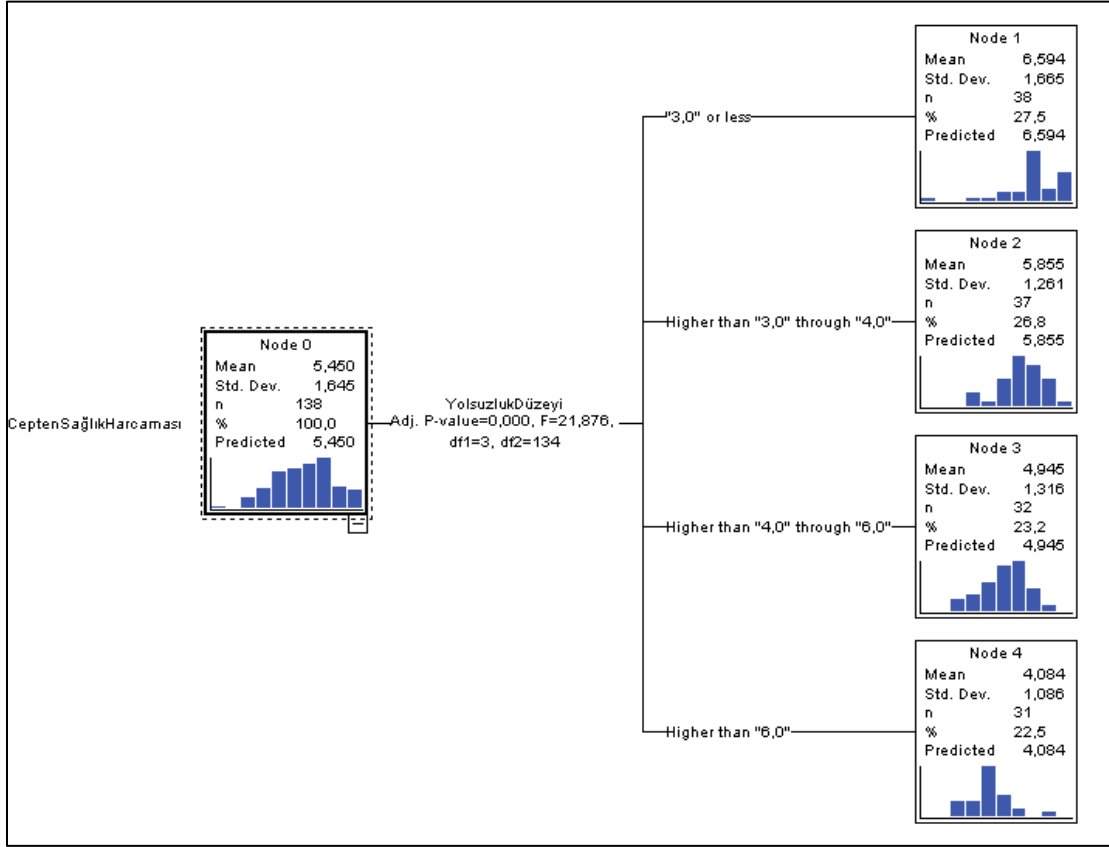
	60-69	,12896	,62544	1,000	-1,8444	2,1023
	80-89	-,06693	,60423	1,000	-1,9734	1,8395
	90-100	,65021	1,04656	,999	-2,6518	3,9523
	10-19	-2,02523*	,62959	,042	-4,0117	-,0388
	20-29	-2,51749*	,52505	,000	-4,1741	-,8609
	30-39	-1,64847*	,50928	,040	-3,2553	-,0416
80-89	40-49	-,46884	,55001	,995	-2,2042	1,2665
	50-59	-1,18871	,60423	,569	-3,0951	,7177
	60-69	,19589	,66583	1,000	-1,9049	2,2967
	70-79	,06693	,60423	1,000	-1,8395	1,9734
	90-100	,71715	1,07118	,999	-2,6626	4,0969
	10-19	-2,74238	1,06140	,204	-6,0913	,6065
	20-29	-3,23463*	1,00293	,041	-6,3990	-,0702
	30-39	-2,36562	,99476	,305	-5,5043	,7730
90-100	40-49	-1,18599	1,01621	,962	-4,3923	2,0203
	50-59	-1,90586	1,04656	,668	-5,2079	1,3962
	60-69	-,52125	1,08329	1,000	-3,9392	2,8967
	70-79	-,65021	1,04656	,999	-3,9523	2,6518
	80-89	-,71715	1,07118	,999	-4,0969	2,6626

* Ortalama farkı 0,05 düzeyinde anlamlıdır.

Yolsuzluk düzeyi arttıkça cepten sağlık harcamalarının toplam sağlık harcamaları içerisindeki payı artış göstermektedir. Tukey testine göre 10-19 ve 60-69,70-79, 80-89 grupları arasındaki fark; 20-29 grubu ile 40-49, 60-69, 70-79, 80-89, 90-100 grupları arasındaki fark; 30-39 grubu ile 60-69, 70-79, 80-89 grupları arasındaki fark; 40-49 grubu ile 20-29 grubu arasındaki fark anlamlıdır. Yolsuzluğun en az ve çok olduğu gruplar arasındaki fark arttıkça cepten sağlık harcaması düzeyi artmakta, gruplar arasındaki fark azaldıkça da cepten sağlık harcaması düzeyi azalmaktadır. Genel olarak, yolsuzluk düzeyi yüksek olan ülkeler ve yolsuzluk düzeyi düşük olan ülkelerin cepten sağlık harcamaları ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmuştur. Dolayısıyla ülkelerin yolsuzluk düzeyi ile cepten sağlık harcamaları arasında bir ilişkinin varlığından söz etmek mümkündür.

Yolsuzluk düzeyi ile cepten sağlık harcamaları arasındaki ilişki Chaid analizi ile de araştırılmıştır ve elde edilen model Şekil 9'da sunulmuştur.

Şekil 9. Yolsuzluk Düzeyine Göre Ülkelerin Cepten Sağlık Harcamalarına İlişkin Karar Ağacı Modeli

Şekil 9 incelendiğinde modelin 5 düğümden (node) oluştuğu görülmektedir. Düğüm 0, bağımlı değişkeni (cepten sağlık harcama oranı) göstermektedir. Diğer düğümler ise bağımsız değişkene (yolsuzluk düzeyi) ait düğümlerdir. Analiz sonucunda bağımsız değişken homojen 4 düğüme ayrılmıştır. Her bir düğümde yolsuzluk düzeyine göre cepten sağlık harcamalarına ilişkin ortalama ve standart sapma değerleri elde edilmiştir. Ortalamalara bakıldığında, düğüm 1'den düğüm 4'e doğru bir azalma olduğu görülebilmektedir. Düğüm 1, yolsuzluğun en yüksek olduğu grubu ifade etmektedir. Bu grubun cepten sağlık harcama ortalaması 6,594 ve standart sapması ise 1,665'tir. Düğüm 4'e bakıldığında ise cepten sağlık harcama ortalamasının 4,084 olduğu standart sapmasının ise 1,066 olduğu görülmektedir. Diğer düğümlere de bakıldığında düğüm 1'den düğüm 4'e doğru cepten sağlık harcama düzeyinde bir azalmanın olduğu görülebilecektir.

Chaid analizinde bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerinde ne derece etkili olduğu F değerine bakılarak anlaşılır. Chaid analizi sonucunda yolsuzluğun cepten sağlık harcamaları üzerinde önemli etkiye sahip olduğu anlaşılmıştır. Yolsuzluk arttıkça cepten sağlık harcamaları artmakta, yolsuzluk azaldıkça benzer şekilde cepten sağlık harcamaları da

azalmaktadır. Yolsuzluk ve cepten sağlık harcamaları arasında doğrusal bir ilişkinin olduğu anlaşılmıştır ($F_{(3, 134)} = 21,876$; $p = 0,000 < 0,05$).

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bir ülkede yolsuzluğun yaygın olması ülkenin ekonomik gelişimini ve kalkınmasını olumsuz etkiler. Yolsuzluk tüm sektörlerde görülebileceği gibi sağlık sektöründe de görülmekte ve sağlık hizmetlerini olumsuz yönde etkilemektedir. Yolsuzluğun sağlık ile ilişkisi son dönemde çok sayıda çalışma ile araştırılmıştır (Xu vd. 2003; Rönnerstrand ve Lapuente, 2017; van Deurzen, 2017).

Dünya Sağlık Örgütü'nün 2005 yılı raporuna göre cepten sağlık harcamalarının yüksek olduğu ülkelerde insanların katastrofik sağlık harcamalarına maruz kalma ihtimali oldukça yüksektir. Yolsuzluk ile katastrofik sağlık harcamaları arasındaki ilişkiyi araştırmak üzere yapılan Tek Yönlü ANOVA ve Chaid analizleri sonucunda yolsuzlukla katastrofik sağlık harcamaları arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu saptanmıştır. Dolayısıyla H_1 hipotezi kabul edilmiştir. Her iki analiz sonucuna göre, yolsuzluğun yüksek olduğu ülkelerde cepten sağlık harcaması düzeyinin de oldukça yüksek olduğu saptanmıştır.

Xu vd. (2003), yolsuzluğun hane gelirleri üzerinde yıkıcı etkiye sahip olduğunu belirtmiştir. Rose (2006), gelişmekte olan ülkelerde insanların yolsuzluğa maruz kalmasının sağlık üzerinde olumsuz etki yarattığını saptamıştır. Radin (2013), ülkede yaşanan yolsuzluğun insanlarda olumsuz algıya sebep olduğunu dolayısıyla halkın sağlık sunucularına güvenlerinin azalmasına sebebiyet verdiğini saptamıştır. Zhang vd. (2014), Çin'de doktorların ve diğer sağlık çalışanlarının büyük miktarda rüşvet alarak yolsuzluk olaylarına karıştığını ifade etmiştir. Özellikle doktorların düşük ücret nedeniyle rüşvet almalarının oldukça olumsuz bir durum olduğunu belirterek rüşvet ödeme gücü bulunmayan hastalar üzerinde büyük baskı oluşturduğunu savunmuştur. Kumar ve Bhasker (2015), Hindistan'da onkoloji merkezlerinde yapılan yolsuzlukları konu edindiği çalışmada, bu merkezlerde yapılan yolsuzlukların insanlarda düşük yaşam kalitesi ile sonuçlandığını ileri sürmüşlerdir. Habibov (2016), yolsuzluğun sağlık hizmetinden elde edilen tatmin üzerine etkisini araştırdığı çalışmada, yolsuzluk algısının hastalarda yüksek olmasının hastaların sağlık hizmetinden elde ettikleri tatmin düzeyini düşürdüğünü saptamıştır. Cavalieri vd. (2017), sağlık hizmetlerinin sunumu için yapılan sözleşmelerin çoğunlukla yolsuzluktan etkilendiğini bu durumun da sağlık hizmetleri üzerinde olumsuz etkiye sahip olduğunu ifade etmiştir. Van Deurzen (2017), yolsuzluğun insanların mental (zihinsel) sağlığı üzerinde olumsuz etkiye sahip olduğunu

yaptığı statik ve dinamik analizler sonucunda ortaya koymuştur. Rönnerstrand ve Lapuente (2017), Avrupa ülkeleri üzerine yaptığı çalışmada, yolsuzluğun ülkelerde antibiyotik kullanımını arttırdığı bunun sonucunda ise insan sağlığı üzerinde büyük bir tehdit oluştuğunu ileri sürmüştür. Vian (2008), yolsuzluğun sağlık sistemi içerisinde yaygınlaşmasının insanların sağlık hizmetlerine erişimini kısıtlayacağını dolayısıyla kamu sağlığını kötü etkileyeceğini ifade etmiştir. Bunun yanı sıra, yolsuzluğa bağlı olarak da kamu otoritelerine karşı kamu güveninin azalacağını ileri sürmüştür. Görülebileceği üzere yolsuzluk, birey ve toplum sağlığı üzerinde doğrudan ve dolaylı olarak olumsuz etkilere sahiptir. Yolsuzluğun insan sağlığı üzerindeki etkisi açısından değerlendirildiğinde, bu çalışmada elde edilen bulgular literatür ile paralellik göstermektedir ve literatürden elde edilen bulgular bu çalışmada elde edilen bulguları destekler niteliktedir. Gerek literatürden gerekse de bu çalışmanın sonucunda elde edilen bulgular, yolsuzluğun insan sağlığını doğrudan veya dolaylı bir şekilde olumsuz olarak etkilediğini ortaya koymaktadır.

Gelişmekte olan, gelir dağılımında eşitsizliğin yüksek ve hukukun üstünlüğünün daha az olduğu ülkelerde kişi başı GSYİH oldukça düşüktür. Kişiler zaten sınırlı olan gelirleri üzerinden sağlık harcamalarını finanse etmek zorunda kaldıklarında ortaya olumsuz bir durum çıkmaktadır. Todaro ve Smith'in (2012: 546) de belirttiği üzere, düşük gelirli hanelerin yolsuzluk için yapacağı harcamalar gelirlerinin büyük bir kısmını oluşturmakta; yüksek gelirli hanelerin yapacağı harcamalar ise gelirlerinin çok küçük bir kısmını oluşturmaktadır. Buradan yola çıkıldığında, yolsuzluk uygulamalarının sosyal statü açısından dezavantajlı gruplar üzerinde yıkıcı etkileri olduğu ileri sürülebilir. Yolsuzluğun yüksek olduğu ülkelerde insanları katastrofik sağlık harcamalarından korumak için sağlık sistemindeki yolsuzluklarla mücadele edilmelidir. Ulusal sağlık finansman sistemleri, insanların sağlık hizmetine erişimini sağlamanın yanı sıra aynı zamanda kişileri finansal katastrofiden koruyacak şekilde dizayn edilmelidir. Bunu sağlamanın yolu da cepten sağlık harcamalarının finansman kaynakları içerisindeki payının azaltılmasıdır. Ayrıca kurumsallaşma yoluna gidilmesi, yasal düzenlemelerin artırılması ve denetim mekanizmasının güçlendirilmesi gerektiği söylenebilir. Riskten koruma politikalarının da hayata geçirilmesi insanların katastrofik sağlık harcamalarından korunmasında etkili olabilecektir.

KAYNAKÇA

- Alpar, Reha (2013) *Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Yöntemler*, Dördüncü Baskı, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Alpar, Reha (2016) *Spor, Sağlık ve Eğitim Bilimlerinden Örneklerle Uygulamalı İstatistik ve Geçerlik-Güvenirlilik*, Dördüncü Baskı, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Avcı, Mehmet, Teyyare, Erdoğan (2012) “Sağlık Sektöründe Yolsuzluk: Teorik Bir Değerlendirme” , *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(2), s. 199-221.
- Ben Ali, Mohamed Sami, Saha, Shrabani (2016), “Corruption and Economic Development. In: Ben Ali, M.-S. (Ed.), *Economic Development in the Middle East and North Africa. In: Challenges and Prospects*,(133-154), New York: Palgrave Macmillan.
- Cavalieri, Marina, Guccio, Calogero Rizzo, Ilde (2017) “On The Role of Environmental Corruption in Healthcare Infrastructures: An Empirical Assessment for Italy Using DEA with Truncated Regression Approach” , *Health Policy*, 121(5), s. 515-524.
- Çınaroğlu, Songül, Şahin, Bayram (2016) “Katastrofik Sağlık Harcaması ve Yoksullaştırıcı Etki” , *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 19(1), s. 73-86.
- Ensor, T, Savelyeva, L (1998) “Informal Payments for Health Care in the Former Soviet Union: Some Evidence from Kazakistan” , *Health Policy Plan*, 13, s. 41-49.
- Habibov, Nazim (2010) “Hospitalization in Tajikistan: Determinants of Admission, Length of Stay, and Out-Of-Pocket Expenditures. Results of A National Survey” , *International Journal of Health Planning and Management* 25, s. 251-269.
- Habibov, Nazim (2016) “Effect of Corruption on Healthcare Satisfaction in Post-Soviet Nations: A Cross-Country Instrumental Variable Analysis of Twelve Countries” , *Soc. Sci. Med*, 152, s. 119-124.
- Habibov, Nazim, Cheung, Alex (2017) “Revisiting Informal Payments in 29 Transitional Countries: The Scale and Socio-Economic Correlates” , *Social Science & Medicine*, 178, s. 28-37.
- Helliwell, James, Huang, Haiyan (2008) “How's Your Government? International Evidence Linking Good Government and Well-Being” , *Br. J. Political Sci.* 38, s. 595-619.
- IBM Company (2017) “IBM SPSS Decision Trees” , [www. ibm.com](http://www.ibm.com).
- International Labour Organization(1999) *Out-Of-Pocket Health Expenditure In Latin America And The Caribbean: The Efficiency Rationale For Extending Social Protection In Health*, Meksika.
- Kaitelidou, Daphne, Galanis, Petros, Siskou, Olga vd. (2015), “Out Of Pocket Payments For Health Care Services: Financial Burden and Barrier to Access For Migrants Living In Greece” , *2nd International Conference on Education, Social Sciences and Humanities*, 8-10 June 2015- İstanbul, Turkey.
- Kayri, Murat, Boysan, Murat (2007) “Araştırmalarda Chaid Analizinin Kullanımı ve Baş Etme Stratejileri İle İlgili Bir Uygulama” , *Journal of Faculty of Educational Sciences*, 40(2), s. 133-149.

- Khan, Mushtaq H. (2006) “Determinants of Corruption in Developing Countries: The Limits of Conventional Economic Analysis”, (1-35), *International Handbook on the Economics of Corruption*, Cheltenham: Edward Elgar.
- Kumar, Ramaiah Vinay, Bhasker, Suman (2015) “Administrative Corruption in Oncology Units of Developing Countries: Overview, Its Impact and Possible Methods to Curb It”, *Journal of Cancer Policy*.
- Mwaffisi, M.J. (1999) Presentation During the 9th International Anti-Corruption Conference in 1999. Online: http://9iacc.org/papers/day4/ws7/dnld/d4ws7_mjmwaffisi.pdf
- Naga, Ramses H. Abul, Lamiraud, Karine (2008) “Catastrophic Health Expenditure and Household Well-Being”, (1-18), London.
- Radin, Dagmar (2013) “Does Corruption Undermine Trust In Health Care? Results From Public Opinion Polls in Croatia” , *Social Science & Medicine*, 98, s. 46-53.
- Rose, Richard (2006) Corruption Is Bad For Your Health, From Transparency International, Global Corruption Yearbook 2006. London: Pluto Press, s. 39-43.
- Rönnerstrand, Björn, Lapuente, Victor (2017) “Corruption and Use of Antibiotics in Regions of Europe” , *Health Policy*, 121, s. 250-256.
- Rule of Law Index (2014) World Justice Project. www.worldjusticeproject.org.
- Ryvkin, Dmitry, Serra, Danila, Tremewan, James (2017) “I Paid A Bribe: An Experiment On Information Sharing and Extortory Corruption” , *European Economic Review*, 94, s. 1-22.
- Scott, Semrau, K, N, Vian, T (2010) “Embezzlement of Donor Funding In Health Projects In Vian, T., Preventing Drug Diversion Through Supply Chain Management”, U4 Brief 4, Chr. Michelsen Institute, Bergen, Norway.
- Suh, Eunju, Alhaery, Matt (2015) “Predicting Cross-Gaming Propensity Using E-CHAID Analysis”, *UNLV Gaming Research & Review Journal*, 19(1), s. 31-49.
- Tavits, M (2008) “Representation, Corruption, and Subjective Well-Being”, *Comp. Polit. Stud*, 41.
- The Office of the International Labor Organization ve The Office of the Pan American Health Organization (1999) *Out-Of-Pocket Health Expenditure In Latin America and The Caribbean: The Efficiency Rationale For Extending Social Protection In Health*, Meksika.
- Thompson, R, Witter, S (2000) “Informal Payments in Transitional Economies: Implicationsfor Health Sector Reform” , *Int. J. Health Plan. Manag*, 15, s. 169-187.
- Todaro, Michael P., Smith, Stephen C. (2012) *Economic Development*, 11. Baskı, Boston: Pearson Yayınları.
- Tokatlıoğlu, İbrahim, Tokatlıoğlu, Yağmur (2014), “Türkiye’de 2002-2011 Yılları Arasında Katastrofik Sağlık Harcamalarının Yoksulluk Yaratma Kapasitesi” , *Ekonomik Yaklaşım*, 24(87), s. 1-36.
- Transparency, I, 2014. Corruption Perceptions Index 2014. Veriler <http://www.transparency.org/cpi2014/press>:. adresinden elde edilmiştir.
- Transparency International (2016). Corruption In The Pharmaceutical Sector.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2014) www.tuik.gov.tr.

Türkiye İstatistik Kurumu (2016) www.tuik.gov.tr.

United Nations Development Programme (2011). *Fighting Corruption In The Health Sector Methods, Tools And Good Practices*, New York, www.undp.org/governance and www.undp.org/poverty.

USAID (2002) *Corruption and The Health Sector*, Washington.

Van Deurzen, Ioana (2017) “And justice for All: Examining Corruption As A Contextual Source of Mental Illness” , *Social Science & Medicine*, 173, s. 26-34.

Vian, Taryn (2008) “Review of corruption in the health sector: theory, methods and interventions” , *Health Policy and Planning*, 23(2), s. 83–94.

WorldBank, (2014) World Development Indicators. <http://data.worldbank.org/datacatalog/world-development-indicators>.

World Health Organization (2005) *Designing Health Financing Systems To Reduce Catastrophic Health Expenditure*, Geneva.

Xu, Ke, Evans, David B, Kawabata, Kei, Zeramdini, Riadh, Klavus, Jan, Murray, Christopher J L (2003) “Household Catastrophic Health Expenditure: A Multicountry Analysis” , *The Lancet*, 362, s. 111-117.

Zhang, Yi, Yu, Yong-Sheng, Tang, Zheng-Hao, Chen, Xiao-Hua, Zang, Guo-Qing (2014) “Crack Down on Medical Corruption: An Urgent Matter in China” , *European Journal of Internal Medicine*, 25(1), s. e2-e3.

HASTANE YÖNETİCİLERİNİN MEDİKAL TURİZME İLİŞKİN ALGILARININ DEĞERLENDİRİLMESİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

Mümtaz KORKUTAN*

Ahmet YILDIZ**

Öz

Sağlık turizmi son yıllarda tüm dünyada alternatif bir turizm türü olarak gelişim göstermiştir. Sağlık turizmine olan ilginin artması ve bu alanda yapılan yoğun çalışmalar beraberinde rekabeti getirmiştir. Türkiye hem toplumun sağlık ihtiyacını karşılamak hem de sağlık turizminde önemli bir yere sahip olan medikal turizminin getirilerinden faydalanmak amacıyla kamu ve özel sektör yatırımlarını her geçen gün artırmıştır. Türkiye geneli yapılan bu girişimler ile Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde stratejik bir konuma sahip Diyarbakır ili bir sağlık merkezi konumuna gelmiştir. Sağlık turizminin gelişiminde politika yapımcılarla beraber hastane yöneticilerinin önemli rolleri bulunmaktadır. Bu çalışmada hastane yöneticilerinin sağlık turizmine ilişkin algılarının değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Araştırmada veri toplama aracı olarak anket yöntemi kullanılmış olup, anketler Diyarbakır'da 10 ayrı hastanede çalışan toplam 45 hastane yöneticisine uygulanmıştır. Çalışma sonunda hastane yöneticilerine göre Diyarbakır'ın sağlık turizmi açısından uygun bir şehir olduğu görülmüş ve politika yapımcılara, hastane yöneticilerine ve diğer karar alıcılara sağlık turizmin geliştirilmesi için önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Turizmi, Hastane Yöneticileri, Diyarbakır.

A RESEARCH ON THE EVALUATION OF HOSPITAL MANAGERS' PERCEPTIONS ON HEALTH TOURISM

Abstract

Health tourism has developed as an alternative tourism type all over the world in recent years. The increased interest in health tourism and the intense work done in this area have also brought competition. Turkey has increased its public and private sector investments day by day in order to meet the health needs of the society and to benefit from the benefits of medical tourism, which has an important place in health tourism. Diyarbakır city where has a strategic position in Eastern and Southeastern Anatolia Region has become a health center base by these initiatives that Turkey wide. Hospital managers have important roles in the development of health tourism, along with policy makers. In this study, it is aimed to evaluate the perceptions of hospital managers about health tourism. Questionnaire was used as a data collection tool in the research and the questionnaires were applied to 45 hospital managers working in 10 different hospitals in Diyarbakır. At the end of the study, it was seen that Diyarbakır was a suitable city in terms of health tourism according to the hospital managers and suggestions were made for the development of health tourism to policy makers, hospital administrators and other decision makers.

Keywords: Health Tourism, Hospital Managers, Diyarbakır.

* Yük. Lis. Öğr., Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sağlık Kurumları Yöneticiliği ABD., mumtaz_korkutan21@hotmail.com.

** Yrd. Doç. Dr., Batman Üniversitesi Sağlık Hizmetleri M.Y.O., Sağlık İşletmeleri Programı, ahmet.yildiz@batman.edu.tr.

GİRİŞ

Sağlık turizmi kısaca, kendi yaşadığı yerden başka yerlere sağlık amacı ile seyahat eden insanların oluşturduğu turizm şeklinde tanımlanmıştır (Temizkan ve ark. 2015:396).Sağlık turizmi Goodrich ve Goodrich (1987) tarafından da “bir turistik tesisin veya bölgenin, mevcut kaynaklarının, sağlık hizmetleri ve tesislerinin geliştirilmesi yoluyla turistik çekiciliğinin artırılma çabası” şeklinde ifade edilmiştir. Sağlık turizmi; bireylerin koruyucu, tedavi edici, rehabilite edici ve/veya sağlığı geliştirici hizmetleri almak amacı ile yaşadıkları yerden bir başka yere hizmet almak için yapılan ziyaretleridir (Tontuş, 2017: 2). Bu sağlık hizmetleri, uzman doktorlar ve hemşireler tarafından yapılan medikal tedavileri, özel diyetleri, akupunktur tedavisini, vitamin karışımları alınmasını, kireçlenme ve bitkisel kaynaklı alerjiler gibi çeşitli hastalıklar için özel medikal tedavileri içermektedir (Temizkan ve ark. 2015:396). “Sağlık turizmi” kavramının daha iyi anlaşılması için “turizm”, “turist sağlığı” ve “medikal turizm” kavramlarının açıklanmasında yarar görülmektedir.

Turizm hızlı sanayileşme ve şehirleşme içerisinde, beden ve ruh sağlığı açısından dinlenme olarak, kendini yenileme ve zenginleştirme gereksinimini karşılayan sosyal, kültürel ve beşeri bir hizmet olarak tanımlanmıştır. Diğer bir tanıma göre ise, insan psikolojisinin sonucu olarak ortaya çıkan, yer değiştirme, değişiklik, kaçma, uzaklaşma olayıdır (Özdemir, 1992: 14 ve Aydın 2012: 91).

Turist sağlığı; turistik yaşamla ilgili her türlü; temel sağlık hizmetleri, ilk yardım, acil tedavi, yoğun bakım vb. sağlık sorunlarını içeren tedavi hizmetleri ile her çeşit kaza ve bulaşıcı hastalıklardan korunmak amaçlı önlemleri içerir. Ayrıca; turistin başına bir hal geldiğinde ona verilen tanı ve tedavi hizmetleri olarak da tanımlanabilir (Özsarı ve Karatana, 2013: 137).İnsanları turizme yönelten faktörlerden bir tanesi de hiç kuşkusuz sağlık olarak görülmektedir. Bu faktör bazen kaybolan sağlığı geri kazanmak, bazen de mevcut durumu korumak amacıyla ortaya çıkmaktadır (Öztürk ve Yazıcıoğlu, 2002: 10).

Medikal turizm; genel olarak cerrahi veya medikal, dental vb. özel uzmanlık gerektiren tıbbi müdahaleleri içeren hizmetlere ihtiyaç duyan hastalara özel tıbbi bakım verilmesi maksadıyla turizm sektörü ile işbirliği yapılarak insanların kendi ülkeleri dışında sunulan medikal, dental ve cerrahi hizmetlerden faydalanmak amacıyla seyahat etmesidir. Medikal turizmi kısaca tanımlamak gerekirse, “tedavi amacı ile yapılan seyahatler” olarak ifade edilebilmektedir (Çevirme vd., 2014: 47, Demirer, 2010: 5).

Asya ve Avrupa’ya sınırı olan ve stratejik önemde bir yerde konumlanmış olan Türkiye’nin, medikal turizm açısından son 10-15 yıl içinde hızlı bir gelişme göstermeye başladığı söylenebilir (Barca vd., 2013:71; Kaya vd., 2013:6; Yanos, 2008:16). Özellikle 2000’li yıllardan itibaren hem yurtiçindeki farklılaşan sağlık ihtiyacını karşılamak hem de sağlık turizminin en önemli dallarından biri olan

medikal turizm alanının getirilerinden yararlanmak amacıyla özel sektör yatırımlarının ve Avrupa standartlarıyla yarışabilecek nitelikte devlet destekli yatırımların her geçen gün artması ile Türkiye önemli gelişmeler kaydetmiş ve dünyanın medikal turizm alanındaki en başarılı ülkeleri olarak görülen Hindistan, Malezya, Tayland, Macaristan gibi ülkeler ile rekabet etmeye başlamıştır (Barca vd., 2013:71; Zengingönül vd., 2012:15).

Türkiye, sağlık sektöründe fiyat, kalite, uluslararası standartlardaki hastaneler, eğitilmiş ve tecrübeli insan kaynağı, uluslararası akreditasyon belgesi alan hastanelerin çokluğu, iklim koşullarının uygunluğu, tatil fırsatlarının çokluğu, kısa bekleme süreleri, bulunduğu stratejik konumu, doğal ve tarihi zenginlikleri ve dünyaca bilinen misafirperverliği gibi özellikleriyle dünya pazarının güçlü rakiplerindedir (Aydın vd., 2011:57; Şahbaz, 2012:269; Zengingönül vd., 2012:16). Dünya turizm hareketlerinde önemli bir pay sahibi olan Türkiye (Aydın vd., 2011:22), medikal turizm amaçlı gelen hastalar açısından da hızla popüler bir destinasyon haline gelmektedir.

Sağlık Bakanlığı, Sağlık Turizmi Koordinatörlüğü verileri ile ülkemize gelen yabancı turist sayısı yıllar bazında incelendiğinde, Türkiye’de sağlık hizmeti alan uluslararası hasta sayısının 2008 yılında 74 bin, 2010 yılında 110 bin ve 2012 yılında yaklaşık olarak 262 bin kişi olduğu görülmüştür. Bu eğilim Türkiye’nin medikal turizm potansiyelini ortaya koymaktadır. Medikal turizm kapsamında gelen hastaların kliniklere göre dağılımına bakıldığında ise, Göz Hastalıkları ilk sırada gelmektedir. Bunu sırasıyla Ortopedi ve Travmatoloji, İç Hastalıkları, Kulak Burun Boğaz, Kadın Hastalıkları, Genel Cerrahi ve Ağız Diş ve Çene Cerrahisi kliniklerinin izlediği görülmüştür (Kaya vd., 2013: 10). Ayrıca Medikal turistlerin en çok Libya, Almanya ve Irak’tan geldiği ve önemli bir kısmının (% 91,3) özel hastaneleri tercih ettiği belirlenmiştir. Türkiye’nin 2012 yılı uluslararası hasta verilerinin analizi sonucu ortaya çıkan uluslararası hasta kümelenmesine ve haritasına bakıldığında; sağlık hizmetleri alt yapısı iyi olan, uluslararası standartlarda sağlık hizmeti üretimi yapan, bu anlamda JCI akreditasyon belgesine sahip, grup hastanelerin bulunduğu ve özel sağlık hizmetleri sektörünün kümelendiği, direkt uçuşların olduğu geleneksel turizm bölgelerinin ve illerinin ön plana çıktığı görülmüştür (Kaya vd., 2013:7,15,26,53,54).

Türkiye’nin medikal turizm hareketlerini arttırarak elde edilen gelirlerin büyütülmesine yönelik yeterli altyapı ve üst yapı faaliyetleri ile sosyal ve kültürel olanakların bulunduğu, buna karşın Türkiye’nin dünya medikal turizm pastasından yeteri kadar pay alamadığı söylenebilir (Zengingönül vd., 2012:23). Kısa bir geçmişi olmasına rağmen, sektörün tüm paydaşlarının dikkatini çeken medikal turizm, Türkiye’nin önüne yeni fırsatlar sunabilir (Aydın vd., 2011:22). Şehir hastanelerinin kurulması ve sağlık serbest bölgelerinin oluşturulması bu bağlamda önemli yararlar sağlayabilir. Bir yöreyi turistik bir destinasyon olarak turizm piyasasına sunmadan önce yörenin kapsamlı bir turizm planının yapılması, bölge halkının öncelik ve gereksinimlerinin belirlenmesi, yörenin çevre bakımından kapasite sınırlarının, insan ve fiziki çevre olarak, dikkate alınması gerekmektedir (Delil, 2013: 21-28).

Dünyada ve Türkiye’de sağlık turizmi ve buna bağlı olarak medikal turizm son yıllarda hızla yükselen bir trend olup önemli bir alternatif turizm çeşididir. Turizmin tüm dünyada artan önemine paralel olarak, sağlık turizminin ülkemizin kalkınma süreci içindeki rolü de artmaktadır. Bu alanda yapılacak kamu ve özel sektör yatırımları giderek önemiyet kazanmaktadır. Diyarbakır’ın Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi ile Irak ve Ortadoğu’ya hizmet sunabilecek sağlık hizmetleriyle donatılması, ulusal ve bölgesel düzeyde sağlık turizmi hedefleri arasında bulunmaktadır. 2014-2023 Bölge Sağlık Turizmi Planında "Diyarbakır’da, hinterlandı ile Irak ve Ortadoğu’ya hizmet sunabilecek düzey ve kalitede ihtisas hastaneleri, tıbbi tanı merkezleri gibi yatırımların yapılması" stratejik hedef olarak yer almaktadır (Delil, 2013: 21-28). Bu araştırmanın amacı Diyarbakır ilinde bulunan sağlık yöneticilerinin sağlık turizmi algılarını tespit etmek, il bazında sağlık turizminin bulunduğu konumu açıklamak ve bu seviyeyi artırabilmek için yapılması gerekenleri yazılı kaynak haline dönüştürebilmektir. Daha önce Diyarbakır ili için benzer çalışmalar yapılmış olmasına rağmen bu düzeyde, yani direk yöneticilerle birebir herhangi bir çalışmaya rastlanılmadığı için bu araştırmaya ihtiyaç duyulmuş ve literatüre katkı sunma amaçlanmıştır. Ayrıca, dünyada ve Türkiye’de son yıllarda hızla yükselen önemli bir alternatif turizm çeşidi olan sağlık turizminin Diyarbakır’daki yeri değerlendirilmiş ve Diyarbakır’da genel olarak sağlık turizmin sorun alanları ve bunlara ilişkin çözüm önerileri ile sağlık turizminin geliştirilebilmesi için neler yapılması gerektiğine ilişkin hususlar tartışılmıştır.

2. YÖNTEM

2.1. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni Diyarbakır il merkezinde bulunan tüm (Özel-Kamu-Üniversite) hastanelerde görev alan alt, orta ve üst düzey yöneticilerdir. Araştırmada örneklem seçilmemiş olup, araştırmanın yapılması için izin alınabilen hastanelerde görev yapan alt, orta ve üst düzey yöneticilere ulaşmak hedeflenmiştir. Başhekim, başmüdür, başhemşire ve müdür üst düzey yönetici, başhekim yardımcısı ve medikal direktör yardımcısı orta düzey yönetici, müdür yardımcısı ise alt düzey yöneticiler olarak ele alınmıştır. Diyarbakır il merkezinde; 4 kamu hastanesi, 13 özel hastane ve 1 tane üniversite hastanesi olmak üzere toplam 18 hastane mevcut olup, bu hastanelerden 4 kamu, 1 üniversite ve 5 özel hastane olmak üzere toplam 10 hastane yönetiminden izin alınabilmiştir. Kamu hastanelerinden 19 hastane yöneticisine, üniversite hastanelerinden 10 hastane yöneticisi ve özel hastanelerden de 16 hastane yöneticisi olmak üzere toplam 45 hastane yöneticisine ulaşılabilmektedir.

2.2. Veri Toplama Araçları

Hastane yöneticilerinin sağlık turizmi algılarını değerlendirmek amacıyla hazırlanan anket soruları, Akdu (2009) ve Çetinkaya (2010) tarafından yapılan çalışmalarından yararlanılarak oluşturulmuştur. Veri toplama aracı olarak kullanılan anket toplam 3 bölümden oluşmaktadır. Ankette toplam 37 soru yer almakta olup, bunlardan 7 tanesi yöneticilerin mesleki ve demografik bilgileri, 8 tanesi sağlık

turizminin gelişimine katkı yapabilecek hususlar ile ilgili olup 22 tanesi de yöneticilerin sağlık turizmi algılarını ölçmeye yönelik sorulardır. Ankette yer alan sorulara verilen yanıtlar beşli likert (1.Kesinlikle Katılmıyorum, 2.Katılmıyorum, 3.Orta Derecede Katılıyorum, 4.Katılıyorum, 5.Kesinlikle Katılıyorum) şeklinde puanlandırılmıştır.

2.3. Verilerin Toplanması

Anket Formu'nun ön uygulaması, Diyarbakır'ın x Hastanesinin Yönetimi'nden izin alındıktan sonra ve asıl anket uygulamasından önce 4 yönetici üzerinde yapılmıştır. İlk etapta yöneticiler anketi doldururken katılımcıların yanlarında bulunmuş ve ankette yer alan sorularda anlaşılmayan bir hususun olması durumunda belirtmeleri istenmiştir. Anket sorularının açık ve anlaşılır olduğu tespit edildikten ve anketin asıl uygulama için uygun olduğu tespit edildikten sonra anket formları yöneticilere araştırmacı tarafından elden dağıtılarak uygulanmıştır.

2.4. Verilerin Analizi

Anketler toplandıktan sonra elde edilen veriler bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Daha sonra araştırmacı tarafından Statistical Package for Social Science (SPSS) veri tabanına aktarılmıştır. Derlenen veriler SPSS 20 paket programıyla kullanılarak betimleyici istatistiklerle (frekans ve yüzde dağılımı) incelenmiştir.

3. BULGULAR

Araştırma bulguları; yöneticilerin mesleki ve demografik özellikleri, hastane yöneticilerinin Diyarbakır'da sağlık turizmine ilişkin değerlendirmeleri ve hastane yöneticilerinin Diyarbakır'da sağlık turizminin geliştirilmesine ilişkin değerlendirmeleri olmak üzere üç başlıkta sunulmuştur.

3.1. Katılımcıların Mesleki ve Demografik Özellikleri

Tablo 1. Katılımcıların Mesleki ve Demografik Özellikleri (N=45)

	N	Yüzde	
Yaş (Yıl)	≤ 35	17	37,8
	36 – 45	18	40,0
	≥46	10	22,2
Cinsiyet	Kadın	17	37,8
	Erkek	28	62,2
Eğitim	Ortaöğretim	2	4,4
	Önlisans	6	13,3
	Lisans	23	51,1
	Lisansüstü	14	31,1

İş Yerindeki Göreviniz	Üst Düzey Yönetici*	15	33,3
	Orta Düzey Yönetici**	23	51,1
	Alt Düzey Yönetici***	7	15,6
Kurumda Çalışma Süresi (Yıl)	≤ 10	22	48,9
	11 – 20	17	40,0
	≥21	6	13,3
Yabancı Dil Seviyesi	Zayıf	24	53,3
	Orta	18	40,0
	İyi	3	6,7
İşletmenin Statüsü	Kamu	19	42,2
	Özel	16	35,6
	Üniversite	10	22,2

*Başhekim, Baş Müdür, Müdür, Baş Hemşire

**Başhekim Yardımcısı, Medikal Direktör Yardımcısı

*** Müdür Yardımcısı,

Araştırmaya katılan yöneticilerin çoğunluğu (%62,2) erkek ve 36 yaş üstündedir. Yöneticilerin yarısından fazlası (%51,1) lisans mezunu ve orta düzey yöneticilerden oluşmaktadır. Katılımcıların yarısına yakınının (%48,9) 10 yıldan daha az iş tecrübesine sahip olduğu görülmektedir. Yöneticilerin yarısından fazlasının (%53,3) yabancı dil seviyesinin zayıf düzeydedir. Yabancı dil seviyesinin iyi düzeyde olduğunu belirten katılımcıların oranı ise %6,7'dir. Araştırmaya katılan yöneticilerin önemli bir kısmının (%42,2) kamu hastanelerinde görev yaptığı görülmektedir (Tablo 1).

3.2. Hastane Yöneticilerinin Diyarbakır'da Sağlık Turizmine İlişkin Değerlendirmeleri

Hastane yöneticilerinin Diyarbakır'da sağlık turizmi ile ilgili değerlendirmeleri Tablo 2'de gösterilmiştir. Yöneticilere sorulan sorular ortalamalarına göre büyükten küçüğe doğru sıralanmıştır.

Tablo 2. Hastane Yöneticilerinin Diyarbakır'da Sağlık Turizmine İlişkin Değerlendirmeleri

İfadeler	Ortalama	S.S
1. Diyarbakır sağlık turizmi açısından uygun bir şehirdir	4,42	1,08
2. Yeni hastane yatırımları Diyarbakır'ın sağlık turizmi potansiyelini olumlu etkilemektedir.	4,20	1,24
3. Sağlık tesislerinde önemli tanı ve tedaviler yapılabilmektedir.	4,18	0,75
4. Sağlık turizminin yanında diğer alternatif turizm çeşitleri açısından zengindir.	4,02	1,12
5. Diyarbakır ili Sağlık turizminde kullanılacak yeterli termal kaynağa	3,98	1,16

sahiptir.		
6. Yeterli sayıda turistik konaklama tesisine sahiptir.	3,80	1,24
7. Gelişmiş bir kent olması sağlık turizminde rakipleri karşısında avantaj sağlamaktadır.	3,80	1,08
8. Sağlık tesislerinde tanı ve tedavi ücretleri diğer ülkelere göre ucuzdur.	3,76	1,32
9. Sağlık İşletmeleri medikal turizm açısından hizmet verebilecek kapasiteye sahiptir.	3,67	1,13
10. Konaklama tesisleri yeterli niteliğe sahiptir.	3,62	1,30

Tablo 2.(Devamı). Hastane Yöneticilerinin Diyarbakır'da Sağlık Turizmine İlişkin Değerlendirmeleri

İfadeler	Ortalama	S.S
11. Dünya kalite standartlarında doktorlar bulunmaktadır.	3,60	1,18
12. Dünya kalite standartlarında hastaneler bulunmaktadır.	3,40	1,37
13. Diyarbakır sağlık merkezleri yoğun talebi karşılayabilecek yeterli kapasiteye sahiptir.	3,33	1,48
14. Sağlık İşletmelerinde tanı ve tedavi bekleme süreleri Avrupa ve ABD'ye göre daha kısadır.	3,20	1,22
15. Uluslararası zincir sağlık işletmeleriyle anlaşmalı sağlık tesisleri mevcuttur.	2,98	1,20
16. Hastanelerde yeterli eğitimli (hasta bakımı ve ağırlama) yardımcı sağlık çalışanı bulunmaktadır.	2,91	1,20
17. Sağlık İşletmeleri ve konaklama işletmeleri hasta bakımı (yaşlı ve engelliler) için ortak çalışmalar yapmaktadır.	2,91	1,18
18. Ulaşım sorunu sağlık turizmini olumsuz etkilemektedir.	2,84	1,57
19. Medikal, kaplıca ve yaşlı bakımı hizmetlerinin tanıtımı yeterli düzeydedir.	2,40	1,54

20. Sağlık turizmi için devletten destek görmektedir.	2,40	1,18
21. Sağlık tesislerinde yeteri kadar yabancı dil bilen sağlık çalışanı mevcuttur.	1,76	1,07
22. Hastanelerde çalışan yeterli eğitim almış ve yabancı dil bilen personel bulunmaktadır.	1,47	0,69

Yöneticilerin verdikleri cevaplara göre ortalaması en yüksek olan ifade “Diyarbakır sağlık turizmi açısından uygun bir şehirdir” ($4,42\pm 1,08$) ifadesi olup, bunu sırasıyla “Yeni hastane yatırımları Diyarbakır’ın sağlık turizmi potansiyelini olumlu etkilemektedir” ($4,20\pm 1,24$). Ve “Sağlık tesislerinde önemli tanı ve tedaviler yapılabilmektedir” ($4,18\pm 0,75$) ifadeleri izlemektedir. Yöneticilerin sağlık turizmi ile ilgili algıları ile ilgili ortalaması en düşük ifade ise “Hastanelerde çalışan yeterli eğitim almış ve yabancı dil bilen personel bulunmaktadır” ($1,47\pm 0,69$) ifadesi olup bunu sırasıyla; “Sağlık tesislerinde yeteri kadar yabancı dil bilen sağlık çalışanı mevcuttur” ($1,76\pm 1,07$). Ve “Sağlık turizmi için devletten destek görmektedir” ($2,40\pm 1,18$) ifadelerinin izlediği görülmektedir. Yöneticilerin Diyarbakır’da sağlık turizmi potansiyeline yönelik 22 sorunun 15’ine verdikleri cevapların ortalamalarının 3’ün üzerinde olduğu, geriye kalan 7 soruya verdikleri cevapların ortalamalarının 3’ün altında olduğu görülmektedir. Buna göre katılımcıların Diyarbakır’da sağlık turizmi için geliştirilmesi gereken alanlar olmakla birlikte (yabancı dil bilen personel sayısının artırılması gibi) genel olarak sağlık turizmi algılarının yüksek olduğu söylenebilir.

3.3. Hastane Yöneticilerinin Diyarbakır’da Sağlık Turizminin Geliştirilmesine İlişkin Değerlendirmeleri

Hastane yöneticilerinin Diyarbakır’da sağlık turizminin geliştirilmesine ilişkin algıları ve değerlendirmeleri Tablo 3’de gösterilmiştir.

Tablo 3. Hastane Yöneticilerinin Diyarbakır’da Sağlık Turizminin Geliştirilmesine İlişkin Değerlendirmeleri

İfadeler	Ortalama	S.S
1. Sağlık turizmi alanında etkin tanıtım, pazarlama yapılması ve uluslararası işbirliğinin artırılması	4,67	0,56
2. Sağlık turizmine yönelik çalışmalarda devlet desteğinin artırılması	4,56	0,81
3. Sağlık turizmi alanında fiziki ve teknik altyapının iyileştirilmesi	4,53	0,69
4. Sağlık turizmine yönelik kurumsal ve hukuki altyapının geliştirilmesi	4,49	0,89

5. Yabancı dil bilen personel istihdamının artırılması	4,47	0,76
6. Sağlık turizmine yönelik hizmet kalitesinin artırılması	4,47	0,69
7. Sağlık turizminin geliştirilmesi için il kapsamına daha donanımlı hekimlerin alınması	4,00	1,31
8. Sağlık turizminin geliştirilmesi için markalaşmış hastanelerin artırılması	3,84	1,33

Tablo 3 incelendiğinde Diyarbakır'da sağlık turizminin gelişimi için yöneticilere yöneltilen soruların tümüne yöneticilerin büyük bir kısmı yüksek bir oranda katıldıkları görülmektedir. Yöneticilerin Diyarbakır'da sağlık turizminin gelişimi ile ilgili olarak en çok katıldıkları ifadenin; "Sağlık turizmi alanında etkin tanıtım, pazarlama yapılması ve uluslararası işbirliğin artırılması" ($4,67 \pm 0,56$) ifadesi olduğu, en az katıldıkları ifadenin ise "Sağlık turizminin geliştirilmesi için markalaşmış hastanelerin artırılması" ($3,84 \pm 1,33$) ifadesi olduğu görülmektedir. Tablo 3'de yer alan 8 ifadenin 6'sının katılma ortalamasının 4'ün üzerinde olduğu ve kesinlikle katılıyorum derecesine yakın olduğu görülmektedir. Buna göre markalaşmış hastanelerin artırılması, devlet desteğinin artırılması, sağlık turizmi alanında fiziki ve teknik altyapının iyileştirilmesi, sağlık turizmine yönelik kurumsal ve hukuki altyapının geliştirilmesi, yabancı dil bilen personel istihdamının artırılması, hizmet kalitesinin artırılması, daha donanımlı hekimlerin istihdam edilmesi, sağlık turizmi alanında etkin tanıtım, pazarlama yapılması ve uluslararası işbirliğin artırılması ile Diyarbakır'da sağlık turizminin geliştirilmesine önemli katkı yapılabileceği söylenebilir.

4. TARTIŞMA

Diyarbakır ilinin sağlık turizmi potansiyelini ve bu konuda hastane yönetici algılarını değerlendirmek amacıyla yapılan bu çalışmada; yöneticilere göre şehrin sağlık turizmi için uygun olduğu, yeni hastane yatırımlarının Diyarbakır'ın sağlık turizmi potansiyelini olumlu etkilediği, tesislerde önemli tanı ve tedavilerin yapılabildiği görülmüştür. Ayrıca Diyarbakır'da alternatif turizm çeşitlerinin olduğu, dünya kalite standartlarında hekim ve hastanelerin olduğu buna karşın sağlık turizmi için devletten yeterli desteği görmediği ve yabancı dil bilen personelin yetersiz olduğu belirlenmiştir.

Araştırmaya katılan yöneticilere göre Diyarbakır sağlık turizmi için uygun bir şehirdir. Delil (2011) tarafından yapılan bir çalışmada Diyarbakır ilinin hastane sayısı bakımından Türkiye'deki 81 il sıralamasında 17. Sırada yer aldığı, sağlık personel sayısının Türkiye ortalamasının üzerinde olduğu, Uzman hekim sayısında Diyarbakır'ın 81 il içinde 12'nci olduğu ve bölgede bir sağlık üssü durumuna geldiği belirtmiştir. Diyarbakır'ın sağlık turizmi için devlet desteğinin yetersiz olduğu görülmüştür. Türkiye'de sağlık turizmi destekleri; Ekonomi Bakanlığı'nın "2012/4 Numaralı Döviz Kazandırıcı

Hizmet Ticaretinin Desteklenmesi Hakkında Tebliği" ve Maliye Bakanlığı'nın "6322 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun" kapsamında gerçekleştirilmektedir. Mevzuata rağmen uygulamada Diyarbakır ili için yeteri desteğin sağlanamadığı söylenebilir.

Sağlık yöneticilerin verdikleri cevaplara göre Diyarbakır ili için Sağlık turizmi alanında etkin tanıtım, pazarlama yapılması ve uluslararası işbirliğin artırılması gerektiği anlaşılmaktadır. Bu konuda ekonomi bakanlığının teşvikleri arasında fuar ve kongre desteği yer almaktadır. Bu destek kapsamında yurt dışında düzenlenen fuar, kongre, konferans ve/veya bağımsız tanıtım programı kapsamında yapılan tanıtımlara ilişkin sponsorluk, reklam, tanıtım, danışmanlık, katılım ve organizasyon giderleri; sağlık kuruluşları veya sağlık turizmi şirketleri için %50 oranında ve yıllık toplam en fazla 300.000 ABD doları tutarında, işbirliği kuruluşları için %70 oranında ve yıllık toplam en fazla 500.000 ABD doları tutarında karşılanmaktadır. Sağlık kuruluşları, sağlık turizmi şirketleri ve işbirliği kuruluşlarının yurt dışında düzenlenen fuar, kongre veya konferanslara ilişkin katılım maliyetleri; etkinlik başına %70 oranında ve en fazla 15.000 ABD doları tutarı karşılanmaktadır. Bu desteğin sağlık turizminin tanıtımı ve pazarlanması açısından önemli bir fırsat olduğu ve sağlık işletmelerinin bu destekten faydalanmasının sağlık turizminin geliştirilmesi açısından önemli katkı yapabileceği söylenebilir.

Araştırmada, hastane yöneticilerine göre Diyarbakır'ın çevresindeki diğer illere göre gelişmiş bir kent olmasının sağlık turizminde rakipleri karşısında avantaj sağladığı görülmüştür. Çetinkaya (2010) tarafından Bursa özelinde sağlık çalışanları üzerinde yapılan bir çalışmada da; katılımcıların yaklaşık %70'inin Bursa'nın gelişmiş bir il olması ve stratejik konumunun sağlık turizmi açısından avantaj sağladığını belirttiği ifade edilmiştir. Diyarbakır'ın gelişme potansiyeli olan ve bölgede stratejik bir konumu olan bir şehir olduğu söylenebilir. Bu özellikleri ile Diyarbakır'ın sağlık turizmi potansiyeli yüksek bir şehir olduğu ifade edilebilir.

Araştırmada "Diyarbakır ilinin sağlık turizminin yanında diğer alternatif turizm çeşitleri açısından zengindir", "Diyarbakır ili Sağlık turizminde kullanılacak yeterli termal kaynağa sahiptir" ve "yeterli sayıda turistik konaklama tesisine sahiptir" ifadelerine yöneticilerin önemli oranda katıldıkları görülmüştür. Bu konuda Delil ve Tanrıku (2012) tarafından hazırlanan Çermik termal turizm raporunda; Turizmi Teşvik Kanunu uyarınca ilan edilmiş olan 70 adet Termal Turizm Merkezinden biri olan Çermik Kaplıcalarının yeterli kapasitede olduğu ve artan talebi karşılayabileceği belirtilmiştir. Kaplıca suyu en son 05.04.2005 yılında 1192 Protokol numarasıyla Sağlık Bakanlığı Refik Saydam Hıfızızihha Merkezi Başkanlığı Çevre Sağlığı Araştırma Müdürlüğü tarafından analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre kaplıcanın kimyasal ve bakteriyolojik yönden insan sağlığına elverişli olduğu tespit edilmiştir. Kaplıcalar çevresinde birçok otel ve pansiyon bulunmaktadır. Oda sayısı 747 olarak tespit edilen, yatak kapasitesi 1.200'ün üzerinde olan bu otel ve pansiyonlarda her

bütçeye uygun barınma olanağı mevcuttur. Buna göre alternatif sağlık turizmi açısından da Diyarbakır ilinin önemli bir merkez olabileceği söylenebilir.

Araştırma bulguları araştırmaya katılan hastane yöneticilerinin değerlendirmeleriyle sınırlıdır. Araştırma kapsamının genişletilmesi ve geçerliliğinin yükseltilmesi için araştırmanın başka hastanelerde de yapılması ve örnek kitlenin artırılması önerilmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Hastane yöneticilerine göre Diyarbakır ilinin sağlık turizmi için uygun bir şehirdir ve bunun yanında alternatif turizm çeşitleri açısından da zengindir. Ayrıca yöneticiler yeni hastane yatırımlarının sağlık turizmini olumlu yönde etkileyeceğini düşünmektedirler. Buna göre önümüzde yıllarda Diyarbakır'da kurulması düşünülen şehir hastanesinin sağlık turizmine olumlu etki edeceği söylenebilir. Bununla birlikte bu konuda gerek ulusal gerekse uluslararası alanda tanıtımın iyi yapılması yararlı görülmektedir.

Sağlık kuruluşlarında görevli yabancı dil bilen personel sayısı yetersiz bulunmuştur. Sağlık turizmin geliştirilmesi açısından yabancı dil bilen personel sayısının artırılması önemli görülmekte ve istihdam politikalarında bu hususun dikkate alınması önerilmektedir.

Katılımcılara göre sağlık kurumları sağlık turizmi konusunda devletten yeterli desteği alamamaktadırlar. Politika yapıcılarının hem taşra hem de merkez teşkilat üzerinden devlet teşvikleri konusunda uygulanabilirliği mümkün politikalar üretmeleri önerilmektedir.

Sağlık turizmi alanında etkin tanıtım, pazarlama, uluslararası işbirliğin artırılması, sağlık turizmine yönelik çalışmalarda devlet desteğinin artırılması, sağlık turizmi alanında fiziki ve teknik altyapının iyileştirilmesi, sağlık turizmine yönelik kurumsal ve hukuki altyapının geliştirilmesi, yabancı dil bilen personel istihdamının artırılması, sağlık turizmine yönelik hizmet kalitesinin artırılması, sağlık turizminin geliştirilmesi için il kapsamına daha donanımlı hekimlerin alınması ve markalaşmış hastanelerin artırılması sağlık turizminin geliştirilmesi açısından önemli yarar sağlayabilir.

Araştırmada Diyarbakır ilinin sağlık turizmi açısından önemli potansiyeli olduğu görülmüştür. Bu potansiyeli gerçekleştirmek için Sağlık Bakanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı bünyesinde sağlık turizmiyle ilgili birimler kurulmalı ve Diyarbakır ilinin potansiyeli değerlendirilmelidir. Ayrıca Kamu, Özel ve Üniversiteye bağlı tüm hastanelerde sağlık turizmi ile ilgili birim kurulmalı ve bu birimden en az bir yabancı dil bilen personel istihdam edilmelidir. Türkiye geneli sağlık turizmi ile ilgili yapılan konferans, fuar vb. organizasyonlarda Diyarbakır ilinin alternatif turizm çeşitleri tanıtılmalı ve bu konuda devlet desteği ile çalışmalara aktif bir şekilde katılım sağlanmalıdır. Sağlık turizmi alanında sıkıntı çekilen yönlerden bir tanesi de hasta ile hastane arasında simsarların aracı olup her iki tarafı da maddi zarara uğratması olduğu düşünülmektedir. Devletin bunu ortadan kaldırması veya bu alanda çalışmalar yapması gerektiği düşünülmektedir. Diyarbakır havaalanının uluslararası düzeyde aktif olması için çalışmalar yapılmalıdır. Güvenlik problemlerinden ötürü Diyarbakır'ın yurt içi ve yurt

dışında etkin bir şekilde tanıtılmalı ve ön yargıların kırılması amacıyla devletin ciddi destek vermesi gerektiği düşünülmektedir. Özellikle yurt içinden gelen ve maddi durumu el vermeyen hasta ve yakınları için yerel kurumların konaklama konusunda çalışmalar yapması gerektiği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akasya Akdu, S. (2009) “Sağlık Turizmi Kapsamında Medikal Turizm Ve Türkiye'deki Uygulamalar Üzerine Bir Araştırma; İstanbul ve Ankara Örneği” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Aydın, D., Aypek, N., Aktepe, C., Şahbaz, R.P. ve Arslan, S. (2011) *Türkiye’de Medikal Turizm*, Ankara: T.C. Sağlık Bakanlığı Tedavi Hizmetleri Genel Müdürlüğü.
- Aydın, O. (2012) “Türkiye’de Alternatif Bir Turizm; Sağlık Turizmi”, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14(23), s.91-96,
- Barca, M., E. Akdeve, İ. Gedik Balay (2013) “Türkiye Sağlık Turizm Sektörünün Analizi ve Strateji Önerileri”, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 5(3), s.64-92
- Çetinkaya, T. (2010) *Sağlık Turizmi Açısından Bursa İli'nin Pazarlanabilirliği Konusunda Sağlık Çalışanlarının Görüşlerinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çevirme A., Kaynak Ö., Uğurlu N. (2014) “Türkiye’de Medikal Turizm Hemşireliği ve Eğitimsel Yapısı: Swot Analizi”, *Uluslararası Hakemli Akademik Spor Sağlık ve Tıp Bilimleri Dergisi*, 13(4).
- Delil, S. (2013) *Diyarbakır Sağlık Turizmi Çalıştay Raporu*, Karacadağ Kalkınma Ajansı. <http://docplayer.biz.tr/790837-Diyarbakir-saglik-turizmi-calistayi-raporu.html>E.T. 22.04.2017
- Delil, S., Tanrıku, A. (2012) *Çermik Termal Turizm Raporu*, Diyarbakır: Karacadağ Kalkınma Ajansı.
- Demirer Ö. E., (2010) *Türkiye’de Medikal Turizm ve Geliştirilmesi: Örnek Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Goodrich J.N. & Goodrich, G.E. (1987) “Health-Care Tourism – An Explanatory Study”, *Tourism Management*, 8(3), s.217-222
- Kaya, S., Yıldırım, H.H., Karsavuran, S. ve Özer Ö. (2013) *Türkiye Medikal Turizm Değerlendirme Raporu*, (Evaluation Report On Medical Tourism In Turkey.) Ankara: T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü Sağlık Turizmi Daire Başkanlığı.
- Türkiye Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı (Tarihsiz) "6322 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun"
- Özdemir, M. (1992) *Turizmin Türkiye'nin Sosyo-Ekonomik Yapısına Etkileri*, Ankara. Köksav Yayınları.
- Özsarı, H.S. , Karatana, Ö. (2013) “Sağlık Turizmi Açısından Türkiye'nin Durumu”, *J Kartal TR*, 24(2):136-144 doi: 10.5505/jkartaltr.2013.69335
- Öztürk, Y., Yazıcıoğlu, İ. (2002) “Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Alternatif Turizm Faaliyetleri Üzerine Teorik Bir Çalışma”, *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2, s. 183-195.
- Şahbaz, R.P., Akdu, U. ve Akdu, S. (2012) “Türkiye’de Medikal Turizm Uygulamaları; İstanbul ve Ankara Örneği”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(27), s.267-295
- Temizkan, S. P., Çiçek, D., & Özdemir, C. (2015) “Sağlık Turizmi Konusunda Yayınlanan Makalelerin Bibliyometrik Profili”, *International Journal Of Human Sciences*, 12(2), s.394-415

Tontuş, H.Ö. (2017) *Sağlık Turizmi Nedir?*<http://www.satirk.gov.tr/images/pdf/tyst/02.pdf> E.T. 22.04.2017

Yanos, M. (2008) *Deniz aşırı Ülkelerde Cazip Sağlık Hizmet Aranıyor*, Sağlık Turizmi Bülteni, 5(1), Eylül-Ekim, Ankara.

Zengingönül, O., Emeç, H., İyilikçi, D.E. ve Bingöl, P. (2012) *Sağlık Turizmi: İstanbul'a Yönelik Bir Değerlendirme*, İstanbul: İstanbul Kalkınma Ajansı.

İNTİHAR- GELİR İLİŞKİSİ: TÜRKİYE İÇİN NEDENSELLİK ANALİZİ

Funda DURĞUN*

Burhan DURĞUN**

Öz

İntihar ve intiharın nedenleri sosyologlar kadar iktisatçılar tarafından da araştırılan bir konudur. İntiharın literatürde incelenmiş birçok nedeni bulunmaktadır. Bu çalışmada, intiharı sosyolojik etkenlerden ziyade ekonomik etkenlerin belirleyebileceği hipotezi altında durulmuş olup sosyolojik ve demografik değişkenler ise analiz dışı tutulmuştur. Gelirin arttıkça yaşamının intihara göre daha cazip olacağı görüşü ile Durkheim'in yüksek gelirin intihara yönelteceği görüşü gibi zıt tezler literatürde yer almaktadır. Çalışmada 1975-2015 dönemine ait kişi başına gayrisafi yurtiçi hasıla ile kaba intihar hızı serileri arasındaki nedensellik ilişkisi zaman serisi analizi yardımıyla incelenmiştir. Serilere öncelikle ADF ve Lumsdaine Papell birim kök testleri uygulanmış ve düzey değerlerinde birim kök içerdikleri görülmüştür. 1. farkları alındığında durağan olan serilerin Hatemi-J Eşbütünleşme testi sonuçları serilerin %10 anlamlılık düzeyinde eşbütünleşik olduğunu ortaya koymuştur. Eşbütünleşik serilere Vektör Hata Düzeltme Modeline dayalı Granger nedensellik testi uygulanarak kişi başına gayrisafi yurtiçi hasıladan kaba intihar hızına doğru tek yönlü nedensellik olduğu bulunmuştur. Bu sonuç artan gelirin intihara sebep olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: *İntihar, Eşbütünleşme, Nedensellik.*

SUICIDE - INCOME RELATIONSHIP: CAUSAL ANALYSIS FOR TURKEY

Abstract

The causes of suicide and suicide are investigated by economists as well as sociologists. There are many suicide reasons examined in the literature. In this study, sociological and demographic variables are excluded from the analysis under the hypothesis that economic factors as well as suicide sociological factors can be determined. Opposite theses, such as the view that living with increased income will be more attractive than suicide, and Durkheim's view that high income will lead to suicide, are in the literature. In the study, the causality relationship between percapita gross domestic product and crude suicide rate series for the period 1975-2015 was examined by means of time series analysis. Firstly, ADF and Lumsdaine Papell unit root tests were applied to the series and they were found to contain unit root in level values. The results of the Hatemi-J cointegration test for variables that were stationary when their first differences were taken showed that the variables were cointegrated at a level of significance of 10%. Granger causality test based on Vector Error Correction Model was applied to cointegrated series and it was found that unilateral causality relationship from percapita gross domestic product (GDP) to crude suicide rates. This result shows that increasing income is the cause of suicide.

Keywords: *Suicide, Cointegration, Causality.*

GİRİŞ

İntihar ve intiharın nedenleri sosyologlar kadar iktisatçılar tarafından da araştırılan bir konudur. Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSÖ), 1974 yılında yapmış olduğu tanıma göre intihar; "kişinin amacının bilincinde ve değişik derecelerde, ölümcül amaçlı olarak kendine zarar

* Öğr. Gör., Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, funda.uncu@dicle.edu.tr.

** Arş. Gör., Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, burhan.durgun@dicle.edu.tr.

vermesi” olarak tanımlanmaktadır (Weis, 1974). Son dönemlerde ise Dünya Sağlık Örgütü intiharı, intihar eylemi ve intihar girişimi olarak ikiye ayırmaktadır. İntihar eylemi, kişinin istemli olarak yaptığı ölümlü sonuçlanan tüm vakaları temsil ederken; intihar girişimi ise ölümcül olmayan, bireyin kendisini yok etmek, zarar vermek, toplumu cezalandırmak, mesaj vermek veya istediğini yaptırmak ya da yardım istemek amacıyla gerçekleştirmiş olduğu tüm istemli girişimleri temsil etmektedir (Harmancı, 2015).

Dünya Sağlık Örgütü’ne göre intihar, dünyadaki tüm ölümlerin %1,4’ünü oluşturmaktadır. Tüm dünyada her yıl ortalama 800.000 kişi, her kırk saniyede ise bir kişi intihar ederek hayatına son vermektedir. Küresel olarak intihar, 15-29 yaş grubundaki ikinci ölüm nedenidir. DSÖ’ye göre 2015 yılında intihar eylemlerinin %78’i düşük ve orta gelirli ülkelerde meydana gelmiştir (WHO, 2017).

Türkiye’de ise Türkiye İstatistik Kurumu’nun (TÜİK) 2015 yılı verilerine göre son 40 yılda intihar oranları yaklaşık %50 artmıştır. Son 10 yılda intihar ederek yaşamına son verenlerin sayısı yaklaşık 29 bine ulaşmıştır. 2015 yılında Türkiye’de kaba intihar hızı olarak da tabir edilen her yüz bin kişiden dördü intihar etmiştir. İntihar eden 3 bin 211 kişinin %27,3’ünü kadınlar, %72,7’sini ise erkekler oluşturmaktadır. İntihar vakalarının en yüksek olduğu iller Kars ve Ardahan iken en düşük olduğu iller Çankırı, Rize ve Kilis’dir. TÜİK’in(2016) yılı istatistiklerine göre ise intihar eden kişi sayısı bir önceki yıla göre %5,6 azalarak 3 bin 64 kişiye düşmüştür. Bu yaklaşık olarak günde 9 kişiye tekabül etmektedir ve kaba intihar hızı değişmeyerek yine yaklaşık olarak her yüz bin kişide dört olarak kalmıştır.

İntiharın gelirin bir fonksiyonu olduğu varsayımı altında çalışılan bu araştırmada öncelikle intihar ve nedenleri ile ilgili literatürden söz edilecektir. Daha sonra kullanılan yöntem ve veri seti tanıtılacaktır. Analiz sonuçları yorumlandıktan sonra genel değerlendirme ve politika önerilerine yer verilecektir.

1. İNTİHAR VE NEDENLERİ

İntiharın literatürde incelenmiş pek çok nedeni bulunmaktadır. Durkheim’in ve Freud’ün intihar teorileri de bunların içindedir. Genel olarak bu nedenler; modern toplum yapısı ve şehirleşme, dinler, savaşlar, sosyal dönüşümler, çalkantılar, yaş, cinsiyet, sosyo-ekonomik durum, medeni durum, ırk ve kültürler, mevsimsellik, psikiyatrik risk faktörleri, ailevi risk faktörleri ve durumsal risk faktörleridir. Hızlı sosyal değişimler yoksullaşma ya da zenginleşme, ani gelişmeler, aşırı refah dolayısıyla meydana gelen karışıklıklar ve sonrasında yalnızlaşma, bireylerde intihara neden olabilmektedir. Din ve mezhep açısından bakıldığında ise hoşgörünün, anlayışın ve dayanışmanın olduğu toplumlarda (Katolik ve Müslüman

toplumlar vs.) bireyler daha az intihar eğilimi göstermekteyken, katı, baskıcı, dogmatizme dayalı toplumlar (Protestan toplumlar vs.) daha fazla intihar eğilimi sergilemektedir (Fırat, 2001).

Toplumsal alışkanlıklarda, geleneklerde meydana ani değişimler bireylerle toplum arasındaki bağları zayıflatarak intiharı arttırıcı yönde etki etmektedir.

Savaşlar ise olumsuz şartlarına rağmen bireylerde toplum bütünleşmesinin yüksek olduğu durumlar olmasından dolayı intiharı azaltıcı yönde etki etmektedir. Ancak bunun aksine toplumsal alışkanlıklarda, geleneklerde meydana ani değişimler bireylerle toplum arasındaki bağları zayıflatarak intiharı arttırıcı yönde etki edebilmektedir (Durkheim, 1992: 20-25).

Yaş ve cinsiyet açısından ele alındığında ise yaşın artmasıyla birlikte eğilim artmaktayken 12 yaş altı hemen hemen hiç intihar vakası görülmemiştir.60 yaş üstünde ise kendini yetersiz hissetme, yüksek borcun altından kalkamama veya işin gerektirdiği vasıfları sağlayamama gibi düşünceler intihar oranlarını arttırmaktadır. Cinsiyet olarak kadınlar daha fazla girişimde bulunmalarına rağmen daha ılımlı yöntemler seçtiklerinden dolayı bu faaliyetleri eyleme dönüşmemektedir. Erkekler ise daha az girişimde bulunmalarına rağmen daha kesin yöntemleri seçmektedirler. Özellikle sosyo-ekonomik durumlar, yaşam koşullarının kötü olması ve işsizlik gibi faktörler erkeklerde intihar eğilimini arttırmaktadır (Çuhadaroğlu ve Sonuvar, 1993: 29-38).

Medeni durum ve aile açısından bakıldığında ise boşanma, ayrı yaşama, ölümle gelen zorunlu ayrılık, parçalanmış aile, aile içi şiddet ve aile içi utanç gibi etmenler bireylerde intihar eğilimini arttırmaktadır (Rhyne vd., 1995). Aynı zamanda aileden birinin ya da bir yakınının intiharı, fiziksel rahatsızlıklar veya hastalıklar da (AIDS, kanser gibi) bireyleri intihara sürükleyebilmektedir (Moscicki, 1995).

Ülkeler ve kültürler göre intihar oranları farklılık göstermektedir. Bazı kültürlerde intihar bireyi onore etmekteyken (Japonya gibi), çoğu ülkede ise intiharın yasadışı olduğu kabul edilmektedir (Hindistan gibi).

Mevsimler dikkate alındığında havaların ısındığı, doğanın canlandığı, yaşama coşkusunun hissedildiği ilkbahar ve yaz aylarında duygusal acıların artarak dayanılmaz boyutlara gelmesiyle intihar oranlarının arttığı görülmektedir. Özellikle psikiyatrik risk faktörlerinin etkili olduğu zihinsel hastalıkların (bipolar gazeteci Christine Chubbuck'ın canlı yayında intiharı gibi), alkol ve madde bağımlılıklarının da intiharı arttırıcı rol oynadığı görülmektedir (Pridmore ve Walter, 2013).

TÜİK 'de intiharın nedenlerini

- Hastalık
- Aile geçimsizliği
- Geçim zorluğu
- Ticari başarısızlık
- Hissi ilişki ve istediği ile evlenememe
- Öğrenim başarısızlığı
- Diğer
- Bilinmeyen durumlar

şeklinde kategorize etmiştir (TÜİK, 2015).

Burada özellikle ticari başarısızlık, hissi ilişki, istediği ile evlenememe ve öğrenim başarısızlığı dikkat çekmektedir.

Bu çalışmada ise intiharı bu tür sosyolojik etkenlerden ziyade ekonomik etkenlerin belirleyebileceği hipotezi üzerinde durulmuştur.

Bireylerin refahlarının arttırılıp yaşam koşullarının iyileştirilmesi ekonomik büyüme ile gerçekleşmektedir. Ekonomik büyümenin temel göstergesinden biri de kişi başına düşen gayri safi yurt içi hâsıladır (GSYİH). GSYİH, bir ülke sınırı içerisinde belirli bir zaman diliminde üretilen tüm nihai mal ve hizmetlerin para birimi cinsinden değeri olarak ifade edilmektedir. (Seyidoğlu, 2006:431).

Yapılmış olan pek çok çalışma(Tablo 1) ekonomide meydana gelen küçülmelerin, bireylerde intihar eğilimini arttırdığını göstermektedir. Refah seviyesi düşen bu bireyler kendilerini yaşamdan soyutlayarak intihara sürüklemektedir.

Henry ve Shorts'un (1954) ortaya çıkardıkları "Dengeleyici Teori'ye" göre intihar oranları ekonominin daraldığı ve dalgalanmaların başladığı dönemlerde artışa geçmektedir. Yine bu çalışmaya göre ekonominin refahta olduğu dönemlerde düşük gelirli bireylerin oluşturduğu alt gruptaki kişilerin intihar eğilimleri artmakta, ekonomik değerlerin düşük seyrettiği daralma dönemlerinde ise yüksek gelirli bireylerin oluşturduğu üst gruptaki kişilerin intihar eğilimleri artmaktadır.

1974 yılında Hamermesh ve Soss'un işsizlik ve intihar üzerine yapmış oldukları çalışma ilk yapılan çalışmalardan biri kabul edilmekte olup 2. Dünya savaşından itibaren refah düzeyindeki düşüşlerin intiharı arttırdığı sonucuna varılmıştır (Hamermesh ve Soss, 1974). Arkun'un yapmış olduğu çalışmada (1978) ise ekonomik ve sosyal krizler, hatta refahın artması bireyin iç dengesini sarsarak intihar oranlarının artmasına neden olabilmektedir.

Daha önce intiharın nedenlerini araştıran alışmalar Tablo 1’de özetlenmiştir. Literatür özetinde intiharın tahmin edilen birçok nedeni ile ilgili analizler yapılmış ve farklı sonuçlar elde edilmiştir. Ayrıca Türkiye için yapılmış olan çalışmalara pek rastlanılmamıştır. Bu çalışmada ise diğer çalışmalardan farklı olarak intihar olayının bireyin gelirinin bir fonksiyonu olduğu varsayılıp bu ilişkinin yönü tespit edilmeye çalışılmıştır.

Antonakakis ve Collins, 73 ülkenin 1990-2010 yıllarına ait intihar oranı ve kişi başına gelir değişkenleri ile Kuznets eğrisinin varlığını sorgulamışlardır. Bu değişkenlerin bulunduğu bir diyagramda-çeşitli yaş ve cinsiyetlere göre-N şeklinde bir eğri olduğunu bulmuşlardır. Buna göre ilk bölgede gelir artışı ile intihar arasında pozitif olan ilişki, bir dönüm noktasından sonra –ikinci bölgede-negatif olmaktadır. nc bölgede yani ikinci dönüm noktasından sonra ise yine gelir artışı intihar oranını arttırmaktadır. Yaş grupları ve cinsiyete göre dönüm noktaları farklı olmaktadır (Antonakakis ve Collins, 2016). İlk bölgede düşük gelirin artması ile bireyin yaşadığı stres ve yeni gelir profiline entegrasyonda yaşanan güçlük intihara neden olmaktadır. İkinci bölgede belli bir refah seviyesine ulaşan toplum için öncelik yaşam kalitesinin ve süresinin arttırılması olduğu için intiharların önlenmesinde ilerlemeler kaydedilmektedir. nc bölgede ise, sahip olunan yüksek gelire hayatın neredeyse bütün maddi hazlarından yararlanma duygusunu tatmin eden bireyler, yaşam amacı ve hayatını idame ettirmesinin cazibesi kalmaması nedeniyle yaşamına son vermektedir.

Tablo 1. Literatür Özeti

(YAZAR, YIL)	ÇALIŞMA DÖNEMİ	ÇALIŞMA YAPILAN ÜLKELER	DEĞİŞKENLER	KULLANILAN YÖNTEM	SONUÇ
(Yang ve Lester, 1990)	1940-1984	Amerika	Sosyo ekonomik durum, intihar oranı	Zaman serileri ve RAT analizi	Gelir artışı intiharı azaltır
(Weyerer ve Wiedenmann, 1995)	1881-1989	Almanya	Ekonomik faktörler, intihar, savaş dönemleri	Korelasyon	Gelir artışı intiharı azaltır
(Jungeilges & Kirchgässner, 2002)	1977	30 Ülke	Kişi başı gelir, intihar oranı, sivil haklar	İki aşamalı Zellner–Aitken tahmini	Gelir artışı intiharı arttırır.
(Neumayer, 2003)	1980-1999	68 Ülke	Sosyo ekonomik durum, işsizlik, intihar oranı	Panel veri analizi	Gelir artışı intiharı azaltır. İşsizlik artışı intiharı arttırır.
(Sher, 2006)	2003	34 Avrupa Ülkesi	Kişi başı gelir, intihar oranı	Gruplar arası korelasyon	Düşük gelir intihar sebebidir.
(Topbaş, 2007)	1975-2005	Türkiye	İşsizlik, intihar	VAR modeli	İşsizlik artışı intiharı arttırır.
(Altınanahtar & Halicioğlu, 2009)	1974-2007	Türkiye	İntihar, gelir, şehirleşme, boşanma oranı, kapanan şirket sayısı	ARDL	Gelir artışı intiharı azaltır.
(Changv.d., 2009)	1985-2006	Japonya, Hong Kong, Güney Kore, Tayvan, Singapur, Tayland	Medeni hal, işsizlik, GDP verileri	Zaman serileri analizi	Gelir artışı intiharı azaltır. İşsizlik artışı intiharı arttırır.
(Andrés & Halicioğlu, 2010)	1970-2006	Danimarka	Kişi başı gelir, intihar oranı, boşanma, işsizlik, doğurganlık	ARDL	Gelir artışı intiharı azaltır.
(Zhang et al., 2010)	1982-2005	Çin	Kişi başı gelir, intihar oranı	ARMA Modeli	Gelir artışı intiharı azaltır.
(Okada & Samreth, 2013)	1960-2007	13 OECD'ye üye Avrupa Ülkesi	Kişi başı gelir, intihar oranı, boşanma, alkol bağımlılığı	ARDL	Gelir artışı intiharı azaltır. (9 ülke)
(Bussu, Detotto, & Sterzi, 2013)	1996-2005	İtalya Şehirleri	Sosyo ekonomik durum, intihar oranı	Dinamik mekânsal panel	Gelir ve intihar arasında ilişki bulunamamıştır.
(Jalles & Andresen, 2015)	2000-2008	Kanada Şehirleri	Kişi başı gelir, intihar oranı, boşanma, işsizlik, alkol satışı, kadın işgücü katılımı, gini,	Arellano-Bond GMM	Gelir artışı intiharı arttırır.
(Breuer, 2015)	1999-2010	Euro Bölgesi	İşsizlik, intihar	Panel veri analizi	İşsizlik artışı intiharı arttırır
(Santos, v.d., 2015)	1910-2013	Portekiz	Sosyo ekonomik durum, intihar oranı	OLS yöntemi	Büyümedeki düşüş politika ve demografik değişiklikler intiharı arttırmaktadır.
(Tunalı & Özkaya, 2016)	1980-2014	Türkiye	İşsizlik, intihar	VAR modeli	İşsizlik artışı intiharı arttırır
(Lee, Oh, Jeon, & Roh, 2017)	2003M1-2013M12	Güney Kore	Sosyo ekonomik konum (cinsiyet, yaş, coğrafi bölge, engellilik), gelir katsayıları, ölüm nedenleri	Cox orantısal tehlike modelleri	Gelir artışı intiharı azaltır.

2. Ekonometrik Metodoloji

Çalışmanın bu bölümünde birim kök testlerinden ADF (Augmented Dickey Fuller) testi ile kırılmayı içsel olarak belirleyen ve çift yapısal kırılmaya izin veren LP (Lumsdaine – Papell) testi anlatılacaktır. Sonrasında değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisi için çift yapısal kırılmaya izin veren Hatemi-J Eşbütünleşme Testi ile VECM'e (vektör hata düzeltme modeline) Dayalı Granger Nedensellik testinden bahsedilecektir.

2.1. ADF (Augmented Dickey Fuller) Birim Kök Testi

Bir zaman serisi için durağanlık, o serinin;

- belirli bir zaman boyunca değişmeyen sabit bir ortalamaya,
- belirli bir zaman boyunca değişmeyen sabit bir varyansa ve
- k gecikme uzaklığına bağlı olarak sabit bir kovaryansa¹ sahip olması

şeklinde ifade edilmektedir (Gujarati&Porter, 2012:740).

Serilerin bu birim köklü olup olmama durumunu Dickey ve Fuller (1979)yaptıkları çalışmalarla, hata terimlerinin otokorelasyonlu olmadığını ve serilerin 1. mertebeden otoregresif sürece tabi olduklarını varsayarak, incelemiştir. Hata terimlerinin farklı mertebeden otoregresif sürece tabi olduğu durumlar için ise ADF testini geliştirmişlerdir.

Bu test üç farklı regresyon denklemi ile ifade edilmektedir. Bunlar;

- Sabit terimin ve trendin olmadığı modellerde

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m \alpha_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t$$

- Sabit terimin bulunduğu modellerde

$$\Delta Y_t = \beta_1 + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m \alpha_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t$$

- Sabit terimin ve trendin olduğu modellerde

$$\Delta Y_t = \beta_1 + \beta_2 t + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m \alpha_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t$$

şeklinde (Gujarati ve Porter, 2012: 757).

Testinin genel hipotezi

H0 : $\rho = 1$ ($\delta = 0$)seri birim köklüdür

H1 : $\rho < 1$ ($\delta < 0$)seri durağandır

¹ İki dönem arasındaki kovaryans, sadece o iki dönem arasındaki uzaklığa bağlıdır. Kovaryansın hesaplandığı döneme bağlı değildir.

şeklinde ifade edilmektedir.

Bu test için karar hipotezi ise

$$|\text{hesaplanan test istatistiği}| < |\text{kritik değer}| \Rightarrow \text{temel hipotez reddedilemez}$$

$$|\text{hesaplanan test istatistiği}| > |\text{kritik değer}| \Rightarrow \text{alternatif hipotez reddedilemez}$$

şeklindedir.

2.2. Lumsdaine – Papell Birim Kök Testi

ADF testi geleneksel birim kök testlerinden biri olmasına rağmen, zaman serilerinde çeşitli sebeplerden dolayı ortaya çıkan (ekonomik & siyasi istikrarsızlıklar, küresel & finansal krizler, doğal afetler vb.) yapısal kırılmaları dikkate almamakta, bundan dolayı da durağan serileri durağan dışı serilermiş gibi göstererek hatalı sonuçlara neden olabilmektedir.

Sapmasız sonuçların elde edilebilmesi için Perron (1989), kırılma tarihinin dışsal olarak belirlendiği ve tek kırılma tarihine izin veren bir durağanlık testi geliştirmiştir. Ancak test, kırılma tarihinin dışsal (bağımlı) olarak belirlenmesinden dolayı eleştirilere maruz kalmıştır (Libanio, 2005: 155). Bunun üzerine tek, çift ve hatta daha fazla yapısal kırılmayı içsel olarak belirleyen birim kök testleri geliştirilmiştir. Lumsdaine – Papell (1997) birim kök testi de bunlardan biridir ve iki yapısal kırılmaya izin vermektedir. Bu test için iki model geliştirilmiştir.

Bunlar;

- Sadece sabitte (düzeyde) iki kırılmaya izin veren Model AA ve

$$\Delta y_t = \mu + \alpha y_{t-1} + \beta t + \theta_1 DU1_t + \psi_1 DT1_t + \sum_{i=1}^k d_i \Delta y_{t-i} + e_t$$

- Hem sabitte (düzeyde) hem de eğimde iki kırılmaya izin veren Model CC

$$\Delta y_t = \mu + \alpha y_{t-1} + \beta t + \theta_1 DU1_t + \psi_1 DT1_t + \theta_2 DU2_t + \psi_2 DT2_t + \sum_{i=1}^k d_i \Delta y_{t-i} + e_t$$

şeklinde ifade edilmektedir.²

Burada TB1, birinci kırılma zamanını; TB2, ikinci kırılma zamanını göstermek üzere DU ve DT kukla değişkenleri;

$$DU1_t = \begin{cases} 1 & t > TB1 \text{ iken,} \\ 0 & \text{diğer durumlarda} \end{cases}$$

² Burada Model AA, Zivot-Andrews tek kırılmalı birim kök testinin Model A'sı genişletilerek, Model CC ise yine Zivot-Andrews tek kırılmalı birim kök testinin Model C'si genişletilerek elde edilmiştir. Bir de Zivot-Andrews tek kırılmalı birim kök testinin Model B'sinden geliştirilerek elde edilen Model CA vardır. Model CA, hem sabitte hem de trendde bir yapısal kırılmaya izin vermektedir (Lumsdaine – Papell (1997).

$$DT1_t = \begin{cases} t-TB1 & t > TB1 \text{ iken,} \\ 0 & \text{diğer durumlarda} \end{cases}$$

$$DU2_t = \begin{cases} 1 & t > TB2 \text{ iken,} \\ 0 & \text{diğer durumlarda} \end{cases}$$

$$DT2_t = \begin{cases} t-TB2 & t > TB2 \text{ iken,} \\ 0 & \text{diğer durumlarda} \end{cases}$$

şeklinde tanımlanır.

Bu testte, tüm olası kırılma tarih çiftleri (TB1, TB2) için α 'nın t istatistiği hesaplanır ve bu hesaplanan t istatistiklerden en küçük olan değer kırılma tarihi olarak belirlenir.

Bu testinin hipotezleri,

H0: $\alpha = 0$, seri durağan değildir (birim köklüdür)

H1: $\alpha < 0$, seri 2 yapısal kırılma ile durağandır (birim kök yoktur)

şeklinde ifade edilmektedir.

Bu test için karar mekanizması

$|hesaplanan\ test\ istatistiği| < |kritik\ değer| \Rightarrow temel\ hipotez\ reddedilemez$

$|hesaplanan\ test\ istatistiği| > |kritik\ değer| \Rightarrow alternatif\ hipotez\ reddedilemez$

şeklindedir.

2.3. Hatemi-J Eşbütünleşme Testi

Hatemi-J Eşbütünleşme Testi(2008), seriler arasındaki uzun dönem ilişkisini yapısal kırılmaları dikkate almayan Engle-Granger ve Johansen gibi zayıf eşbütünleşme testlerinin aksine iki içsel kırılmaya izin vererek incelemektedir. Test, bir içsel kırılmaya izin veren Gregory-Hansen Eşbütünleşme Testi'nin genişletilmesiyle elde edilmiştir.

Testin modeli

$$y_t = \alpha_0 + \alpha_1 D_{1t} + \alpha_2 D_{2t} + \beta_0' x_t + \beta_1' D_{1t} x_t + \beta_2' D_{2t} x_t + u_t$$

şeklindedir.

Modelde;

- y_t : bağımlı değişkeni
- α_0 : yapısal değişimlerden önceki sabit terimi
- α_1 : 1. yapısal değişimden sonra sabit terimde meydana gelen değişimi
- α_2 : 2. yapısal değişimden sonra sabit terimde meydana gelen değişimi
- β_0 : yapısal değişimlerden önceki eğim katsayısını

- β_1 : 1. yapısal değişimden sonra eğim katsayısında meydana gelen değişimi
- β_2 : 2. yapısal değişimden sonra eğim katsayısında meydana gelen değişimi
- x_t : bağımsız değişkenler vektörünü
- $\tau_1 \in (0,1)$ ve $\tau_2 \in (0,1)$ terimleri yapısal kırılma tarihlerini gösteren bilinmeyen değişkenleri
- D_{1t} ve D_{2t} ise yapısal kırılmaların etkilerini modele dahil eden kukla değişkenleri

göstermektedir.

Burada D_{1t} ve D_{2t} kukla değişkenleri

$$D_{1t} = \begin{cases} 1 & t > [n\tau_1] \text{ iken,} \\ 0 & t \leq [n\tau_1] \end{cases}, \quad D_{2t} = \begin{cases} 1 & t > [n\tau_2] \text{ iken,} \\ 0 & t \leq [n\tau_2] \end{cases}$$

şeklinde ifade edilmektedir.³

Burada test istatistiği için tüm olası kırılma tarih çiftleri En Küçük Kareler yöntemiyle tahmin edilir, tahminlerden elde edilen kalıntılara ADF, Z_t ve Z_α testleri uygulanır ve test istatistiğini en küçük yapan değer kırılma çifti olarak seçilir.

Hatemi-J Eşbütünleşme Testinin hipotezleri

H_0 : seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur

H_1 : seriler arasında iki yapısal kırılmayla birlikte eşbütünleşme ilişkisi vardır

şeklinde dir.

Testin karar hipotezi için kritik değerler modeldeki bağımsız değişken sayısına göre Hatemi-J (2008)'de tablolaştırılmıştır.

Karar mekanizması,

$|hesaplanan\ test\ istatistiği| < |kritik\ değer| \Rightarrow temel\ hipotez\ reddedilemez$

$|hesaplanan\ test\ istatistiği| > |kritik\ değer| \Rightarrow alternatif\ hipotez\ reddedilemez$

şeklinde ifade edilmektedir.

2.4. VECM 'e (Vektör Hata Düzeltme Modeline) Dayalı Granger Nedensellik Testi

Nedensellik analizi, iktisadi zaman serilerinde ilk olarak Wiener (1956) tarafından ortaya atılmış, sonrasında Granger'ın (1969) yapmış olduğu çalışmalarla yaygınlaşmıştır. Granger nedensellik testi için öncelikle seriler arasındaki uzun dönem ilişkisine bakılmalıdır. Durağan

³n: gözlem sayısını göstermektedir.

olmayan seriler arasında bir uzun dönem ilişkisi yok ise bu seriler durağanlaştırılarak VAR'a dayalı Granger Nedensellik testi yapılabilmektedir. Seriler arasında bir uzun dönem ilişkisi var ise bu seriler arasındaki nedensellik ilişkisi Engle ve Granger tarafından geliştirilen (1987)VECM'e (Vektör Hata Düzeltme Modeline) Dayalı Granger Nedensellik Testi ile yapılabilmektedir.

Testin modeli;

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^{k-1} \alpha_{1i} \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=1}^{k-1} \alpha_{2i} \Delta X_{t-i} + \delta_1 ECT_{t-1} + \varepsilon_{1t}$$

$$\Delta X_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^{k-1} \beta_{1i} \Delta X_{t-i} + \sum_{i=1}^{k-1} \beta_{2i} \Delta Y_{t-i} + \delta_2 ECT_{t-1} + \varepsilon_{2t}$$

şeklindedir.

Modelde,

- α ve β gecikme katsayılarını
- k gecikme derecesini
- ECT uzun döneme ait eşbütünleşme ilişkisinin kalıntılarını
- ECT_{t-1} ise hata terimini

ifade etmektedir.

Testin hipotezleri

H_0 : X, Y'nin Granger nedeni değildir

H_1 : X, Y'nin Granger nedenidir

şeklindedir.

Bu test için karar hipotezi ise

$$|\text{hesaplanan test istatistiği}| < |\text{kritik değer}| \Rightarrow \text{temel hipotez reddedilemez}$$

$$|\text{hesaplanan test istatistiği}| > |\text{kritik değer}| \Rightarrow \text{alternatif hipotez reddedilemez}$$

şeklindedir.

3. Veri Seti ve Uygulama Sonuçları

Bu çalışmada Türkiye için 1975-2015 dönemini kapsayan intihar oranı ve büyüme değişkenleri kullanılmıştır. Verilerden kaba intihar hızı (intihar oranı) TÜİK istatistiklerinden büyüme ise Dünya Bankası Dünya Gelişim Göstergelerinden elde edilerek düzenlenmiş ve

değişkenler Napier Logaritması⁴ alındıktan sonra modele dahil edilmiştir. İntihar değişkeni (LNINT) kişi başına düşen kaba intihar hızını yüz bin kişi başına cinsinden göstermekteyken, büyüme değişkeni (LNGDP) ise kişi başına düşen gayri safi yurt içi hasılayı sabit fiyatlarla dolar cinsinden göstermektedir. Analizde kullanılan LNINT ve LNGDP serilerinin durağanlık düzeyleri ADF ve LP birim kök testleriyle sınanmıştır. Tablo 2 ve Tablo 3'te özetlenen sonuçlara göre ADF test sonuçları ile LP test sonuçları tutarlıdır. Hem LNINT serisi hem de LNGDP serisi, iki yapısal kırılma ile birlikte %1 anlamlılık seviyesinde birinci farklarında durağandır.

Tablo 2. ADF Birim Kök Testi Sonuçları

	LNINT için ADF BirimKökTesti		Sonuç
	DüzyeDeğeri	BirinciFark	
Test istatistiği	-3.506752	-7.957597	I(1) seridurağandır
1% kritikdeğeri	-4.205004	-4.211868	
5% kritikdeğeri	-3.526609	-3.529758	
10% kritikdeğeri	-3.194611	-3.196411	
	LNGDP için ADF BirimKökTesti		Sonuç
	DüzyeDeğeri	BirinciFark	
Test istatistiği	-2.864659	-6.596281	I(1) seridurağandır
1% kritikdeğeri	-4.205004	-4.211868	
5% kritikdeğeri	-3.526609	-3.529758	
10% kritikdeğeri	-3.194611	-3.196411	

Tablo 3'te intihar için kırılma yılları 1985-2000 yılları olarak görülmektedir. Bu yıllar için yapısal değişimin kaynağı araştırıldığında somut bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Gelir içinse kırılma yılları 1983-1998 yılları olmuştur. 1983 yılında Türk Parasını Koruma Kanunu'nun değiştirilerek döviz alım satımının serbest kalmasının ve aynı dönemde Erzurum ile Kars'ta depremlerin meydana gelmesinin kırılma yıllarında etkili olabileceği düşünülmüştür. 1998 yılında ise Adana'da meydana gelen depremin yapısal kırılmaya neden olmuş olacağı düşünülmektedir.

⁴Napier Logaritması, John Napier tarafından keşfedilen, $e (=2,718281828)$ tabanına göre elde edilen tabii logaritma.

Tablo 3. LP Birim Kök Testi Sonuçları

LNINT için LP BirimKökTesti			DLNINT için LP BirimKökTesti			Sonuç
Test ist.	-5.4866		Test ist.	-8.7874		I(1) seri 2 yapısal kırılma ile durağan
1%	-7.1900	Kırılma	1%	-6.7400	Kırılma	
5%	-6.7500	1985 2000	5%	-6.1600	1980 1993	
10%	-6.4800		10%	-5.8900		
Max gecikme Schwarz bilgi kriterine göre 9 olup uygun gecikme uzunluğu 0'dır			Max gecikme Schwarz bilgi kriterine göre 9 olup uygun gecikme uzunluğu 0'dır			
LNGDP için LP BirimKökTesti			DLNGDP için LP BirimKökTesti			Sonuç
Test ist.	-4.9178		Test ist.	-7.3892		I(1) seri 2 yapısal kırılma ile durağan
1%	-7.1900	Kırılma	1%	-6.7400	Kırılma	
5%	-6.7500	1983 1998	5%	-6.1600	1982 2002	
10%	-6.4800		10%	-5.8900		
Max gecikme Schwarz bilgi kriterine göre 9 olup uygun gecikme uzunluğu 0'dır			Max gecikme Schwarz bilgi kriterine göre 9 olup uygun gecikme uzunluğu 0'dır			

Birim kök testlerine göre değişkenler aynı mertebeden eşbütünlüşme derecelerine sahip olduklarından dolayı aralarındaki uzun dönem ilişkisi 2 yapısal kırılmaya izin veren Hatemi-J Eşbütünlüşme testi ile tespit edilmiştir. ADF test sonucuna göre %10 anlamlılık düzeyinde temel hipotez reddedilerek değişkenler arasında iki yapısal kırılmayla birlikte uzun dönem ilişkisi olduğu sonucuna varılmıştır. Kırılma yılları ise 1996 ile 1998 dönemidir. 1996 yılında 15 Avrupa ülkesi ile Gümrük Birliği anlaşmasının imzalanmış olmasının ve deli dana hastalığının insanlara da bulaştığı haberinin yayılmasının kırılma dönemlerinde etkili olabileceği düşünülmüştür. 1998 yılında ise yine Adana'da meydana gelen depremin yapısal kırılmaya neden olduğu söylenebilir.

Tablo 4. Hatemi-J Eşbütünlüşme Testi Sonuçları

Test istatistiği	ADF	Z_t	Z_a	Sonuç
	-5.6674272	-5.727	-36.854	Seriler arasında iki yapısal kırılmayla birlikte eşbütünlüşme ilişkisi vardır.
m=1 için				
1% kritik değeri	-6.503	-6.503	-90.794	
5% kritik değeri	-6.015	-6.015	-76.003	
10% kritik değeri	-5.653	-5.653	-52.232	
Kırılma Noktaları	1996 1998	1981 1988	1981 1988	

Değişkenler arasında eşbütünlüşme ilişkisinin tespitinden sonra bu değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisine ait katsayılar ADF testinin verdiği kırılma yılları dikkate alınarak Philips ve Hansen (1990) tarafından geliştirilmiş olan FMOLS (fully modified ordinary least square) testi ile tahmin edilmiştir. Tahmin sonuçlarına göre uzun dönem katsayıları istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. Bağımsız değişken LNGDP'de meydana gelen %1'lik bir artışın bağımlı değişken LNINT'yi %0,52 arttıracığı görülmektedir. Uzun dönem için yapılmış olan tanısıl test sonuçlarına göre de modelde otokorelasyon olmadığı ve serinin normal dağıldığı görülmektedir.

Tablo 5.FMOLS Uzun Dönem Katsayı Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayılar	Std. Hata	t-İstatistiği	Prob.
LNGDP	0.520722	0.167878	3.101794	0.0037
C	-3.754101	1.454677	-2.580710	0.0141
KUKLA1	0.290764	0.119282	2.437611	0.0199
KUKLA2	0.040338	0.112450	0.358717	0.7219

Değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki varlığında hata düzeltme modelleri de kullanılmaktadır. Bu modeller uzun dönemde dengeden (ilişkiden) sapmayı göstermektedir. Elde edilen kısa dönem tahmin sonuçlarına göre hata düzeltme parametresi (ECT(-1)) istatistiksel olarak anlamlıdır. Parametrenin işaret ile büyüklüğü beklenildiği yönde seyretmektedir (-0.422345) ve hata düzeltme mekanizması çalışmaktadır. Dolayısıyla kısa dönemde meydana gelen sapmaların yaklaşık %42'si(0,422345) bir sonraki dönemde düzelerek uzun dönem denge (ilişki) değerine yaklaşmaktadır. Uzun dönem denge değerine tamamen ulaşılabilmesi için yaklaşık 0,42 döneme ($\approx 5,07$ aya) ihtiyaç vardır.

Tablo 6: Kısa Dönem Katsayı Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayılar	Std. Hata	t-İstatistiği	Prob.
D(LNGDP)	-0.016824	0.513554	-0.032760	0.9740
ECT(-1)	-0.422345	0.177965	-2.373189	0.0231
C	0.021203	0.020549	1.031827	0.3090

Kısa dönem için de tanısal test sonuçları incelenmiştir. Sonuçlara göre modelin herhangi bir değişen varyans ile otokorelasyon sorunu içermediği ve normal dağılım sergilediği tespit edilmiştir.⁵Elde edilen bu sonuçlar, yapılan analizde elde edilen sonuçların güvenilir olduğunu desteklemektedir.

Tablo 7. Kısa Dönem için Tanısal Testler

Tanısal Testler	LM	BPG	JB
X^2	0.1483	2.2602	0.6185
p değeri	0.9285	0.3230	0.7339

Seriler arasında uzun dönem ilişkisinin varlığı, bu seriler arasında en az bir nedensellik ilişkisinin olduğunu ifade etmektedir. Seriler arasındaki bu nedensellik VECM'e (Vektör Hata Düzeltme Modeline) Dayalı Granger Nedensellik Testi ile incelenmiştir.

VECM'e Dayalı Granger Nedensellik testi için uygun gecikme uzunluğu 3 olarak belirlenmiştir ve LNGDP, LNINT'nin Granger nedeni olmak üzere değişkenler arasında tek yönlü Granger Nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

⁵ LM; BreushGodfrey LM otokorelasyon testini, BPG; Breush Pagan Godfrey değişen varyans testini, JB; Jarque-Bera normallik testini göstermektedir.

Tablo 8. LNINT ile LNGDP için Nedensellik Testi

VEC GrangerCausality/BlockExogeneityWaldTests			
Dependentvariable: D(LNINT)			
Excluded	Chi-sq	df	Prob.
D(LNGDP)	7.591420	2	0.0225
All	7.591420	2	0.0225
Dependentvariable: D(LNGDP)			
Excluded	Chi-sq	df	Prob.
D(LNINT)	0.523393	2	0.7697
All	0.523393	2	0.7697

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada intihar oranı ile kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasıla arasındaki ilişki ele alınmıştır. Analizler yapılırken kırılmalı birim kök testi ile kırılmalı Hatemi-Jeşbütünleşme testi ve VECM'e Dayalı Granger Nedensellik testi kullanılmıştır. İlk olarak serilerin durağanlıkları ADF ve LP birim kök testleri ile sınanmış olup tüm değişkenlerin 1. mertebeden durağan oldukları tespit edilmiştir. Daha sonra seriler arasındaki uzun dönem ilişkisi Hatemi-J eşbütünleşme testi ile belirlenmiştir. Eşbütünleşme ilişkisi bulunan değişkenler için uzun ve kısa dönem katsayıları tahmin edilmiştir. Gelir değişkeninin katsayısı pozitif bulunmuştur. Sonuçlara göre uzun dönemde gelirdeki % 1'lik bir artış intihar oranını % 0,52 arttırmaktadır. Eşbütünleşik serilere VECM'e dayalı Granger nedensellik testi uygulanarak LNGDP'den LNINT'ye doğru tek yönlü Granger nedensellik ilişkisi olduğu gözlenmiştir. Bu sonuca göre Türkiye'de gelir artışı intihara neden olmaktadır. Geliri artan birey, bu yeni gelir profiline entegrasyonunu sağlayamadığı ve bunun oluşturduğu stres seviyesinin altından kalkamadığı için intiharı, yaşamını devam ettirmeye göre daha cazip bulmaktadır.

Dünya Sağlık Örgütü intihar için farkındalık yaratmak amacıyla iki yılda bir gerçekleştirmek suretiyle 10 Eylül'ü "Dünya İntiharı Önleme Günü" olarak ilan etmiştir. Amaç intiharın altında yatan nedenleri tespit etmek ve her ülkede gerçekleştirilebilecek eylem planları geliştirmektir. Birleşmiş Milletler de 1996 yılında Dünya Sağlık Örgütü ile ortak stratejiler belirleyerek 25'den fazla ülkede intiharı önlemek için ulusal stratejiler belirlemiştir.

4 Kasım 2017 tarihinde İstanbul'da "Uluslararası İntiharı Önleme Çalıştayı" düzenlenmiştir. Çalıştay kapsamında intiharı önlemek ve bireylere destek vermek amacıyla "Hayata Bağlan" projesinin uygulanması ve telefon destek hattı kurulması planlanmıştır.

İntiharın önlenmesinde;

- Toplumsal yaşam ve iş koşullarının iyileştirilerek stresin azaltılması,
- Hükümetler tarafından yoksullaşmayı önleyici ve işsizliği minimuma indireyecek kamusal politikaların belirlenmesi,
- Özellikle gençlere öğretmen ve danışmanlar tarafından iyilik, özgüven ve yaşam amacı ve kimlik duygusunun aşılması,
- Çocukluk travmalarının atılması için rehabilitasyon merkezlerinin artırılması,
- Alkol ve madde kullanımının zararlarının sürekli anlatılması,
- Özellikle aile içi ilişkilerin güçlendirilerek baskı ve şiddetin giderilmesi,
- Bireylerde değersizlik ve yetersizlik gibi duyguların oluşumunun engellenmesi,
- Bireylerin stres seviyelerini düşürecek spor aktiviteleri, hobi etkinlikleri gibi sosyal faaliyetlerin artırılması,
- İntihar konusunda gönüllü ve resmi kurumlar tarafından ücretsiz psikolojik destek veren birimlerin artırılması ve

Yakınının intihar etmiş ya da bireyin kendisinin girişimde bulunmuş olmasından dolayı toplumsal damgalanmanın önlenmesi alınabilecek tedbirler arasındadır.

KAYNAKÇA

Altınanahtar, A., & Halıcıoğlu, F. (2009) A dynamic econometric model of suicides in Turkey. *The Journal of Socio-Economics*, 38(6), s.903-907.

Andrés, A. R., Halıcıoğlu, F. (2010) Determinants of suicides in Denmark: Evidence from time series data. *Health Policy*, 98(2), s.263-269.

Antonakakis, N., Collins, A. (2016) "A suicidal Kuznets curve?", MPRA Papers, No.71108. https://mpra.ub.uni-muenchen.de/71108/1/MPRA_paper_71108.pdf

Arkun, N. (1978) İntiharın Psikodinamikleri, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul.

Bussu, A., Detotto, C., & Sterzi, V. (2013) "Social Conformity and Suicide", *The Journal of Socio-Economics*, 42(Supplement C), s.67-78.

Breuer, C. (2015) "Unemployment and Suicide Mortality: Evidence From Regional Panel Data in Europe", *Health Economics*, 24 (8), 936-950.

Chang, S. - S. Gunnell, D. - Sterne, J.A.C. - Lu, T.H. - Cheng, A.T.A. (2009) "Was The Economic Crisis 1997–1998 Responsible For Rising Suicide Rates İn East/Southeast Asia? A Time-Trend Analysis For Japan, Hong Kong, South Korea, Taiwan, Singapore And Thailand", *Social Science and Medicine*, 68(7), s.1322–1331.

Çuhadaroğlu, F., Sonuvar B. (1993) Adolesan İntiharları ve Kendilik İmgesi, *Türk Psikiyatri Dergisi*, 4(1), s. 29-38.

Dickey, David A. and Wayne A. Fuller (1979) "Distribution Of The Estimators For Autoregressive Time Series With A Unit Root", *Journal of American Statistical Association*, 74, s.427-431.

Durkheim, E., (1992) *İntihar*, (Çev. Özer Ozankaya), 2. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.

- Engle, R.F. ve Granger, C.W.J. (1987) "Cointegration and Error Correction: Representation, Estimation, and Testing", *Econometrica*, 55, s.251-276
- Fırat, R. (2001) "Ölüm ve İntiharın Psikodinamiği", *Köprü Dergisi*, 76 (Güz). <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=11> (Erişim Tarihi: 05.10.2017)
- Granger, C.W.J. (1969) "Investigating Causal Relations By Econometric Models Andcross-Spectral Methods", *Econometrica*, 37(3), s.424-438.
- Gujarati, D. N., & Porter, D. C. (2012) *Temel Ekonometri* (Ü. Şenesen & G. G. Şenesen, Trans. 5 ed.), İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Harmancı, P., (2015) "Dünya'daki ve Türkiye'deki İntihar Vakalarının Sosyodemografik Özellikler Açısından İncelenmesi", *Hacettepe University Faculty of Health Sciences Journal*, 1(1).
- Hatemi-J, A (2008) "Tests For Cointegration With Two Unknown Regime Shifts With an Application to Financial Market Integration", *Empirical Economics*, 35, s.497-505.
- Henry, A. F. - Short, J. F. (1954) *Suicide and Homicide – Some Economic, Sociological and Psychological Aspects of Aggression*, New York, FreePress.
- Jalles, J. T., & Andresen, M. A. (2015) "The social and economic determinants of suicide in Canadian Provinces", *Health Economics Review*, 5(1).
- Lee, S.-U., Oh, I.-H., Jeon, H. J., & Roh, S. (2017) "Suicide Rates Across Income Levels: Retrospective Cohort Data On 1 Million Participants Collected Between 2003 And 2013 In South Korea", *Journal of Epidemiology*, 27(6), s.258-264.
- Jungeilges, J., & Kirchgässner, G. (2002) "Economic Welfare, Civil Liberty, And Suicide: An Empirical Investigation", *The Journal of Socio-Economics*, 31(3), s.215-231.
- Lıbanio, G.A. (2005) "Unit Roots in Macroeconomic Time Series: Theory, Implications, and Evidence", *Nova Economia*, 15(3), s.145-176.
- Lumsdaine, R.L., PABELL, D.H. (1997) "Multiple Trend Breaks and The Unit Root Hypothesis", *The Review of Economics and Statistics*, 79(2), s.212-218.
- Moscicki, E. K., (1995) Epidemiology of Suicide, North American Perspectives, *International Psychogeriatrics*, 7(2), s. 137-148
- Neumayer, E. (2003) "Are Socioeconomic Factors Valid Determinants Of Suicide? Controlling For National Cultures Of Suicide With Fixed-Effects Estimation", *Cross-Cultural Research*, 37(3), s.307-329.
- Okada, K., & Samreth, S. (2013) "A study on the socio-economic determinants of suicide: Evidence from 13 European OECD countries", *The Journal of Socio-Economics*, 45(Supplement C), s.78-85.
- Perron, P. (1989) "The Great Crash, the Oil Price Shock, and the Unit Root Hypothesis", *Econometrica*, 57(6), s.1361-1401.
- Phillips, P. C., & Hansen, B. E. (1990) "Statistical Inference in Instrumental Variables Regression with I(1) Processes,," *Review of Economic Studies*, 57(1), s.99-125.
- Pridmore, S.,&Walter, G. (2013). ThePredicaments of People WhoseSuicidewasCaptured on Film. *TheMalaysianJournal of MedicalSciences* : MJMS, 20(4), 64–70.

- Rhyne, C. E.,Templer D. I., Brown, L. G. (1995) "Dimensions of Suicide: Perceptions of Lethality, Time And Agony, Suicideand Life Threatening Behavior", 25(3), s.373-80.
- Seyidoğlu, H. (2006) *İktisat Biliminin Temelleri*, Güzem Can Yayınları, İstanbul
- Sher, L. (2006) "Per Capita Income Is Related To Suicide Rates İn Men But Not İn Women", *The Journal of Men's Health & Gender*, 3(1), s.39-42.
- Topbaş, F. (2007) "İşsizlik ve İntihar İlişkisi: 1975-2005 VAR Analizi", *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (2), s.161-172.
- Tunalı, H., Özkaya, S., (2016) "Türkiye’de İşsizlik - İntihar İlişkisinin Analizi", *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), s.56-70
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2015) "İntihar İstatistikleri", www.tuik.gov.tr/PdfGetir.do?id=21516 (Erişim tarihi: 08.10.2017).
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2016) "Ölüm İstatistikleri", www.tuik.gov.tr/PdfGetir.do?id=24649 (Erişim tarihi: 08.10.2017).
- Weyerer, S. - Wiedenmann, A. (1995) "Economic Factors and The Rates of Suicide in Germany Between 1881 and 1989", *Psychological Reports*, 76 , s.1331-41.
- Wiener, N. (1956) "The Theory Of Prediction", içinde, (Ed.) E.F. Beckenbach, *Modern Mathematics for Engineers*, (165-190). New York: McGraw-Hill.
- Yang, B. - D. Lester, D. (1990) *Time-Series Analyses of the American Suiciderate*, *The Lancet*, 25, 274–275.
- Weis, M.A., (1974) *Suicide. A Handbook Of Psychiatry*, (Ed.) S Arieti, New York. Basic books Inc. Publishers, s.743-65.
- World Health Organization (WHO) (1999) "Figures and Facts About Suicide", Geneva, http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/66097/1/WHO_MNH_MBD_99.1.pdf (Erişim Tarihi: 01.10.2017)
- World Health Organization (WHO) (2000) "Preventing Suicide: A Resource For Media Professionals", http://www.who.int/mental_health/media/en/426.pdf (Erişim Tarihi: 03.10.2017).
- World Health Organization (WHO) (2007) "Preventing Suicide İn Jails And Prisons", Geneva, http://www.who.int/mental_health/prevention/suicide/resource_jails_prisons.pdf (Erişim Tarihi: 04.10.2017).
- World Health Organization (WHO) (2017) Mental Health, (http://www.who.int/mental_health/suicide-prevention/en/(Erişim Tarihi: 03.10.2017).
- Zhang, J., Ma, J., Jia, C., Sun, J., Guo, X., Xu, A., Li, W. (2010) "Economic Growth And Suicide Rate Changes: A Case İn China From 1982 To 2005", *European Psychiatry*, 25(3), s.159-163.

TURİZM SEKTÖRÜNDE DUYGUSAL EMEK: BİR META-SENTEZ ÇALIŞMASI

Sadık SERÇEK*

Gülseren ÖZALTAŞ SERÇEK**

Öz

Duygusal emek, çalışanların duygularını sergilerken, örgüt tarafından istenilen rolleri yerine getirmesi için, bu rollere uygun davranışlar sergilemesi olarak da tanımlanmıştır. Son yıllarda birçok alanda duygusal emek ile ilgili çalışmalar yapılmakta, turizm sektörü de bunun bir parçası olmaktadır. Çalışmanın amacı, turizm sektöründe duygusal emeğe ilişkin yapılan tezlerin bulgularından yola çıkılarak meta-sentez yöntemi ile bir çıkarıma ulaşmaktır. Araştırmada yer alan çalışmalar, Yüksek Öğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezinin veri tabanında yer alan turizm alanında duygusal emek ile ilgili yapılan 15 yüksek lisans ve doktora tezi ele alınmıştır. Çalışmaların her biri içerik analizine tabii tutularak çalışmaların teması, çalışmanın amacı, yöntemi, örnekleme, veri toplama araçları ve elde edilen sonuçlar bağlamında incelenmiştir. Araştırmada, çalışmaların temaları incelendiğinde duygusal emeğin farklı konular ile ilişkisinin ele alındığını; özellikle duygusal emek ve tükenmişlik ilişkisi konusunda daha fazla çalışmanın olduğu, daha sonra ise duygusal emek ve iş-aile çatışmasının ele alındığı tespit edilmiştir. Araştırmanın sonucunda; negatif duyguya sahip bireylerin gerçekten hissettikleri duygular ile gösterdikleri duygular arasında büyük farklılıklar olduğunu kanıtlamaktadır. Duygusal çelişki düzeyi arttıkça memnuniyet artmaktadır. Çalışanların duygusal zekalarının iş tatminlerini etkilemesinde duygusal emeklerinin kısmi aracılık etkisi bulunmuştur. Çalışanların duygusal emek ve yabancılaşma düzeyleri arasındaki ilişki gözlemlenmiştir. Örgütsel adaletin duygusal emek üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma kapsamında duygusal emek ile iş-aile çatışması arasında anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Müşteri memnuniyetini artırmak için empatik davranarak hizmet sunan işgörenlerin hizmet kalitesi düzeyinin artırılmasında önemli rolü bulunduğunun göstergesidir. Duygusal emek ve tükenmişlik arasındaki ilişki incelendiğinde yüzeysel davranış ile duygusal tükenmişlik ve duyarsızlaşma arasında anlamlı ve pozitif yönlü ilişki olduğu görülmektedir. Otel çalışanlarının etik iklim algılamalarının tükenmişliğin duygusal tükenme boyutu üzerinde negatif, kişisel başarı üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu görülmektedir. Otelcilik sektöründe çalışanlar, yüksek oranda duygusal emek çabası içerindedirler. İşgörenlerin farklı duygu durumları ile örgüt içerisinde yaşanan sorunlarda etki gösterdiği ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Turizm Sektörü, Duygusal Emek, Meta-sentez.*

EMOTIONAL LABOUR IN THE TOURISM SECTOR: A STUDY OF META-SYNTHESIS

Abstract

The concept of emotional labor deals with the emotions that employees expect from their work life. In recent years, many areas have been working on emotional labor, and the tourism sector is part of it. The aim of the study is to reach an extraction by means of meta-synthesis method by finding out the findings of theses made about emotional labor in the tourism sector. The studies included in the survey covered 15 graduate and doctoral

* Arş.Gör.Dr., Dicle Üniversitesi İİBF Turizm İşletmeciliği Bölümü, sadik.sercek@dicle.edu.tr.

** Yrd.Doç.Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi TİYO, gulserenozaltassercek@artuklu.edu.tr.

theses related to emotional labor in the field of tourism in the database of Higher Education Council National Thesis Center. Each of the studies has been examined in terms of the content of the content analysis, the theme of the studies, the purpose of the study, the method, the sample, the data collection tools and the results obtained. In the study, it was observed that the relationship between emotional labor and different subjects was examined when the themes of the studies were examined; especially emotional labor and burnout relations, and then the emotional labor and work-family conflict were addressed. As a result of the research; and that the individuals with negative emotions differ greatly from the emotions they actually feel and the emotions they express. Satisfaction increases as the level of emotional contradiction increases. Partially mediated influence of emotional labor has been found in affecting job satisfaction of employees' emotional intelligence. The relationship between emotional labor and alienation levels of employees was observed. The result is that organizational justice is effective on emotional labor. Within the scope of the research, a meaningful relationship was found between emotional labor and work-family conflict. It is a sign that you have an important role in increasing the service quality level of the employees who provide service by empathizing to increase customer satisfaction. When the relationship between emotional labor and burnout is examined, it is seen that there is a meaningful and positive relationship between superficial behavior and emotional burnout and depersonalization. It appears that hotel employees have a positive influence on personal success, negative on emotional exhaustion dimension of exhaustion of ethical climate perceptions. Employees in the hospitality industry are involved in a high emotional labor effort. It has been shown that the occupants have different emotional states and have been influencing the problems experienced within the organization.

Keywords: *Tourism Sector, Emotional Labor, Meta-synthesis.*

GİRİŞ

Turizm sektörü hızla gelişmekte ve büyümektedir. İşletmeler de bu büyüme içinde kendi paylarını arttırma çabasında olmaktadır. İşletmeler bu amaçlarına ulaşabilmek için verimli çalışan ve kaliteli hizmet sunan işgörenler çalıştırmak istemektedirler.

Hizmet sektöründeki rekabetin artması, müşterileri işletmeler açısından odak noktası haline getirmiştir. Hizmet sunumu sırasında çalışanlar müşterilerle çok daha yakın bir etkileşim içine girmektedir. Bu etkileşim, çalışanlardan işlerine duygusal emeklerini de katmaları yönündeki beklentileri artırmaktadır (Güngör, 2009: 168). Turizm sektörü emek yoğun olması sebebiyle de çalışanların duyguları daha fazla önem kazanmakta ve duygusal emeğin rolü ön plana çıkmaktadır.

Müşteriyle etkileşimin en sık yaşandığı alanlardan biri olan hizmet sektöründe işgörenlerden, rekabette özel bir üstünlük kazandıracak şekilde müşterileri ile empati kurmak ve kendi duygularını şekillendirmek suretiyle müşteri memnuniyetini en üst düzeye çıkarmaları beklenmektedir. Örgütlerin, işgörenlerin duygu ve davranışlarında oluşturmaya çalıştığı bu kontrol sistemi ile birlikte “duygusal emek” kavramı da alanyazındaki yerini almış ve

araştırmacıların olumlu ve olumsuz birçok yönüyle ele aldıkları bir kavram haline gelmiştir (Deniz, 2016: 275).

Çalışanlar işlerini yaparken, temel düzeyde bir takım davranışlar sergilemek ve bazı duyguları karşı tarafa yansıtmak durumunda kalırlar. Çalışanlar kendilerinden beklenen şekilde davranabilmek için, bilinçli veya bilinçsiz olarak, çeşitli duygu yönetimi metotları kullanılmaktadırlar. Fakat duygusal emek, bu temel düzeyin daha üzerinde ve süreklilik arz eden bir olguyu ifade etmektedir (Güngör, 2009: 170).

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Duygusal emek, çalışanların duygularını sergilerken, örgüt tarafından istenilen rolleri yerine getirmesi için, bu rollere uygun davranışlar sergilemesi olarak da tanımlanmıştır. İşyerlerinde, işgörenlerin diğer çalışanlarla etkileşiminde duygularını yönetmeleri gerekmektedir (Brotheridge ve Lee, 2003: 365).

Bu yaklaşıma göre çalışanlar, içinde buldukları ruh durumu ne olursa olsun kendilerinden beklenen bu duyguları gösterim kuralları çerçevesinde, mimikleri, tavırları ve davranışları yoluyla karşı tarafa yansıtmak durumunda kalırlar. Çalışanın kendi kişisel yapısından kaynaklanan davranış kalıpları veya özellikleri ile yapmakta olduğu işin özelliğinden kaynaklı ve bundan dolayı işletmelerce istenen davranış ve tutum modelleri, çalışandan gerçekte kendisi olmayan bir role bürünmesini istemektedir. Bu ise kısmen dahi olsa çalışanlarda kişilik çatışmasına, özgüven kaybına neden olabilmektedir (Güngör, 2009: 182).

İstenmeyen davranışların yansıtılması misafir ile iletişim ve etkileşim sürecini olumsuz etkileyebilmektedir. İşgörenlerin örgütsel bağlılıklarının ve örgütsel süreçlere katılımının düzeyi; gerçek duygularının kontrol altına alınması diğer bir deyişle işgörenlerin duygusal emek davranışlarının yüzeysel davranış ya da derin davranış boyutunda şekillenmesine yol açmaktadır (Eröz, 2014: 220).

Çalışanların kendilerinden beklenen davranış kurallarına göre hareket etmeleri ve çalışana, işletmeye ya da işin niteliğine göre yoğun çaba sarf etmeleri onların duygusal emek harcamalarına neden olmaktadır. Ancak çalışanların işlerinin bir gereği olarak duygusal davranış kurallarına uymaları çalışanlarda farklı duygusal emek davranışlarına neden olabilmektedir (Çelik ve Atik, 2016: 508).

Duygusal emek yüzeysel davranış, derin davranış ve doğal duygular olmak üzere üç boyuta ayrılmaktadır. (Diefendorf, Croyle ve Gosserand, 2005: 352; Ashforth ve Humphrey, 1993: 33). Yüzeysel davranış çalışanların davranış sergilerken duygularını bastırması anlamına

gelmektedir. Yüzeysel davranış, gerçekten hissedilmeden gösterilen duyguları kapsamaktadır. Duygu gösterimleri sözlü veya sözsüz iletişim unsurlarını (yüz ifadeleri, mimik, duruş) taşıyabilir. Yüzeysel davranışta başkalarına gösterilen duygu farklıdır, yani dıştaki davranışa hükmetmek söz konusudur. Derin davranışta ise hem davranışa hem de duygulara hükmetme söz konusudur. (Özgen, 2010). Samimi davranış, çalışanların göstermesi gereken duyguyu gerçekten hissedebileceği durumların da olabileceğini ifade eder. Duygularını bu yolla ifade eden çalışan, müşteriye karşı rol yapmamakta, gerçekten kendisi yardıma hazır ve olumlu duygular içinde olduğu için duygularını doğal hali ile davranışlarına yansıtabilmektedir (Diefendorff ve diğ., 2005: 352; Ashforth ve Humprey, 1993: 33).

Duygusal emeği etkileyen faktörler üç başlık altında toplanmaktadır. Bunlar; bireysel faktörler, örgütsel faktörler ve durumsal faktörlerdir. Bireysel faktörler cinsiyet, yaş, kendini uyarılma, empati, duygulanım ve duygusal zeka, örgütsel faktörler; otonomi ve sosyal destek, durumsal faktörler de; müşterilerle etkileşimin süresi, müşteri yoğunluğu, müşterilere gösterilen duyguların çeşitliliği ve müşteri saldırganlığı olarak sıralanmaktadır (Çelik ve Atik, 2016: 509).

Araştırmada literatürde duygusal emek ile ilgili yapılan tezler meta sentez yöntemiyle incelenerek, duygusal emeğin hangi boyutta ele alındığı, hangi etkilerinin olduğu, hangi değişkenler ile ilişki kurulduğu ve genel durum ortaya konulacaktır. Böylece yapılan çalışmalardan bir sentez oluşturularak araştırmacılara ve yöneticilere yol gösterici nitelikte olacaktır.

Araştırma kapsamında aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

1. Daha önce yapılan çalışmalarda ele alınan konular nelerdir?
2. Araştırmalarda yer alan anahtar kelimeler nelerdir?
3. Araştırmalarda hangi yöntemler kullanılmıştır?
4. Araştırmalardaki örneklem grubunun özellikleri nelerdir?
5. Araştırmalarda duygusal emek ile ilgili hangi sonuçlara ulaşılmıştır?

2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmada turizm sektöründe yapılan duygusal emek ile ilgili yapılan çalışmaların bulguları incelenerek bir sentez yapılmaya çalışılmıştır. Bu amaçla, araştırmaların sentezlenmesinde nicel ve nitel çalışma olarak meta-sentez yöntemi kullanılmıştır.

İçerik analizleri; en genel anlamda meta-analiz, meta sentez (tematik içerik analizi) ve betimsel içerik analizi olarak üçe ayrılmaktadır. Meta-analiz ve betimsel içerik analizleriyle

kıyaslandığında, çalışmalarda genellikle incelemeye alınan araştırma sayısı sınırlı olmaktadır (Çalık ve Sözbilir, 2014: 34). Meta sentez temelde pek çok niteliksel çalışmayı bir araya getirmeye yarayan, niteliksel çalışmaların ikincil nitel analizi olarak tanımlanabilecek bir bilgi üretme yöntemidir (Gülüm, 2017: 119).

Meta-analiz; aynı konu üzerinde farklı zamanlarda ve yerlerde yapılmış olan çalışmaların bulgularının birleştirilmesi, sentezlenmesi ve yorumlanması amacıyla kullanılan istatistiksel işlemleri içeren nicel bir uygulamadır. (Wolf, 1986; Durlak, 1995’den aktaran, Çalık ve Sözbilir, 2014). Meta-sentez (tematik içerik analizi); aynı konu üzerine yapılan araştırmaların tema veya ana şablonlar oluşturularak eleştirel bir bakış açısıyla sentezlenmesi ve yorumlanmasını içermektedir (Au, 2007’den aktaran, Çalık ve Sözbilir, 2014). Meta sentezde aynı konunun farklı boyutlarını ele alan çalışmaların ortak ve benzer yönlerinin belirlenmesi ve sentezlenmesi yer almaktadır.

Meta-sentez yönteminde çalışma kapsamına alınan araştırmaların bulguları bu çalışmanın verilerini oluşturmaktadır. Araştırmada yer alan çalışmalar, Yüksek Öğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezinin veri tabanında yer alan turizm alanında duygusal emek ile ilgili yapılan 15 yüksek lisans ve doktora tezi ele alınmıştır. Tezlere ulaşmada tarama kataloğunda anahtar kelimeler ile tarama gerçekleştirilmiştir. Taramada “duygusal emek” ile ilgili çalışmalara ulaşılmış, ulaşılan çalışmaların turizm ile ilgili olanları araştırmaya dahil edilmiştir.

Araştırmaların Dahil Edilme Ölçütleri

- Çalışmaya konu olan örneklemin Türkiye sınırları içinde olması ve Türkçe yazılmış olması,
- Çalışmaların Yüksek Öğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezinin veri tabanında yer alan erişim izni olan yüksek lisans ve doktora tezleri olması,
- Çalışmaların yönteminin, örnekleminin açıkça belirtilmesi,
- Çalışmaların erişilebilir olması ve çalışmanın tam metnine ulaşılmasıdır.

3. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Araştırmada kapsamında incelenen tezlerde en az üç anahtar kelime kullanılmış olup aşağıdaki tabloda kullanılan kelimelerin dağılımı yer almaktadır. En çok kullanılan anahtar kelime araştırmamızın özünü oluşturan duygusal emek, turizm işletmeleri/otel işletmeleri, tükenmişlik duygusal emek boyutları/davranışlarını içermektedir.

Tablo 1. Tezlerde Kullanılan Anahtar Kelimelerin Dağılımı

Anahtar Kelimeler	f	Anahtar Kelimeler	f
--------------------------	----------	--------------------------	----------

Duygusal emek	14	Duygusal çaba	1
Turizm İşletmeleri/otel işletmeleri	5	Duygusal Çelişki	1
Tükenmişlik	4	İşletme çabaları	1
Duygusal emek boyutları/ Duygusal Emek Davranışları	3	Müşteri Memnuniyeti	1
İş tatmini	3	Engellilik	1
Turizm sektörü/Konaklama sektörü	3	Engelli turizmi	1
Duygusal Zeka,	2	İş doyumunu	1
Turizm sektörü çalışanları/Beş yıldızlı otel işletmeleri işgörenleri	2	Davranış kuralı algısı	1
İş-aile çatışması	2	İş- aile yaşam çatışması	1
Negatif duygu	1	Aile-iş yaşam çatışması	1
Pozitif duygu	1	Adalet	1
İşte kalma niyeti	1	Örgütsel adalet	1
Örgütsel güven	1	Hizmet Kalitesi	1
Yüzeysel- derin davranış	1	Etik iklim	1
Çalışan- yönetici güveni	1	Yabancılaşma	1
Bastırma davranışı	1	Örgütsel Sinizm	1

Araştırma kapsamında örnekleme alınan çalışmaların temaları incelenmiş olup sonuçlar aşağıda yer almaktadır. Araştırmaların temaları incelendiğinde 12 farklı temaya ulaşılmıştır. Araştırmaların tema açısından dağılımı incelendiğinde duygusal emek ve tükenmişlik ilişkisi ile ilgili tema üç çalışma ile ilk sırada yer almaktadır. Daha sonra duygusal emek ve iş-aile çatışması ilişkisi ile ilgili iki çalışma yer almaktadır. Ayrıca duygusal emek ile ilgili örgütsel güven, örgütsel adalet, hizmet kalitesine etkisi gibi çalışmalar da yer almaktadır.

Tablo 2. Araştırmaların Temaları ve Dağılımları

Tema Kodu	Temalar	Temada Yer Alan Tezlerin Sayısı
T1	Duygusal emek düzeyi ve boyutları	1
T2	Örgütsel güvenin duygusal emeğe etkisi	1
T3	Duygusal emek- müşteri memnuniyeti ilişkisi:	1
T4	Duygusal emek ve duygusal zeka düzeylerinin iş tatminine etkileri	1
T5	Duygusal emek faktörünün yabancılaşmaya etkisi	1
T6	Duygusal emek öncüllerinin belirlenmesi	1
T7	Duygusal emek ve tükenmişlik ilişkisi	3
T8	Duygusal emek ve iş-aile çatışması ilişkisi	2
T9	Örgütsel adaletin duygusal emek üzerindeki etkisi	1
T10	Duygusal emek faktörünün hizmet kalitesine etkisi	1
T11	Duygusal emek sömürsünün koşulları ve sonuçları	1
T12	Duygusal zekâ ve duygusal emeğin örgütsel sinizm algısına etkisi	1

Araştırmalar incelendiğinde dört doktora tezi diğer on bir çalışmanın ise yüksek lisans tezi olduğu, 2008-2016 yılları arasında yapıldığı; tüm çalışmaların veri toplama aracı incelendiğinde nicel çalışmalar olduğu ve anket tekniğinin kullanıldığı; anketlerin çalışanlara uygulandığı belirlenmiştir.

Tablo 3. Araştırmaların Amaçları, Evren ve Örneklem Bilgileri

Tema Kodu	Yazarı (Yılı), Yayın Düzeyi, “Araştırmanın Adı”	Araştırmanın Amacı	Yöntemi
T1	Pala (2008), Yüksek Lisans Tezi, Turizm İşletmelerinde Çalışanların Duygusal Emek Düzeyi ve Boyutları	Turizm işletmelerinde çalışanların duygusal emek düzeylerinin belirlenmesi, çalışanların duygusal emek boyutlarını ölçmeye yarayan bir ölçek geliştirilmesi, duygusal emeği etkileyen ve duygusal emeğin etkilediği faktörlerin belirlenmesi amaçlanmıştır.	Nicel, anket tekniği, 12 turizm işletmesi, 174 çalışan,
T2	Ünal (2011), Yüksek Lisans Tezi, Örgütsel Güvenin Duygusal Emeğe Etkisi: İstanbul’da Yerleşik Dört ve Beş Yıldızlı Otel İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma	Otel işletmelerinde çalışmakta olan işgörenlerin örgütsel güven düzeylerinin belirlenmesi ve bu kavramın duygusal emek düzeylerine olan etkilerinin ortaya konması amaçlanmaktadır.	Nicel, anket tekniği, 255 çalışan,
T3	Baş (2012), Yüksek Lisans Tezi, Duygusal Emek-Müşteri Memnuniyeti İlişkisi: Engelli Turizm Pazarında Bir Araştırma	Çalışmada, engelli turizm pazarında duygusal emek boyutlarının müşteri memnuniyetine etkisi değerlendirilip, tespit edilmeye çalışılmıştır.	Nicel, anket tekniği, 340 engelli turist ve 337 engelli turiste hizmet etmiş olan personel
T4	Genç (2013), Yüksek Lisans Tezi, Alanya’daki Turizm İşletmelerinde Çalışanların Duygusal Emek Ve Duygusal Zeka Düzeylerinin İş Tatminine Etkileri	Turizm işletmesi çalışanlarının duygusal emek ve duygusal zeka düzeylerinin, iş tatmini üzerindeki etkisini belirlemeği amaçlamıştır.	Nicel, anket tekniği, 487 çalışan,
T5	Kurt (2013), Yüksek Lisans Tezi, Duygusal Emek Faktörünün Yabancılaşmaya Etkisi: İstanbul’daki Otel ve Seyahat Acentalarına Yönelik Bir Araştırma	Turizm işletmelerinde çalışanların duygusal emek düzeylerinin yabancılaşmaya etkisini incelemektir.	Nicel, anket tekniği, 252 çalışan,
T6	Kızanlıklılı (2014), Doktora Tezi, Otel İşletmelerinde Duygusal Emek Öncüllerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma	Otel işletmelerinde çalışan işgörenlerin yüzeysel, derin ya da samimi davranış olarak ortaya çıkan duygusal emek davranışlarının, bireysel özelliklere göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek, duygusal emek davranışı ile davranış kuralı algısı ve iş doyumu düzeyi arasında bir ilişki olup olmadığını ortaya koymaktır.	Nicel, anket tekniği, 827 çalışan,
T7	Yıldız (2013), Yüksek Lisans Tezi, Duygusal Emek ve Tükenmişlik İlişkisi: Manavgat’taki Beş Yıldızlı Otel Çalışanları Üzerine Bir Araştırma	Turizm sektörü çalışanlarının duygusal emek davranışları sergilemekten kaynaklı mesleki tükenmişlik yaşayıp yaşamadıklarını ve çalışanların sahip oldukları bir takım demografik ve sosyo-ekonomik özelliklerin duygusal emek davranışları sergileme ve tükenmişlik algıları açısından anlamlı farklılıklar gösterip göstermediğini belirlemektir.	Nicel, anket tekniği, 456 çalışan,
T8	Pala Morkoç (2014), Doktora Tezi, Otel Çalışanlarında Duygusal Emek ve İş-Aile Çatışması	Duygusal emek ile iş-aile çatışması arasındaki doğrudan ilişki araştırılmaktadır.	Nicel, anket tekniği, 700 çalışan,

	İlişkisi: İzmir Şehir Otelleri Örneği		
T9	Keleş (2014), Doktora Tezi, Örgütsel Adaletin Duygusal Emek Üzerindeki Etkisi: Antalya'daki Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Araştırma	Otel işletmesi işgörenlerinin örgütsel adalet algılarının duygusal emekleri üzerindeki etkisini belirleyebilmektedir.	Nicel, anket tekniği, 1280 çalışan,
T8	Işık (2015), Yüksek Lisans Tezi, Erzurum Palandöken Kış Turizm Merkezindeki Konaklama İşletmelerinde Çalışan Personellerde Duygusal Emek Ve İş-Aile Çatışması İlişkisi	Emek yoğun bir sektör olan turizmde önemi oldukça büyük olan duygusal emek ve iş-aile çatışması ilişkisi incelenmiştir.	Nicel, anket tekniği, 247 çalışan,
T10	Demirel (2015), Yüksek Lisans Tezi, Duygusal Emek Faktörünün Hizmet Kalitesine Etkisi: Nevşehir' deki Dört ve Beş Yıldızlı Otelere Yönelik Bir Araştırma	Bu çalışmanın amacı, Nevşehir' deki dört ve beş yıldızlı otellerdeki işgörenlerin duygusal emek düzeylerini belirlemek ve duygusal emek davranışlarının hizmet kalitesi üzerindeki etkisini ortaya koymaktır.	Nicel, anket tekniği, 200 çalışan
T7	Yakar (2015), Yüksek Lisans Tezi, Turizm İşletmelerinde Duygusal Emek ve Tükenmişlik İlişkisi: Otel İşletmelerine Yönelik Bir Araştırma	Turizm işletmelerinde duygusal emek ve tükenmişlik arasında bir ilişki olup olmadığının belirlenmesi amaçlanmıştır.	Nicel, anket tekniği, 200 çalışan
T7	Ulutaş (2015), Yüksek Lisans Tezi, Otel İşletmelerinde Etik İklim Algılamalarının ve Duygusal Emegin Tükenmişlik Üzerine Etkileri: Nevşehir Örneği	Nevşehir ilinde bulunan 4 ve 5 yıldızlı otel işletmelerinde çalışan işgörenlerin etik iklim algılamalarının ve duygusal emek davranışlarının tükenmişlik üzerindeki etkisini belirlemektir.	Nicel, anket tekniği, 311 çalışan
T11	Çakmakkı (2015), Doktora Tezi, Turizm Sektöründe Duygusal Emek Sömürüsünün Koşulları ve Sonuçları: Otel İşletmeleri Üzerine Bir Çalışma	Otelcilik sektörü örnekleme üzerinden, bu sektörde çalışanların işi gereği göstermek zorunda oldukları duygusal emek koşullarının, onların duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarı hissine etkilerinin neler olduğunu ve ortaya çıkan bu etkilerin aile ve sosyal yaşamlarına, meslekle ilgili algılarına ve işe, kendine ve diğer insanlara karşı yabancılaşma duygularına nasıl yansıdığını bulmaktır.	Nicel, anket tekniği, 406 çalışan
T12	Ayana (2016), Yüksek Lisans Tezi, Duygusal Zekâ ve Duygusal Emegin Örgütsel Sinizm Algısına Etkisi: Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Uygulama	Örgütsel sinizme karşı duyguların incelenmesinin sorun çözücü bir etken oluşturabileceği düşünülerek duygusal zekâ ve duygusal emegin örgütsel sinizm üzerindeki etkisi incelenmiştir.	Nicel, anket tekniği, 682 çalışan

Araştırmada, çalışmaların temaları incelendiğinde duygusal emeğin farklı konular ile ilişkisinin ele alındığı; özellikle duygusal emek ve tükenmişlik ilişkisi konusunda daha fazla çalışmanın olduğu, daha sonra ise duygusal emek ve iş-aile çatışmasının ele alındığı tespit edilmiştir. Araştırmanın sonucunda; negatif duyguya sahip bireylerin gerçekten hissettikleri duygular ile gösterdikleri duygular arasında büyük farklılıklar olduğunu kanıtlamaktadır. Duygusal emek boyutları arasında derin davranış en yüksek ortalamaya sahiptir. Buna göre çalışanlar en fazla derin davranış sergilemektedirler. Daha sonra yüzeysel davranış sergilemekte ve gerçek duygularını ise daha az bastırmaktadırlar. Duygusal çelişki düzeyi arttıkça memnuniyet artmaktadır.

Çalışanların duygusal zekalarının iş tatminlerini etkilemesinde duygusal emeklerinin kısmi aracılık etkisi bulunmuştur. Çalışanların duygusal emek ve yabancılaşma düzeyleri arasındaki ilişki gözlemlenmiştir. Çalışanların müşterilerle olan etkileşimlerde en fazla derin davranışta buldukları, bunu samimi davranış takip ederken, en az yüzeysel davranış türünü tercih ettikleri ortaya çıkmıştır. Hem duygusal çelişki hem duygusal çaba alt boyutlarının tükenmişliğin alt boyutları üzerinde anlamlı etkiye sahip oldukları tespit edilmiştir.

Örgütsel adaletin duygusal emek üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma kapsamında duygusal emek ile iş-aile çatışması arasında anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Müşteri memnuniyetini artırmak için empatik davranarak hizmet sunan işgörenlerin hizmet kalitesi düzeyinin artırılmasında önemli rolü bulunduğu göstergesidir.

Duygusal emek ve tükenmişlik arasındaki ilişki incelendiğinde yüzeysel davranış ile duygusal tükenmişlik ve duyarsızlaşma arasında anlamlı ve pozitif yönlü ilişki olduğu görülmektedir. Duygusal emek ile ilgili çalışmaların temaları incelendiğinde tükenmişlik ve iş-aile çatışması ile ilgili tezler ön planda yer almaktadır. Konu itibarıyla bakıldığında duygusal emeğin olumsuz davranışlar çağrışımı yaptığı söylenebilir. Bunun da çalışanların gerçek duyguları ile göstermek zorunda oldukları duygu ve davranışların farklılığından kaynaklandığı ve bunun işgörenlerde özellikle tükenmişlik yarattığı söylenebilir.

Duygusal emeğin tükenmişlik üzerindeki etkisini tespit edebilmek için regresyon analiz uygulanmıştır. Analiz neticesinde, hem duygusal çelişki hem duygusal çaba alt boyutlarının tükenmişliğin alt boyutları üzerinde anlamlı etkiye sahip oldukları tespit edilmiştir.

Duygusal emek ve tükenmişlik arasındaki ilişki incelendiğinde yüzeysel davranış ile duygusal tükenmişlik ve duyarsızlaşma arasında anlamlı ve pozitif yönlü ilişki olduğu görülmektedir.

Regresyon analizi sonuçlarına göre; otel çalışanlarının etik iklim algılamalarının tükenmişliğin duygusal tükenme boyutu üzerinde negatif, kişisel başarı üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu görülmektedir

Otel çalışanlarının etik iklim algılamalarının tükenmişliğin duygusal tükenme boyutu üzerinde negatif, kişisel başarı üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu görülmektedir. Otelcilik sektöründe çalışanlar, yüksek oranda duygusal emek çabası içerindedirler. İşgörenlerin farklı duygu durumları ile örgüt içerisinde yaşanan sorunlarda etki gösterdiği ortaya konulmuştur.

İş-aile çatışmasının boyutlarına ilişkin olarak verilen cevaplara bakıldığında, işine ayırması gereken zamanın ev ile ilgili sorumluluklara ve faaliyetlere eşit bir şekilde katılımını engelleyen, işten eve geldiğinde aile sorumluluklarını yerine getiremeyecek ve aileyle ilgili faaliyetlere katılamayacak kadar bitkin olan, çalışma ortamındaki baskılar nedeniyle eve geldiğinde keyif aldığı şeyleri yapamayacak kadar stresli olan, iş yerinde kullandığı problem çözücü davranışların evdeki sorunları çözerken etkili olmadığını gören personellerin olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 4. Araştırmaların Sonuçları

Tema Kodu	Yazarı (Yılı), Yayın Düzeyi, “Araştırmanın Adı”	Araştırmanın Sonucu
T1	Pala (2008), Yüksek Lisans Tezi, Turizm İşletmelerinde Çalışanların Duygusal Emek Düzeyi ve Boyutları	<ul style="list-style-type: none">- İş tatmini yüksek olan çalışanların işte kalma niyetlerinin de yüksek olduğunu göstermektedir.- Yaş arttıkça duyguların gösterilme süresinin azaldığı görülmektedir.- Negatif duygu arttıkça pozitif duygu, duyguları gösterme yoğunluğu, sıklığı, çeşitliliği, pozitif duyguları gösterme gerekliliği, negatif duyguları gizleme gerekliliği ve derin davranış azalmakta, duygusal davranış kurallarını sürdürme zorluğu artmaktadır- Negatif duygu ile derin davranış arasında negatif bir ilişkinin varlığı, daha çok negatif duyguya sahip bireylerin gerçekten hissettikleri duygular ile gösterdikleri duygular arasında büyük farklılıklar olduğunu kanıtlamaktadır.- Turizm işletmelerinde daha fazla pozitif duyguya sahip olan bir çalışanın duygusal emek gösterim yoğunluğu, sıklığı, çeşitliliği, pozitif duygu gösterme gerekliliği, negatif duyguları gizleme gerekliliği, çalışan odaklı yaklaşıma göre her iki boyutu (yüzeysel ve derin davranış) sergilemesi, iş tatmini ve işte kalma niyeti de artmaktadır.- Pozitif duygu ile derin davranış arasındaki pozitif ilişki, daha çok pozitif davranışlar sergileyen çalışanların göstermeleri gereken duygular ile gerçekten hissettikleri duyguların birbiri ile örtüştüğünden dolayı, ortaya çıkmıştır.
T2	Ünal (2011), Yüksek Lisans Tezi, Örgütsel Güvenin Duygusal	<ul style="list-style-type: none">- Kadınlar erkeklere göre daha fazla duygusal çaba harcamaktadırlar.- Çalışanların yaş oranları arttıkça duygusal uyumsuzluk düzeyleri

	<p>Emeğe Etkisi: İstanbul'da Yerleşik Dört ve Beş Yıldızlı Otel İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma</p>	<p>azalmaktadır.</p> <ul style="list-style-type: none">- Dört ve daha fazla işletmede çalışanların daha az işletmelerde çalışanlara göre daha az güven eksikliği hissetmektedirler.- Zincir işletmelerde çalışanlar daha fazla güven eksikliği yaşamaktadırlar.- Beş yıldızlı işletmelerde çalışanlar, çalışma arkadaşlarına daha fazla güvenmektedirler.- Beş yıldızlı otellerde çalışanlar diğer çalışanlara göre daha fazla yüzeysel davranış sergilemektedirler. Davranışlarını daha fazla bastırmaktadırlar.- Çalışanların birbirlerine duydukları güven arttıkça, yöneticilere duydukları güven de artmaktadır.- Çalışanların birbirlerine ve yöneticilere duydukları güven arttıkça, daha fazla yüzeysel davranış sergiledikleri görülmektedir.- Duygusal emek boyutları arasında derin davranış en yüksek ortalamaya sahiptir. Buna göre çalışanlar en fazla derin davranış sergilemektedirler. Daha sonra yüzeysel davranış sergilemekte ve gerçek duyularını ise daha az bastırmaktadırlar.
T3	<p>Baş (2012), Yüksek Lisans Tezi, Duygusal Emek- Müşteri Memnuniyeti İlişkisi: Engelli Turizm Pazarında Bir Araştırma</p>	<ul style="list-style-type: none">- Engelli müşterilerin algıladığı duygusal çelişki düzeyi ile memnuniyetleri arasındaki ilişkiyi belirlemek üzere yapılan korelasyon analizi sonucunda duygusal çelişki düzeyi arttıkça memnuniyet artmaktadır.- Engelli müşterilerin algıladığı duygusal çaba düzeyi ile memnuniyetleri arasındaki ilişkiyi belirlemek üzere yapılan korelasyon analizi sonucunda, duygusal çaba düzeyi arttıkça müşteri memnuniyeti artmaktadır.- Çalışmada duygusal çabanın personel performansını olumlu yönde etkilemesi sonucunda memnuniyeti artırdığı sonucunda ulaşılabılır.- Müşteri memnuniyet düzeyinin duygusal çelişki ve duygusal çaba boyutlarından etkilenme durumunu test etmek için yapılan regresyon modeli istatistiksel olarak anlamlıdır.- İşletmelerin engelli müşterilerine yönelik yaptıkları, hizmete yönelik düzenlemeler memnuniyeti artırmaktadır.- Engelli bireylerin algıladıkları duygusal çelişki, duygusal çaba ve müşteri memnuniyeti düzeylerinin demografik özelliklere göre dağılımı incelendiğinde duygusal çelişki düzeyi puan ortalamalarının cinsiyet, medeni durum ve tatil bütçesi değişkenine göre anlamlı farklılık göstermediği tespit edilmiştir.- Engelli bireylerin duygusal çelişki düzeyi puan ortalamalarının yaş grubu, engel durumu, eğitim düzeyi, tatil bütçesi, tatil sayısı ve turizm işletmelerine geliş nedenine göre anlamlı farklılık gösterip göstermediğini tespit etmek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (Anova) sonucunda grup ortalamaları arasındaki fark sadece yaş değişkenine göre anlamlı bulunmuştur;- Engelli müşterilerin duygusal çaba düzeyi puan ortalamalarının cinsiyet, medeni durum, tatil bütçesi değişkenine göre anlamlı farklılık gösterip göstermediğini tespit etmek amacıyla yapılan t-testi sonucunda grup ortalamaları arasındaki fark cinsiyet değişkenine göre anlamlı bulunmuştur; kadın müşterilerin duygusal çaba değerlendirmeleri, erkek müşterilerin duygusal çaba değerlendirmelerinden yüksek bulunmuştur. Medeni durum ve tatil bütçesi açısından anlamlı farklılık bulunmamıştır. Analiz sonuçlarına göre duygusal çaba ile yaş grubu değişkeni arasında anlamlı farklılık bulunmuştur.- Engelli müşterilerin memnuniyet düzeyi ile engelli müşterilerin cinsiyet, medeni durum, tatil bütçesi değişkenine göre anlamlı

		<p>farklılık gösterip göstermediğini tespit etmek amacıyla yapılan t-testi sonucunda grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır.</p> <ul style="list-style-type: none">- Yapılan analiz sonucunda, memnuniyet düzeyi değerlendirmeleri ile yaş grubu, engel değişkeni, eğitim düzeyi, tatil sayısı ve turizm işletmelerine geliş sebebi arasında anlamlı farklılık bulunmamıştır.- Çalışanların duygusal çelişki düzeyi ile departman değişkeni arasında istatistiksel açıdan anlamlı farklılık tespit edilmiştir.- Çalışanların duygusal çelişki düzeyi ile yaş değişkeni arasında istatistiksel açıdan anlamlı farklılık tespit edilmiştir.- Duygusal çelişki düzeyi puanları ortalamaları ile eğitim düzeyi , medeni durum, cinsiyet değişkenleri arasında anlamlı farklılık bulunmamıştır.- Duygusal çaba düzeyi ile departman, eğitim düzeyi arasında anlamlı farklılık bulunmamış, duygusal çaba düzeyi puanları ortalamalarının yaş grubu değişkenine göre istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur.- Duygusal çaba düzeyi puan ortalamalarının medeni durum ve cinsiyet değişkeni ile arasında anlamlı farklılık olup olmadığını tespit etmek amacıyla yapılan t-testi sonucunda cinsiyet değişkenine göre anlamlı farklılık tespit edilmiştir; erkek çalışanların çaba düzeyi puanları, kadın çalışanların çaba düzeyi puanlarından yüksek bulunmuştur.- Bir müşteriyle ilgilenirken ortalama geçirilen zaman ile duygusal çelişki düzeyi arasındaki ilişkiyi belirlemek üzere yapılan korelasyon analizi sonucunda, puanlar arasında istatistiksel açıdan anlamlı ilişki bulunmamıştır.- Çalışanların “Engelli müşterilere hizmet ederken gerçek duygularıma yabancılaştığımı hissediyorum.” sorusuna göre dağılımı incelenmiştir. Buna göre araştırmaya katılanların %63’ünün yabancılaşmadığını belirtilmiştir.
T4	Genç (2013), Yüksek Lisans Tezi, Alanya’daki Turizm İşletmelerinde Çalışanların Duygusal Emek Ve Duygusal Zeka Düzeylerinin İş Tatminine Etkileri	<ul style="list-style-type: none">- Araştırmanın sonucu, duygusal emek ve duygusal zeka düzeyinin iş tatmini üzerinde anlamlı etkisinin olduğunu göstermiştir. Turizm işletmelerinde çalışanların duygusal emeklerinin iş tatminini anlamlı olarak etkilediği bulunmuştur.- Turizm işletmelerindeki çalışanların bireysel zeka düzeylerinin iş tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkilediği bulunmuştur.- Turizm işletmelerinde çalışanların sosyal zeka düzeylerinin iş tatminini düşük düzeyde negatif ve anlamlı etkilediği bulunmuştur.- Turizm işletmelerinde çalışanların duygusal zekanın alt boyutlarından olan sosyal zeka kullanımlarının derinlemesine davranış gösterimlerinde pozitif ve anlamlı etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.- Turizm işletmelerinde çalışanların duygusal zekanın alt boyutlarından bireysel zeka kullanımları yüzeysel davranış gösterimlerinde negatif ve anlamlı etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.- Turizm işletmelerinde çalışanların duygusal zekanın alt boyutlarından olan bireysel zeka kullanımlarının derinlemesine davranış gösterimlerinde anlamlı bir ilişki bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır.- Turizm işletmelerinde çalışanların duygusal zekalarının iş tatminlerini etkilemesinde duygusal emeklerinin kısmi aracılık etkisi bulunmuştur.
T5	Kurt (2013), Yüksek	<ul style="list-style-type: none">- Yapılan bu çalışmada turizm işletmelerinde çalışanların duygusal

	Lisans Tezi, Duygusal Emek Faktörünün Yabancılaşmaya Etkisi: İstanbul'daki Otel ve Seyahat Acentalarına Yönelik Bir Araştırma	emek ve yabancılaşma düzeyleri arasındaki ilişki gözlemlenmiştir. - Yapılan analiz sonucunda yüzeysel davranış faktörünün işe yabancılaşmaya etki ettiği gözlemlenmiştir. - Analize göre yüzeysel davranış faktörünün kendine yabancılaşmaya etki etmediği saptanmıştır. İşe yabancılaşmaya etki eden yüzeysel davranış faktörünün kendine yabancılaşmaya etki etmemesi, çalışanların iş ile sosyal hayatlarını birbirinden ayrı tutması şeklinde açıklanabilir. - İşe yabancılaşma faktörünün kendine yabancılaşmaya sebep olduğu gözlemlenmiştir. Bu bağlamda araştırma sonuçlarına göre; yüzeysel davranışın, dolaylı olarak kendine yabancılaşmaya sebep olduğu ifade edilebilir. - Derin davranış faktörünün işe yabancılaşma ve kendine yabancılaşma boyutlarına etkisinin olmadığı gözlemlenmiştir. - Duygu gösterim sıklığı artarken, işe ve kendine yabancılaşmanın etkilenmediği ya da azaldığı belirlenmiştir. - Duygu yoğunluğu arttıkça, işgörenin işe ve kendine yabancılaşmasının söz konusu olduğu gözlemlenmiştir. Duygu çeşitliliğinin işe yabancılaşmaya etki ettiği ancak kendine yabancılaşmaya etki etmediği gözlemlenmiştir. - Araştırma sonucunda işe yabancılaşma boyutunun aracı rol üstlendiği belirlenmiştir. İşe yabancılaşma boyutunun aracı rolü göz önünde bulundurulursa, duygu çeşitliliği boyutunun kendine yabancılaşmaya dolaylı etkisi olduğu ifade edilebilir.
T6	Kızanlıkları (2014), Doktora Tezi, Otel İşletmelerinde Duygusal Emek Öncüllerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma	- Bu çalışmada da yapılan faktör analizi sonucunda duygusal çelişki boyutunu oluşturan yüzeysel ve samimi davranış türleri faktör yüklerinin ayrı ayrı toplanmasından dolayı iki ayrı boyut olarak ele alınmıştır. - Araştırmaya katılanların duygusal emek davranışlarına ilişkin elde edilen bulgulara göre; çalışanların müşterilerle olan etkileşimlerde en fazla derin davranışta buldukları, bunu samimi davranış takip etmekle birlikte, en az yüzeysel davranış türünü tercih ettikleri ortaya çıkmıştır. - Duygusal emek davranışlarının araştırmaya katılanların hangi bireysel özelliklerine göre farklılık gösterdiğini özetlemek gerekirse; çalışanların yüzeysel davranış türünü sergilemeleri medeni hal, yaş, çalışılan bölüm, kademe ve turizm sektöründeki deneyim değişkenlerine göre farklılık göstermektedir.
T7	Yıldız (2013), Yüksek Lisans Tezi, Duygusal Emek ve Tükenmişlik İlişkisi: Manavgat'taki Beş Yıldızlı Otel Çalışanları Üzerine Bir Araştırma	- Cinsiyet gruplarına yönelik yapılan Mann-Whitney U testi sonucunda, erkek çalışanların kadın çalışanlara kıyasla duygusal emeğin duygusal çaba alt boyutundaki davranışları sergileme düzeylerinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir. - Medeni durum gruplarına yönelik yapılan Mann-Whitney U testi sonuçlarına göre; bekâr çalışanların evli çalışanlara kıyasla daha yüksek düzeyde duygusal çelişki yaşayarak duygusal emek sarf ettikleri, duygusal tükenmeyi daha yüksek hissettikleri ve kişisel başarı hislerinin daha düşük olduğu belirlenmiştir. - Çalışma durumu gruplarına (sezonluk/sürekli) yönelik yapılan Mann-Whitney U testi sonuçlarına göre; duygusal emeğin duygusal çelişki alt boyutu ve tükenmişliğin tüm alt boyutları açısından anlamlı farklılıkların olduğu belirlenmiştir. - Çalışma saati gruplarına yönelik yapılan Mann-Whitney U testi sonuçlarına göre; gerek duygusal emek gerekse tükenmişlik alt boyutları açısından anlamlı farklılıkların olmadığı belirlenmiştir. - Yaş grupları açısından Kruskal-Wallis testi sonuçlarına göre; tükenmişliğin kişisel başarı hissi alt boyutu dışındaki diğer beş alt boyut açısından anlamlı farklılıkların olduğu bulunmuştur.

		<ul style="list-style-type: none">- Mesleki deneyim süresi grupları açısından Kruskal-Wallis testi sonuçlarına göre; hem duygusal emek hem tükenmişlik alt boyutlarında anlamlı farklılıkların olduğu sonucuna ulaşılmıştır.- İşyerindeki görev pozisyonları (yönetmel görevli olmayan ve stajyer) açısından Kruskal-Wallis testi sonuçlarına göre; hem duygusal emek hem tükenmişlik alt boyutlarında anlamlı farklılıkların olduğu tespit edilmiştir.- Katılımcıların işten elde ettikleri aylık kazanç grupları açısından Kruskal-Wallis testi sonuçlarına göre; duygusal emeğin duygusal çaba alt boyutu haricindeki tüm alt boyutlarda anlamlı farklılıkların olduğu tespit edilmiştir.- Katılımcıların eğitim durumu grupları açısından Kruskal-Wallis testi sonuçlarına göre; hem duygusal emek hem tükenmişlik alt boyutları açısından anlamlı farklılıkların olduğu tespit edilmiştir.- Katılımcıların görev yaptıkları departman açısından Kruskal-Wallis testi sonuçlarına göre; sadece duygusal çelişki alt boyutunda anlamlı farklılığın olduğu tespit edilmiştir.- Son olarak, bu çalışmanın temel sorunsalı olan, duygusal emeğin tükenmişlik üzerindeki etkisini tespit edebilmek için regresyon analiz uygulanmıştır. Analiz neticesinde, hem duygusal çelişki hem duygusal çaba alt boyutlarının tükenmişliğin alt boyutları üzerinde anlamlı etkiye sahip oldukları tespit edilmiştir.
T8	Pala Morkoç (2014), Doktora Tezi, Otel Çalışanlarında Duygusal Emek ve İş-Aile Çatışması İlişkisi: İzmir Şehir Otelieri Örneği	<ul style="list-style-type: none">- İş-Aile çatışması ölçeği üzerinde ölçeğin her iki yönünden ve 6 boyutunun tespit edilmesi amacıyla yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonucunda iş-aile çatışması ölçeğinin 6 boyutunu (zaman temelli, davranış temelli, sıkıntı temelli iş-aile yaşam çatışması; zaman temelli, davranış temelli, sıkıntı temelli aile-iş yaşam çatışması) destekleyen bir yapı tespit edilmiştir.
T9	Keleş (2014), Doktora Tezi, Örgütsel Adaletin Duygusal Emek Üzerindeki Etkisi: Antalya'daki Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Araştırma	<ul style="list-style-type: none">- Çalışanların dağıtım adaletine ilişkin görüşleri incelendiğinde, mevcut durumdan pek hoşnut olmadıklarını söylemek yanlış olmayacaktır.- Örgütsel adaletin boyutlarına ilişkin çalışanların görüşleri incelendiğinde, etkileşim adaletinin, dağıtım ve prosedür adaletine göre farklı olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç, boyutlardaki ifadelerle ilişkin verilen bilgilerle tutarlılık göstermektedir.- Beş yıldızlı otel işletmesi çalışanlarının dağıtım adaleti, prosedür adaleti ve etkileşim adaletine ilişkin görüşleri ile cinsiyetleri arasında anlamlı bir farklılık gözlenmemiştir.- Çalışanların örgütsel adaletle ilişkin görüşleri; yaşlarına, medeni durumlarına, eğitim düzeylerine, departmanlara, işletmede çalışma sürelerine ve sektörde çalışma sürelerine göre anlamlı farklılıklar göstermektedir.- Çalışanların dağıtım, prosedür ve etkileşim adaleti algıları ile eğitim düzeyleri arasında anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir.- Çalışanların kıdemleri ile örgütsel adalet algıları arasındaki farklılıklar genel olarak değerlendirildiğinde, hem işletmede çalışma süresi hem de sektörde çalışma süresi fazla olanların, adalet algılarının daha yüksek olduğu görülmektedir.- Çalışanların duygusal emeğin yüzeysel davranış boyutuna ilişkin görüşleri incelendiğinde, yüzeysel davranış çok fazla sergilemediklerine yönelik görüş bildirdikleri görülmektedir.- Duygusal emeğin boyutlarına ilişkin çalışan görüşleri incelendiğinde, bütün boyutların birbirinden farklı olduğu görülmektedir.- Çalışanların duygusal emek davranışlarına ilişkin görüşleri;

		<p>cinsiyetlerine, yaşlarına, medeni durumlarına, eğitim düzeylerine, departmanlara, işletmede çalışma sürelerine ve sektörde çalışma sürelerine göre anlamlı farklılıklar göstermektedir.</p> <ul style="list-style-type: none">- Çalışanların yaşları ile yalnızca yüzeysel davranış arasında anlamlı bir ilişki bulunmuş olup; derin ve doğal davranış ile yaş arasında herhangi bir ilişki tespit edilmemiştir.- Çalışanların medeni durumları ile duygusal emek davranışları arasındaki ilişki incelendiğinde, yalnızca yüzeysel davranış boyutunda anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir.- Çalışanların eğitim düzeylerine göre, duygusal emeğin derin ve doğal davranış boyutlarında anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Buna karşın, yüzeysel davranış boyutunda eğitim düzeyine göre anlamlı bir farklılık bulunmamıştır.- Duygusal emek gösterimleri çalıştıkları departmanlara göre incelendiğinde, yalnızca derin davranış boyutunda anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir.- Çalışanların işletme kıdemlerine göre yüzeysel ve derin davranışlarının anlamlı farklılıklar gösterdiği sonuçlarına ulaşılmıştır.- Örgütsel adaletin duygusal emek üzerindeki etkisinin Antalya’da beş yıldızlı otel işletmesi çalışanları örneğinde incelendiği bu araştırmada, örgütsel adaletin duygusal emek üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
T8	<p>Işık (2015), Yüksek Lisans Tezi, Erzurum Palandöken Kış Turizm Merkezindeki Konaklama İşletmelerinde Çalışan Personellerde Duygusal Emek Ve İş-Aile Çatışması İlişkisi</p>	<ul style="list-style-type: none">- Duygusal emek ölçeğinin samimi davranış boyutuna bakıldığında müşterilere gösterdiği olumlu duygular ile gerçekten hissettiği duyguları örtüşen, müşterilerle olan ilişkilerinde onlara iyi görünmeye çalışan, müşterilere göstermesi gereken olumlu duyguları yansıtabilmek için elinden gelen her şeyi yapan personellerin varlığından söz etmek mümkündür. Yüzeysel davranış boyutunda yer alan ifadelerle bakıldığında işinin gerektirdiği duyguları yansıtacak yüz ifadelerini takınabilen, çalışırken gerçek hislerini yansıtmayacak şekilde farklı davranabilen, müşterilerle olan ilişkilerinde gerçekten hissetmese de hoş görünmeye çalışan personellerin olduğu görülmektedir.- Araştırma kapsamında bir genel hipotez oluşturulmuştur. Genel hipotez üzerinde de on beş alt hipotez kurulmuştur. Hipotezleri denemek üzere korelasyon analizi, Mann Whitney U testi, Kruskal Wallis ve T testi gibi analizler uygulanmıştır. Araştırma kapsamında duygusal emek ile iş-aile çatışması arasında anlamlı bir ilişki saptanmıştır.
T10	<p>Demirel (2015), Yüksek Lisans Tezi, Duygusal Emek Faktörünün Hizmet Kalitesine Etkisi: Nevşehir’deki Dört Ve Beş Yıldızlı Otelere Yönelik Bir Araştırma</p>	<ul style="list-style-type: none">- Araştırmada anketi yanıtlayan otel çalışanlarının duygusal emek düzeyleri ölçülmüş ve işgörenlerin duygusal emek düzeylerinin çok yüksek olmadığı saptanmıştır.- Araştırma sonuçlarına göre işgörenler daha çok samimi davranış sergilemektedir.- Duygusal emek boyutlarının etkisinin hizmet kalitesinin farklı boyutları üzerinde farklı oranlarda etkisinin olduğu gözlenmiştir. Fakat en çok göze çarpan durum samimi davranışın diğerlerinden biraz daha fazla sergilendiği ve yüzeysel davranışın güvenilirlik hariç diğer hizmet kalitesi boyutları üzerinde negatif fakat anlamlı etkisinin olduğudur.
T7	<p>Yakar (2015), Yüksek Lisans Tezi, Turizm İşletmelerinde Duygusal Emek ve Tükenmişlik İlişkisi:</p>	<ul style="list-style-type: none">- Turizm İşletmelerinde Duygusal Emek Ölçeğinde (Faktör 1) Yüzeysel Davranış (<i>Surface Acting</i>) boyutu, işletmenin sergilenmesini istediği duyguların gerçekten hissedilmeyen sahte duyguları, sergilemeyi ifade eden 5 maddeden oluşmuştur ve duygusal emek boyutları arasında yüzeysel davranışın önemini belirtmektedir. Duygusal Emek Ölçeği’nde 3 maddeden oluşan

	Otel İşletmelerine Yönelik Bir Araştırma	<p>(Faktör 2) Derin Davranış (<i>Deep Acting</i>) boyutu, duygusal emek sarf ederken gösterilmesi gereken duyguları gerçekten hissetmeye çalışmayı ifade eden maddelerden oluşur. Samimi Davranış (<i>Genuine Acting</i>) (Faktör 3) ise gerçek hislerin sergilendiğini ifade eden maddelerden oluşur.</p> <ul style="list-style-type: none">- Duygusal emeğin cinsiyete göre farklılık gösterip göstermediği incelendiğinde, derin davranışlar ile cinsiyet arasında anlamlı farklılık olduğu görülmektedir.- Duygusal emeğin yaşa göre farklılık gösterip göstermediği incelendiğinde, derin davranış ve yüzeysel davranış boyutları arasında anlamlı bir farklılığa rastlanmazken, samimi davranış ve yaş arasında anlamlı farklılık tespit edilmiştir.- Duygusal emeğin medeni duruma göre farklılık gösterip göstermediği incelendiğinde, yüzeysel davranış, derin davranış ve samimi davranış boyutları ile medeni durum arasında anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır.- Duygusal emeğin öğrenim durumuna göre farklılık gösterip göstermediği incelendiğinde, yüzeysel davranış, derin davranış ve samimi davranış boyutları ile öğretim durumu arasında anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır.- Duygusal emeğin sektörde çalışma süresine göre farklılık gösterip göstermediği incelendiğinde, yüzeysel davranış, derin davranış ve samimi davranış boyutları ile sektörde çalışma durumu arasında anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır.- Duygusal emeğin bulunduğu işyerinde çalışma süresine göre farklılık gösterip göstermediği incelendiğinde, yüzeysel davranış, derin davranış ve samimi davranış boyutları ile işyerinde çalışma durumu arasında anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır.- Duygusal emeğin çalışılan departmana göre farklılık gösterip göstermediği incelendiğinde, yüzeysel davranış ve derin davranış boyutları ile çalışılan departman arasında anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır.- Duygusal emeğin kadro durumuna göre farklılık gösterip göstermediği incelendiğinde, yüzeysel davranış, derin davranış ve samimi davranış boyutları ile kadro durumu arasında anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır.- Duygusal emeğin katılımcıların aylık gelirine göre farklılık gösterip göstermediği incelendiğinde, yüzeysel davranış ve derin davranış boyutları ile aylık gelir arasında anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır.- Duygusal emek ve tükenmişlik arasındaki ilişki incelendiğinde yüzeysel davranış ile duygusal tükenmişlik ve duyarsızlaşma arasında anlamlı ve pozitif yönlü ilişki olduğu görülmektedir.
T7	Ulutaş (2015), Yüksek Lisans Tezi, Otel İşletmelerinde Etik İklim Algılamalarının ve Duygusal Emeğin Tükenmişlik Üzerine Etkileri: Nevşehir Örneği	<ul style="list-style-type: none">- Korelasyon analizi sonuçlarına göre; etik iklim ile duygusal tükenme arasında negatif yönlü ve anlamlı, kişisel başarı hissi arasında ise pozitif yönlü ve anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Ancak etik iklim ile duyarsızlaşma arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.- Duygusal emeğin derin davranış boyutu ile duygusal tükenme ve duyarsızlaşma arasında negatif yönlü ve anlamlı, kişisel başarı boyutu arasında ise pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Duygusal emeğin yüzeysel davranış boyutu ile duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarı hissi arasında ise istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.- Regresyon analizi sonuçlarına göre; otel çalışanlarının etik iklim algılamalarının tükenmişliğin duygusal tükenme boyutu üzerinde

		negatif, kişisel başarı üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu görülmektedir.
		-
T11	Çakmacı (2015), Doktora Tezi, Turizm Sektöründe Duygusal Emek Sömürüsünün Koşulları ve Sonuçları: Otel İşletmeleri Üzerine Bir Çalışma	- Otelcilik sektöründe çalışanlar, yüksek oranda duygusal emek çabası içerindedirler. - Otel çalışanları arasında olumlu rol yapma davranışının yüksek olduğu görülmektedir. - Duygusal tükenme ve duyarsızlaşmanın birbiri ile güçlü bir ilişki içinde olduğu ve duygusal tükenmeye maruz kalanların aynı zamanda duyarsızlaşma hissine kapıldıkları görülmektedir.
T12	Ayana (2016), Yüksek Lisans Tezi, Duygusal Zekâ ve Duygusal Emeğin Örgütsel Sinizm Algısına Etkisi: Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Uygulama	- İşgörenlerin farklı duyu durumları ile örgüt içerisinde yaşanan sorunlarda etki gösterdiği ortaya konulmuştur. - Örgütlerin hizmet kalitesini arttırmak amacıyla duygusal emek uygulamalarının aslında farklı demografik özelliklere göre farklı algılamalarla yöneltebileceği ortaya konulmuştur. - Gerçekleştirilen t testi analizleri ile katılımcıların duygusal zekâ düzeyleri ile demografik özellikleri arasında; cinsiyet, yaş aralığı, sektörde çalışma süresi, işletmede çalışma süresi ve gelir düzeyi anlamlı farklılığın bulunduğu belirlenmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmada, çalışmaların temaları incelendiğinde duygusal emeğin farklı konular ile ilişkisinin ele alındığı; özellikle duygusal emek ve tükenmişlik ilişkisi konusunda daha fazla çalışmanın olduğu, ikinci sırada ise duygusal emek ve iş-aile çatışmasının ele alındığı tespit edilmiştir.

Araştırmanın sonucu; negatif duyguya sahip bireylerin gerçekten hissettikleri duygular ile gösterdikleri duygular arasında büyük farklılıklar olduğunu kanıtlamaktadır. Duygusal emek boyutları arasında derin davranış en yüksek ortalamaya sahiptir. Buna göre çalışanlar en fazla derin davranış sergilemektedirler. Daha sonra yüzeysel davranış sergilemekte ve gerçek duyularını ise daha az bastırmaktadırlar. Duygusal çelişki düzeyi arttıkça memnuniyet artmaktadır.

Çalışanların duygusal zekalarının iş tatminlerini etkilemesinde duygusal emeklerinin kısmi aracılık etkisi bulunmuştur. Çalışanların duygusal emek ve yabancılaşma düzeyleri arasındaki ilişki gözlemlenmiştir. Çalışanların müşterilerle olan etkileşimlerde en fazla derin davranışta buldukları, bunu samimi davranış takip etmekle birlikte, en az yüzeysel davranış türünü tercih ettikleri ortaya çıkmıştır. Hem duygusal çelişki hem duygusal çaba alt boyutlarının tükenmişliğin alt boyutları üzerinde anlamlı etkiye sahip oldukları tespit edilmiştir.

Örgütsel adaletin duygusal emek üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma kapsamında duygusal emek ile iş-aile çatışması arasında anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Müşteri memnuniyetini artırmak için empatik davranarak hizmet sunan işgörenlerin hizmet kalitesi düzeyinin artırılmasında önemli rolü bulunduğu göstergesidir. Duygusal emek ve

tükenmişlik arasındaki ilişki incelendiğinde yüzeysel davranış ile duygusal tükenmişlik ve duyarsızlaşma arasında anlamlı ve pozitif yönlü ilişki olduğu görülmektedir.

Otel çalışanlarının etik iklim algılamalarının tükenmişliğin duygusal tükenme boyutu üzerinde negatif, kişisel başarı üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu görülmektedir. Otelcilik sektöründe çalışanlar, yüksek oranda duygusal emek çabası gösterdiği görülmektedir. İşgörenlerin farklı duygu durumları ile örgüt içerisinde yaşanan sorunlarda etki gösterdiği ortaya konulmuştur.

Duygusal emek ile ilgili çalışmaların temaları incelendiğinde tükenmişlik ve iş-aile çatışması ile ilgili tezler ön planda yer almaktadır. Konu itibariyle bakıldığında duygusal emeğin olumsuz davranışlar ile çağrışım yaptığı söylenebilir. Bunun da çalışanların gerçek duyguları ile göstermek zorunda oldukları duygu ve davranışların farklılığından kaynaklandığı ve bunun işgörenlerde özellikle tükenmişlik yarattığı söylenebilir.

KAYNAKÇA

Ashforth, E. B., ve Ronald. H. (1993) “Emotional Labor İn Service Roles: The İnfluence Of İdentity”, *Academy Of Management Review*, 18(1), s. 88-115.

Ayana, Ç. (2016) *Duygusal Zekâ Ve Duygusal Emeğin Örgütsel Sinizm Algısına Etkisi: Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Uygulama*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Baş, M. (2012) *Duygusal Emek- Müşteri Memnuniyeti İlişkisi: Engelli Turizm Pazarında Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Brotheridge, C.M. ve Le, R.T. (2003) “Development and Validation of the Emotional Labour Scale”, *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 76, 365–379

Çakmakçı, E. (2015) *Turizm Sektöründe Duygusal Emek Sömürüsünün Koşulları ve Sonuçları: Otel İşletmeleri Üzerine Bir Çalışma*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çalık, M. ve Sözbilir, M. (2014) “İçerik Analizinin Parametreleri”, *Eğitim ve Bilim*, 39(174), s.33-38.

Çelik, M. ve Atik, S. (2016) “Duygusal Emek Gösteriminin Çalışanlar Açısından Sonuçları: Seyahat Acentalarına Yönelik Bir Araştırma”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(36), s. 507-521.

Demirel, N. (2015) *Duygusal Emek Faktörünün Hizmet Kalitesine Etkisi: Nevşehir’deki Dört ve Beş Yıldızlı Otellere Yönelik Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Deniz, G. (2016) “Kişilik ve Sosyalizasyonun Duygusal Emek Üzerindeki Etkisi: Butik Otel Örneği”, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 27(2), s.273 – 289.

- Diefendorff, J. M., Croyle, M. H. ve Gosserand, R. H. (2005) “The Dimensionality And Antecedents Of Emotional Labor Strategies”, *Journal of Vocational Behavior*, 66(2), s.339-357.
- Ersöz, S.S. (2014) “Otel İşletmelerinde Örgüt İklimi ve Duygusal Emek İlişkisi: Trakya Bölgesinde Bir Araştırma”, *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 3(7).
- Genç, V. (2013) *Alanya'daki Turizm İşletmelerinde Çalışanların Duygusal Emek ve Duygusal Zeka Düzeylerinin İş Tatminine Etkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi., Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,.
- Gülüm, İ.V. (2017) “Farkındalık Eğitim ve Uygulamalarının Terapistlerin Kişisel Yaşamlarına Etkisi: Bir Meta-Sentez Çalışması”, *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 7(47), s.117-134.
- Güngör, M. (2009) Duygusal Emek Kavramı: Süreci ve Sonuçları, *Kamu-İş*; C:11, S:1.
- Işık, Z. (2015) *Erzurum Palandöken Kış Turizm Merkezindeki Konaklama İşletmelerinde Çalışan Personellerde Duygusal Emek ve İş-Aile Çatışması İlişkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Keleş, Y. (2014) *Örgütsel Adaletin Duygusal Emek Üzerindeki Etkisi: Antalya'daki Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Kızanlıklılı, M. (2014) *Otel İşletmelerinde Duygusal Emek Öncüllerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Kurt, Z. (2013) *Duygusal Emek Faktörünün Yabancılaşmaya Etkisi: İstanbul'daki Otel İşletmeleri ve Seyahat Acentalarına Yönelik Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özgen, I. (2010) *Turizm İşletmelerinde Duygusal Emek*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Pala, T. (2008) *Turizm İşletmelerinde Çalışanların Duygusal Emek Düzeyi ve Boyutları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin: Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
- Pala Morkoç, T. (2014) *Otel Çalışanlarında Duygusal Emek ve İş-Aile Çatışması İlişkisi: İzmir Şehir Otelleri Örneği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ulutaş, Ö. (2015) *Otel İşletmelerinde Etik İklim Algılamalarının ve Duygusal Emegin Tükenmişlik Üzerine Etkileri: Nevşehir Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ünal, A. (2011) *Örgütsel Güvenin Duygusal Emeye Etkisi: İstanbul'daki Yerleşik Dört ve Beş Yıldızlı Otel İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yakar, S. (2015) *Turizm İşletmelerinde Duygusal Emek ve Tükenmişlik İlişkisi: Otel İşletmelerine Yönelik Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yıldız, S. (2014) *Duygusal Emek ve Tükenmişlik İlişkisi: Manavgat'taki Beş Yıldızlı Otel Çalışanları Üzerine Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

TOPLU YEMEK HİZMETLERİNDE SERVİS ŞEKLİNİN ALGILANAN MEMNUNİYET DÜZEYİNE ETKİSİ

Ahmet YARIŞ*

ŞehmusAYKOL**

Öz

Toplu yemek hizmeti çok sayıda insanın faydalandığı bir sektör olması nedeniyle araştırması gereken bir alandır. Üniversiteler de toplu yemek hizmetinin en fazla olduğu kurumlardandır. Bu araştırmanın amacı üniversite yemekhanelerinde verilen toplu yemek hizmeti servis şeklinin ve personel unvanının algılanan memnuniyet düzeyindeki etkisini ölçmektir. Bu nedenle servis şekli ve unvan kontrol edildiğinde algılanan memnuniyet düzeyinin hangi faktörlerden etkilendiği ve ne düzeyde etkilendiği araştırılmıştır. Bunun için tabak servisi hizmeti ve self-servis hizmeti veren iki farklı üniversite yemekhanesinde anket yolu ile veriler toplanmıştır. Elde edilen verilerden memnuniyet düzeyi alt faktörlere ayrılmış ve bu faktörler iki yönlü ANOVA analizi ile test edilmiştir. Toplu yemek hizmetlerinde algılanan memnuniyet düzeyinin tüm alt faktörlerde personelin hem aldığı servis şekli hem de unvanından anlamlı derece etkilendiği belirlenmiş ve bu farklılıkları azaltmak için bazı önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Toplu Yemek Hizmeti, Servis Şekli, Memnuniyet.*

THE EFFECT OF INSTITUTIONAL CATERING SERVICE METHOD ON THE PERCEIVED LEVEL OF SATISFACTION

Abstract

Institutional catering is a sector where a large number of people work, and this sector is an important field to research. University is one of the institutions where institutional catering is provided at most. The purpose of this study is to measure the impact of both the catering service method and staff position on the perceived level of satisfaction. Therefore, factors and their level, which affect perceived level of satisfaction, were investigated on two groups. For the data, a survey was conducted in a table service and self-service cafeteria. After gathering data, the satisfaction level was divided into sub-factors and these factors were tested by two-way ANOVA. According to the findings all sub-factors of the perceived level of satisfaction was significantly affected by both service method and staff position and in order to reduce these variations some suggestions have been made.

Keywords: *Institutional Catering, Service Method, Satisfaction.*

GİRİŞ

Toplu yemek hizmeti sektörü, çok sayıda insanın çalıştığı, toplu tüketim yapılan kurumlar için yenilmeye hazır ürün sunulmasını amaçlayan bir sektördür ve bu sektör araştırma ihtiyacının önemli olduğu bir alandır. Emek yoğun bir sektör olan toplu yemek hizmetleri; fabrikalar, plazalar, hastaneler ve okullar gibi çeşitli kurumların yemek ihtiyacını karşılar. Yemek hizmeti sağlanan okullar; yatılı veya normal ilköğretim ve ortaöğretim okullarından yüksek öğretim okullarına kadar çeşitlilik göstermektedir. Toplu yemek hizmetlerinde yemek üretme ve sunma hizmetini genellikle catering ya

*Arş.Gör., Dicle Üniversitesi, İ.İ.B.F. Turizm İşletmeciliği Bölümü, ahmetyaris@yahoo.com.

**Arş. Gör., Mardin Artuklu Üniversitesi Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksek Okulu, sehmusaykol@gmail.com.

da toplu yemek firmaları olarak isimlendirilen şirketler vermektedir. Catering, kelime olarak yiyecek içecek sağlama, ikram servisi yapma anlamına gelmekte olup, toplu yemek hizmeti veren firmalar için kullanılan bir kavramdır (Ceyhun-Sezgin ve Durlu-Özkaya, 2014: 125). Sethi (2008: 8) toplu yemek hizmetlerinin endüstrileşme sonucu fabrikalardaki iş gücünü beslemek üzere gelişen kantin veya yemekhanelerde başladığını belirtmektedir. Sökmen (2010: 4), 1815 yılında, çalışma şartlarının geliştirilmesi ve iyileştirilmesi kapsamında çalışanları ve aileleri için büyük bir yemek salonu kuran Robert Owen'ın toplu yemek hizmetlerinin kurucusu olduğunu belirtmektedir. Aktaş (2011: 12) toplu yemek hizmetlerinin özellikle İkinci Dünya savaşı sonrası hızla yaygınlaştığını belirtmektedir.

Üniversitelerdeki yeme içme hizmetleri çoğunlukla ticari yeme içme işletmeleri tarafından yapılan sözleşme gereği yerine getirildiği gibi kurumlar kendi yeme içme personelleri ile bu hizmeti yapabilmektedir. Çalışma hayatında çok sayıda kişi, günde en az bir öğün toplu beslenme hizmetine ihtiyaç duymakta ve bu hizmetlerden yararlanmaktadır (Gülegül, Sunar, ve Uygur, 2003: 3). Üniversitedeki toplu yemek hizmetlerine personel ve öğrencilerin beslenme ihtiyacını giderdiğinden ve bu faaliyetin kuruluşu destekleyici hizmet kapsamında olması açısından gereken önem verilmelidir. Bu sebeple hizmet kalitesinin artırılması, iyileştirilmesi ve sürekliliğinin sağlanması gerekmektedir.

Araştırmanın amacı üniversite yemekhanelerinde personele verilen toplu yemek hizmeti servis şeklinin ve hizmeti alanların unvanın algılanan memnuniyet düzeyindeki etkisini ölçmektir. Üniversitelerde verilen yemek hizmeti üniversiteye göre farklılık göstermektedir. Üniversitelerde genellikle iki tür servis şekli mevcuttur. Bu servis şekilleri tabakla servis ve self servistir. Tabakla servis, mutfakta tabak üzerine hazırlanmış olan yemeklerin servis elemanı tarafından alınarak doğrudan müşterinin masasına servisi ile gerçekleşir (Yılmaz, 2011: 78). Self servis ise müşterinin önceden hazırlanmış yemekleri bir bankın üzerinden bir servis personelinin yardımı ile tabağına alması ile gerçekleşir. Üniversite yemekhanelerinde benmari usulü self servis yapılır. Benmari, önceden pişirilen yemeklerin servis aşamasına kadar istenilen ısı aralığında muhafaza etmeye yarayan ekipmandır (Gökdemir, 2012: 125).

“Üniversite yemekhanelerinde personele verilen yemek hizmeti servis şeklinin, algılanan memnuniyet düzeyindeki etkisinin belirlenmesi” araştırmanın ana amacı, “servis şekli ile algılanan memnuniyet düzeyinin hizmeti alan personel unvanı faktöründen ne düzeyde etkilendiği” de araştırmanın diğer amacıdır.

1. MÜŞTERİ MEMNUNİYETİ

Memnuniyet, müşterilerin tek bir ürün veya hizmetin beklentilerini karşılama durumuyla ilgili değerlendirmesiyle oluşan kısa süreli duygusal bir durumdur (Demirci, 2012: 9). Oliver (1981), müşteri memnuniyetini bireyin hizmetten beklentisini algıladığı performansla karşılaştırmasıyla sonuçlanan haz hissi veya hayal kırıklığı olarak tanımlamıştır (aktaran: Chow, Dickson Ong, Tham, ve Wong, 2013). Müşteri memnuniyetinin önemli bir hale gelmesinin nedeni tüketici odaklı pazarlama

anlayışında yaşanan gelişmelerdir. Tüketicilere yönelik pazarlama ilkeleri müşteri grubunun ne istediği belirlenip, sonra da söz konusu ürün ya da hizmetten duydukları memnuniyetin en üst düzeye çıkarılmasına dayanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında pazarlamanın temelinde memnuniyet kavramı yer almaktadır (Koçbek, 2005: 52). Andaleeb ve Caskey (2007: 54) müşteri memnuniyetinin pazarlama alanında en fazla araştırma yapılan ölçü olarak kabul edildiğini belirtmektedirler. Hizmet sektöründe müşteri memnuniyeti, hizmet sunumu ve tüketimi esnasında, müşterilerin beklentilerinin, ihtiyaçlarının ve isteklerinin hemen tüketim esnasında karşılanması ile sağlanır (M. Çelik, 2012: 34). Müşterinin bir üründen algıladığı memnuniyet sadece ürünlerin niteliklerine bağlı değildir. Müşterinin memnuniyeti ürünler dışında personel, fiyat, atmosfer gibi diğer faktörlere de bağlı olabilir. Müşteri memnuniyetine önem veren iyi bir toplu yemek hizmeti, besin değeri korunmuş, ekonomik, sağlıklı, miktar bakımından yeterli ve çeşitlilik içeren yemeklerin tüketicilerin hoşuna gidecek uygun fiziki koşullarda zarif ve doğru bir biçimde servis edilmesini gerektirir (Bilici, 2008: 8).

1.1. Yiyecek-İçecekler İle İlgili Memnuniyet

Toplu yemek hizmetlerinin varoluş sebebi yiyecek ihtiyacının karşılanması olduğu için memnuniyet için en önemli etmendir. Müşterilere sunulan yiyecek – içecekler müşteri memnuniyeti ve sonraki tercihlerini etkileyen müşteri yemek deneyimi temel unsurlarından kabul edilmektedir. Yani yiyecek – içeceklerin kalitesi yemek deneyiminin en kritik bileşenlerindedir (Ha ve Jang, 2010). Clark ve Wood'a göre (1998) yiyeceğin kalitesi müşterilerin aynı restoranı tekrar seçiminde yani müşteri sadakatinde birincil faktördür. Sulek ve Hensley'e göre (2004) yine yiyeceğin kalitesi, atmosfer ve hizmet kalitesi gibi diğer yönlerle karşılaştırıldığında müşteri memnuniyeti sağlamada en önemli unsurdur. Yiyecek-içecek işletmelerinde sunulan yiyeceklerin istenilen nitelikte ve zamanında sunulması, istenilen ısıda olmasına özellikle dikkat edilmelidir. Aksi takdirde müşterilerin huzursuz ve mutsuz olmalarına neden olunur ve işletmenin imajı olumsuz etkilenir (Sökmen, 2008: 302).

1.2. Personel İle İlgili Memnuniyet

Toplu yemek işletmesinde çalışan personel müşteriyi aldığı hizmetten memnun etmede önemli bir role sahiptir. Yüksel ve Yüksel'e göre (2003) bir işletmenin yemeğinin lezzeti ve restoranın konforu tartışmasız olabilir ancak çalışanı ilgisiz ya da servis hızı yavaş ise hizmeti satın alanlar tarafından beğenilmeyebilir. Mei, Dean ve White'ın (1999) Avustralya'da beş otel işletmesinde Holserv ölçeği ile yapmış oldukları hizmet kalitesinin ölçümüne yönelik araştırmalarında; personel, fiziksel imkânlar ve güvenilirlik hizmet kalitesinin üç önemli boyutu olarak ortaya çıkmış ve bunlardan en önemli boyutun personel olduğu görülmüştür (Kılıç ve Eleren, 2009). Çalışanların kıyafeti, temizlik ve bakımı, servis yetenekleri ve en önemlisi de müşterilere karşı olan tutum ve davranışları dikkat edilmesi gereken noktalardır. Diğer taraftan işletmedeki çalışan sayısı da hizmetin akıcı bir şekilde işlemesi açısından önemlidir. Yiyecek-içecek işletmeleri ile ilgili yapılan diğer benzer çalışmalar

(Albacete-Sáez, Mar Fuentes-Fuentes, ve Javier Lloréns-Montes, 2007; Arslan, 2010; Demirci, 2012; Ha ve Jang, 2010; Mohsin, McIntosh, ve Cave, 2006) yiyecek – içecek işletmeleri çalışanlarının yardımseverliği, önerileri, tecrübesi, bilgisi, ilgisi, çalışan kıyafetlerinin temiz ve düzenli oluşu, zamanında servis ve benzeri gibi personel ile ilgili unsurların müşteri memnuniyetinde önemli rol oynadığını göstermiştir.

1.3. Hizmet Ortamı İle İlgili Memnuniyet

Yiyecek ve içecek işletmeleri öznel olarak üretim ve tüketim deneyiminin eş zamanlı gerçekleştiği yerlerdir. Tüketimde işletmede gerçekleştiğine göre hizmet ortamı da müşteri memnuniyeti için önemlidir. Booms ve Bitner (1981) işletme hizmet ortamını, hizmet karşılaşmasının gerçekleştiği ve hizmetin yerine getirildiği, hizmet sürecini ve iletişimini destekleyen ürünler, aletler ve makinelerin bulunduğu fiziksel çevre olarak tanımlamışlardır. Benzer şekilde Lehtinen ve Lehtinen'e göre (1991) algılanan hizmet kalitesinin önemli bir boyutu olan fiziksel kalite, hizmetin sorunsuz olarak yerine getirilebilmesi amacıyla gerekli ürünlerin, aletlerin, hizmet alanının, hizmet sisteminin ve diğer firma kaynaklarının uygun şekilde kullanılmasını ifade etmektedir (aktaran: H. Çelik, 2009: 164). Chang, Suki, ve Nalini'ye göre (2014: 203) hizmet ortamındaki optimum sıcaklık, ses düzeyi, dekorasyon ve düzen bir araya gelerek müşteri memnuniyetini ve müşteri sürekliliğini etkiler. Ayrıca Okursoy ve Turan (2014: 69), bunların dışında; müzik, aydınlatma ve kokunun müşterilerin duygusal tepkileri ve davranışları üzerinde etkili olduğunu belirtmektedir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Chang, Suki, ve Suki'nin (2005) üniversite yemekhanesinde yemek kalitesi, fiyat, personel ve ambiyans ile öğrenci memnuniyeti arasındaki ilişkiyi araştırdığı çalışmalarında öğrenci memnuniyetinin en çok sırasıyla yemek kalitesi, personel ve ambiyanstan etkilendiği sonucuna ulaşmıştır.

Demirci, Cankül, ve Temizkan'ın (2013) yaptıkları çalışmada, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi merkez yemekhanesinden hizmet alan akademik ve idari personelin ürün, çevresel faktörler ve servis personeliyle ilgili memnuniyet düzeylerini belirleyerek, üniversite personelinin yemekhane hizmetlerinden memnuniyet düzeylerine turizm fakültelerinin etkisi araştırılmıştır. Analizler sonucuna göre, ürün ve servis personeli faktörleri genel memnuniyet üzerinde anlamlı bir etkiye sahip iken çevresel faktörler istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip değildir. Ancak turizm öğrencileri tarafından hizmetin verilmesi yemekhaneden memnuniyet üzerinde önemli bir etki olduğunu göstermektedir.

Abdullah ve Rozario (2009), otel personel yemekhanesinde yaptıkları araştırmada ambiyans, yemek kalitesi ve servis kalitesinin müşteri memnuniyeti ile ilişkisini belirlemeye çalışmışlardır. Ambiyans

ve servis kalitesi ile müşteri memnuniyeti arasında anlamlı pozitif bir ilişki bulunurken yemek kalitesi ve müşteri memnuniyeti arasında negatif bir ilişki olduğu bulunmuştur.

Yanık ve Yılmaz (2011), hastane personelinin yemek hizmetleri ile ilgili düşünce ve değerlendirmelerini belirlemeye çalıştıkları araştırmada, hastane personelinin genel olarak yemek hizmetlerinden memnuniyetsizlik duyduğu ve personelin unvan, yaş ve cinsiyetleri ile yemek hizmetleri ile ilgili memnuniyetleri arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunmuştur.

Abdullah, Mansor, ve Naba (2012), öğrencilerin üniversite kafeteryasında verilen yemek hizmetinden memnuniyetlerini belirlemeye çalıştıkları araştırmada servis kalitesi ile öğrenci memnuniyetinin pozitif yönde ilişkili olduğu sonucuna varılmıştır.

Kim, Ng, ve Kim'in (2009) bir devlet üniversitesinde 4659 öğrenci üzerinde yaptıkları araştırmada; yemek kalitesi, servis kalitesi, atmosfer ve fiyat faktörlerinin müşteri memnuniyeti ile pozitif yönde ilişkili olduğu sonucuna varmışlardır.

M. Çelik'in (2012) Adıyaman Üniversitesinde öğrenci, akademisyen ve idari personelin yemekhanedeki hizmetten memnuniyetini araştırdığı çalışmada; yemek kalitesi, hizmet kalitesi ve fiziksel ortamın müşteri memnuniyetinde etkili olduğu araştırma sonuçlarından biridir.

Andaleeb ve Caskey'in (2007) Pennsylvania'da bir üniversitedeki öğrencilerin yemek hizmeti kuruluşu ile ilgili memnuniyetlerini araştırdıkları çalışmada; öğrenci memnuniyetinde en önemli üç faktörün personel davranışı, yemek kalitesi ve fiyat olduğu sonucuna varmışlardır.

3. YÖNTEM

Araştırmada ilişki tarama modeli uygulanmıştır. İlişki tarama modelleri iki ya da daha çok sayıda değişkenin aralarındaki ilişkilerin belirlenmek üzere incelendiği tarama modelleridir (Büyüköztürk, Kılıç, Akgün, Karadeniz, ve Demirel, 2012: 178). Bu modele uygun olarak bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkilerin varlığı ve derecesi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırma kapsamında, "üniversite yemekhanesinde toplu yemek hizmeti alan personellerin unvanları ve hizmet aldıkları servis şekli algıladıkları memnuniyet düzeyini etkilemekte midir?" sorusuna cevap aranmıştır.

3.1. Örneklem

Bu araştırmanın örnekleme için Dicle Üniversitesi ve Mardin Artuklu Üniversitesi personel yemekhanesinden hizmet alan basit seçkisiz örnekleme yolu ile seçilmiş 450 üniversite personeline ulaşılmak istenmiştir. Ancak anketlerden bazıları eksik veri varlığı veya aynı (trend) işaretlemeler nedeniyle değerlendirme dışı bırakılmıştır. Sonuç olarak, 435 anket değerlendirmeye alınmıştır. Katılımcıların 239'u (%54,9) tabakla servis hizmeti alırken 196'sı (%45,1) self-servis hizmeti almaktadır. Kadın katılımcı sayısı 93 (%21,4), erkek katılımcı sayısı 340 (% 78,2) cinsiyet belirtmeyen ise 2 kişidir. Katılımcılardan 114'ü (%26,2) öğretim üyesi, 147 kişi (%33,8) diğer

akademik personel (öğretim görevlisi, araştırma görevlisi, uzman) ve 159 kişi (%36,6) ise idari personeldir. Unvanını belirtmeyen 15 kişi mevcuttur.

3.2. Veri Toplama Aracı ve Süreci

Araştırmada ihtiyaç duyulan verileri elde etmek için anket tekniğinden yararlanılmıştır. Müşteri memnuniyetinin ölçümünde en sık kullanılan araç ankettir. Müşterilerle birebir yapılan anket sonucunda elde edilen verilere bağlı olarak hizmetin kalitesi hakkında fikir sahibi olunabilir. Anket sonucunda ortaya çıkan veri bilimsel nitelik taşır ve işletmelere hizmet kalitesini ölçme, değerlendirme ve iyileştirme konularında bilgi sağlar (M. Çelik, 2012: 33). Anket iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde toplu yemek hizmetinden algılanan memnuniyeti ölçmek için 23 adet önerme araştırmacılar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 3.1. Önermelere Ait Ortalama, Standart Sapma, Kayıp Değer ve Güvenirlik Katsayıları

Kod	Önermeler	Ortalama	Standart Sapma	Kayıp Değer	M. S. C. Alpha
YVH	Yemekhanede verilen hizmetin hızı (bekleme süresi vb.)	3,11	1,242	0	,912
PKB	Personelin kişisel bakım ve kıyafet temizliği	3,56	,954	0	,911
PMT	Personelin müşterilere karşı tutumu ve davranış şekli	3,75	1,047	0	,912
PSY	Personelin sayı olarak yeterliliği	2,86	1,158	0	,912
PMH	Personelin müşterilere hizmet etmeye istekliliği	3,62	1,012	0	,911
MSG	Masadaki sabit gıdaların (ekmek, su vd.) yenilenme hızı	3,24	1,110	0	,910
YTT	Yemek takımlarının (tabak, çatal, bıçak vd.) temizliği	3,46	,946	1	,909
YTY	Yemek takımlarının (tabak, çatal, bıçak vd.) yeterliliği	3,62	,972	2	,911
YİL	Yiyecek ve içeceklerin lezzeti	2,79	1,175	0	,909
YİG	Yiyecek ve içeceklerin görünüşü (göze hitap)	2,88	1,051	0	,908
Yİİ	Yiyecek ve içeceklerin ısısı (sıcaklık ve soğukluk)	2,83	1,145	0	,910
YİT	Yiyecek ve içeceklerin temizliği	3,14	,962	0	,908
YPD	Yemek porsiyonlarının doyuruculuğu	2,97	1,217	0	,911
GMU	Günlük menüdeki yiyeceklerin birbirleri ile uyumu	2,67	1,090	1	,909
SBU	Sağlıklı beslenmeye uygunluk	2,91	1,011	2	,909
GMÜ	Günlük menü için alınan ücret	2,63	1,410	0	,920
GMK	Günlük menü için devlet katkısı oranı	2,61	1,257	8	,918
KB	Aylık yemek listesinde kalori bilgilendirmesi	2,12	1,148	10	,913
MÇ	Aylık yemek listesinde menü çeşitliliği	2,65	1,077	1	,910
YGT	Yemekhanenin genel temizliği (yerler, masalar, camlar vd.)	3,13	1,073	0	,909
YA	Yemekhanenin aydınlatılması	3,47	1,056	0	,912
YH	Yemekhanenin havalandırılması (yemek kokusu kötü koku)	3,18	1,047	0	,911
YMY	Yemekhanedeki masa ve sandalye yeterliliği	3,52	1,039	0	,913

M.S: Madde silindiğinde Cronbach Alpha

İkinci bölümde ise, tanımlayıcı bilgiler ile ilgili sorular mevcuttur. Anketin birinci bölümündeki 23 önermede 5'li Likert (1-Çok Kötü, 2-Kötü, 3- Orta, 4- İyi ve 5-Çok İyi) ölçeği kullanılmıştır.

Aritmetik ortalama aralığını değerlendirmek amacıyla 5 sütun 4 aralık mantığından hareket edilmiştir. Bir aralığın değeri $4/5= 0,8$ 'dir (Yarış ve Cömert, 2015). Bu aralık kullanılarak; 1,00-1,79 arasındaki ortalama değerlerin “çok kötü”; 1,80-2,59 arasında bulunanların “kötü”; 2,60-3,39 arasındakilerin “orta”; 3,40-4,19 arasındakilerin “iyi” ve 4,20-5,00 arasında yer alanların ise “çok iyi” şeklinde kabul edilmektedir. Pilot çalışma için anket öncelikle 49 kişiye uygulanmış ve Cronbach’s Alpha değeri 0.90 olarak elde edilmiştir. Pilot çalışma sonrası alınan geribildirimler doğrultusunda anketteki bazı ifadeler değiştirilmiştir. Memnuniyet algısını ölçmek için oluşturulan önermeler Tablo 3.1’de mevcuttur.

Anket araştırmacılar tarafından önce tabak servisi yapılan Dicle Üniversitesi yemekhanesinde uygulanmıştır. Üniversite yönetiminden anketi uygulamak için gerekli izin alınmış ve öğlen yemeği öncesi anket ve kalemler tüm masalara bırakılmıştır. Biten anketler personeller masalardan kalkınca toplanmış ve doldurulmayan anketler tekrar servise açılan masalara bırakılmıştır. Aynı işlemler self-servis yapılan Mardin Artuklu Üniversitesinde tekrar edilmiş böylece hedef sayı 450 ankete ulaşılmıştır. Ancak yukarıda da ifade edildiği gibi eksik veri varlığı ve trend işaretleme nedenleri ile 435 anket değerlendirmeye alınmıştır. Anketler istatistik paket programına aktarılmıştır ayrıca her bir önermeye ait kayıp değerler için “seriler ortalaması (series mean)” yaklaşık değer atama yöntemi uygulanmıştır. Seriler ortalaması; tüm deneklerin belirli bir değişkene ilişkin ortalaması diye tanımlanmaktadır (Çokluk, Büyüköztürk, ve Şekercioğlu, 2012: 21) Kayıp değerlere ilişkin bilgiler Tablo 3.1 de verilmiştir.

3.3. Güvenirlilik

Güvenirlilik, testin ölçmek istediği özelliği ne derece ölçtüğü ile ilgilidir (Büyüköztürk, 2013, s. 182). Araştırmada kullanılacak ölçeğin güvenirliliği içsel tutarlılık analizi yaklaşımı ile ölçülmüştür. Bu yaklaşımda kavramı ölçerken çok sayıda maddeden oluşan bir ölçek kullanılarak, ölçekte yer alan maddeler arasındaki korelasyon değerine bakarak içsel tutarlılık analizi yapılmaktadır (Altunışık, Coşkun, Bayraktaroğlu, ve Yıldırım, 2010). Araştırma için gerekli örnekleme ulaşıldıktan sonra güvenirlilik için tekrar Cronbach’s Alpha değerine bakılmıştır. Yeni değer 0,91 olarak ölçülmüştür. Ancak güvenirlilik istatistik tablosunda madde silindiğinde ortaya çıkacak (**M.S. C.Alpha**) değer sütununa bakıldığında GMÜ ve GMK maddeleri çıkınca güvenirlilik katsayısının artacağı (0,92) görülmüştür. Bu nedenle GMÜ ve GMK maddeleri çıkartılmıştır. Maddeler çıkartıldıktan sonra güvenirlilik analizi tekrar yapılmış yeni değer 0,925 olarak ölçülmüştür. Madde silindiğinde C.Alpha değerleri ile ilgili bilgiler Tablo 3.1’de verilmiştir.

3.4. Açımlayıcı Faktör Analizi

Veri toplama aracının yapı geçerliliğini incelemek için açımlayıcı faktör analizine başvurulmuştur. Açımlayıcı faktör analizi, birbiriyle ilişkili çok sayıda değişkeni bir araya getirerek az sayıda ilişkisiz ve kavramsal olarak anlamlı yeni değişkenler bulmayı amaçlayan çok değişkenli bir istatistiktir (Büyüköztürk, 2013: 133). Verilerin, faktör analizi için uygunluğu Kaiser-Meyer-Olkin (KMO)

katsayısı ve Barlett küresellik testi ile incelenmektedir (Büyüköztürk, 2013: 136) KMO katsayısı, veri matrisinin faktör analizi için uygun olup olmadığını, veri yapısının faktör çıkarma için uygunluğu hakkında bilgi verir ve KMO katsayı değerinin 0,60'tan yüksek çıkması beklenir (Büyüköztürk, 2013: 136). KMO değeri 0,90 üzerinde ise mükemmel olduğu yorumu yapılır (Çokluk vd., 2012: 207). Yapılan faktör analizi sonucunda analize alınan maddelerin KMO değeri 0,91 bulunmuştur. Öte yandan Barlett küresellik testinde ki-kare (χ^2) istatistik değeri yüksek (5321,7) ve anlamlılık değeri ($p < 0,00$) 0,01'den küçük olduğu için korelasyon matrisinden faktör çıkarılabilir durumdadır. Ölçeğin faktör desenini ortaya koymak amacıyla faktörleştirme yöntemi olarak temel bileşenler analizi; döndürme yöntemi olarak da dik döndürme yöntemlerinden maksimum değişkenlik (varimax) seçilmiştir.

Yapılan analiz sonucunda, analize temel olarak alınan 21 madde için öz değeri 1'in üzerinde olan dört bileşen olduğu görülmüştür. Bu bileşenlerin toplam varyansa yaptıkları katkı % 65,12'dir. Söz konusu bu dört bileşen, gerek açıklanan toplam varyans tablosu ve gerekse yamaç-birikinti grafiği de incelenerek, toplam varyansa yaptıkları katkının önemi çerçevesinde değerlendirildiğinde, üç bileşenin varyansa önemli bir katkı yaptığı, dördüncü bileşenin küçük (%7) olduğu görülmüştür. Bu çerçevede, analizin üç faktör için tekrarlanmasına karar verilmiştir. Ayrıca bu karar, aracın geliştirilmesi sürecinde belirlenen teorik yapıda beklenen faktör sayısı ile uyumlu olması açısından da anlamlı görülmektedir. Üç faktör için tekrarlanan analizde, faktörlerin toplam varyansa yaptıkları katkının Faktör 1 için % 24,32, Faktör 2 için % 22,34 ve Faktör 3 için % 13,16 olduğu görülmüştür. Belirlenen üç faktörün varyansa yaptıkları toplam katkı ise % 59,82'dir. Çok faktörlü desenlerde, açıklanan varyansın % 40 ile % 60 arasında olması yeterli olarak kabul edilir (Çokluk ve diğ., 2012, s. 245). Yapılan analiz sonucunda, teorik olarak tanımlanan maddelerin kendi faktörleri altında toplandığı görülmüştür. Tablo 3.2'de görüldüğü üzere alt ölçekler düzeyinde faktör yük değerleri; Yemekler ile ilgili faktörde (Faktör 1) ,52 ile ,82 arasında, personel ile ilgili faktörde (Faktör 2) ,51 ile ,82 ve fiziksel ortam ile ilgili faktörde (Faktör 3) ,60 ile ,84 arasında değişmektedir. Faktör yük değerleri büyüklük açısından incelendiğinde, yük değerleri “iyi”den “mükemmel”e doğru nitelendirmek olanaklıdır. Faktör analizi ile ilgili sonuçlar Tablo 3.2'de verilmiştir.

Tablo 3.2. Faktör Analizi İle İlgili Sonuçlar

Faktörler	KOD	Eşkökenlilik	Yük	Özdeğer	Varyans	Güvenirlilik	Ortalama
FAKTÖR 1 (Yiyecek-İçecekler)	YİG	,734	,825	8,523	24,317	0,89	2,77
	YİL	,701	,818				
	GMU	,607	,746				
	MÇ	,563	,706				
	Yİİ	,544	,706				
	YPD	,517	,697				
	SBU	,551	,684				
	YİT	,595	,659				
	KB	,366	,520				
	PKB	,725	,826				

	PMH	,716	,824					
	PMT	,647	,798					3,40
	YTT	,608	,677					
	MSG	,551	,676					
	YVH	,504	,666					
	PSY	,401	,563					
	YTY	,405	,513					
FAKTÖR 3 (Fiziksel Ortam)	YA	,781	,844					
	YH	,774	,806					
	YMY	,596	,740	1,555	13,164	0,85		3,32
	YGT	,675	,597					

3.5. Verilerin Analizi

Araştırma sorusuna cevap vermek için bağımlı ve bağımsız değişkenlerin nitelikleri göz önünde bulundurulduğunda en uygun analizin iki yönlü ANOVA (Two-way ANOVA) analizi olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle araştırmadan elde edilen verilerin çözümlenme öncesinde parametrik testlerin varsayımlarının karşılanıp karşılanmadığı test edilmiştir. Bağımlı değişkenlere ilişkin ölçümlerin, grupların ait oldukları evrende normal dağılım gösterdiği basıklık ve çarpıklık katsayılarına bakılarak doğrulanmıştır. Basıklık ve çarpıklık katsayılarının -1 ve 1 arasında olması dağılımın normalden aşırı sapma göstermediğinin kanıtıdır (Çokluk vd., 2012: 16). Ayrıca verilerin normallik ve doğrusallığı saçılma diyagramı matrisi incelenerek görülmüştür. Varyansların homojenliği için Levene testi uygulanmış ve varyansların homojen olduğu görülmüştür. Ayrıca sonuçların yorumlanmasında 0,05 anlamlılık düzeyi ölçüt alınmıştır.

4. BULGULAR

Üniversite personelinin tüm alt faktörler ile ilgili algıladığı memnuniyet düzeyine ilişkin bulgular aşağıda verilmiştir.

4.1. Yiyecek-İçecekler İle İlgili Algılanan Memnuniyet Düzeyine İlişkin Bulgular

Üniversite personelinin yiyecek-icecekler ile ilgili algıladığı memnuniyet düzeyine ilişkin betimsel istatistikler Tablo 4.1’de verilmiştir. Tablo incelendiğinde tabak servisi hizmeti alan personelin unvanı yükseldiğinde yiyecek-icecekler ile ilgili algıladığı memnuniyet düzeyinin de yükseldiği görülmekte, ancak self servis hizmeti alan personelin unvanı yükseldiğinde yiyecek-icecekler ile ilgili memnuniyet düzeyinin düştüğü görülmektedir. Tabak servisi hizmeti alan memurların ortalamasına bakıldığında memnuniyet düzeyinin “kötü” akademik personellerin ortalamasından yiyecek-icecekler ile ilgili memnuniyetlerinin orta düzeyde olduğu söylenebilir.

Tablo 4.1. Yiyecek-İçecekler İle İlgili Memnuniyet Düzeyine İlişkin Sonuçlar

Gruplar	Tabak Servisi			Self-Servis			Toplam		
	N	X	S	N	X	S	N	X	S
Öğretim Üyesi	58	2,69	0,66	56	2,55	0,68	114	2,62	0,67
Diğer Akad. Per.	88	2,60	0,70	59	2,67	0,67	147	2,63	0,68
İdari Memur	78	2,55	0,83	81	3,51	0,82	159	3,04	0,94
Toplam	224	2,61	0,74	196	2,98	0,86	420	2,78	0,81

Üniversite personelinin aldığı servis şekli hizmeti, unvan ve iki bağımsız değişkenin ortak etkisine ilişkin iki yönlü ANOVA sonuçları Tablo 4.2’de verilmiştir. Personelin yiyecek-ıçecekler ile ilgili memnuniyet düzeyleri ortalamaları üzerine yapılan analiz sonucunda, personelin unvanı ve aldığı servis şekli hizmeti açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunmuştur ($p < 0,05$). Servis şekli incelendiğinde yiyecek –ıçecekler ile ilgili algılanan memnuniyet düzeyinde anlamlı - $F(1, 414)=16.22$, $p < 0,01$ – farklılıklar bulunmuştur. Self servis hizmeti alan personelin memnuniyet düzeyi anlamlı derecede daha fazladır. Yine unvan değişkeni incelendiğinde yiyecek-ıçecekler ile ilgili algılanan memnuniyet düzeyinde anlamlı - $F(2, 414)=14.47$, $p < 0,00$ – farklılıklar bulunmuştur. İki değişkenin de yiyecek-ıçecekler ile ilgili algılanan memnuniyet düzeyine ortak etkisi daha fazladır. İki hizmet şeklinde de iki düzeydeki akademik personelin ortalamalarının birbirine yakın olduğu ancak self-servis hizmet alan memurların memnuniyet düzeyinin tabak servisi hizmeti alan memurların memnuniyet düzeyinden çok daha fazla olup farklılık gösterdiği Tukey testi sonucu görülmektedir.

Tablo 4.2. Yiyecek-İçecekler İle İlgili Memnuniyet Düzeyine İlişkin İki Yönlü ANOVA Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	P
Servis Şekli	8,811	1	8,811	16,22	,000
Unvan	15,716	2	7,858	14,47	,000
Servis Şekli*Unvan	23,786	2	11,893	21,904	,000
Hata	224,78	414	0,543		
Toplam	278,15	419			

4.2. Personel İle İlgili Algılanan Memnuniyet Düzeyine İlişkin Bulgular

Üniversite personelinin personel ile ilgili algıladığı memnuniyet düzeyine ilişkin betimsel istatistikler Tablo 4.3’te verilmiştir. Tabak servisi ve self-servis hizmeti alan memurların ortalamalarına bakıldığında personel ile ilgili memnuniyet düzeyinin “iyi” olduğu görülmektedir. İki servis şekli hizmeti alan akademik personelin ortalamalarına bakıldığında ise memnuniyet düzeyinin “orta” olduğu görülmektedir. Tüm katılımcıların personel ile ilgili ortalamasına bakıldığında memnuniyet düzeyinin “iyi” olduğu görülmektedir. Tabloda dikkat çeken bir nokta ise farklı hizmet alan personelin unvanının yükselince memnuniyet düzeyinin az da olsa düşmesidir.

Tablo 4.3. Personel İle İlgili Memnuniyet Düzeyine İlişkin Sonuçlar

Gruplar	Tabak Servisi			Self-Servis			Toplam		
	N	X	S	N	X	S	N	X	S
Öğretim Üyesi	58	3,27	0,66	56	2,84	0,77	114	3,06	0,75
Diğer Akad. Per.	88	3,37	0,63	59	3,08	0,59	147	3,25	0,63
İdari Memur	78	3,74	0,80	81	3,81	0,78	159	3,77	0,79
Toplam	224	3,47	0,72	196	3,31	0,84	420	3,40	0,78

Üniversite personelinin aldığı servis şekli hizmeti, unvan ve iki bağımsız değişkenin ortak etkisine ilişkin iki yönlü ANOVA sonuçları Tablo 4.4’te verilmiştir. Personel ile ilgili memnuniyet düzeyleri ortalamaları üzerine yapılan analiz sonucunda, personelin unvanı ve aldığı servis şekli hizmeti

açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunmuştur ($p<0,05$). Servis şekli incelendiğinde personel ile ilgili algılanan memnuniyet düzeyinde anlamlı – $F(1, 414)=9.19$, $p<0,05$ – farklılıklar bulunmuştur. Tabak servis hizmeti alan personelin memnuniyeti anlamlı derecede daha fazladır. Yine unvan değişkeni incelendiğinde personel ile ilgili algılanan memnuniyet düzeyinde anlamlı – $F(2, 414)=39.32$, $p<0,01$ – farklılıklar bulunmuştur. İki değişkenin personel ile ilgili algılanan memnuniyet düzeyine ortak etkisi de anlamlı – $F(2, 414)=4.68$, $p<0,05$ - bulunmuştur. İki hizmet şeklinde de memurların personel ile ilgili memnuniyet düzeyinin akademik personelin memnuniyet düzeyinden anlamlı olarak farklılaştığı Tukey testi sonucu anlaşılmaktadır.

Tablo 4.4. Personel İle İlgili Memnuniyet Düzeyine İlişkin İki Yönlü ANOVA Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	P
Servis Şekli	4,656	1	4,656	9,193	0,03
Unvan	39,834	2	19,917	39,328	0,00
Servis Şekli*Unvan	4,736	2	2,369	4,679	0,01
Hata	209,665	414	0,506		
Toplam	256,555	419			

4.3. Fiziksel Ortam İle İlgili Algılanan Memnuniyet Düzeyine İlişkin Bulgular

Üniversite personelinin fiziksel ortam ile ilgili algıladığı memnuniyet düzeyine ilişkin betimsel istatistikler Tablo 4.5’te verilmiştir. Tabak servisi hizmeti alan her düzeydeki personelin fiziksel ortam ile ilgili memnuniyetleri “iyi” aralığında iken, self-servis hizmeti alan akademik düzeydeki personelin memnuniyeti “orta” self-servis hizmeti alan memurların memnuniyeti “iyi” aralığındadır. Self-servis hizmeti alan personelin unvan düzeyi yükseldikçe fiziksel ortam ile ilgili algılanan memnuniyet düzeyi anlamlı olarak azalmaktadır. Tabak servisi hizmeti alan personelin ortalaması en fazla fiziksel ortam ile ilgili memnuniyette görülmektedir.

Tablo 4.5. Fiziksel Ortam İle İlgili Memnuniyet Düzeyine İlişkin Sonuçlar

Gruplar	Tabak Servisi			Self-Servis			Toplam		
	N	X	S	N	X	S	N	X	S
Öğretim Üyesi	58	3,44	0,75	56	2,9	0,84	114	3,18	0,84
Diğer Akad. Per.	88	3,36	0,77	59	3,01	0,87	147	3,23	0,83
İdari Memur	78	3,67	0,95	81	3,37	0,83	159	3,52	0,9
Toplam	224	3,49	0,84	196	3,13	0,87	420	3,33	0,87

Üniversite personelinin aldığı servis şekli hizmeti, unvan ve iki bağımsız değişkenin ortak etkisine ilişkin iki yönlü ANOVA sonuçları Tablo 4.6’da verilmiştir. Fiziksel ortam ile ilgili algılanan memnuniyet düzeyi servis şekline göre anlamlı – $F(1, 414)=22.6$, $p<0,01$ – derecede farklılık göstermektedir. Bu bulguya göre tabak servis hizmeti alan personelin fiziksel ortam ile ilgili memnuniyeti anlamlı derecede daha fazladır. Unvan değişkeni incelendiğinde fiziksel ortam ile ilgili algılanan memnuniyet düzeyi unvan düzeyine göre anlamlı – $F(2,414)=8.19$, $p<0,01$ – derecede farklılık göstermektedir. Ancak servis şekli ve unvan değişkeninin beraber fiziksel ortam ile ilgili

memnuniyet düzeyine ortak etkisi anlamlı – $F(2, 414)=0.69$ $p>0.05$ – değildir. İki değişkenin birbiriyle etkileşimi fiziksel ortam ile ilgili memnuniyet düzeyine etki etmemektedir.

Tablo 4.6. Fiziksel Ortam İle İlgili Memnuniyet Düzeyine İlişkin İki Yönlü ANOVA Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	P
Servis Şekli	15,992	1	15,992	22,611	0,00
Unvan	11,589	2	5,795	8,193	0,00
Servis Şekli*Unvan	0,976	2	0,488	0,69	0,50
Hata	292,805	414	0,707		
Toplam	319,211	419			

Sonuç

Günümüzde çalışanların sayısındaki artışa paralel olarak toplu yemek hizmetlerinin önemi de artmaktadır. Toplu yemek hizmetleri, içinde bulunduğu yiyecek-içecek hizmetleri sektörünün diğer işletmeleri gibi müşteri memnuniyetini etkileyen aynı faktörlerden etkilenmektedir. Toplu yemek hizmetlerinden her yönüyle tatmin olan çalışanlar, temel gereksinimleri karşılandığı ölçüde iş yerinde huzurlu, mutlu ve verimli olmaktadır. Bu araştırmanın amacı toplu yemek hizmetlerinde iki tür verilen servis şekli hizmetinin müşteri memnuniyetine etkisini araştırmaktadır. Ayrıca unvanın bu memnuniyet üzerindeki ayrı ve birlikte etkisi araştırılmıştır. Araştırmaya tabak servis hizmeti alan 239 ve self-servis hizmeti alan 196 toplam 435 üniversite personeli katılmıştır. Anket yolu ile elde edilen verilere göre servis şekli değişkeninin etkileyeceği 3 memnuniyet boyutu ortaya çıkmıştır. Bu boyutlar yiyecek-içecek, servis personeli ve fiziksel ortam ile ilgili memnuniyettir.

Servis şekli değişkeninin yiyecek-içecekler ile ilgili memnuniyeti etkilediği, iki servis şeklinde de personelin memnuniyet aralığı “orta” düzeyde olmakla beraber, self-servis hizmeti alan personelin memnuniyet düzeyinin anlamlı derecede daha fazla olduğu görülmüştür. Bu durumun sebebi personelin self servis sırasında aldığı yemeğe müdahale edebilmesi (örneğin daha az veya daha fazla et, sos vb. talebi), benmariden direk aldığı için daha sıcak tüketebilmesi ve yemeklerin porsiyon büyüklüğüne bir nebze kendisi karar verebilmesi gibi sebepler gösterilebilir. Ayrıca unvan bakımından yiyecek-içecekler ile ilgili memnuniyet düzeyinin farklılık gösterdiği, tüm katılımcıların ortalamasına bakınca unvan düzeyi arttıkça memnuniyet düzeyinin düştüğü gözlemlenmiştir. Bu durum özellikle akademik personelde daha da belirginleşmiştir. Bu durumu da akademik personelin beklenti düzeyinin daha fazla olması ile açıklamak mümkündür. Toplu yemek hizmeti veren kurumlar yiyecek-içecek ile ilgili memnuniyeti artırmak için tabak servis hizmeti alan personele farklı yemek seçenekleri sunabilir. Yemek porsiyonlarını müşterinin kendisi ayarlayabilmesi için maşa servisi veya geridon servisi uygulayabilir. Sıcaklık ile ilgili memnuniyetsizliği gidermek için tabaklara porsiyonlanan yemekleri sıcak tutmak için üstten ısıtmalı raf sistemleri kullanılabilir.

Personel ile ilgili algılanan memnuniyet düzeyine bakıldığında tabak servis hizmeti alan personelde daha fazla olmak üzere memnuniyet ile ilgili diğer boyutlara göre en fazla memnuniyet düzeyi bu boyutta elde edilmektedir. Ancak aralık değerine bakıldığında self-servis hizmeti alan personelin bu boyutla ilgili memnuniyet aralığı “orta”, tabak servis hizmeti alan personelin memnuniyet aralığı ise “iyi”dir. Unvan düzeyi yükseldikçe her iki servis şeklinde memnuniyet düzeyinin düştüğü gözlemlenmektedir. Toplu yemek hizmeti veren kurumlar bu durumu düzeltmek adına personeline eğitim verebilir. Bir başka çözüm ise üniversiteler personel için iki servis hizmetinin ayrı ayrı verildiği yemekhane bölümleri oluşturabilir. Tabak servisi veren yemekhaneye daha profesyonel ve eğitimli personel temin edip, yiyecek-içecek sabit fiyatını maliyet oranında yükseltebilir.

Fiziksel ortam ile ilgili algılanan memnuniyet düzeyine bakıldığında tabak servis hizmeti alan personel, self-servis hizmeti alan personele göre anlamlı derecede daha memnundur. Unvan değişkenine göre çok fazla olmamakla beraber farklılık anlamlıdır. Fark memurlara ait yüksek ortalamadan kaynaklanmaktadır. İki değişkenin etkileşimi ise fiziksel ortam ile ilgili algılanan memnuniyet düzeyine etki etmemektedir. Sonuç olarak toplu yemek hizmeti veren kurumlar ister tabak servis hizmeti versin isterse self-servis hizmeti versin memnuniyet düzeyini artırmak için elinden geleni yapıp en iyi hizmeti vermelidir. İki servis şeklinden ve unvan düzeyinden kaynaklanan memnuniyet düzeyi farklılıkları azaltmak için üniversitenin ilgili idari birimleri ile istişare yapıp yukarıda da belirtildiği gibi gerekirse iki servis şeklinin de bulunduğu yemekhane ortamını sağlamak gerekebilir ve bununla ilgili maliyet oranında fiyat farklılaşmasına gidilebilir.

KAYNAKÇA

- Abdullah, D. N. M. A., ve Rozario, F. (2009) “Influence Of Service And Product Quality Towards Customer Satisfaction: A Case Study At The Staff Cafeteria In The Hotel Industry”, *World Academy of Science, Engineering and Technology*, 53, s.185-190.
- Abdullah, S. N. D., Mansor, N., ve Naba, M. M. (2012) “Exploring the Major Determinants of Student Satisfaction on University Cafeteria Food Services: A Malaysian Case”, *Interdisciplinary Journal of Research in Business*, 2(7), s.62-73.
- Aktaş, A. (2011). *Ağırlama Hizmet İşletmelerinde Yiyecek ve İçecek Yönetimi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Albacete-Sáez, C. A., Mar Fuentes-Fuentes, M., ve Javier Lloréns-Montes, F. (2007). Service quality measurement in rural accommodation. *Annals of tourism Research*, 34(1), 45-65. doi: 10.1016/j.annals.2006.06.010
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S., ve Yıldırım, E. (2010). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri: SPSS uygulamalı*: Sakarya Yayıncılık.
- Andaleeb, S. S., ve Caskey, A. (2007) “Satisfaction With Food Services: Insights From A College Cafeteria”, *Journal of Foodservice Business Research*, 10(2), s.51-65.
- Arslan, Ö. (2010). *Yabancı Turistlerin Yiyecek İçecek İşletmeleri, Personeli ve Türk Mutfağına İlişkin Görüşlerinin Değerlendirilmesi: Alanya Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi.

- Bilici, S. (2008). *Toplu Beslenme Sistemleri Çalışanları İçin Hijyen El Kitabı*, Ankara: T.C. Sağlık Bakanlığı Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü.
- Büyüköztürk, Ş. (2013) *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*. Ankara: Pegem Akademi.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., ve Demirel, F. (2012) *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (Vol. 13). Ankara: Pegem Akademi.
- Ceyhun-Sezgin, A., ve Durlu-Özkaya, F. (2014) “Toplu Beslenme Sistemlerine Genel Bir Bakış”, *Academic Food Journal/Akademik GIDA*, 12(1), s.124-128.
- Chang, M. L. D., Suki, N. M., ve Nalini, A. (2014) “A Structural Approach On Students' Satisfaction Level With University Cafeteria”, *Asian Social Science*, 10(18), s.202-209.
- Chang, M. L. D., Suki, N. M., ve Suki, N. M. (2015) “Students' Satisfaction with the University Cafeteria: Structural Relationships of Food Quality, Staff, Price Fairness, and Ambiance”, in R. Omar, H. Bahrom ve G. d. Mello (Eds.) *Islamic Perspectives Relating To Business, Arts, Culture And Communication*, (s. 373-381). Singapore: Springer.
- Chow, K. Y., Dickson Ong, C. S., Tham, W. L., ve Wong, Y. K. (2013) *Factors Influencing Dining Experience On Customer Satisfaction And Revisit Intention Among Undergraduates Towards Fast Food Restaurants*. UTAR.
- Clark, M. A., ve Wood, R. C. (1998) “Consumer Loyalty In The Restaurant Industry-A Preliminary Exploration Of The Issues”, *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 10(4), s.139-144.
- Çelik, H. (2009) “Hizmet Ortamının Şehirlerarası Yolcu Taşıma Hizmetlerinde Algılanan Kalite Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi”, *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 38(2), s.157-183.
- Çelik, M. (2012) “Müşteri Memnuniyeti ve Hizmet Kalitesi Üzerine Adıyaman Üniversitesi Yemekhanesinde Bir Uygulama”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2012(10), s.29-54.
- Çokluk, Ö., Büyüköztürk, Ş., ve Şekercioglu, G. (2012) *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik: SPSS ve LISREL Uygulamaları*, Ankara: Pegem Akademi.
- Demirci, B. (2012). *Yerli ve Yabancı Turistlerin Konaklama İşletmelerinin Restoranlarında Verilen Hizmetlere İlişkin Memnuniyet Düzeylerinin Belirlenmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Demirci, B., Cankül, D., ve Temizkan, R. (2013) “Üniversite Personelinin Yemekhane Hizmetlerinden Memnuniyet Düzeylerinin Belirlenmesi: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Modeli”, Paper presented at the 14. Ulusal Turizm Kongresi, Kayseri.
- Gökdemir, A. (2012) *Pişirme Yöntemleri ve Teknikleri*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Gülegül, İ., Sunar, F., ve Uygur, F. (2003) *Toplu Beslenme Sektörü Araştırması*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Ha, J., ve Jang, S. S. (2010) “Effects Of Service Quality And Food Quality: The Moderating Role Of Atmospherics In An Ethnic Restaurant Segment”, *International Journal of Hospitality Management*, 29(3), s.520-529.
- Kılıç, B., ve Eleren, A. (2009) “Turizm Sektöründe Hizmet Kalitesi Ölçüm Üzerine Bir Literatür Araştırması”, *Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, s.91-118.
- Kim, W. G., Ng, C. Y. N., ve Kim, Y.-s. (2009) “Influence Of Institutional DINESERV On Customer Satisfaction, Return Intention, And Word-Of-Mouth”, *International Journal of Hospitality Management*, 28(1), s.10-17.

- Koçbek, A. D. (2005) *Yiyecek ve İçecek Sektöründe Hizmet Kalitesi ve Müşteri Memnuniyeti: Etnik Restoranlara Yönelik bir Araştırma*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Lehtinen U. ve Lehtinen J.R. (1991) ‘Two Approaches to Service Quality Dimensions’, *Service Industries Journal*, 11(3), s. 287-303.
- Mohsin, A., McIntosh, A., ve Cave, J. (2006) “Expectations of the Service Experience Offered by Restaurants and Cafés in Hamilton”, New Zealand. *Australian Voice*, 12(2).
- Okursoy, A., A. H. Turan (2014) “Açımlayıcı Faktör Analizi ve Üniversite Yemekhanesinde Müşteri Memnuniyeti Üzerinde Etkili Olan Boyutların Belirlenmesi Üzerine Bir Uygulama”, *Dogus University Journal*, 15(1), s.65-78.
- Sethi, M. (2008) *Institutional Food Management: New Age International*.
- Sökmen, A. (2008) “Otel İşletmelerinde Yiyecek ve İçecek Hizmetleri”, içinde, N. Kozak (Ed.), *Otel İşletmeciliği*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Sökmen, A. (2010) *Yiyecek-İçecek Hizmetleri Yönetimi ve İşletmeciliği*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Sulek, J. M., ve Hensley, R. L. (2004) “The Relative Importance of Food, Atmosphere, and Fairness of Wait The Case of a Full-service Restaurant”, *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 45(3), s.235-247.
- Yanık, A., ve Yılmaz, E. (2011) “Dışarıdan Yemek Hizmeti Alınan Bir Eğitim Ve Araştırma Hastanesinde Personelin Yemek Hizmetlerinin Değerlendirilmesi”, *Electronic Journal of Vocational Colleges*, 1(1), s.126-139.
- Yarış, A., ve Cömert, M. (2015) “Mardin İlindeki Restoranların Yerel Ürün Kullanımındaki Avantaj ve Dezavantajlar İle İlgili Algı Düzeyleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(37), s.991-998.
- Yılmaz, Y. (2011) *Konaklama ve Ağırhama İşletmelerinde Servis Tekniği ve Yönetimi*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yüksel, A., ve Yüksel, F. (2003) “Measurement Of Tourist Satisfaction With Restaurant Services: A Segment-Based Approach”, *Journal Of Vacation Marketing*, 9(1), s.52-68.